Т. XCII. Р. 1909, кн. VI. Рік XVIII.

92

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. XCII. 1909, VI B. XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Закінчено 5/ІІ с. с. 1910.

Т. XCII. Р. 1909, кн. VI. Рік XVIII.

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN
DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. XCII. 1909, VI B. XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Закінчено 5/ІІ с. с. 1910.

1709 — 1909

Гучні свята і памятні спомини, які приніс з собою 1909 рік, піддали гадку членам історично-фільософічної секції Наукового товариства імени Шевченка, що було б добре вилучити і зібрати в одну книжку „Записок“ всї статї, які зберуть ся за рік на теми звязані з подїями 1709 року. Редакція „Записок“, ідучи на зустріч сьому бажанню, призначила останню книжку „Записок“ за 1909 р. на сї статї, і відступаючи від звичайно прийнятого типу „Записок“, подає в отсїй книжцї все, що наспіло по тим темам до кінця 1909. Декотрі статї й матеріали, зголошені до редакції, але не викінчені до кінця 1909 року, появлять ся пізнїйше, бо Редакція не хотїла занадто припізнювати виходу сеї чергової книжки „Записок“.

Те становище, в якім пробуває студіованнє сеї доби в даний момент, не могло не відбити ся на змістї й характері статей, зібраних в сїм томі. Переважно вони збирають і систематизують матеріал по ріжним питанням, звязаним з подїями 1708—9 рр., обминаючи головні узли сих подій. Се поясняєть ся слабким розробленнєм джерелового, актового матеріалу, без котрого неможливе відповідне освітленнє тодїшнього перелому українського життя, і супроти ваги і дражливости тих центральних питань історіоґрафічна робота, зовсїм натурально, обминає їх в надїї підійти згодом до їх рішення з більшим запасом матеріалу і кращими шансами наукового розслїду.

Для української історіоґрафії стає все більш пекучим питаннєм наукове розробленнє актового матеріалу кінця XVII і першої половини XVIII в., і можна сподївати ся, що увага до сеї доби розбуджена споминами минулого року не зістанеть ся без впливу на дальший поступ сього розроблення.

Археоґрафічна комісія Наукового Товариства імени Шевченка вже розпочала роботу в сїй сфері.

Ред.

Зміст XCII тому.

Inhalt des XCII Bandes.

Іван Мазепа.

Шведсько-український союз 1708 р.

Написав **Михайло Грушевський.**

Союз Мазепи з Карлом XII був довершений в критичний для російського правительства момент, коли вся політична доля Російської держави була поставлена на карту, і запобігти наслідкам сього небезпечного союзу, що міг дати шведському королеви нову, незвичайно сильну і для Московщини в високій мірі небезпечну операційну підставу, — се ставало для неї питаннєм бутя і небутя. Цар Петро і його помічники розвивають незвичайну енерґію, нестримну в помислах, неперебірчиву в засобах, щоб паралїзувати українську суспільність і народнї маси та відвернути їх від гетьмана і розпочатої ним полїтичної комбінації. Для того вважали потрібним яко мога дїскредитувати в їх очах самого гетьмана і зазначену ним полїтику, зогидити, збезчестити її як найгірше. І заразом заходили ся відстрашити людність, стероризувавши виливами всеї можливої ярости на всїх причастників сеї нової полїтики, яких тільки могло дїстати до своїх рук московське правительство.

Вчинок Мазепи, його перехід до шведського короля і союз з ним заходить ся воно представити чимсь незвичайним, нечуваним, дїлом незмірно підлим і плюгавим. Дарма, що при иншій нагоді той же цар Петро пошив у зрадники разом з Мазепою всїх иньших гетьманів, його попередників, зробивши виняток тільки для Хмельницького. І се була честь Хмельницьким не заслужена, бо і він, по признанню сучасних московських полїтиків, не тільки поступав, а й говорив „какбы измѣною“. Всї гетьмани були „измѣнниками“ з становища московської полїтики;

вся українська політика була одним неустанним „воровством и измѣною“ з становища московського централізма, з яким боролa ся весь час. І гетьман Мазепа з своїм союзом з шведським королем против централістичної політики царя Петра був тільки вірним репрезентантом і виконавцем традиційної політики української старшини, і близше ще — її традицій давнійшого союзу з Швецією в інтересах забезпечення самостійности Україні. Але тепер московському правительству не час було підносити сю сторону. Вчинок Мазепи розмальовувано яко мога різше, крикливійше. Прирівнювано не більше ні меньше як до Юди, предавшого Учителя. Не вдоволивши ся церемонією повішення in effigie і всяких знущань, уряджують ще акт церковного анатемовання, котре мали перевести зараз же, по горячим слідам, українські єрархи, приклонники гетьмана, повні пієтизму для його заслуг перед українською церквою. Укладаєть ся на се спеціальна церковна служба. Імя Мазепи вноситъ ся в церковний обряд анатемовання єретиків і ворогів церкви. Цар в своїх маніфестах з сього найзаслуженійшого з-поміж гетьманів протектора православної української церкви, української школи і культури робить „богоотступника“, тайного католика, що збираєть ся на Україні завести католицтво чи унію. І українські єрархи з царського наказу скребуть теж посланія до народа, оповіщаючи, що всї хто пристає до Мазепи і Шведів, а відстає від царя, тим самим відриваєть ся від церкви православної. Мазепі піддають ся заміри „поработити паки сей малороссійскій народъ подъ древнее ярмо польское и церкви божіи лишить благочестія и привесть въ унѣю“. Вдаряють ще раз в демагогічні струни, закидаючи гетьманови всякі „озлоблення і тягости“, почипені українському народови, самовільно заведені аренди і податки, не для потреби військової, а для свого особистого збогачення, і цар з емфазою хвалить ся „непостыдно“, „что никоторый народъ подъ солнцемъ такими свободами и привиліями и легкостію похвалиться не можетъ, какъ по нашей царскаго величества малороссійскій, ибо не единаго пенязя въ казну нашу во всемъ Малороссійскомъ краю брать мы не повелѣваемъ, но милостиво ихъ призираемъ съ своими войски и иждивеніи Малороссійскій край, святыя православныя церкви и монастыри и городы и жилища ихъ отъ бусурманскаго и еретическаго нашествія обороняемъ“.

Суспільність не знайшла у себе досить критицизму супроти всїх отсїх запевнень, супроти всїх обвинувачень і погроз, які

кидали ся не тільки з боку царського, а і з боку нового гетьмана та його старшини, і навіть з боку української церкви. Особливо важну і сумну ролю відограло тут духовенство, ставши послушним знарядом царської політики. Се ж були представники національної церкви, які столїтньою боротьбою за її права, за культурне і національне подвигненнє народу, і вірним стояннєм своїм при народі придбали його довірє й пошану. Правда, супроти деморалізаційних впливів московських милостинь, ласк і „опал" вони вже і в другій половині XVII в. в значній мірі стали тратити свою моральну чистоту; але се ще не проявляло себе так замітно. Аж катастрофа 1708/9 рр. була переломом, коли українське духовенство (особливо вище) рішучо розриває з поважними традиціями національної церкви, і стає послушною службою царського правительства. Без тіни опозиції, тероризоване гнївом царським, виконує воно всї суворі, нехристиянські забаганки царя для огидження особи Мазепи і відстрашення народу від нього; і те що говорило ся, писало ся, робило ся духовенством в сїм напрямі, мусїло робити сильне вражіннє на уяву народу.

Великий майстер в терорі, Петро вмів налякати українську суспільність і український народ сильно, смертельно, до нестями. Невважаючи на ту трівожну военну атмосферу, в якій жила, виростала і формовала ся українська людність Гетьманщини, вона в питаннях особистої свободи і незайманности особи, по теперішньому кажучи, була дуже дражлива. Прирожденна мягкість характера, неохота до суворих, крівавих росправ лучила ся з конституційними ідеями польського устрою. А він був дуже ліберальним в питаннях особистої свободи і недотикальности. Розуміє ся, сей лїбералїзм прикладав ся до привілеґіованих верств тільки; але суспільність українська перейшла власне через понятя сеї привілеґіованости. Суворі форми московського режіму — батоги, тортури, заслання в Сибір робили страшне вражіннє, знеохочували і тероризували. Але все те, що діяло ся від часів руїни, було нічим в порівнанню з Петровими репресіями. Паленнє, нищеннє, масові убийства — непотрібні, безцільні, в стилї середноазійських „бичів людства"; суворі, вишукані форми карання смертю; тортури, битє на смерть за найлекшим підозріннєм, без всякого приводу навіть — все се сипнуло в такій мірі, що зовсїм приглушило суспільність. Спаленнє, знищеннє, спустошеннє Батурина, де побито старих і малих, не милуючи нікого. Погроми міст і місточок, які вважано потрібним пока-

рати за ніби виявлену ними прихильність Мазепі і Шведам. Огидні екзекуції в Січи, де після присяги безпечности, зложеної Запорожцям, по словам кошевого, „голови луплено, шію до плахи рубано, вѣшано и иные тиранскіе смерти задавано, мертвыхъ изъ гробовъ многихъ не тилко товариства но и чернецовъ откопувано, головы онымъ утинано, шкуры луплено и вѣшано“. І поруч сих масових убийств неустанні прояви московської „жесточи“ над поодинокими особами з старшини, з козацтва, з поспільства, без всякої розваги і здержливости чинені всякими аґентами московської власти, згідно з загальною інструкцією царя — лише не тратити часу на процесові формальности і кореспонденцію. Допити і кари над Мазепинцями зі страхом і трепетом згадували ся потім ціле столїте в українській суспільности. „Премногі старшини і значні козаки“ — писав по живій традиції автор Історії Русів — „запідозрені в прихильности Мазепі, тому що не прибули на військову раду для вибору нового гетьмана, вишукували ся по домах і віддавали ся на ріжні екзекуції в місточку Лебедині, коло Ахтирки. Екзекуції сї були звичайного Меньшиківського ремесла: колесувати, четвертувати і на паль вбивати, а вже що найлекше, за іграшку уважане — вішати й голови рубати. Вини шукали в признаннях і певним способом для сього вважало ся тоді загально-хвалене „таінство“ — тортури, котрих доґмат звісний і досї з сього росийського прислівя: „кнут не ангел, душі не вийме, а правду скаже“. І переводжено їх з усею акуратністю, по законам соборного уложенія, себто степенями і по порядку: батогами, кнутом і шиною, то значить розпаленим зелїзом, водячи його потихеньку і помаленьку по тїлам людським, що від того кипіли, шкварили ся й надимались. Хто пройшов одну пробу, ішов на другу, а хто всїх їх не витримав, то вважав ся за певне винним і йшов на смерть. Згинуло таким чином людей, що не могли витерпіти тих проб тортурних, до 900 люда. Число се може й побільшене, але судячи по кладовищу, відлученому від християнського і звісному під назвою „Гетьманців“, треба міркувати, що закопано їх тут чимало, навіть дуже“.

Всї оті способи суґґестії, ужиті Петром і його помічниками, і особливо крівавий, нестримний торор, практикований ними, зробив своє. Суспільність, народ не здобули ся на відповідний критицизм супроти всїх заходів для діскредитовання і огидження

Мазепинщини. Мазепа став для народу „проклятим“, завдяки церковній анатемі, і таким зістав ся в народній традиції — „проклятий Мазепа“, „превражий Мазепа“, „пес Мазепа“ і т. д. в новійших варіантах пісень, що в першій редакції титулували його „вельможним Мазепою“. Прищіпила ся офіціальна характеристика — що Мазепа все зробив не з любови для України, а „для собственной своей тщетной славы и властолюбія учинилъ“, як запевняв цар у своїх маніфестах; що се був узкий еґоіст, в якім кінець кінцем відізвала ся натура польського пана і привела його до пляну вернути назад Україну під Польщу, з тим щоб самому стати в ній „самовласнымъ княземъ“.

В народнїх масах Мазепа ніколи не був популярний, як гетьман панський, старшинський і вірний прислужник московського правительства, пильний виконавець царських велїнь, що так важно упадали на Україну. Лїпше знати і цінити його могли представники старшини, духовенства, інтелїґентських кругів, що перед самою катастрофою розсипали гойні і не зовсїм незаслужені компліменти divinitus electo, dato, munito patri patriae, ecclesiae defensori, belli et pacis artium cultori et patrono[1]). Але спільники його замислу, які вірні зістали ся його полїтиці, згинули за границями, відірвані від суспільности, неспроможні впливати на неї, передати їй свої ідеї й пляни; а все иньше присїло і вирікло ся і їх і Мазепи під московською грозою, і Мазепа на довгі часи зістав ся при тих атестатах, якими надїлило його московське правительство і його прислужники. Даремно шукали б ми по за кореспонденцією Мазепинців якихось сильнїйших проявів спочутя Мазепі і Мазепинському епізодови.

Автономістичні змагання не загибли зовсїм на Українї. Петрів терор, що правда, перебив дуже сильно свободолюбні „умоначертанія“ України, старшинські круги „порозумнїшали“ по нїм відразу і запобігливість їх перед правительственними сферами зросло незмірно. Але як показує хоч би припадком відкрита Капнистова місія 1791 р., і пізнїйше не перевели ся на Українї гуртки, що далї одушевляли ся ідеями визволення України „з московського ярма“ за помічю котроїсь иньшої, конкуренційної держави. Не знаємо, як ставили ся до Мазепи й його полїтики такі спадкоємці мазепинських ідей. Але загалом треба

[1]) Напись на присвяченім Мазепі академічнім плякатї 1708 р., ґравірованім Галяховським.

сказати, що відносини пізнійших поколїнь української суспільности до нього були неприхильні. Навіть анонїмний автор „Історії Русів“, різко осудивши московське правительство за суворі кари над Мазепинцями, не поставив ся скільки небудь симпатично до Мазепиного замислу. Для нього се „гнусный умыселъ“, роджений „адскою злобою“. І тільки новійша історіоґрафія, трактуючи українсько-шведський союз 1708 р. не як особистий каприз Мазепи, а як дїло цїлої старшинської верстви, в звязку з тодїшньою ситуацією і в світлї історії автономічних українських змагань, — починає ставити ся до Мазепи й инших діячів сього епізоду більш обєктивно, без упереджень і неохоти, нагнаної двісталїтнїм офіціальним проклинаннєм його.

При тім відступає на заднїй плян особисте становище Мазепи в сїм епізодї, його індівідуальні прикмети і особисті мотиви, що займали попереднї поколїння белєтристів й істориків, і наперед виступають обєктивні моменти історичного процесу. Інтересно, розумієть ся, оцїнити міру особистого впливу Мазепи на сей поворот української полїтики, і його особисте становище в нїм, але се річ вповнї другорядна. Ми не маємо для сього матеріалу, і з сим можна мирити ся. Важнїйша сторона — роля суспільности і ті загальні мотиви і перспективи, які вели її. Навіть те, що ми знаємо досї — хоч би з оповідання Орлика в його звіснім листї до Стефана Яворського, показує, що старшина була настроєна дуже активно, і грала ролю чи не головну. Вона рішучо бажала використати даний момент в інтересах української полїтики, і Мазепі зовсїм серіозно треба було рахувати ся з можливістю, що коли він сам не стане на чолї сього перевороту, то старшина зробить його без гетьмана, против царя і против Мазепи, і противставить Мазепі иньшого гетьмана. Знаючи, як народнї маси роздражнені на московське правительство і на вірного царського прислужника, Мазепу, за всї тягари, які спадали на Україну за останнї роки, Мазепа мусїв вважати ситуацію незвичайно небезпечною для себе. І коли обставини складали ся так, що балянсувати між партією московською і шведською далї вже було не можна, то перехід до короля міг бути в очах Мазепи далеко скорше прикрою неминучістю, ніж приємною нагодою, гіркою потребою, а не актом свобідного вибору. Се могла бути для нього dura necessitas з огляду на становище старшини, на традиції української полїтики, ну — і на загальну ситуацію полїтичну.

Для української старшини в тім моментї було певне ни-

таннє чести супроти старих традицій української політики. З незвичайною докладністю повторяла ся ситуація з-перед півстоліття. Шведський король знов виступив грізним ворогом короля польського і царя московського: розгромив Польщу, як в 1650-х роках, і грозив погромом Москві. Все що плянувало ся правительством Хмельницького і не дійшло до кінця тоді, спадало як моральний обовязок на його потомків, старшину 1700-их років.

Всї иньші політичні комбінації, видвигнені козацькою політикою — союз з Москвою, союз з Польщею, союз з Кримом, союз з Семигородом, союз з Турцією — не оправдали себе. Тим більше принуки було для поколїння Мазепи випробувати ще сю комбінацію — союз з Швецією, не доведений до кінця попереднїми поколїннями, а тепер висунений знов на порядок дня політичною ситуацією.

Недавно опублїковані шведські акти 1654—8 рр.[1]) кидають богато світла на сей перший союз України з Швецією і багато дають розуміти в союзї 1708 р., вияснюючи старі традиції української політики на сім пунктї. Українське правительство, заводячи переговори з Карлом X, мало на гадцї оперти ся на Швеції головно против Польщі і бажало, щоб Швеція, принаймнї до якогось часу, не загострювала своїх відносин до Москви „без важних причин" та не вводила Україну в конфлїкт з московським правительством. Хмельницький не хотїв випускати з рук тільки що склеєний, такими довгими заходами до кінця доведений свій союз з Москвою, не використавши його відповідно. Перспектива боротьби на два фронти — против Польщі і Москви, здавала ся йому трудною і небезпечною в дану хвилю. Але союз з Швецією — державою далекою, яка через те не страшила нїякими мішаннями у внутрішні українські справи, анї претенсіями на українські території, вважав він за всім тим настільки корисним, що не вагав ся в виборі: коли б все таки обставини привели Швецію до війни з Москвою, Хмельницький обіцяв зістати ся по стороні шведського короля, вже в переговорах 1654 р. Свої кампанії з Польщею, почавши від р. 1655, веде він по вказівкам шведським, в порозумінню з королем, і на домагання московського правительства, щоб союз з Шведами був розірваний, відповідає рішучою відмовою.

[1]) В Архиві Ю. З. Р. ч. III, т. VI, 1908.

З свого боку шведське правительство докладає всїх старань, щоб до решти еманціпувати Україну від московських впливів і рішучо відвести її від Москви та напустити на неї. Шведським послам поручаєть ся, з одного боку, виясняти Хмельницькому і старшинї, що їх союз з Москвою по доброму не скінчить ся. Вільний устрій український орґанїчно противний московському, і „Москва не може стерпіти вільного народу“: вона не зносить свободи нї у себе, нї у своїх сусїдів, і скінчить скасованнєм всїх українських свобід. Династичні традиції московські домагають ся інкорпорації всїх колишнїх володінь династії. Москва не заспокоїть ся, поки не опанує вповні Київа, Волини, Галича. Натомість Швеція забезпечує Українї повну самостійність і незалежність. Похопившись, що на Хмельницького і старшину зробили зле вражіннє шведські заміри забрати собі дещо з західно-українських земель (українські полїтики стояли на прінціпі удержавлення цїлої етноґрафічної території — аж по Вислу), король поручає запевнити, що за Україною будуть полишені всї ті землї, які українське правительство захоче за собою полишити; крім того до України може бути прилучена ще частина земель білоруських, щоб тим способом забезпечити зносини з Швецією певним комунїкаційним поясом і між Москвою і Польщею поставити такий шведсько-український буфер. При тім Швеція брала на себе обовязок боронити Україну, її свободу і незалежність від всяких можливих ворогів [1]).

Се була справдї незвичайно корисна для України комбінація, якби Швеція удержала ся на своїй полїтичній позиції й далї вела з такою енерґією свою екстензивну полїтику. Але енерґія Карла X вичерпала ся, тай умер він слїдом; гору взяла полїтика обережна; трактати з Польщею і Москвою 1660 і 1661 р. злїквідували широкі пляни останнїх лїт, і Швеція взяла на себе навіть обовязок впливати на помиреннє України з Польщею. Шведська комбінація пропала для української полїтики на довгі лїта. Але память про неї не могла згинути в полїтичних кругах України, і коли внук Карла X почав війну з Польщею і Москвою разом, як його дїд, — се не могло не відновити традиції шведсько-українського союзу. Славна хартия 1710 р., що служила виразом ідей і змагань Мазепинської старшини, ставила в тісну

[1]) Інструкції 1658 і 1659 і корсунські пункти 1657 р. — l. c. ч. 63, 94, 113.

і безпосередну звязь сей новий союз Мазепи і Карла XII з старим союзом з-перед пятдесяти літ, коли „вічної памяти Богдан Хмельницький за помічю божою і необорною підмогою пресвітлого короля Швеції безсмертної і славної памяти Карла X, сполученими силами ханства Кримського і війська Запорозького і своїм гострим розумом, печаливістю і великодушною працею визволив з неволї польської військо Запорозьке“. Повстаннє Мазепи против Москви вона становить як останнє огниво в нерозривнім ланцюху виступів „війська Запорозького“ за свої „свобідні права“ против атентатів московського централїзму. В иньшім, невиданім ще „Короткім виводї причин, якими Україна з військом Запорозьким побуджена або властиво змушена була вийти з московської протекції“ [1]), по духу і формі дуже близькім хартії 1710 р., Мазепинцї так викладають сї причини:

„Явно мусить бути ледви чи не цілому широкому світови, як народ Руський і військо Запорозьке, бувши під властю держави Польської, обтяжені ріжними кривдами в вірі, правах і свободах своїх, для оборони своєї і привернення свобід натуральним правом пімсти хопили ся зброї на кривдників, і Бог, справедливий местник кривд, не тільки поблагословив їх несчисленними побідами, але й привів народ сей в давню його свободу, скинувши з нього ярмо неволї. На сповненнє того подвигнув він ревного оборонця прав і свобід своєї вітчини, предоброго вождя славної памяти Богдана Хмельницького, і той за божою помічю, зеднавши сили свої з Кримом, промислом і сильним духом своїм відважно виступаючи проти Польщі, добив ся, що держава Польська мусїла відрікти ся на віки всеї України обох сторін Днїпра і відступити в козаче володїннє, границею її означивши в трактатах ріку Случ. Так скинувши з себе ярмо польське, Україна з військом Запорозьким стала народом вільним, свобідним від усякого чужостороннього панования і жила по законам своїм, заховуючи тільки в цїлости давнїйше уложений з Кримом союз приязни та братства й заприсяжений звязок оружний. Але й Кримська орда, нарушивши умову, під покровом помочи й приязни почала долягати та з початку потайки, а потім і явно почала забирати в неволю та грабувати жінок і дітей, а далї й самих козаків. Тодї Україна, натерпівши ся стільки клопотів з кримського боку і далї вже терпіти не мо-

[1]) Шведський державний архив, копія з збірки покійного Н. Молчановського.

жучи, з тим своїм вождем Богданом Хмельницьким і всім військом Запорозьким здала ся на обіцянки московські і з доброї та непримушеної волї, вважаючи на спільну віру православну, піддала ся під протекцію московську, поставивши одначе такі умови, закріплені договором і стверджені присягою: правительство московське обовязуєть ся на вічні часи заховувати і обороняти військо Запорозьке і народ свобідний Руський при їх правах, законах і свободах ненарушно; землї українські не сміє прилучати до володінь своїх і сусідам не позволить нарушити цілости їх; війну чи оборонну чи зачіпну против спільних ворогів обох держав мають сї держави[1]) вести спільно і одна другій помагати. І з того часу і до нинї протягом довгого ряду літ своїм коштом, без усякої грошевої підмоги служили ми пресвітлим царям московським вірно і непохитно, против усіх ворогів відважно виступали і сміливістю своєю стримували всю силу кримську: скільки разів Татари без усякої перешкоди пустошили в державі Московській аж до Калуги, поки Україна і військо Запорозьке не прийшли до унії з Москвою та грудьми своїми не стали заборолом для земель московських від нападів татарських. І поза тим при ріжних ударах фортуни стільки разів давали ми докази своєї відваги і вірности. Та замість вдячности і доказів пошанівку за такі вірні служби, за кошти военні ложені в них до останньої руїни нашої, за несчисленні вчинки геройські і кріваві подвиги военні — все нам злом за добро відплатити пильновано. І так від початків нашого свобідного переходу під ту протекцію, видячи військо Запорозьке, яке воно до війни завзяте, а народ руський відважний, в війнах вирощений, а притім ще в сусїдстві на поготові має сили татарські, — неустанно всякими способами і штуками нечуваними силкувало ся (правительство московське) яко мога права наші і вільности скасувати, військо Запорозьке викоріняти, імя козацьке на віки знищити, а городи й міста по всїй Україні під свою власть забрати. Так і по нинїшнїй день пильнує воно свого заміру, і тепер силкуєть ся здійснити свої нечестиві бажання що до України — тому всьому було і тепер є богато ясних вказівок і доказів. Минувшину переходити не позволяє брак часу — коротко виясними тільки те, що змусило покійного преславного гетьмана Мазепу з військом Запорозьким і народом Руським взяти ся за зброю для оборони від Москви прав своєї вітчини і вольностей своїх.

[1]) Себто Московщини і України.

„По перше — преочевидне нарушеннє Москвою прав і вільностей наших видне з того: Коли славної памяти гетьман Богдан Хмельницький з усею Україною і військом Запорозьким прийшов під протекцію московську, тоді було забезпечено трактатами з Москвою, що границї уставлені трактатами з Польщею мають зіставати ся ненарушені. Та (московське правительство) не постидало ся сьогобічну Україну, від ріки Случи до ріки Днїпра, перевівши тубильцїв в свої кольонії, так звані Слободи, без відома гетьмана і війська Запорозького назад віддати в володїннє польське, укладаючи з Поляками вічну згоду. Не личило Москвитинови робити такого нечестивого вчинку, бо-ж він на святощі і душу свою присяг боронити цїлости границь України; але своїм зрадливим замислом зважив ся він розділити Україну, хоч її цїлу, з обох боків Днїпра, не здобув нї грошима анї силою збройною, але дістав під протекцію з доброї воли прилучену, задля одности віри. І не тільки се зробив він по якімсь часї, але й тепер, коли другим разом військо Запорозьке визволило сьогобічну Україну з власти польської, завдяки великодушному запалови полковників своїх Самуся і Палїя, і зєднало обидві части України під одним реґіментом гетьманським, по давньому звичаю, — (правительство московське) підтримувало Поляків в надїях на відступленнє України; нарештї і кріпость Білу Церкву, здобуту від Поляків промислом тихже полковників, обсадило своєю залогою та силоміць віддало в розпорядженнє їх (Поляків).

„Друге — ще за житя Богдана Хмельницького ріжними лестощами виманило собі московське правительство право ввести свою залогу военну до Київа, для охорони тамошнїх святинь, з тим, що начальник залоги не буде мішати ся в военні справи війська Запорозького анї не буде присвоювати собі якихось прав до Київа і людности його. Але по смерти Богдана Хмельницького, коли за свобідним волею і вибором прийняв клейноди гетьманські син його Юрий Хмельницький, — Москва, ведучи війну з Поляками, зробила в Київі склад припасу і всяких знарядів військових, а для охорони його та для більшої безпеки від нападів польських відновила верхнїй город київський і там посадила свого начальника московського, а той начальник московський під ту ж пору, примноживши собі війська, присвоїв собі титул воєводи і незаконно прибрав права не тільки в Київі, над мешканцями його, але і по цїлій Українї до порядкования справ громадських та як би другий гетьман і абсолютний воло-

дар розпростер свою деспотичну власть, против договорів і постанов стверджених присягою.

„По трете — московське правительство, ріжними обіцянками заманивши в Московщину Брюховецького, против прав і вільностей наших та трактатів, потайки, без свобідного вибору, надало йому уряд гетьманський і доти відти не випустило, поки не позволив Москві зайняти своїми залогами всї українські міста і ввести туди своїх управителів. Свобідний народ, не призвичаєний терпіти таких беззаконностей, винищив сї залоги збройною силою. Але в кріпостях: Переяславі, Ніжині і Чернигові власть московська так зміцнила ся, що і тепер коменданти московські не перестають чинити людности тих полків ріжні кривди. В статях же Богдана Хмельницького не позволено вводити залоги в Україну...“

Досї „Короткий вивід“. В подробицях, в хронольоґії, як бачимо, немало тут побаламучено. Правдоподібно, люде писали з памяти, не маючи актів, джерел, дат. Та се не так важно — важна перспектива, в якій представляв ся Мазепинцям розвій подій, розвій відносин України до Москви, що мусїли привести їх до розриву з Москвою. Безпосередні причини конфлікту резюмують ся в таких словах Хартиї: „Правительство московське задумало козаків перетворити в реґулярне військо, міста взяти під свою власть, права і вільности наші покасувати, військо Запорозьке на Низу Дніпровім викоріннти й саме імя його на віки вигладити“.

Се тільки схема, як бачимо. Може бути, що архивальні пошукування додадуть до неї подробиць, фарб, вияснять, як переломлювали ся враження від практики московського режіму в свідомости й представленню ріжних ґруп суспільности і ріжних членів старшинської верстви — хоч, сказати правду, надій на се не дуже богато. В переважній части, правдоподібно, ся інтімна сторона згинула для нас безповоротно; більше надій на зверхню, формальну сторону: може удасть ся знайти формули шведсько-української умови 1708 р., її подробиці, практичне переведеннє — повнійше представленнє того, що поки що містить ся в коротких формулах пізнійших актів (1710—1 рр.):

„Україна обох сторон Дніпра з військом Запорозьким і народом Малоросийським має бути вічними часами свобідною від всякого чужого володіння“.

Союзні держави „ні під претекстом освободження її, чи опіки над нею, чи під яким небудь иньшим не мають претен-

дувати на абсолютну власть над Україною й військом запорозьким, нї на ленну залежність, чи якусь підвласність, анї не мають брати з неї яких небудь доходів чи податків. Не мають забирати собі чи обсаджувати своїми залогами кріпостей українських, які були б чи зброєю чи трактатами здобуті від Москви. Не мають ставити нових укріплень в землях українських анї иньшим не позволяти. Мають Україну содержувати в цїлости і иньшим не дозволяти якимсь чином гнести. Цїлість границь її, непорушність вільностей, законів, прав і привілеґій її свято мають заховувати, аби Україна вічними часами свобідно тїшила ся своїми правами і вільностями без усякого ущербку" і т. д.[1])

Се все те, про що договорювали ся українські старшини з шведськими послами в 1658 р. і що через пятдесять літ знову хотїли здїйснити за помічю шведського короля, на підставі союзу, уложеного з Карлом XII гетьманом Мазепою:

„Пішов він слїдами попередника свого славної памяти пресвітного гетьмана Богдана Хмельницького, що з пресвітлим королем шведським, його величества теперішнього тезоіменитим дїдом Карлом X, за згідним порозумінням зручних способів уживаючи для визволення отчини своєї від тяжкої тодїшньої неволї польської, дістав від нього бажану поміч для знищення сил польських", — каже Хартия.

Провідним мотивом від українсько-московського союзу 1654 р. до сього шведсько-українського 1708 р. іде ідея власновільности, суверенности українського народу, так сильно виражена в Орликових споминах:

„Постановилъ былъ у себе въ намѣреніи — каже Мазепа — писать до царскаго величества благодарственный за протекцію его листъ и въ немъ выписать всѣ наши обиды прежднія и теперешнія, правъ, волностей отнятіе, крайнее разореніе и предуготованную всему народу пагубу, а наконецъ приложить, что мы какъ свободнѣ подъ высокодержавного царскаго величества руку для православнаго восточнаго единовѣрія преклонилися, такъ, будучи свободнымъ народомъ, свободнѣ теперь отходимъ, и за протекцію царскому величеству благодарствуя, не хочемъ руки нашей на кровопролитіе христіанское простирать, но подъ протекціею короля шведского совершеннаго нашего освобожденія будемъ ожидать".

Перед сею тяглістю традицій відступали на другий плян

[1]) Напр. інструкція послам до Отоманської Порти 1711 р.

особисті прикмети, мотиви, рахунки діячів. Комбінація, яку насували обставини міжнародньої політики, мусіла бути використана для розвязання національної проблєми. Се було переконаннє старшини. Традиції й заповіти поколїнь могутно кликали до сього всїх тих, хто не закрив душі своєї для впливів сих традицій і заповітів. І вони пішли.

Пішли рискуючи житєм, здоровєм, маєтком, спокоєм і добробутом своїм і своїх близьких. Проміняли достатнє, богате житє у власти й пошанівку на гіркий хліб вигнання, на тортури і засланнє в сибірські нетра. Імя своє віддали на безславє і догану, серед своїх же земляків. Але нинї настає час обєктивної оцінки сього епізоду, і сучасній історіоґрафії кінець кінцем приходить ся повторити слова анонїмного українського історика, який при всїй неприхильности своїй для особи Мазепи й особистих його мотивів, не міг поставити ся инакше як з глубоким спочутєм до всього сього поколїння взискателїв національної правди, які б не були, вірні чи невірні, їх рахунки:

„Остается теперь розмыслить и посудить, что ежели по словамъ самого Спасителя, въ Євангеліи описаннымъ, которыя суть непреложны и не мимо идутъ — ежели всякая кровъ проливаемая на земли взыщется отъ рода сего, то какое взысканіе предлежитъ за кровъ народа Рускаго, пролитую отъ крове гетмана Наливайка до сего дня, и пролитую великими потоками за то единственно, что искалъ онъ свободы или лучшей жизни въ собственной землѣ своей, и имѣлъ о томъ замыслы всему человѣчеству свойственные“ [1]).

[1]) Історія Руссовъ с. 212.

ГЛУХІВ І ЛЕБЕДИН
(1708—1709).

Подав Олександр Грушевський.

I. Перші вражіння. Глухівські вибори.

„Мы получили письмо ваше о нечаянномъ никогда зломъ случаѣ измѣны гетманской съ великимъ удивленіемъ“. Так писав Петр Меньшікову зараз же після першої звістки про отверте прилучення Мазепи до шведського короля. Читаючи сей лист, ясно почуваєш те глубоке здивовання, яке охопило царя при такій несподіванці. Так часто підчеркував гетьман свою вірність, так старанно розбивав усякі сумніви і підозріння, що, здавалось, не можно було не вірити...

Дійсно, вірили: цар, його ближчі помічники, сам суворий і обережний Ромодановский... „Что о Мазепѣ испустилъ, не можно всего и описать“ — зауважив Шереметєв про перші вражіння Ромодановского. О стільки несподівана була перша звістка „о тайной корришпонденціи Мазепы и учиненіи алліансу...“

Треба признатись, що гетьман дуже обережно вів свою справу. З початку цар говорив лише: „гетманъ Мазепа безвѣстно пропалъ и сумнѣваемся того для, не по факціямъ ли какимъ непріятельскимъ“. В першу хвилину не легко було повірити. „Такъ скрытно учинено, потомъ еще не узнали стороны московскихъ оной измѣны Мазепиной. Но потомъ объявилася вся его факція, что уже съ королемъ шведскимъ у него была корришпонденція прежде того времени года за два и непріятель на Украйну пришелъ по его призванію Мазепину, который обѣщалъ ему при себѣ войскъ малороссійскихъ поставить 30.000“.

Перша гадка — заступити шлях мазепинцям. „Надлежитъ трудиться, какъ бы тому злу забѣжать и не допустить войску казацкому переправляться черезъ рѣку Десну по прелести гетманской: немедленно пошли къ тѣмъ мѣстамъ, гдѣ они, нѣсколько полковъ драгунъ, которые бы имъ помѣшали...“ Се доручення царя Меньшікову вповні підходить до сумнївів і вагань перших вражінь. Перше, що впало на гадку, послати драгунів, загальмувати мазепинський рух, стримати вагання военними засобами. Послати драгунські полки — перша найпростїйша відповідь на перехід мазепинців до короля і в инших обставинах на тім і скінчило ся б...

Але швидко виявилось, що военних лише засобів замало в непевних важких обставинах. Виявилось, що треба ужити моральних впливів і засобів.

Приказуючи Меньшікову послати драгунські полки против мазепинців, цар згадав про старшину, про потребу вплинути, затримати... „А полковниковъ и старшину вели сколько возможно ласкаво призывать“. Вповні зрозуміло, що в першу хвилину згадали про старшину, а пізнійше про загал.

Не знаючи ще розмірів мазепинського руху, не знаючи ще числа мазепинців, цар думає згромадити коло себе ворогів гетьмана і оперти ся на них для боротьби з мазепинцями [1]. Але незнаючи близше обставин внутрішнього українського житя, легко було зробити помилку, від якої не уберіг ся і сам цар з приводу миргородського полковника Апостола: він уважав сього полковника за щирого ворога гетьмана Мазепи і зараз же про нього згадав, в перші ж хвилини. „А буде полковникъ миргородскій гдѣ по близости обрѣтается, то прикажи его сыскавъ къ намъ прислать, обнадежа его милостію нашею, потому что онъ великій былъ непріятель Мазепѣ“. Як ми знаємо, цар помиляв ся, пишучи Меньшікову сї слова про Апостола. „Чтобъ тотчасъ ѣхали сюда для избранія новаго гетмана“ — доручає цар Меньшікову переказати вірній старшинї. Справа обрання нового гетьмана здавала ся гострою, негайною...

Цікаво вияснити, як ставив ся взагалї цар в попередні

[1]) З тих же причин згадали пізнїйше про Палїя і цар вимогав, щоб його прислали з заслання як найскорше. „О полковникѣ черкаскомъ Палеѣ паки подтверждаемъ вамъ, дабы той какъ наискоряя взятъ былъ къ Москвѣ и оттоль присланъ былъ сюды на почтовыхъ подводахъ, что весьма нужно надобно“ — пише цар з Лебедина 6/XII 1708 р. Ґаґарину. Сборн. XI. 117.

роки до гетьманського уряду. Лишили ся деякі натяки, що, зменьшуючи помалу автономні права України, цар думав зовсім скасувати гетьманський уряд. Нічого нема в тім неймовірного; може, думав він йти середнім шляхом — залишити самий уряд, але відібрати усї реальні права гетьмана, давши йому помічників і совітників з росийської бюрократії. Та як не було з сими потайними замірами царя, зараз сього не можна було перевести, хоч ся мазепинська справа, на перший погляд, здавала ся б вигідним випадком. Мазепа як раз підчеркував, що його до рішучого кроку привела централізаційна політика московського царя. Отже треба було піднести помилку гетьмана, що навпаки нічого не зміняєть ся в українській автономії, в московсько-українських відносинах...

Обрати нового гетьмана, се значило б — позбавити впливу гетьмана Мазепи в шведськім війську, запобігти втручанню в українські справи, зменьшити враження „прелестныхъ универсаловъ“ Мазепи. І цар зараз же ухопив ся за сей плян.

В перших маніфестах до старшини української цар кличе вірну старшину негайно до себе на пораду і, як дійсно виявить ся мазепинська справа, в якій цар почував себе ще непевно, — для обрання нового гетьмана. Таким чином помалу переходить цар від сумнїввів („гетманъ Мазепа безвѣстно пропалъ и сумнѣваемся“) до певного переконання, а разом з тим підчеркує усю негайність справи обрання нового гетьмана. Окрім загального маніфесту цар звертаєть ся з окрема до полковників [1]) і епископів з окремими листами.

Цікаво тут виясните деякі деталї.

В першім маніфестї до старшини цар всїх кличе до себе „для совѣтовъ“. Се треба розуміти загально; „всей генеральной старшинѣ и полковникомъ и протчимъ“ зовсім не випадало на якомусь загальнім вічу бути порадчиками царя „въ семъ приключившемся случаѣ“. Цар не міг поки що означити яснійше ціль сього зїзду, бо не був певен в переході гетьмана до шведського короля. В другім маніфестї цар ставить більш ясно і конкретно — „съѣзжались немедленно въ городъ Глуховъ для обранія по правамъ и вольностямъ своимъ, вольными голосами, новаго гетмана“. Про „совѣты“ вже нема згадки в сїм новім маніфестї, тільки в окремих листах до полковників і епископів. „Понеже для помянутого случая, а паче же для совѣта зѣло

[1]) Додаток. № I—III.

нужны" — пише цар до епископів в других [1]) листах від 30/X [2]). „Для совѣтовъ", „о томъ зѣло нужномъ дѣле устно разговаривать" — пише цар до полковників [3]).

Підносячи негайну потребу обрання нового гетьмана, цар усюди підчеркує — в другім маніфесті і в окремих листах до полковників — що обраннє нового гетьмана буде переведено „по правамъ и волностямъ", як ранійше. Царю важно було піднести, що навіть в такім незвичайнім випадку всеж таки обраннє буде переведено по українським правам без усякої зміни. Розуміеть ся, обставини мусіли вплинути на саме обраннє гетьмана, на його пізнійше становище. Так воно дійсно і було, але заява Петра про права і вольности мала свій вплив на українську суспільність...

Негайну гостру потребу обрання нового гетьмана ставить цар в тїсний звязок з цїлями Мазепи. Бувший гетьман перейшов до Карла XII „по договору съ нимъ и Лещинскимъ, отъ Шведа выбраннымъ на королевство Польское, дабы съ общаго согласія съ ними Малороссійскую землю поработить по прежнему подъ владѣніе Польское..." Через те „надлежитъ попечение имѣть, дабы малороссійскій народъ не порабощенъ былъ подъ владѣние полское" [4]). В цїлях „упрежденния [5]) того всего" треба негайно обрати нового гетьмана: „для лучшаго упрежденія всякаго зла и возмущенія въ малороссійскомъ народѣ отъ него бывшаго гетмана" докладнійше підчеркує цар ціль негайного обрання гетьмана, „въ чемъ крайняя нужда и спасеніе всея Малые Россіи состоитъ".

Мазепинська справа — доводить цар — має не тільки політичне, але і релїґійне значіннє. Повернути Україну знову від польську владу, се значить, що разом з тим „церкви и святые монастыри во осквернение і во унию обращены" будуть [6]). Царя не тільки непокоїть доля української людности, але і релїґійна небезпека: „государь и оборонитель малороссійского края" має „попеченіе, дабы народъ малороссійской отъ того оборонить" [7]). Він нагадує старшинї, що вони також „ревнители о православіи" і мусять стати „за вѣру и отечество свое" [8]).

Другий маніфест, як відомо, закінчуєть ся згадкою про без-

---

[1]) Перші листи 28/X. Малор. Дѣла. 1708 № 58.
[2]) Малор. Дѣла 1708 № 61. [3]) Додаток № I—III.
[4]) Додаток № II. [5]) Додаток № II. [6]) Додаток № III.
[7]) Лист Танському — Малор. Дѣла 1708 № 59.
[8]) Ibid.

законні побори Мазепи з української людности, ніби на військо, а в дійсности на свою користь: ся фінансова полегкість добре підходить до заклику царя „не смотрѣть на прелесть и измѣну сего измѣнника бывшаго гетмана“. Подібно ж закінчують ся і листи до полковників: цар обіцяє тут свою „высокую милость, особливую высокую милость и жалованье“. Коли згадати, що наказним полковникам цар [1]) обіцяв зробити їх дійсними, совершеними, як тоді говорилось, легко зрозуміти, як сї царські обіцянки впливали на старшину [2]).

Маніфести і листи до полковників писано 27, 28 і 29 жовтня, коли ще невідомо було, як глубоко захопив мазепинський рух українську суспільність. Пишучи до Меньшікова, згадує цар миргородського полковника, вважаючи, що по своїй ворожнечі до Мазепи буде сей полковник вірним і користним порадником: натомісць виявилось, що сей полковник якраз з гетьманом у шведськім війську. Таких несподіванок було і більше. Через те розсилаючи свої маніфести і листи, цар не міг бути певним, хто відзоветь ся на сей заклик. Уважно перечитуючи сї листи зараз за указами попередніх тижнів, можна зауважити почутте непевности: хто лишив ся, хто не пішов за гетьманом, хто буде на стороні царя в сїй боротьбі царя і гетьмана?

Швидко вияснилось дійсне становище старшини. Зібрали ся в Глухів полковники з старшиною; „но прежде всѣхъ другихъ полковниковъ и старшинъ пріѣхалъ полковникъ черниговскій Полуботокъ“ — сучасник підносить сю подробицю в загальнім описі подій, а для присутних се було б зайвим шансом при обранню кандидата в гетьмани. Окрім чернигівського Полуботка були ще стародубський, переяславський і ніжинський з сотниками своїми і знатним товариством. Левенець полковник полтавський вагав ся і не приїхав, а три — миргородський, прилуцький і лубенський — були з Мазепою. В обранню гетьмана брали участь властиво четверо, потім вже приїхав наказний лубенський. Вже після обрання підписали ся на акті мазепинці — Апостол полковник миргородський і Сулима ґенеральний хорунжий.

---

[1]) Додаток № III.

[2]) Окрім надрукованих в Додатку ще листи до полковників „обрѣтающихся на нашей ц. в. службѣ в Полше“ — Малор. Дѣла, 1708, № 73. Лист до Тапського № 59, або Арх. Ю.-З. Россіи ч. III, т. 2, № 268.

Чотири полковники в Богданівці першого падолиста — се була добра прикмета для царя [1]). Він вже чув, що гетьман „не съ совѣту всѣхъ, но изъ пяти персонъ сіе зло учинилъ“. Меньшіков вже ранійше писав, що „въ здѣшней старшинѣ, кромѣ самыхъ высшихъ, такожъ и въ подломъ народѣ, съ нынѣшняго злого гетманского учинку, никакова худа ни въ комъ не видать...“ Тепер в Богданівці і в Глухові вперше побачили, що істнує численна партія прихильних і на неї можна оперти ся в боротьбі з гетьманом Мазепою. В Богданівці цар вперше міг визволитись зпід важкого враження. Розуміеть ся, дуже богато було непевного і небезпечного, непевні були окремі люди і міста, як наприклад Полтава з Левенцем, але на поготові під руками була купка прихильної старшини з певним впливом і значіннем в українських масах і на сих полковників, на сю партію, можна було числити в сих важких обставинах...

Не оден лише настрій полковників заспокоював царя. В Глухів на обраннє нового гетьмана приїхав цар 4/XI, знаючи вже про батуринську руїну, яка сталась 2/XI. Події сій надавав цар велике значіннє. Жорстоко, незвичайно жорстоко поступлено було з містом і людністю. Се мало бути прикладом, яка доля чекає ворогів московського уряду, коли вони попадуть ся в його руки.

Сучасники підчеркують сю жорстоку кару. „То мѣсто взято, въ которомъ 10.000 президію было, изъ тѣхъ нѣсколько животомъ спаслись, а другіе въ штурмѣ пропали. И то мѣсто все потомъ вызжено и разорено, но и впредь никакому поселидбищу быть тутъ заказано“. Батуринське нещастє зробило на українську людність величезне враженнє. Так близько від шведського війська і Мазепи Меньшіков руйнує гетьманську резиденцію, палить, нищить усю людність. І гетьман, що передав ся під протекцію короля, і король, що обіцяв обороняти Україну, ніхто не міг захистити нещасливу людність від царського гніву. Сумне, важке враженнє мали зробити в Глухові на обранню гетьманські клейноди, захоплені Меньшіковим в Батурині...

Цар міг тішитись: не пройшло ще тижня від „нечаянной конфузіи“ і вже взято Батурин і вповні налажено обраннє гетьмана. Після перших важких вражінь вперше можна було спокійнійше перевести дух. І здаєть ся, що якраз сей настрій

[1]) Неприсутні полковники прислали листи з заявами своєї щирої вірности — напр. Левенець — Малор. Дѣла, 1708, № 68, 94.

почуваємо ми в листах царя про обраннє гетьмана — „объявляемъ вамъ, что послѣ перебѣщика вора Мазепы вчерашняго дня учинили здѣшней народъ элекцію на новаго гетмана, гдѣ всѣ какъ однѣми устами выбрали Скуропатцкого, полковника Стародубского, и тако проклятой Мазепа, кромѣ себя, худа никому не принесъ (ибо народомъ имени его слышать не хотятъ) и симъ изряднымъ дѣломъ вамъ поздравляю...“ (7/XI 1708).

Дійсно се були изрядныя дѣла...[1])

II. Маніфести і універсали.

Характеристична прикмета боротьби царя з королем на українськім ґрунті — се обмін маніфестів. І цар і гетьман, кождий розяснює в сих маніфестах цїли свої, а разом з тим хоче діскредітовати свого ворога. Маніфест противника викликає відповідь, а закиди сеї відповіди змушують знов до пояснень. Окрім царя і короля беруть в сїм участь гетьмани — Мазепа і новий гетьман Скоропадський.

Почав, здаєть ся, шведський ґенерал Ляґеркрона. Вступаючи в Стародубщину в серединї вересня, він звернув ся до місцевої людности з листами, де радив не бояти ся Шведів, зоставати ся спокійно в домах і привозити провіант на продажу в шведське військо.

Перша зустріч Шведів з Українцями обійшлась спокійно. Українцї вже призвичаїлись до поводження московських ратних людей в українських містах і селах, через те поводженнє Шведів здавало ся дуже лагідним. Ґенерал Інфлянт наказував мешканцям нищити все, щоб затруднити Шведам дальше перебуваннє в Стародубщинї. Налякані московськими погрозами Українцї переказували, що Шведи зовсїм не такі страшні, як казали, що „отъ непріятеля жадныхъ нѣтъ налоговъ и разореній, а войска великорусскіе всюда въ полку Стародубскомъ палютъ, разоряютъ и рабуютъ...“ Переказували також і про те, як „дракгуны и солдаты ущипливыми и тяжкими безчестили и безчестятъ досадами“, як солдати московські били Українців, а офіцери і слухати не хотїли скарг на такі образи.

Цар і його вищі урядники розуміли, що в таких обстави-

[1]) Неприсутних полковників цар сповістив про Глухівські вибори, приказуючи вважати Скоропадського за дійсного гетьмана — М. Д. 1708, № 73.

нах Шведи і листи шведських ґенералів можуть знайти серед української людности прихильне відношеннє. Се було б дуже небезпечно і через те цар звертає велику увагу на відносини Українців до перших шведських аванґардів.

Перші листи шведського ґенерала Лаґеркрони збудили підозріння царя. Зараз же після того згадали про можливість шкідливих впливів. „Зѣло надлежитъ смотрѣть, дабы какихъ факцій не учинилъ король шведскій въ народѣ малороссійскомъ“ пише Ґоловкін до Мазепи. „Такожде — пише Меньшіков 9/X до полковника стародубського Скоропадського — съ немалою опасностью принуждены мы слышать, что непріятель разослалъ отъ себя въ Украйну универсалы, чрезъ которые прелщаетъ малороссійскихъ обывателей“. Против сеї небезпеки рекомендує Меньшіков два способи боротьби: „поставить крѣпкія вездѣ заставы“, а окрім того „выдать уневерсалъ (въ свой полкъ), чтобъ къ намъ на встрѣчу для продажи ѣхали съ провіантомъ, а особливо съ хлѣбомъ, съ питьемъ и съ живностью, не боясь никакихъ опасностей...“ Дуже характеристична ся остання вказівка.

Згадали про такі універсали до української людности і з приводу переходу гетьмана до короля. „При такомъ зломъ случаѣ надлежитъ весьма здѣшній простой народъ утвердить всякими обнадеживаніями чрезъ публичные универсалы“ — радить Меньшіков царю під першим вражіннем неприємних подій. „Безъ того не пройдетъ, чтобъ какихъ не было отъ него здѣсь прелестныхъ универсаловъ или тайныхъ какихъ факцій“. Через те треба заздалегідь виїснити народови дійсні обставини, дійсні цїли гетьмана в його переході до короля.

Передовсім підчеркнути, що Мазепа мав на увазї особисті еґоїстичні цїли, а зовсім не загальне добро українського народу. Се було легко, здавалось, зробити: треба тільки піднести, що і досї гетьман в своїй діяльности мав на увазї свої вузкі цїли. Так і радив Меньшіков: „публичные универсалы, выписавъ всѣ его гетманскія, къ сему народу, озлобленія и тягости...“ Як відомо, цар так і зробив, підчеркнувши вкінцї другого маніфеста, що гетьман Мазепа завів деякі нові податки, для себе, а не для народу: зробив се гетьман „хитростію своею, безъ нашего указу, будто на плату войску, а на самомъ дѣлѣ ради обогащенія своего“ [1]). Місцева українська людність скаржилась, що богато

[1]) Цар нераз повторює сю вказівку і при иншій нагоді — напр. М. Д. 1708, № 132: „да намъ же извѣстно учинилось, что помянутой измѣнникъ гетманъ Мазепа хитростию своею безъ нашего указу аренды

терпить від московських військ, терпить і морально і матеріяльно, тепер уряд поясняв, що вина в тім спадає до певної міри на Мазепу, бо се він завів нові податки...

Приписуючи гетьману еґоїстичні цїли, царський маніфест не забуває про можливе толкованнє полїтичних цїлей гетьмана. Може хто думає, що гетьман хотїв визволити рідну Україну зпід московської влади? Нї, зовсїм нї. Дійсна мета гетьмана — „поработить по прежнему подъ владѣніе польское...“

Набуває значіння разом з тим і релїґійна сторона: коли б Україна знов перейшла до польського короля, знов вернула ся б унїя, знов було б „оскверненіе церквей Божіихъ“. Таким чином полїтична і релїґійна сторони тїсно звязанї між собою.

Нарештї з притиском підносить ся, що обраннє нового гетьмана має бути „вольными голосами, по правамъ и вольностямъ малороссійскимъ“: знов таки, виходить, гетьман не міг скаржитись на якесь обмеженнє давнїх прав України. І тут, виходить, все добре.

Таким чином, бачимо, сей невеликий другий маніфест намічає широку програму пояснень. Слїдуючі маніфести можуть бути ширшими, складнїйшими, але і вони не виходять поза сї точки, не дають чогось нового: вони поширюють, розвивають, доповнюють сказане ранїйше.

Велике значіннє надає цар релїґійній сторонї Мазепинської справи. Йому конче хочеть ся ввести в сю полїтичну справу релїґійний відтїнок: боротьбу против гетьмана Мазепи за Україну і віру. Зараз же після перших звісток 28/X цар кличе до себе епископів на пораду: „прибыть сюда в обоз без замедленія, чего крайняя нужда в сем приключившемся случае необходимо требуетъ“ [1]). Два дни пізнїйше знов: „понеже для помянутого случая, а паче же для совѣта, зѣло нужны, паки подтверждаемъ прибыть немедленно“ [2]). Були ієрархи на обранню нового гетьмана: сучасник в своїх записках нотує се як важну подїю — „о привозѣ на ту елекцію архіерея Кіевского и Черниговского въ Глуховъ“ [3]). Ієрархи на глухівській елекції не були лише простими свідками, вони брали участь в актї „соборного и вѣчного проклятія вора и измѣнника Мазепы“, своєю присутністю

и іные многие поборы наложилъ на малороссійскій народъ, будто на плату войску, а в самомъ дѣле ради обогащення своего і сіи тягости повелѣваемъ мы нынѣ с малороссійского народу отставить...“

[1]) М. Д. 1708, № 58. [2]) М. Д. 1708, № 61.

[3]) М. Д. 1708, № 62/2.

надають особливу вагу казанню протопопа Заруцького, що казав „пространно о прежде бывшихъ измѣнникахъ и о проклятіи вора Мазепы“. Не скінчилась на сім поміч ієрархів: зараз після обрання, після анатеми пишуть вони свої листи до українського народу, сполучаючи тут разом політичну і релігійну справу, виставляючи тут звязок „проклятой уніи“ з „игомъ работы лядской“, через що, виходить, гетьман і „всѣ его единомышленники, съ нимъ самоизволнѣ отъ его царского пресвѣтлого величества до противныя части шведскія удалившіеся, отъ матери нашея церкви святыя восточныя суть отвержены..“ В сих листах ієрархів легко помітити вплив царя.

В листах і заявах своїх Мазепа завсїди підчеркував політичний бік своєї справи. „Многими обидами малороссійскій народъ отъ великороссійского отягощенъ“, сказано в листї гетьмана до короля. В инших листах сказано вже яснійше, які саме обиди. Пишучи, наприклад, до полковника Скоропадського, гетьман підчеркує „упадокъ послѣдній правъ и вольностей нашихъ“ і бачить тут цїлу систему, заздалегідь укладену і продуману, систему обмежень прав і вольностей. Московський уряд займає своїми залогами українські міста, одбирає їх „въ свою область, людей нашихъ, зъ нихъ повигонявши, порабованихъ и до конца знищенихъ“; і се не тільки міста близькі до границї і небезпечні, але і далекі, як Полтава, наприклад. Се робить ся, каже гетьман, не з стратеґічними цїлями, а з полїтичними, щоб перевести Україну в стан звичайної складової частини московської держави, знищивши усякі слїди місцевої автономії. Король шведський, натомість, думає гетьман, не тільки „отъ того Московського тыранського ига оборонитъ, уволнитъ и отнятые намъ права и вольности привернетъ“, але „зъ общою ползою и зъ несмертельною славою умножитъ и разширитъ...“

Та ж сама гадка проведена і в маніфесті короля до українського народу. На прохання гетьмана король бере в свою оборону цїлий український нарід, обіцяє боронити його від „неправого и непріязного московского панованія“, і підтримувати Українців в їх зусилях вернути собі давні вольности. Маніфест короля підчеркує цїлу систему полїтики московського уряду, підчеркує замір привести Україну в тїснійшу залежність від Москви, заздалегідь зломивши усяку опозицію з боку місцевої людности. „Єсли кріпко тому не запобіжите, знайдете погубу цїлому народу настоящую“. І король закликає Українців до боротьби за права і вольности, зменшені царями.

Натомість цар підчеркує в своїх маніфестах, що обіцяна гетьманом воля України є властиво „порабощеніе еретикамъ шведамъ и иго поляковъ". Царю важно якраз піднести зносини гетьмана з польським королем, бо для української людности се буде яснійше, ніж шведські зносини. Шведська залежність не так ясна, а умова з польським королем веде за собою „оскверненіе и превращеніе въ римскую вѣру и унію". Тїсний звязок „ига работы лядской" з унією підчеркують всї — цар, ієрархи, міністри: через те небезпека шведського панования стає грізнійша. Цар користує ся кожною нагодою, щоб довести істнуванне дипльоматичних зносин гетьмана з польським королем. Дуже користний був для царя перехоплений у мазепинського післанця лист до Лещиньского. Гетьман — пише цар в манїфестї — ранїйше заявляв, щоб Українцям „ни подъ нашею, ни подъ польскою властію не быть, но особливо свободными остатися, а нынѣ по тѣмъ его, богоотступного измѣнника, писмамъ (себто до Лещиньского) явилася явная ложь и предательство подъ польское иго малороссійского народа". На сїм скінчили ся, каже цар, надії і обіцянки Мазепи.

Надіям гетьмана на будуче цар противставляє реальні московсько-українські відносини. Скликаючи на обранне гетьмана, цар підчеркує, як ми бачили вже, що се буде обранне „вольными голосами, по правамъ и вольностямъ малороссійскимъ". Знаємо ми тепер, в яких умовах переведено було се обранне гетьмана, знаємо, оскільки реальні сї обіцянки московського уряду. Але заяві сїй надаєть ся велике значїнне і знов її повторюють. В маніфестї царя від 1/XI знов читаємо: „вольными гласы, по правамъ своимъ..." [1]). Се обранне могло б бути прикладом дійсного відношення уряду до вольностей і прав. Але се здавало ся за мало [2]) і уряд в своїм маніфестї дає спеціяльну обіцянку „свято, ненарушимо и цѣло содержать... всѣ вольности, права и привилегіи". Дуже ефектовно виглядає в маніфестї ся заява: „обѣщаемъ вамъ вѣрнымъ нашимъ поддан-

---

[1]) Цар кілька раз підчеркує в своїх маніфестах і листах, що обранне гетьмана має бути „вольными голосами, по правамъ малороссійскімъ" — окрім наведеного в текстї див. ще М. Д. 1707, № 68 полковнику Левенцу, № 132 — місту Почепу; № 73 сповіщає про обранне Скоропадського.

[2]) В листї царя м. Почепу читаємо між иншим: ...служить намъ в. г... при прежнихъ вольностяхъ своихъ непоколебимо... М. Д. 1708, № 132.

нымъ"; але за нею мало дійсного, реального, так само, як і за иншим таким же гарним виразом — „ни единого пенязя въ казну нашу во всемъ малороссійскомъ краю брать мы не повелѣваемъ..."

Переглядаючи пізнійші маніфести царя, легко зауважити, що далї розвивають ся детальнійше і повнійше вже зазначені основні пояснення: полїтичні, автономічні, релїґійні мотиви вже виступають і в перших маніфестах. Приходить ся відповідати на „прелестные листы" Карла, приходить ся збивати деякі докори та закиди і коротенько зазначені основні гадки розвивати і підпирати новими фактами. Наприклад в сфері релїґійній наводить тепер царський маніфест ріжні приклади, як поводились протестанти Шведи з православними церквами. Пояснення відносно прав і вольностей також поширюють ся і маніфест згадує тепер давні часи прилучення України до Москви, як „по постановленнымъ пактамъ привилегіи и вольности позволилъ и утвердилъ... ц. и в. к. Алексѣй Михайловичъ..."

Розбирає тепер маніфест і заяву короля, що московські війська нищать і руйнують українські села. Як ми знаємо, скарги на моральні і матеріяльні обиди від московських військ були і ранійше, але не звертали на себе уваги. Так тїсно з сими загальними скаргами на обмеження давнїх українських прав та вольностей звязані і дрібні скарги людности на обиди від російських військ.

Давно вже скаржились українські мешканцї й українські війська на поводженнє московських військ і московських офіцерів. Де козакам приходило ся служити поруч з московськими солдатами, завсїди скаржили ся козаки на солдат і на їх офіцерів, скаржили ся на суворе відношеннє. Де стояли московські полки по українським містам і селам, завсїди скаржились Українцї, що їх зневажають, лають, бють і діймають матеріяльно ріжними поборами зверх міри і норми. В листуванню гетьмана завсїди ми читаємо про се в офіціяльних доношеннях полковників: гетьман з свого боку пише про се царю. Тепер до того ще — знищеннє, руйнованнє з цїлями стратеґічними. „Задедво сами зъ душою поуходили, домы и пашни всѣ пожаромъ спалени, а иные розграблени... Непрестанно людей нашихъ поносятъ, бѣды и побои..." Після таких скарг і доношень легко зрозуміти заяви в листах Мазепи і в маніфестї Карла. „Многими обидами малороссійскій народъ отъ великороссійского отягощенъ... огнемъ, рабунками и немилосердным мордерствомъ руйновати (потенція

Московская) пришла..." Против таких заяв виступають цар в маніфестах своїх і гетьман Скоропадський в універсалї.

Кінець-кінцем численні скарги від української людности на матеріяльні і моральні угнїти мусіли нарештї звернути увагу московських урядників. Московський уряд нераз скаржив ся, що з українським народом не так легко поводитись: „мы еще не обычны какъ съ народомъ малороссійскимъ обходиться, хотя всячески оный охраняемъ". Тепер зовсім ясно було, яке враження робить на Українців поводження московських військ, та як запобігти сьому. Скоропадський в універсалї взагалї відкидає такі вказівки Мазепи і короля: „то самая есть неправда". Більше отверто висловлює ся цар: він згоджує ся, що се бувало, але вже більше того не буде і всїм покривдженим буде нагорода. Надалї „ми войскамъ своимъ великороссійскимъ подъ смертною карою запретили малороссійскому народу никакого разоренія и обидъ отнюдь не чинить". Се був реальний наслїдок сих скарг і заяв. Цар звернув увагу на відношення московських військ до української людности [1]).

Дійсно се було конче потрібно, бо виходило б инакше, що вороги-Шведи відносять ся поки що до місцевої людности лїпше та уважнїйше, ніж свої, Росияне. Але швидко обставини змінились і Шведи почули невигоди довгого перебування на ворожій торіторії. Цар звернув велику увагу на провіантовання шведського війська і дійсно богато встиг зробити на шкоду ворогів. Як тільки Шведи вступили в Стародубщину, цар приказав „провіантъ и фуражъ предъ непріятелемъ жечь безъ остатку". По селам селянам приказано ховати хлїб і товар, щоб Шведи не могли „ничего себѣ къ пропитанію получить". Ховати приказано також „изъ мельницъ жорновы и снасти", навіть „жорновы ручные, чтобъ недосталося непріятелю для молотья хлѣба". Повторяють сей наказ і цар в своїм манїфестї і гетьман Скоропадський в своїм універсалї. Як звичайно підчас війни, таке руйновання селянського добра своїми ж військами робило дуже важке враження на власників-селян і цар в своїм манїфестї мусів пояснити, що в цїлях війни таке знищення буває конче потрібно і се не можна вважати за якусь спеціяльну ворожнечу з боку московського уряду.

Приказуючи українській людности нищити запаси збіжа

[1]) Наприклад розпорядження Шереметева: „...жителемъ никакихъ обидъ и разореней и грабителствъ и протчаго своеволия чинено не будетъ..." Додаток № IV.

поблизу шведського війська, цар заохочує з свого боку привозити і продавати їх в российські полки. Знаючи недовіре Українців до московських військ, Меньшіков просто упереджує: „понеже отъ насъ при мнѣ обрѣтающемуся войску подъ смертною казнью заказано, чтобъ безденежно ни у кого ничего отнюдь не брать“. Подібним чином і Шереметєв від царського імени видає маніфест з закликом привозити ріжні запаси, обіцяючи не допускати жадних кривд. Меньшіков прохав полковника видати відповідний універсал в своїм полку, а тепер фельдмаршал российських військ видає з доручення царя маніфест. З сього Шереметєвського маніфеста робили ся копії для росповсюдження серед народу [1]). Отже українська людність мала відповідні заклики, розяснення і обіцянки не тільки від своїх місцевих властей, але і від центральних московських...

З другого боку цар суворо переслідує всіх, хто став би на заклики шведських ґенералів привозити провіант. „Изъ простогó народу многіе склоняются и въ непріятелское войско ѣздятъ для продажи со всякими припасы и тѣмъ непріятелю немалой авантажъ, а нашего всемилостивѣйшого государя интересу великой вредъ чинятъ“. Против таких людей треба ужити усяких засобів: „весма надлежитъ бодрое имѣть око и сіе зло какъ найскоряя подщиться остеречь“. Меньшіков приказує далї „ежели такіе люди гдѣ явятся и ихъ прикажите ловить и вскорѣ вѣшать, не описываяся никуда объ иномъ указѣ“.

Всї сї погрози і кари, заклики і заохочування мали свій вплив. Гетьман Скоропадський писав в універсалї, що недаючи Шведам провіанту, Українцї змусять ворогів швидче покинути українську землю. Хоч Шведи і не покинули українські села, але змушені були силоміць збирати собі провіант і се вкінцї зіпсувало шведсько-українські відносини.

Руйнуючи і нищучи перед шведськими військами українську околицю, цар хотів поставити Шведів в важкі умови. Далеко від вітчини Шведи мусїли зимувати в чужій країнї, серед чужого народу, з якого приходилось тепер силоміць збирати провіант. Цар надіяв ся, що така стратеґема вийде на користь і заздалегідь розрахував, що коли „непріятель еще здѣсь въ Украйнѣ замѣшкаетъ и завеснуетъ, не безъ трудности ему будетъ въ провіантѣ и фуражѣ“. Так воно і вийшло, і сучасники

---

[1]) Додаток № IV.

надавали велике значіннє сій стратеґемі царя в загальнім ході подій 1708—1709 р.

Король стояв в Ромнї, се був головний штаб і центральний пункт занятої Шведами української околиці. Роменська околиця богата, але і вона, хоч богата, не могла винести довгого перебування шведських військ. Боючись важких податків, місцева людність почала кидати свої села. „Все покиня город и спрятав пушки, ушли в лѣса з женами и з дѣтьми и нынѣ тамо живутъ“ [1]). Такі вказівки нераз зустрічаємо ми в актах з зими 1709—1709 рр.

Коли частина людности розійшла ся, тим що лишили ся, важко стало постатчати великий провіант і ті, що може з початку відносили ся добре до Шведів, тепер дивять ся на них ворожо. Доходило до конфліктів з мазепинцями і відносини погіршали ще більше. Що було в Лохвиці від мазепинців Гамалії та Мартосенка [2]), могло бути і по иншим містам і се мусїло робити важке враженнє на людність. Відбиваеть ся се на вистатченню провіанту. Присутність гетьмана допомогла в дечім Шведам: універсали гетьмана зміцняли вплив маніфестів короля. Завдяки гетьману Шведи почували себе з початку [3]) спокійнїйше, але згодом дають себе знати загальні умови зубожіння місцевої людности. Провіант давати згоджують ся з великою неохотою, приходить ся збирати силоміць, люди скаржать ся і розходять ся з занятої Шведами околиці по сусїдним селам, щоб перебути там лихолїттє.

Питаннє про вистаченнє, се дуже важне питаннє в тих обставинах, в яких були шведські війська. Погіршеннє шведсько-українських відносин зараз же виявилось в вистаченню провіанта для шведського війська.

В маніфесті своїм король висловлює запевненнє, що „провіантъ до выживленья потребный охочо безъ злости выдастся“. Перші тижнї перебування в Україні сприяли таким надіям. Але вийшло инакше. Через місяць-два обставини різко зміняють ся.

---

[1]) Додаток № VIII. [2]) М. Д. 1708, № 128.

[3]) До прихода гетьмана Мазепи — оповідав оден з шведського війська — „в провіанте де у них было гораздо скудно потому что, хотя хлѣб и находят, однакож мелниць нѣтъ і гдѣ найдутъ рож, то, смолов в речные жорновы, пекли лепешки у огня і тѣмъ питались, а какъ де гетманъ приѣхавъ к ним, то козаки почали возить хлѣбы, пиво, водку, соль и протчие припасы, что у нихъ заказано в войске, дабы ихъ не грабили, а покупали поволною цѣною...“ М. Д. 1708, № 54, VII.

Довге перебуваннє дає себе почувати яснїйше і повнїйше своїми неґативними сторонами.

В обмінї манїфестів і унїверсалів останнє слово лишило ся не за королем. І в сїм мали свій вплив пояснення, заохочування і погрози манїфестів царя.

III. Глухівські грамоти. Конфіскації і нагороди.

Перші звістки про перехід Мазепи до шведського короля були дуже неясні і неповні. Невідомо було з початку число прихильників, мазепинців. Після перших відомостей цар писав своїм головним помічникам, що Мазепа „токмо изъ пяти персонъ сіе зло учинилъ". Хто ж були сї близші прихильники мазепинських плянів, се було невідомо, на стільки неясно, що цар доручає Меньшікову особливо звернути увагу на миргородського полковника, як ворога гетьманського, отже — виходить — великого прихильника царя і московського уряду. А — якраз Апостол разом з гетьманом.

Згодом лише виявилось, хто разом з Мазепою удав ся до Карла. Батуринський канцелярист Кандиба приніс з Батурина звістку, що Мазепа прилучив ся до шведського короля. При тім назвав Кандиба всїх головних мазепинцїв, що разом з гетьманом удали ся до табору Карла. Таким чином неясна ранїйше ґрупа мазепинців, що пішли за гетьманом, тепер виясняєть ся: можна вже перечислити усїх головних прихильників Мазепи, прихильників рішучих і відвертих.

Прийшли далї звістки про батуринську гетьманську залогу. Се була б друга катеґорія мазепинців: ті пішли з Мазепою, сї лишили ся, чекаючи повороту Мазепи з шведськими полками. В Батуринї вперше зустрітились московські ґенерали з такими мазепинцями. Се були Чечель, Кенїгсен та инші. Хто з них вповнї знайомий з плянами Мазепи? З листа царя до Чечеля не можна рішити, чи вважали тодї мазепинцем сердюцького полковника. Цар наказує в сїм листї, щоб Чечель прийняв „для лутшаго отпору непріятелю в гварнизонъ к малороссійскимъ ратнымъ людем полкъ великороссійской пѣхоты"; цар покликуєть ся на приклади — „для лутчаго отпору непріятельского і в Стародуб і в Новгородокъ-Сѣверской наши великороссійские ратные люди посажени были и длятого оныхъ непріятель

и добывать не сталъ" [1]). Чечель, як відомо, відповів Меньшікову, що він і гетьман зовсім инакше дивлять ся на великоросийські залоги в українських містах. Теж саме поясненнє чув від Чечеля і Дубяга — „понеже де от нихъ великое разорение малороссійскому народу происходитъ, знатные — будто — мѣстечка сожены, а іменно Мглинъ, Березна и Мена, чего чтоб і над Батурином не учинили" [2]). Цікаво було б знати близше, хто з сієї нещасливої батуринської старшини був справжнім мазепинцем, знав про мазепинські пляни і чекав повороту гетьмана з королем-протектором України. Бо були і такі, що слухали ся наказу гетьмана, не знаючи близше про його пляни та надії,— люди военної дісціпліни, для яких Мазепа був передовсім головним командиром козацьких військ.

Гетьман міг видати наказ до 25/X, ще в Батурині або в Коропі, а той, хто виконував його наказ, в очах російських урядників вже ставав eo ipso мазепинцем, хоч і не знав про пляни гетьмана. Гетьман міг наказати їхати по нім, і після того, як виявились дійсні вчинки Мазепи, така подорож розумілась як бажаннє перейти до шведського короля. Ми знаємо такий випадок з канцеляристом Дубягою [3]). Він їхав з села до гетьмана, а гетьман тим часом поїхав через Десну до короля. На оболонськім перевозї Дубягу спинили як мазепинця, що, спізнившись, їхав догоняти гетьмана. Таких випадків, як сей з Дубягою, було, розумієть ся, більше.

Після батуринської катастрофи в її глубоким моральним впливом нових мазепинців до шведського короля вже не прибувало. Надії на швидкий успіх короля з гетьманом не здійснились і вже не було причини виявляти свої мазепинські симпатії. Орлик в своїм листї передає слова гетьмана Мазепи на сумних руїнах нещасливого Батурина. Під важким впливом сумних вражінь гетьман висловив ся, що Україна перелякана нещастєм Батурина лишить ся і не піде за королем і гетьманом. Старий гетьман розумів вплив обставин і ті рішучі моменти, коли сумнїви нищать надію та певність і будучність стає неясною.

Розумів се і цар. Він задумав покористувати ся сими вражіннями і вже 7 падолиста видає цар в Глухові маніфест до

[1]) М. Д. 1708, № 60. Цікаво порівняти з сим подібні ж мотиви в листї царя Левенцю, щоб він впустив у Полтаву російський полк „без всякого прекословія". М. Д. 1708, № 94.

[2]) Додаток № VII. [3]) Додаток № VII.

мазепинців. „Чаемъ большая часть отъ него измѣнника обманомъ заведены и о его измѣничьемъ намѣреніи были несвѣдомы". Цар улекшує мазепинцям поворот: він признає можливість незнання і — як відомо — се підносять, повернувшись до царя, і Апостол і Ґалаґан. Уже в перших листах до полковників поясняє цар[1]) незнаннєм несподіваний вчинок старшини: „тако тѣмъ лстивымъ образомъ вся старшина і полковники достались въ руки неприятелю"[2]). Між тими першими листами до полковників і сим новим маніфестом пройшло більш тижня, а се було богато часу і богато вияснилось нового в деталях мазепинських плянів. Але цар вважав відповідним провести і в сім маніфесті се поясненнє незнаннєм.

Друга сторона політики царя: Старшину, що не пішла з гетьманом, треба було „сколько возможно ласкаво призивать" І з тими далекими мазепинцями можна було попитати щастя. Ті, що „измѣною вора Мазепы заведены въ непріятельскіе руки", можуть знов спокійно повернутись з шведського війська і заняти навіть свої попередні уряди, не боючись жадної кари за свій перехід до короля. „Милостивое отпущеніе винъ ихъ... содержаніе чиновъ и маетностей ихъ безъ всякаго умаленія... впредь наша ц. в. милость..." — се буде дуже велика спокуса.

Але при тім сей глухівський маніфест містить одну цікаву подробицю.

Відїзжаючи разом з гетьманом до короля, мазепинці залишили родини, жінок і дітей. Дбали заздалегідь, щоб виправити жінок до якогось безпечнійшого місця. Досить далека від тодішнього театру военних подій Прилука якраз здавалась таким безпечнійшим містом в жовтні 1708 р. Тут дійсно зібралось богато старшинських родин[3]) і всї стурбовано чекали неминучої оружної зустрічи московських і шведських військ.

[1]) Додаток № II, III.

[2]) cfr. М. Д. 1708, № 132 „...обманувъ съ собою старшину і трех полковников..." Се підчеркують мазепинці в своїх пізнійших заявах — М. Д. 1709, № 18, VII.

[3]) Деякі подробиці про прилуцьке житє того часу: жінка Бистрицького „і протчее тамо будучее старшины жены ж поѣхали в Прилуку, гдѣ было съѣхалос многой старшины и козачьи жены і с пожитки своими, а воіскъ тамъ никакихъ не было, кромѣ того, что члвкъ съ 100 козаков белгецов от полков, і жили тамъ в Прилуке с ндлю в великом страху, опасаясь приходу великого государя і шведцких..." М. Д. 1708, № 54, IX, I. (челядник Бистрицького). „Въ ономъ наѣхав множество женского полу, которыя съѣхалис із розныхъ мѣстъ, какъ із Батурина

Цар звертає увагу на сю обставину. Мазепинці там далеко з гетьманом і королем, але можна вплинути на них. Глухівський маніфест підносить, що мазепинців, які не повернуть ся за місяць до царя, позбавлено буде „всѣхъ чиновъ и урядовъ при войскѣ нашемъ запорожскимъ“; відберуть у сіх мазепинців і маєтности. Але далї читаємо нову деталь — „женъ ихъ и дѣтей брать за караулъ и присылать къ намъ, великому государю, которые сосланы будуть въ ссылку“.

Були скарги, що мазепинці захоплювали родини вірної царю старшини. Скаржив ся, наприклад, Шишкевич, що мазепинці захопили його „жону у колодку забивши, также и дѣти“, повезли до гетьмана. „И тое привѣзши до Обмачева, не застали того проклятого Мазепи, ледва миромъ упрохали, аби жоны моеѣ передъ очи Мазепини не постановили“ [1]). Подібним же чином дивлять ся і московські діячі. Коли не можна дістати самих мазепинців, все ж таки можна вплинути на їх через родини. Захопивши жінок і дітий можна було вплинути і на самих мазепинців [2]). Дійсно, коли пізнїйше мазепинці почали потайки кидати гетьмана і втікати з шведського табора, Шведи стали з великим недовірєм відноситись до мазепинської старшини. Заспокоїлись лише тодї, коли до полковника лубенського [3]) приїхала його жінка і стала разом з ним жити, коли так само і до инших приїхали їх родини. І знов ті самі погляди ми знаходимо у царських міністрів. До полтавського полковника Левенця Головкін і инші ставили ся досить підозріло, але всеж таки заспокоїлись трохи, коли полковник привіз своїх дітей до Харкова в тамошню школу.

Загальне переконаннє було таке, що не всї мазепинці з гетьманом, що богато ще було прихильних, але вони не відважили ся звязати свою долю з долею гетьмана, чекали і вагали ся, а між тим глухівські вибори та батуринська катастрофа збільшили вплив царя. Знов приходило ся чекати, але вже з меншою надією на швидкий успіх. Казали, що ніби Скоропадський тримав ся разом з гетьманом, але потім його покинув,

---

и из другихъ, а именно жены генералного писара Орлика да господаря гетманского Цурки...“ М. Д. 1708, № 54, IX, 2 (козак Фай).

1) М. Д. 1708, № 102.

2) Через те дуже цїкавять ся наприклад жінкою Бистрицького: ...пишу к млсти твоей, дабы твоя милость оную держалъ в Нѣжине за крѣпким карауломъ, дабы не ушла куды... М. Д. 1708, № 68.

3) М. Д. 1708, № 54, XVII.

що близькі до Скоропадського люди були в мазепинськім таборі і тільки пізнійше покинули шведського короля, але дякуючи впливови нового гетьмана не постраждали за се, не понесли кари[1]).

Викликав деякі сумніви також і полтавський полковник Левенець. До нього було писано, як до инших полковників, кликано в Глухів на вибори, але Левенець не поїхав. Головкін нагадує йому знов: „уже було писано, дабы вы на обраніе нового гетмана ізволили быть в Глухов какъ найскорѣя: но понеже не имѣемъ вѣдомости получили л ваше блгородіе тот его монаршій указ, а другіе полковники, яко же Стародубовскій, Черниговскій, Переяславской, Нѣжинской и іная полковая старшина многая уже в Глуховъ съѣхались и час от часу прибавляютца...“ [2]). Зауваживши відсутність Левенця, міністер знов нагадує полковникови, що цар хоче бачити полковника на глухівських виборах. Отримавши сей лист міністра, полковник зараз же відписує: „послалемъ по всѣхъ сотниковъ полку моего и тѣ якъ прибудутъ и я з ними в дорогу выберусь“; при тім посилає листи гетьмана Мазепи, а посланець мазепинців втїк, боючись вязення [3]).

Через кілька днів знов пише міністер до полтавського полковника „дабы вы по вѣрности своей к его црскому величеству какъ найскорѣя прибыли“ [4]). Полковник відповідає, що збирав ся до царя, але мусів „останавитца за вступленіемъ неприятельскимъ в Рамну і в Гадячь, для чего проѣхать было безопасно“. Окрім того полковник бояв ся, щоб „неприятель чрез нападеніе свое какого разоренія в полку не учинил...“ [5]).

Такі пояснення Левенця не були безосновні, але всеж таки лишали якісь сумніви. Всеж таки, як не як, на всї заклики царя полковник відмовляв ся приїхати. Сумніви лишали ся. Аж ось приходять трівожні вісти від ахтирського полковника Осипова. Сей був щирий прихильник і постійний кореспондент московського канцлера в українських справах. Посилає одержані листи, передає ріжні вісти. В серединї падолиста, 18, 19, 20, до полковника ахтирського приходять ріжні трівожні вісти про Полтаву і Левенця. Полтава і ранїйше будила певні сумніви і підозріння. „Полтава издавна нестатечная, бо тамъ знайдуються Мазепины и Орликовы пріятели, а Чуйкевичовъ рожоний братъ,

[1]) Уривок з джерел — Костомаров 453, прим. 2.
[2]) М. Д. 1708, № 68.
[3]) Лист до Левенця писано 6/XI, а полковник відповідає 10/XI.
[4]) М. Д. № 86. [5]) М. Д. № 94.

полковий писарь, всему голова“ [1]). І тепер в Полтаві — переказують і пишуть Осипову — „розвратъ“, полтавський полковник немає щироси до царя, вагається ся і чекає, хто прийде ранійше до Полтави, чи Шведи, чи царські війська: „хто к намъ будетъ скорѣе, того мѣтимемо за пана“; коли прийшли від Мазепи листи, полковник звелів читати по церквах з великою пошаною: „цѣла Полтава змѣнила“ [2]). В відповідь на сї звістки від 18, 19, 20 падолиста цар посилає до Полтави російські полки, приказуючи полковникови „впустити в Полтаву без всякого прекословия и обще отпоръ чинити, какъ то учинено было в Стародубе і в Новгородке Сѣверскомъ і в протчих городѣх, что видя неприятель принужденъ былъ отъ тѣхъ отступити“ [3]). Ми вже бачили се поясненне в царській грамоті Чечелю...

Левенець не відважив ся виявити яснійше свої вагання, впустив в Полтаву російські полки і в своїх полковничих універсалах закликав людність вірно служити царю. На сїм і скінчились вісти про Левенця. В Глухові Левенець так і не був.

Глухів, так само як „в Погребках“ або в „обозѣ при Деснѣ“, не тільки просте означенне місця в актах і грамотах того часу. За ті два тижні з чимсь, що пройшли від першої звістки царя про перехід Мазепи аж до закінчення глухівських виборів, події зміняли ся дуже швидко, кождий день приносив щось нове. Таким чином наведені дати царських грамот мають своє значіннє: се головні моменти в розвитку царської полїтики що до України, головні моменти сеї важкої зими 1708—1709 рр. Нові і нові події, повнійше розвиваєть ся в деталях полїтика царя, намічають ся нові способи, нові засоби боротьби.

Загально уживана в ті часи конфіската маєтків була переведена царем против мазепинців. Ще не так давно гетьман ужив сей спосіб боротьби в справі Кочубея та Іскри. Скаржила ся пізнійше вдова Іскри, що частину скарбів Іскри захопив і потратив Герцик, а решту відіслано до Білої Церкви [4]). Цілком зрозуміло, що цар в боротьбі з мазепинцями швидко згадав про можливість конфіскати.

В маніфесті з 7/IX цар приказує мазепинців „лишить всѣхъ чиновъ и урядовъ при войскѣ нашемъ запорожскомъ, такожь и маетности ихъ и имѣніе, яко измѣнничье, опредѣляемъ отда-

[1]) М. Д. № 98, IV. [2]) М. Д. № 98, IV, X, XIV.
[3]) М. Д. № 94. [4]) М. Д. № 127.

вать за службы инымъ вѣрнымъ". Далї прийшли звістки, що у гетьмана скарби переховують ся по ріжним місцям: в Печерській Лаврі, в Білій Церкві. Цар видає указ шукати усюди скарбів гетьмана: хто повідомить — тому половина.

Мазепинська казна добре придалась царю. В кінцї грудня 1708 р. Д. М. Ґолїцин вже пересилає до Меньшікова в Суми „скриню" разом з „росписью мазепину богажу" [1]). Тодї ж „изъ того мазепина скарбу" цар призначив Д. М. Ґолїцину 25.000 рублїв [2]). Місяць пізнїйше 13/II Меньшіков з наказу царя пише Ґолїцину видати старостї жмудському Огінському 6.000 ефімків „изъ мазепиныхъ ефимковъ". В цвітни Голїцин мав виплатити з царського наказу 5.000 ефімків литовському підскарбію Поцїю, здаєть ся, знов з мазепинських скарбів, хоч тут се ясно не висловлено (лист Меньшікова 4/IV). Нова велика виплата в маю: „изволте на дачу волоскимъ и польскимъ хорунгвамъ жалованья послать изъ мазепиныхъ денегъ тысячь семь, такожъ тысячь двѣнатцать къ г. г-ф-л. Голцу". Се великі виплати, про які заховали ся ясні вказівки, але окрім того були і більше загальні „а изъ достальныхъ мелкихъ денегъ бѣлоцерковскимъ старшинѣ и казакомъ обѣщанное жалованье роздавать" [3]). Таким чином пригодили ся дуже мазепинські скарби.

Після проби з гетьманом прийшла черга також і на инших. Манїфестом 7/XI мазепинцїв поставлено було в спецїяльне становище. „Повелѣваемъ лишить всѣхъ чиновъ и урядовъ, маетностей и имѣній", писав цар про мазепинцїв. В таких умовах „измѣнничьи пожитки" спокушали богатьох. В сотенних містах і містечках, де всї знали оден одного, відомо було також, що кому належить, і зараз же після манїфесту місцеві

[1]) Меньшіков, одержавши сю скриню, просить Д. М. Ґолїцина „прислать къ намъ мазепинымъ пожиткамъ такую вѣдомость что чего мѣрою и вѣсомъ, и порознь цѣну описавъ имянно..." 10/I. Сборн. XI, с. 108. В сім мазепинськім скарбі були гроші — московські рублї і ефімки, одїж, футра, посуда. Ефімки велено було поки що заховати; „платья и протчую всякую рухлядь дорогихъ вещей извольте продавать" — доручав Меньшіков Ґолїцину. „Собольи мѣха и протчія всякія дорогія вещи и серебряную посуду извольте оцѣнить и, въ что̀ что оцѣнено будетъ, тому изволь прислать ко мнѣ вѣдомость; а шкатулю съ серебреными ножами и вилками и съ лошками изволь прислать къ намъ" — пише Меньшіков 15/I 1709 р. Сборн. XI, с. 109.

[2]) Се була нагорода „за ваши бывшіе при батуринскомъ штюрмѣ труды".

[3]) В серпнї Ґолїцину було приказано „остаточные деньги и ефимки" передати г.-к.-у. Бестужеву-Рюміну. Сборн. XI, с. 114.

впливові люди почали забирати собі „измѣнничьи пожитки“, не боючись за се кари. Таким чином мазепинці, що кинули короля і отримали від царя „милостивое отпущеніе винъ“, знаходили у себе в дома зовсїм не так, як залишили тому назад місяць, ідучи до Мазепи. І ось сї мазепинцї звертають ся до гетьмана Скоропадського і царя, скаржуть ся на „опустошенія и шкоди в добрах своихъ“, а сї шкоди якраз викликані були занадто простим розуміннєм царського манїфесту: як цар, мовляв, в своїм манїфестї наказав відбирати від мазепинців маєтки, можна брати спокійно, не боючись кари.

В сих відносинах манїфест 7/XI мав дуже шкідливий вплив. Він спокусив богатьох. Коли мазепинцї взагалї втрачають свої маєтки, треба лише заплутати когось в мазепинську справу, а потім в нагороду прохати щось з маєтків обвинуваченого та засудженого. Починаєть ся таким чином сумна манїя доносів на мазепинців дїйсних і вигаданих. Скарби Мазепи і мазепинців не давали довго спокою ріжним цїкавим Українцям, що силкували ся захопити якийсь ласий кусок з „измѣнничьихъ маетностей“. З сих мотивів повстала сила доносів [1]). Уряд приймав їх дуже уважно в перші місяцї; страшна інституція — „походная посольская канцелярія“ — брала і по малім підозрінню на важкий „допросъ съ пристрастіемъ“. В таких обставинах місцева українська людність жила в важкім пригнїченню, чекаючи доносу, слїдства, кари, конфіскати... Головкін писав [2]) якось, що „безосновательнымъ никакимъ доносамъ повѣрено не будетъ“, але суспільство знало, як важко себе реабілїтувати, і з сумнївами чекало завтрашнього дня...

Глухів — важний момент в розвитку полїтики московського уряду що до українських земельних відносин. Після того, як полагоджено справу обрання нового гетьмана, після того як здійснено без великих перешкод пляни царя і закінчено „сіе изрядное дѣло“, цар задумав подякувати і нагородити вірну українську старшину.

З переходом гетьмана і старшини до короля в адмінїстративній системі України зявилось кілька пустих посад. Таким чином виникло питаннє, ким сї пусті місця обсадити. Брак совершенного — як тодї говорилось — полковника і сотника давало себе шкідливо почувати і в звичайні часи. Тим більше

[1]) cfr. в моїй статї — „По катастрофі 1708 р. Конфіскація земель у мазепинців“. Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. т. 75, с. 87.

[2]) ibid. c. 88.

треба було запобігти сьому в тих незвичайних умовах, коли так богато виникло нових турбот. З ріжних кутків приходять скарги, що людність не може дати собі ради без звичайної старшини[1]. Отже приходилось не відкладати на далї сеї справи.

Швидко зміркували, що з сього конче потрібного обсадження пустих посад можна зробити нагороду для вірних і прихильних урядови людий. В листї до наказного нїжинського полковника цар пише: „мы васъ обнадеживаемъ нашею особливою высокою милостью и будте благонадежны, что мы васъ въ настоящіе полковники нѣжинскіе пожалуемъ“ [2]. Легко зрозуміти, з яким заміром додав цар сю увагу в кінцї свого листу.

Тепер прийшов час виконати сї обіцянки. Вірна старшина підтримала царя в його плянах, полагоджено з їх помічю українські відносини: не дивно, що цар не лишив без подяки сю поміч.

Наказного нїжинського полковника поставлено совершенним, як обіцяно: „велѣли ему быть въ нѣжинскомъ полку настоящимъ полковникомъ“ [3]. В грамотї на се підносить ся окрім звичайних „вѣрныхъ і усерднорадѣтельныхъ службъ“ ще і зосібна „показанная вѣрность въ настоящемъ случае ізмѣны намъ великому государю бывшого гетмана Мазепы“. Туж спеціяльну вказівку зустрічаємо ми і в инших подібних грамотах. Таким чином вища посада звляєть ся в сих грамотах глухівських як нагорода за щиру та непохитню вірність в недавнїх подїях.

Іноді згадана спеціяльна подробиця. В царській грамотї на полковництво прилуцьке пригадано деякі обставини батуринського нещастя [4]. Коли гетьман Мазепа „измѣнилъ и отъѣхалъ къ неприятелю нашему королю швецкому съ единомышленники своими и съ которими и прилуцкой полковникъ бывшей тогда жъ отъѣхалъ съ нимъ Мазепою“, тодї залишив ся в Батуринї за наказного полковника Нос. І сей наказний полковник не виконав приказу Мазепи, „помня страх божій и присягу, противу иных ц. в. ратних людей не бился“. Знов полковництво наказному полковнику нагорода за вірність „в сем приключившемся случае“.

І менші посади також ідуть в нагороду вірним і щирим [5].

---

1) Нпр. М. Д. 1708, № 67, IV, VIII, IX.

2) Додаток № III. 3) М. Д. 1708, № 66. 4) М. Д. № 80.

5) М. Д. № 102 cfr. лист Меньшікова до Скоропадського. Матеріалы Военно-Ученаго Архива. I, с. 567.

Через те ріжні люди випрошують собі сотництво, підносячи свою вѣрную службу.

Разом з посадами випрошують ся і роздають ся в Глухові маєтности. Коли переглядаєш в паперах Посольської канцелярії всї сї чолобитнї, легко зауважити, що всї вони писані тут в Глухові, навіть руками московських канцеляристів сеї канцелярії. Виходить, що сї прохання і чолобитнї не привезені заздалегідь з дому, але тут на місцї в Глухові написані на швидку. Треба уявити собі, що після закінчення виборів гетьмана цар висловив вірним полковникам і старшинї свою подяку і задоволеннє. Виникла гадка використати сей настрій царя, і от потягнули ся полковники, ґенеральна старшина і полкова старшина писати прохання і чолобитнї. За два-три днї написано богато таких чолобитнїх і тодї-ж на них покладено резолюції. Прохали, що хто хотїв: села і млини, лани і ставки. Дехто вибирав собі з „измѣнничьихъ маетностей“ [1]). Може при тім висовувала ся гадка, що з маєтностей бувшого гетьмана і мазепинцїв лекше було б отримати від царя якусь частку, бо в маніфестї царськім ясно сказано: „маетности ихъ и имѣніе, яко измѣнничье, опредѣляемъ отдавать за службы инымъ вѣрнымъ въ войскѣ нашемъ запорожскомъ“.

Згадали при тім, що у кого забрав колись Мазепа. Зібрана тут в Глухові старшина ґенеральна і полкова могла пригадати ріжні розпорядження гетьмана Мазепи, які шкідливо відбили ся на їх матеріяльнім добробутї. Іноді гетьман Мазепа чинив се навмисно, щоб комусь пошкодити, иноді робив з загальних причин без злого умислу. Але як би з тим не було, сї гетьманські розпорядження лишили неприємні спомини в душі. Тепер якраз прийшов відповідний час нагородити себе за колишнї неприємности і поповнити колишнї матеріяльні втрати. Так, наприклад, дивив ся на се і чернигівський полковник Полуботок і в своїй чолобитнї докладно розповідає, як гетьман забрав маєтности бувшого полковника гадяцького Михайла Василєва, лишив дещо собі, а решту пороздавав, кому хотїв [2]). Тепер Полуботок заявляє свої права на спадщину після

[1]) Наприклад наведене в нашім Додатку № VI проханнє Заруцького, протопопа Новгородського: „...па позосталые добра змѣнника вшего ц. пресв. в. Ивана Бистрицького...“ Подібним чином Юрій Забіла просить собі „после изменника иноземца Оридрика, которой был в Батурине деревню Севоложи“. Додаток № V.

[2]) М. Д. 1708, № 82, I.

того гадяцького полковника, бо доводив ся він йому, Полуботку, шурином (ибо жена ево ему, Михайлу, сестра родная...). З такими скаргами на колишнього гетьмана виступив тепер у Глухові не оден лише чернигівський полковник.

Були скарги й иншого змісту. В них полковники, ґенеральна і полкова старшина згадували вже не свої особисті втрати, але як урядники підносили несправедливі вчинки і розпорядження гетьмана відносно ранґових маєтностей. Скарги такі виглядають дуже подібно одна на одну. Ось, наприклад, полковник переяславський Томара [1]) скаржить ся: „села якие прежде до полку переяславского належали... теперь бившиий гетманъ Мазепа самоволне отняв завладѣлъ...“ За полковником іде його прикладом і сотник; скаржить ся [2]) він, що село, яке з давних часів належало на бивших сотників новгородських за служби військові, захоплено полковником стародубовським. Такі ж скарги висловлюють і инші з зібраної в Глухові ґенеральної і полкової старшини.

Відріжняючи сї дві ґрупи скарг, не треба забувати про спільні їм мотиви. Коли в скаргах на особисті земельні втрати ясно почувають ся особисті економічні мотиви, то від них не вільні і скарги на захопленнє ранґових маєтностей. Справа в тім, що старшина мала великі зиски з ранґових, і зменшеннє таких маєтностей почувало ся дуже глубоко. В деяких скаргах на зменшеннє ранґових маєтностей ми так просто і читаємо: „в полку Переяславскомъ... в званнѣ зостаю полковницкомъ, а не мѣю жаднихъ з уряду оного приходовъ и користей“ [3]).

Ся спільність мотивів веде за собою деякі неясности. Для сотника і полковника завсїди ясна була ріжниця між власними і ранґовими маєтностями, але для московських канцеляристів се не було так просто і ясно. Коли полковник просить потвердити йому кілька сел, або вернути кілька сел, він лише при деяких додає „прежде сего належали до полку, до сотни“. Але для канцеляристів Посольської канцелярії се не вповні було ясно і в жалованих грамотах, перечисляючи сї села, вони вже не заховують таких незначних, здавало ся їм, ріжниць: все йде разом без детальнїйшого розріжнення. І власні і ранґові маєтности сполучені разом до купи сею загальною формулою —

[1]) М. Д. 1708, № 79. [2]) М. Д. 1708, № 81.
[3]) М. Д. 1708, № 79.

за вѣрные отца его, також и за его вѣрныеж и радѣтельные и знатные службы...

В звичайних царських жалованих грамотах на уряди і маєтности завсїди згадуєть ся звичайний мотив нагороди „за ево вѣрные и усердно радѣтельные службы нашему царскому величеству“. Тепер в новійших грамотах долучено до того ще й нову вказівку: з одного боку — загальна „за ево вѣрные и усерднорадѣтельные службы в воинских дѣйствиях против неприятеля нашего короля шведского“, з другого — спеціяльна „за показанную к нам, великому государю, вѣрность в настоящемъ случае ізмѣны нам, великому государя, бывшаго гетмана Мазепы“. В глухівських царських грамотах завсїди зустрічаємо се звичайне мотивуваннє. І коли полковник Апостол, повернувшись з шведського табору та отримавши „милостивое отпущеніе винъ“, прохав собі грамоти на давні і новонадані маєтности, в відповідній грамоті згадано було, як звичайно, про „вѣрност неотступную и неизмѣнную в теперешном чрез ізмѣнника Мазепу ставшемся замѣшаню...“.

Ся глухівська роздача маєтностей спокусила і чужих, помічників царя, міністрів, урядників. Українськими маєтностями, по традиції, нагорожував цар Українців лише. Маніфест 7/XI підносив сю традицію — „маетности ихъ и имѣніе, яко измѣнничье, опредѣляемъ отдавать за службы инымъ вѣрнымъ в войскѣ нашемъ запорожскомъ“. Царю ніяково було б тепер же роздавати українські маєтности своїм урядникам. Але се можна було б обійти: можна вплинути на гетьмана, добиватись бажаного через гетьмана. Дійсно, момент був цілком відповідний: припертий до стіни гетьман не міг відмовити. Як би він міг сказати ні на бажаннє самого Меньшікова? Розуміє ть ся, не міг. За Меньшіковим потянули ся инші, також впливові особи. Кождий міг покликатись на приклад попередніх. Так, наприклад, Шереметєв зауважає, що Меньшіков, Іоловкін, Долгоруков і Шафіров вже всї „въ Украинѣ маетности себѣ получили: того ради тотъ прикладъ и меня къ сему прошенію склонилъ“. Подібно ж писали і инші [2]), а за сими впливовими і знатними персонами приходила черга і на менших людей.

Окрім сих царських грамот на нові маєтности знаходимо досить і таких грамот, якими потвержає цар давні маєтности.

[1]) М. Д. 1708, № 110.
[2]) cfr. в моїй вище згаданій статї — с. 90.

Се вповні зрозуміло. Після нещастя з Мазепою виникли сумніви, а нуж прийде гадка скасувати мазепинські роздачи маєтностей. Були якісь непевні чутки і, запобігаючи сьому лиху, старшина просить собі у царя підтвердження мазепинських універсалів на маєтности. Ось наприклад чернигівський полковник Полуботок докладно вичисляє всї свої маєтности, села, стави, озера, млини, лани, батьківські, набуті і надані від гетьмана Мазепи [1]). Ось другий: сотник новгородський Журавка [2]) просить і отримує від царя грамоту „на собственные ево деревни Лукьяновку и Боровичи", які і ранїйше були за ним. Подібним же чином глухівський сотник Олексїй Туранський [3]) прохав царя потвердити йому ті маєтности в Рильськім повітї, які відступив сотникови гетьман Мазепа. Всї сї користують нагодою і прохають потвердити давні маєтности і мазепинські надання.

Звертають ся тепер до царя з універсалом Скоропадського: отримавши універсал, зараз же удають ся за жалованою грамотою. Щоб було певнїйше. Рівняючи дати обох документів, легко зауважити, як мало минуло між ними часу. Людність жила в пригнїченню, з трівогою дивили ся в будуччину. В таких умовах приходилось шукати чогось певнїйшого, ніж звичайний універсал гетьмана. Здаєть ся, за мало універсал гетьмана, треба прохати ще у царя, щоб „поважною монаршескою грамотою были стверженп" [4]). Що так ясно було ранїйше, вже тепер не виглядає так: минуючи гетьмана, не вдовольняючись гетьманським універсалом, прохають Ґоловкіна „о многомощный указъ, дабы мнѣ купленнымъ моимъ грунтомъ подлугъ записей безъ утиснения свободно владѣти" [5]). Мало було ласки гетьмана, треба було запобігати ласки у царських міністрів. Відмінились давні адміністративні відносини. Перші враження гетьманування Скоропадського не віщували нїчого доброго. Повз гетьмана, за його номінальною безсилою згодою йшла в Глухові величезна роздача посад і маєтностей, з якої спішили скористатись впливові люди українського суспільства.

Як тільки відома стала ся полїтика московського уряду — прихиляти непевних матеріяльними вигодами і богато нагорожати прихильних, зараз же почали ся відповідні заяви.

Найпростїйше було підчеркнути, що за вірну службу царю постраждав від Мазепи. Недавна справа Кочубея давала для

---

[1]) М. Д. 1708, № 82, II. [2]) М. Д. 1708, № 81.
[3]) М. Д. 1708, № 75. [4]) М. Д. 1708, № 115, 117.
[5]) М. Д. 1708, № 129.

сього вповні відповідний випадок: можна було нагадати, що брав, мовляв, певну участь в Кочубеївській справі і за те якраз постраждав від пімсти Мазепи. Так якраз писав про себе Петр Яковлєв [1]) з Полтави, що він зі слів Кочубея доносив на гетьмана і за то гетьман віддав його під караул і знищив йому двір у Полтаві. Тепер, коли змінились обставини, Яковлєв просить собі „в нагороду в городе Полтаве вмѣсто моего двора измѣнничей герциковской какой двор и на прокормление мелници, которие под Полтавою змѣнничие обрѣтаются, и лесние грунта з сенними покосами, которими оними змѣнничими пожитки тамошние жители полтавские и не по достоинству владѣли“.

Потянули ся далї з заявами і ті, що взагалї постраждали від Мазепи: вони не брали близшої участи в Кочубеївській справі, але всеж таки якось звязували немилость від Мазепи з постійною непохитною вірностю царю. „Показать милость и чтб чрезъ бывшіе имъ налоги отъ Мазепы у нихъ отнято, тобъ имъ было возвращено по прежнему; ...чтб чрезъ Орликову жену у него Михайловского отнято и тобъ изъ Орликовыхъ пожитковъ было ему отдано“ — з таким проханнєм звернулись Боровський і Михайловський до Меньшікова [2]). Розумієть ся, такі скарги і прохання важко було-б провіряти на місцї, та міністри царські не дуже тим і турбовали ся. Вони передавали сї заяви, иноді з деякими поясненнями. В поясненнях сих говорило ся звичайно про вірність і прихильність московського уряду, рідко маємо якісь реальні вказівки: що донос, наприклад, був справедливий [3]). Перевіряти заяву мав би гетьман: але і він не мав охоти розбирати ся в сих проханнях і заявах і як відмовляє, то лише з формальних причин [4]).

Була можливість заробити щось при тім і людам досить далеким від мазепинської справи. Треба було зацікавити когось з впливових тодїшнїх дїячів і завсїди підносити свою непохитну вірність царському уряду. Наприклад той же самий згаданий вище Боровський просить, щоб позволено було „на Батуринской греблѣ завести млыны“ — се-б була загальна нагорода за постійну непохитну вірність — „держались во всей вѣрности непоколебимо и многія службы показали“. Коли все ж таки Боровський по його ж словам постраждав від Мазепи, то инші могли пригадати лише вірність і служби царському уряду.

[1]) М. Д. 1710, № 12. Далї: Судієнко, с. 147. Матеріалы, I, 726.
[2]) Судієнко, с. 275. Матеріалы, с. 566.
[3]) Матеріалы, с. 567. [4]) Матеріалы, с. 726.

Можна було заробити щось також доносом. Ось оден приклад. Меньшіков передає Скоропадському проханнє якогось Заіки: той доніс „на бывшого сотника короповского въ его измѣнѣ, что онъ былъ при Мазепѣ“ [1]). За сей донос Меньшіков уважає потрібним нагородити сього Заіку. Виявляєть ся при тім, що Заіка вже ранїйше забрав собі дещо з маєтків того мазепинця і тепер прохає собі унїверсал. Окрім того сей Заіка хоче заняти посаду коропського сотника - „за вѣрную его службу“. Бачимо, як се робило ся просто, швидко і безсоромно.

Тепер, двіста літ пізнїйше, важко уявити собі вповнї значіннє і вплив сих глухівських актів — конфіскат і нагород. Нагороди за доноси викликають цілу гидку епідемію доносів. Старанно розшукують мазепинців і мазепинські маєтности, щоб покористатись ними: при тім не завсїди виходить, що „явно доказалъ“, але що-ж там розбиратись. Людність живе в важкім пригнїченню, чекаючи якого доносу, безпідставного, але всеж таки небезпечного. Дрібні сумнїви в мазепинстві могли зовсїм зруйнувати родину, загубити безвинних людий.

З другого боку сї глухівські конфіскати і надання маєтностей підкопують звичайну адміністративну систему України. Ранїйше до гетьмана звертали ся з проханнями маєтків, у гетьмана прохають собі вищої посади. Тепер виявляєть ся, що можна сього осягнути й мимо гетьмана, звертаючись просто до царя, Ґоловкіна, Меньшікова, Шереметєва або що.

Зміцняють ся і ростуть впливи московського уряду в внутрішнім житю України.

IV. Лебедин. Допити мазепинців.

Лебедин... Скільки сумних споминів викликає се йменнє... Походна посольська канцелярія була тепер разом з царем в Глухові і Лебединї: вона почала в Глухові слїдство над мазепинцями і провадила його повнїйше і детальнїйше в Лебединї. Через те в памяти сучасників лишила ся остання назва. Пошепки передавали страшні оповідання про сю Лебединську канцелярію, про спеціяльне кладовище мазепинців. Дещо заховало ся і потім в памяти народній, як страшні леґенди з тих важких місяців. Але досї, на жаль, ми не можемо вповнї замінити сї

[1]) Матеріалы, с. 567.

леґенди якимись реальними повними підрахунками. Хоч акти сеї Походної канцелярії переховані до наших часів в паперах Посольського приказу[1]), але сього за мало: заховалось тут не все, і ми не можемо все ще зробити загальної повної характеристики сумної діяльности Походної канцелярії в Глухові і головно в Лебедині.

Ріжні люди пройшли тут в Глухові і Лебедині перед суворими слідчими. Одного прислав на допит ґенерал фельдмаршал Шереметєв, другого князь Меньшіков, третього драгунський капітан Чічерін привіз з собою з Погара; атаман містечка Сенчи привіз з собою лохвицького сотника; ґенерал-поручик привіз попа; атаман містечка Рашевки захопив Жида-крамаря, що трогував у шведськім війську; драгунський підполковник прислав селянина підозреного в вбивстві драгуна. Як бачимо, се все ріжні люди і звязані вони з мазепинською справою зовсім не однаково.

Звичайно допит в Походній канцелярії був перший. Але бувало, що се виходила ніби друга слідча інстанція і запідозрений, змучений вже першим допитом, чекав тут в Лебедині тяжшого допита — „съ пристрастіемъ" — як тоді говорилось. Виявлялись при тім в Лебедині на допиті сумні подробиці. Ось, наприклад, Прокоп Іванов, обвинувачений в убійстві драгуна, зрік ся в Лебедині на допиті від своїх попередних заяв, поясняючи, що він ранїйше „говорил на него напрасно, не стерпя побои і встряски, которые ему чинены при роспросе в деревни Буравенках от полуполковника князь Семена Мещерского" [2]). Виходить таким чином, що драгунський підполковник вважав зовсім природним для себе робити перший допит запідозреному селянину з батогами та встряскою. Таких випадків бувало і більше.

Ріжне допитувала Посольська канцелярія. З початку найбільше цікавили ся подробицями перших днів перебування шведського короля на українській території. Се дало-б можливість простежити мазепинські впливи та виявити деяких незауважених ще мазепинців. Роспитують ся про близьких до Мазепи осіб, наприклад про Бистрицького: де був, де їздив, з ким бачив ся, з ким і про що говорив. Слідчі гадають, що діяльність Бистрицького, сеї близької до гетьмана людини, все була вповні

[1]) М. Д. 1708, № 54. Далї вже ми не згадуємо се джерело.
[2]) Додаток № IX.

звязана з потайними плянами гетьмана і через те вони допитують ся тут дрібних подробиць... Се була б перша ґрупа мазепинців.

Але мазепинцї знаходять ся і далї. Коли ті перші мазепинцї стояли в близких відносинах до гетьмана, знали про його пляни, сприяли їм, — сї нові мазепинцї обвинувачені в тім, що вони прихильно ставили ся до шведського війська і ворожо до царського. Манїфестами царськими заборонено було возити в шведське військо провіант, давати що небудь Шведам, робити їм які небудь прислуги. Чи було се добровільно, чи з примусу, на се не завсїди звертали увагу. Був, наприклад, випадок, коли війт сїльський показав шлях шведському ґенералу. Виходило би зі слів сього обвинуваченого мазепинця, що робив він се з примусу, але не видко, чи на се звернули увагу...

В сю ґрупу мазепинців можна було попасти і припадково. Справа в тім, що уряд з того моменту, як довідав ся про перехід Мазепи до короля, з того ж моменту визнав Мазепу „бывшимъ гетманомъ, измѣнникомъ", визнав мазепинцям кожного, хто їхав би до Мазепи, виповняв би якесь дорученнє гетьмана, або що. Але дорученнє се міг гетьман дати ще тодї, як не було ще ніяких сумнївів, як тримав ся ще царської сторони, по тодїшньому виразу... В такім положенню якраз і був канцелярист Дубяга [1]). Поки він розшукував Мазепу в Батуринї і в Коропі, гетьман був вже в шведськім таборі і канцеляриста спинили на перевозї як мазепинця, свідомого участника мазепинських плянів.

Всї сї свідомі і несвідомі мазепинцї мали поповнити знання уряду про мазепинську справу. З сих протоколів допитів можна побачити з самих відповідей, як ставили ся питання на допитї. „А что в тѣх писмах [2]) писано, того онъ (себто Усович, челядник Бистрицького) не сказалъ... поѣхалъ с писмами от полковника [3]), а с какими, того не обявил... ни о комъ із единомышленниковъ Быстрицкого онъ не слыхалъ... а про измѣну гетманскую он, Дубяга, от Чечеля и Кениксека, також і от иных ни от кого в Батуринѣ не слыхал... о том они ему, хотя он с прилѣжанием спрашивал, именно не обявили..." З сих та подібних уваг легко побачити, про що саме найбільше тодї допитували ся слїдчі в Глухові та Лебединї...

Час минав... Перша ґрупа мазепинців, що пішли з гетьма-

[1]) Додаток № VII.
[2]) Гетьмана Мазепи до полковника Стародубського.
[3]) Полковника Стародубського до гетьмана.

ном або брали участь в його пянах, вже вияснила ся більше менше. Тепер приходить ся стежити за тими, що прихильно ставили ся до гетьмана і короля. Шведське військо проходило певним шляхом, через певні міста, і московські урядники цікавять ся тепер, де як зустрітили шведське військо, хто з місцевої сотенної старшини тримав ся при тім неворожо до шведського війська... Богато вчинків можна було в сих умовах розглядати з погляду прихильности до шведського короля і гетьмана Мазепи. Починаючи від ріжних розмов під свіжим враженнєм Батуринського нещастя і кінчучи убійством драґуна, се все можна було представити і в світлї полїтичних відносин. Таке поясненнє полїтичними мотивами дуже важко лягало на обвинуваченого і через те треба було слїдчим тримати ся дуже обережно, щоб не загубити безвинного. Але такої обережности, на жаль, не помітно і за всяке гостре слівце, иноді в підпитку сказане тягнули на допит до страшної канцелярії.

Заняті Шведами українські міста дуже цікавили российський уряд. Се був ворожий табор і вісти звідти дуже цінили ся. Захоплять часом козака з кадра мазепинців, прийде часом звідти селянин чи міщанин, зараз же допитували ся про стан шведського війська. Після перших звичайних питань, де стоять які шведські полки, скільки війська по окремих місцях, чи великі втрати від хороб, починають ся питання про мазепинців в шведськім війську. З початку важно було виявити імена, хто саме в шведськім війську. Пізнійше після глухівських виборів імена вже були відомі. Питають вже про їх становище. Після того, як втїк Апостол, Шведи почали з великим недовірєм стежити за всіми мазепинцями і на допиті оповідають цікаві подробиці про відношеннє Шведів до гетьмана і полковників. Ось наприклад:[1]) „видѣлъ онъ атаманъ его, Мазепу, лежитъ на постеле подушками окладенъ, и сказываютъ, что боленъ: миргородцкого полковника зѣло бранятъ и отъ того числа ихъ присматриваютъ и ходитъ за всѣми караулъ...“

Цікавять ся дуже в Лебединї на допитах настроєм української людности занятої Шведами околиці. Головнійше питаннє — провіант, як улаштовали сю справу Шведи, чи добровільно постачають селяни провіант, чи приходить ся його забирати силоміць. Ось роменський міщанин Галенко скаржить ся, що Шведи „побрали у него хлѣб и скот без остатку и еще правят, чего ж

[1]) Додаток № VIII.

ему взять негдѣ“. Потім сердюк Мазепи втік з Гадяча і оповідав, що „кормятъ ихъ всѣхъ жители гадяцкіе хлѣбомъ и другимъ харчомъ своимъ, которой у нихъ есть, а изъ постороннихъ селъ и деревень мужики ничего къ нимъ не возятъ“. Таким чином Гадячане виявляли свою прихильність до Шведів, не слухаючись гострих наказів царя не возити нічого до шведського війська. Дивлячись на се все лише з формального боку, можна було занотувати в Гадячан певну прихильність до короля і гетьмана. Сї вказівки не йшли за дурно і в дальших подіях могли вплинути в певній мірі на загальне відношеннє уряду, а поки що сотники і старшина таких ніби прихильних міст занотовані були за свої ніби-мазепинські симпатії.

Також цікавлять і відносини місцевої старшини до Шведів. Мазепа посилав універсали, скликаючи до себе сотників; хто ж приїхав до гетьмана на сей заклик? Чи слухалась місцева людність сотника-мазепинця? Се все дуже цікаві подробиці. Лохвицький сотник-мазепинець Яков Єременко [1]) відповідає на запитання: хто і як обрали його сотником, хто разом з ним приїхав до Мазепи на заклик гетьмана і що їм казав гетьман Мазепа. „Былъ по универсаламъ выданнымъ отъ него (гетьмана) с протчими сотниками и атаманы с лубенскими, с лукомским, чигиринъ-дубравскими, пирятинским, чернусскими и сѣнецкими... тому дней з десять в Ромне: и какъ они были у него, Мазепы, и онъ приказывал имъ и универсалы дал, чтоб на войско шведцкое с полку лубенского выставили...“ Подібно ж показав і атаман сенецький [2]): „...а у Мазепы онъ атаманъ былъ тому с ндлю по универсалу ево и онъ имъ приказывалъ о провиантъ...“ Розуміеть ся, такі вказівки кидали певну тїнь на настрій і діяльність поодиноких осіб з української старшини.

Занята Шведами частина української території не була, тай не могла бути вповні відокремлена. Ніякі „крѣпкіе заставы и караулы“ не могли б поділити і відокремити двох сусїднїх сїл або місточок, з яких одно було тепер занято шведським військом. Підтримували ся родинні і комерційні відносини, люди їздили до занятих Шведами сїл і міст та вертали ся з ріжними новинами. Піп Лїсовський їздив за своїми справами в Прилуки і бачив там шведське господарюваннє. Инший піп їздив до Лубен на заклик лубенського полковника Зеленського і потім розповів, як Шведи після Апостола стережуть уважно мазепин-

[1]) Додаток № VIII. [2]) Додаток № VIII.

ців. Сї люди, вертаючись з сіл і міст занятих Шведами, попадали в Канцелярію і тут розповідали, що бачили і що чули.

Легко уявити, як непевні були перекази і чутки, але на них покладали ся, бо инших певнїйших джерел не було. На підставі таких переказів і чуток виробляли ті або инші погляди на діяльність поодиноких осіб зі старшини і на підставі сього потім їх карано. Скільки непевного, припадкового бувало в сих осудах...

Поки тримали ся вузшого розуміння слова мазепинець, кадр мазепинців був ясно обмежений. Се ті, що пішли разом з гетьманом Мазепою, перейшли до шведського короля і лишили ся в шведськім таборі. Після глухівських виборів були відомі всї головні мазепинцї там в шведськім таборі і число се зменшало ся, а не більшало. Се було ясно, вповнї ясно.

Неясність починаєть ся тодї, як шведський король отаборив ся на українській території. По царським манїфестам кожний, хто вступав в добрі відносини зі Шведами, хто ставив ся до них прихильно, або тільки невтрально, хто постачав лише провіант, кожний був вже ворог царський, мазепинець.

Але як уберігти ся від сього? Шведи йшли через певні села, вимогали провіанта, иноді покупали його. Що було робити місцевій людности? Шведи стали табором. Гетьман викликав до себе універсалами сотників, атаманів і роскладав по їх сотням і селам, скільки кому ставити провіанту. Гетьман опирав ся на шведську силу, яка стежила пильно зі свого боку за виконаннєм сих важних для неї гетьманських універсалів. Легко зрозуміти, що людність, яка давала провіант, сельський атаман, який читав громадї мазепинський універсал, сотник, який їхав до гетьмана Мазепи на його заклик, могли робити так без ясної свідомої прихильности до короля і гетьмана. Але для уряду Петра I, для слідчих Посольської Канцелярії вони всї мазепинцї і підпадали за се карі...

Чи можна гадати, що ся Посольська Канцелярія в непевних, сумнївних випадках схиляла ся скорше до милости, ніж до жесточи, як тодї говорило ся? Знаючи тодїшнї обставини, сумніви царя, важкі умови шведської війни, доводить ся признати, що в перші місяцї після переходу Мазепи Посольська Канцелярія частїйше засуджувала на смерть, ніж виправдувала. І поки ми не можемо зробити детального обрахунку жертв Канцелярії, з сим загальним сумним важким вражіннєм закінчуємо перегляд документів, офіціяльних по формі, сумних по змісту документів канцелярії [1]).

[1]) Инший погляд — Костомаров, с. 604.

ДОДАТКИ.

I. Цар Петро сповіщає полковника чернигівського про перехід Мазепи до шведського короля і просить полковника як найскорше прибути до Глухова. 29/X 1708.

Господинъ полковникъ Черниговскій.

Писалъ к намъ господинъ генералъ кнзь Меншиковь о зломъ учинкѣ і о измѣне гетмана Мазепы і желалъ, дабы вы были сюды к намъ ради совѣтовь о томь дѣле, о чемь вчерашняго числа к вамъ генералной і ко всей старшинѣ і полковникомъ посланы наши указы, чтоб съезжались ради совѣтовь о томъ дѣле и о избраніи нового гетмана по правамъ волными голосами; і ннѣ то подтверждаемъ, чтобъ съѣзду тому быть в Глухов, а вас мы желаемъ, какъ наискорѣя, здѣс у себя свидѣть і о томъ зѣло нужном дѣле устно сами разговаривать, обнадеживая при томъ васъ ншею милостію.

Петръ.

Из села Погребковь, октября в 29 г. 1708 г.
Малорос. Дѣла 1708. № 59. I.

II. Цар Петро сповіщає полковника полтавського про перехід Мазепи до шведського короля, виясняє найблизші завдання і просить полковника як найскорше прибути до Глухова. 29/X 1708.

Блгородный господинъ полковникъ Полтавскій.

Обьявляемъ вамъ, что гетманъ Мазепа, забывъ страхъ бжій, іменилъ намъ і переѣхалъ х королю шведцкому такимъ образомъ: в началѣ обявилъ войску, что получилъ онъ, гетманъ, ншь указ идти с войском за реку противъ неприятеля, и когда перешелъ, тогда оное уставилъ в боевой строй, и, какъ неприятель к ним приближился, тогда онъ тому при себѣ войску обявилъ, что онъ гетманъ пришелъ в службу короля шведцкого, и потому тогда шведы войско его окружили и тѣмь старшины достались в руки к неприятелю. Того ради послали мы указы к старшинамъ і полковникамъ і протчимъ чинамъ, дабы оные собирались на обрание нового гетмана и вамъ особливо напоминаемъ, что надлежит попечение имѣть, дабы малороссійскій народ непорабощенъ былъ под владѣние полское и цркви і свтые мнстри неосквернены были і не приведены во унию; того ради желаемъ, дабы вы какъ найскоряя сюды к намъ для совѣтов і упреждения всего того прибыли і обнадеживаемъ васъ при томъ ншею высокою млстию.

Петръ.

Із обозу із села Погребковъ при Деснѣ октября 29 1708 г.
Малорос. Дѣла 1708. № 59. II.

III. Цар Петро сповіщає наказного ніжинського полковника про перехід Мазепи до шведського короля і просить полковника як найскорше, прибути до Глухова; притім обіцяє зробити його з наказного дійсним полковником ніжинським. 29/X 1708.

Господинъ полковникъ Нѣжинскій наказный.

Обявляемъ вамъ, что гетманъ Мазепа, забывъ страхъ Бжій, измѣнилъ намъ и переѣхалъ х королю швецкому такимъ образомъ: в начале обявилъ войску малоросійскому, что указъ нашь получилъ итти за Десну противъ неприятеля и когда перешедъ за Десну, приближился к войску неприятелскому, тогда войско малоросійское поставя в боевой строй, обявилъ имъ, что онъ пришелъ не битца, но служить королю швецкому, и тако тѣмъ лстивымъ образом вся старшина і полковники достались в руки неприятелю; чего ради мы послали наши указы ко всей генералной старшине и полковникомъ и сотникомъ, дабы оные збирались на избрание нового гетмана по правамъ и волностямъ своимъ волными голосами. А васъ желаемъ, дабы вы какъ найскорѣе для совѣтовъ прибыли сюды к намъ, ибо мы попечение имѣемъ о малоросійскомъ народе, чтоб оной в порабощение и под владение полское не приведенъ былъ и цркви і свтые мнстри во осквернение і во унію обращены не были; и уповаемъ, что и вы по вѣрности своей к намъ о томъ попечение имѣть и за вѣру и за отечество свое стоять будете. И того для к намъ немедленно поспѣшите, а мы васъ обнадеживаемъ нашею особливою высокою млстію и будте благонадежны, что мы васъ в настоящие полковники нѣжинскіе пожалуемъ.

Петръ.

Малорос. Дѣла 1708. № 59. III.

IV. Фельдмаршал Шереметєв обявляє українській людности, що в військах росийських заборонено чинити кривди Українцям. X. 1708.

По указу пресвѣтлѣйшого и державнѣйшого великого гдря и цря и великого князя Петра Алексѣевича самодержца всероссійского и протчая обьявляетца чрезъ сие всѣмъ малоросійского народу жителемъ, дабы из городовъ селъ и деревень, на которые пойдеть войско его црского величества, никто не выбѣгалъ, понеже жителемъ никакихъ обидъ и разореней и грабителствъ и протчаго своеволия чинено не будетъ и заказано о том в войске под смертною казнию: чего ради малоросійского народу жителем хлѣбъ и скотъ и живность и іной всякой харчь привозить на продажу в войско его црского величества безъ всякого опасе-

ния, что у них покупано будетъ поволною настоящею цѣною. А естли кто дерзнетъ онымъ какую обиду и разорение учинитъ и тѣ бево всякия пощады восприімутъ по суду наказание и кому какая из жителей малоросійскихъ обида приключитца, тому о томъ обявлять намъ самому. Во увѣрение сего сеи црского величества указъ утверженъ его величества печатью и подписаниемъ руки генерала фелтъмаршала и кавалера Бориса Петровича Шереметева, октября въ д. аѱи г.

Малорос. Дѣла 1708. № 64.

V. Юрій Забіла просить собі у царя село Севоложи, що лишило ся після мазепинця Фридриха. 7/XI 1708.

Державнѣйшій црь гдрь млстивѣйшій.

С прошлых лѣт служия я тебѣ великому гдрю в Малоросійскомъ войске тому нне осмнадцать летъ при полку нежинскомъ и был на многих твоих гдревых службах также и нне против своей братьи служу неотступно. А нне после изменника иноземца Фридрика, которой был в Батурине, осталас деревня Севолож. Всемилостивѣйшій гдрь прошу вшего величества: вели гдрь той измѣнничей дрвни за мою службу быт за мною.

Вшого величества нижайший раб малоросійского войска нежинского полку хорунжій Юрья Тарасов син Забела.

аѰи г. ноября 7 дня.

Малорос. Дѣла 1908. № 71.

VI. Атанасий Заруцкий, протопоп новгородський, просить собі у царя маєтности мазепинця Бистрицького; нагадує притім про свої літературні твори „ко прославленію царского маєстату“. XI 1708.

Пресвѣтлѣишому непобѣдимѣйшому августѣйшому влкому гдрю црю и влкому кнзю Петру Алексѣевичу всея влкоя и млоя и бѣлоя Россиі самодержцу вшего црского прсвитлого влчства недостойний бгомолецъ Афанасий Заруцкий, протопопа новгородский, бет чоломъ.

Во црковних и келейних молитвахъ не усыпая азъ о блгополучиі пресвѣтлѣишаго маестату вшего црского прсвѣтлого влчтва найвысшаго маестата благати; тщащижеся вовпрославляти препачалственнѣйшую монархию во всем мирѣ вшего царского пресвѣтлого влчства не точию словом, но усердствую, и дѣломъ, яко намѣрение мое явѣ извѣствуется от листов до мене отписуемых, аже до таковаго дѣла внатного надобно и кошту не малого, а я, бгомолецъ вшого црского пресвѣтлого влчства, зѣло скуден зостаю. Во еже убо бы удобѣе возмоглъ маестат вшего

црского прсвѣтлого влчства возпрославити на позосталые добра змѣнника вшего црского пресвѣтлого влчства Ивана Бистрицкого бю чоломъ: сие ест на двори его в градѣ Новгородку и на комори в ринку и на двор загородний, на слободку Поповку з прудницею, на слободку Лизуновку з прудницею, на Скотобобрь слободку з прудницею, на прудницѣ що на Ромѣ, на прудницѣ в Хилчичах на Смячи и в Кистрѣ, и на дубровние угодя и на сенние его покосы, и на всѣ его змѣнника Ивана Бистрицкого отбѣглые добра мнѣ самому, жонѣ и дѣтем моим милостивное пожаловательное молебствую грамоти.

Также бю чолом вшому црскому пресвѣтлому влчству и на наданное селце от стое и достохвалное памяти пресвѣтлѣйшого державнѣйшого влкого гдря цря и влкаго князя Алексия Михайловича всея Россіи самодержца отцу моему селце Бѣлокопытов, мною тепер по млсти вшего црского прсвѣтлого величества содержимое, и при нем на прудницю на реки Клевенѣ и на погребелщину по двѣ денги от воза и на кгрунтъ мой в Глуховском уѣздѣ, такъ же по грамотѣ самого вшего црского прсвѣтлого влчства прислати в Сѣвескъ к околничому и воеводѣ Леонтию Романовичу Неплюеву, за рекою Клевеню лежачое дерево на дрова брат или паче инѣ пенки копат, и по реки Клевеню сѣно косит, потвержателное молебствую грамоты, мнѣ и жонѣ и дѣтем моим. Такожде и в Новгородку на двор мой купленний и в Новгородском уѣздѣ на слободку Протопоповку и на Комаровку з прудницами на Зновѣ и на рецѣ Смячи в Мамѣкинѣ и в Лютом, и на Дубровки около Знобовки и на Барщиху ожинки и на поножное подлугъ унѣверсаловъ гетманских мнѣ наданих и на всякие кгрунта до селѣ мною содержимие милостивое потвержателное, мнѣ самому, жонѣ и дѣтемъ моимъ, молебствую грамоты, а я недостойний бгомолецъ при трудах моих о прославленіи маестату вшего црского прсвѣтлого влчства о блгополучнѣйшомъ управленіи скипетра монаршого до скону живота моего найвышшаго маестату долженствую молебствовати.

Аѳанасий Зарудзкий, протопопа новгородский.

Аще убо будет годно во очию вшего црского прсвѣтлого влчства скудоумних трудов моих ко прославлению непобѣдимѣйшаго августѣйшаго маестату вшего црского прсвѣтлого влчства в дѣло производит и типокграфским художеством изображати, ко удобнѣйшому того дѣла исполнению молебствую милостивно призрителной грамоты во извѣщение духовному и мирскому чину началником, да пособствуют мнѣ ко взисканию переписчиков, иконниковъ и куперштихаров, а я недостойний, если бгъ подаст мнѣ, по блгодати своей, долженствую денно и нощно ко прославлению маестату монаршого трудитися.

Малорос. Дѣла 1708. № 78.

VII. Посольська походна канцелярія. Показання канцеляриста Дубяги на допиті. X—XI 1708.

аψи октября въ кө д. гетманскій канцеляристъ Александръ Дубяга, которой взят у Десны при Оболонскомъ перевозѣ, в роспросе сказал.

Какъ де гетманъ Мазепа великому гсдрю изиѣнил и какимъ способомъ к щведу уѣхал, о томъ онъ Дубяга не знаетъ, понеже де онъ чрез все прошедшее лѣто при нем гетмане не был, а жил в дрвне своей, которая отъ Батурина в трех миляхъ, і прошлой ндли получил онъ, Дубяга, вѣдомость, что гетман Мазепа, будучи в Батуринѣ одну ночь, поѣхал на скоро к црскому величеству в Новъгородокъ Сѣверской и імѣл Десну переправлятца на Оболонском перевозе, а про шведа тогда разглашали в народе, будто обратился к Чернигову против князя Александра Даниловича Меншикова; и онъ, Дубяга, по той вѣдомости, что гетман восприял путь к црскому величеству поѣхал из дрвни своей за нимъ, гетманомъ, вслѣдъ в прошедшую среду. И когда пріѣхал в Батуринъ, то ему, Дубяге, сказал тамошнѣй комендантъ сердюцкой полковникъ Чечел и артилеріи осаул Кениксекъ, что гетман конечно поѣхал к великому гсдрю чрез Коропъ, а гдѣ онъ тогда обрѣтался, о том они ему, хотя он с прилѣжанием спрашивал, имянно не обявили; онижде Чечел и Кениксекъ ему Дубяге говорили, что приѣхал к Батурину князь Александръ Даниловичъ і они де ево в замокъ непустили і присланнымъ ево в томъ отказали для того, что гетманъ Мазепа, поѣдучи із Батурина, приказалъ имъ, дабы они до возвращения ево никого московскихъ людей в Батуринской замокъ не пустили, понеже де от нихъ великое разорение малоросийскому народу происходитъ і знатные, будто, мѣстечка сожены, а імянно Мглинъ, Березна и Мена, чего чтоб і пад Батурином не учинили, а про измѣну гетманскую он Дубяга от Чечеля и Кениксека, також і от иных ни от кого в Батуринѣ не слыхал. I ночевавъ тамо (понеже ево Кениксекъ із замку Батуринского ночью, хотя он і просился с принуждениемъ, не выпустил, обявляя ему на сие артикулы іноземские, что по ночах із крѣпостей никого пускать не надлежитъ), поѣхалъ онъ Дубяга в надлежащей путь за гетманомъ чрез Короб, гдѣ ему по приѣзде его тамошніе жители сказали, что гетманъ переправился Десну под Оболонью (которая за пол мили от Короба) пред двѣмя днями до ево приѣзду и поѣхал де он гетман тою стороною Десны к великому гсдрю в Новгородокъ Сѣверской. I когда онъ, Дубяга, выѣхав іс Коропа, приѣхал к перевозу под Оболонью будучему и хотѣлъ чрез Десну перевозится, то ево поймали тамо московские драгуны и привели к генералу маеору Бену. Он же Дубяга сказал, что при гетмане Мазепѣ переправилось на ту сторону Десны генералной

старшины: обозной Ломиковской, судя Чюйкевичъ, писар Орликъ, два ясаула Гамалѣй да Максимовичъ, полковники миргородцкій, прилуцкій, лубенскій, а слышал де онъ і о полтавском полковникѣ, что онъ недавно при гетмане ж был і невѣдаетъ, отпущен ли онъ в домъ или нѣтъ. А что де при нем гетмане перешло за Десну нпѣ войска, о том онъ подлинно незнаетъ; а в Батуринском де замке ннѣ войска четыре полка сердюцкихъ, Чечелевъ, Покотиловъ, Денисовъ, Максимовъ, да казаки городовые полков Миргородцкого, Прилуцкого и Лубенского: а по сколку которого полку члвкъ отомъ незнаетъ. Артилерия вся гетманская також в Батуринѣ, а при нем ничего із оной ннѣ нѣт. А какъ де онъ Дубяга ѣхал із Батурина до Десны и с нимъ никого из гетманскихъ людей, кромѣ ево члвка и четырехъ члвкъ козаков, которых онъ із своей дрвни взял, не было, толко де съѣхался с нимъ на пути, недоѣзжая до Короба за пол мили, бывшаго черниговского полковника Лизогуба сына ево Андрея слуга, с казаком прилуцкого полку (которой с ним Дубягою на перевозеж взятъ) и сказал ему, Дубяге, что он идет за господином своим Лизогубомъ, которой поѣхал вслѣдъ за гетманомъ к црскому величеству. И когда онъ, Дубяга, приѣхал к Деснѣ на перевозъ и стали ево московские драгуны брать, то тот Лизогубовъ слуга незнаемо куда ушел и ничего онъ, Дубяга, от него о измѣне гетманской не слыхал. Дубяга ж при сем сказал, что какъ сей осени ѣздил в Сѣчю Запорожскую присланной с Москвы дворянин с казного црского величества (которая ім запорожцам посылается в жалованье) і при том де гетманъ посылал от себя нарочного члвка конотопского жителя прозваннемъ Харевича к ним запорожцамъ с нѣсколкимъ числом днгъ, желая іх, чтоб они, запорожци, шли к нему гетману на помощь, когда онъ ихъ требовать будетъ, и запорожцы де в томъ ево гетмана, какъ онъ, Дубяга, слышал, обнадежили. И ннѣ де в малоросійскомъ народе разглашается, будто они, запорожцы, із Сѣчи уже в Украину идут, токмо о семъ подлинной вѣдомості нѣт, совершенно л они запорожцы в походе із Сѣчи обрѣтаются.

Малорос. Дѣла 1708. № 54. V.

VIII. Посольська походна канцелярія. Показання на допиті лохвицького сотника Яременка та сенецького атамана Сергієнка. XII 1708.

аѱи декабря въ и д. явился в Лебедине мѣстечка Сѣнчи атаманъ Кирило Сергѣевъ и привел с собою лохвицкого сотника Якова Єремѣева, которой не давно от Мазепы учиненъ тѣмъ лохвицкимъ сотником, и обявил об немъ, что онъ приѣхалъ до мѣстечка Сѣнчи сам третей

с казаками для выбираня провиянту на войско шведцкое с указомъ от генерала шведцкого Мееpеелта; и приѣхавъ в то мѣстечко, пришед к нему атаману в домъ в день, велѣлъ запереть на дворѣ ворота, знатно, хотѣлъ его взять. И онъ атаманъ с протчими казаками взяв его повезъ до црского величества, а провиянту имъ ничего того мѣстечка жители недали, но, все покиня город, и спрятав пушки, ушли в лѣса з женами и дѣтьми и ннѣ тамо живут. А з деревень протчихъ ихъ мѣстечка провиянтъ с ыныхъ выбранъ, а иные розбѣжались.

І приведеной лохвицкой сотник Яковъ Єремѣевъ сказалъ: учинили де его сотником лохвицким жители и казаки лохвицкіе доброволно по присланному листу полковника лубенского, которой о томъ обраніи листъ прислалъ по ушествіи прежняго сотника лохвицкого, а куды тотъ сотникъ ушелъ, того онъ невѣдаеть; а преж сего онъ былъ атаманомъ лохвицкимъ. А как Мазепа перешелъ х королю шведцкому, и онъ тогда при немъ не былъ і о злом его умысѣ невѣдал, но жилъ все в Лохвицах: і в приход короля шведцкого і Мазепинъ в Ромну онъ тамо не былъ. А был по универсаломъ выданнымъ от него, с протчими сотниками и атаманы, с лубенскими, с лукомским, чигиринъ-дубравскими, пирятинским, черновскими и сѣнецкими, гдѣ онъ ннѣ взятъ, тому дней з десять в Ромне. И какъ они были у него Мазепы и онъ приказывал имъ и универсалъ выдал, чтоб на войско шведцкое с полку лубенского выставили 24.000 воловъ, 40.000 свиней, муки 60.000 осмачекъ, 40.000 осмачекъ пшеничпой муки; толко того провианту не могутъ выбрать, для того, что всѣ жители уходятъ, і того ради шведы, что гдѣ ни найдуть, то сами берутъ, и хлѣбъ, и скотину и живность. В Лохвицях у них стоитъ генерал Мееpеелтъ с четырма тысячи члвкъ и послалъ его сотника онъ генералъ в Николинъ день с указомъ своимъ в мѣстечко Сѣнчи к атаману, и в селца Василевку и в Христяновку к жителемъ, чтоб были к нему генералу до Лохвицъ; а ему атаману с тихъ мѣстъ провианту высылать невелено, толко отдать имъ писма посланные. И какъ онъ приѣхал в мѣстечко Сѣнчи, то никого во ономъ не нашел, потому что всѣ розбѣжались, а сыскал атамана на фолварке і отдал ему то Мееpеелтово с нимъ посланное писмо и говорилъ ему, что де на насъ провианту много правятъ, а платить намъ его нѣчемъ и для того уѣдем де мы куды мочно. И онъ атаманъ ему сказалъ, что поѣдем де до Сорочинецъ і взяв его поѣхал в Сорочинцы і в Сорочинцах снял с него шубу и обявилъ его генералу маэору князю Волконскому; и онъ ихъ послалъ из Сорочинецъ в Лебедин.

Король шведцкой и с нимъ Мазепа стоят в Ромнѣ, а при них в городе и около города в селѣхъ в Бобрику, в Белеводе і в Перекопце, которые по полу миле от Ромна, стоитъ, какъ сказываитъ, шве-

довъ конницы и пехоты 12.000 члвкъ, также шведы стоят в Чернухахъ 3000, в Гадяче — 6000, а с которыми генералы, того не вѣдаетъ. О походе шведцкомъ еще не слышать, толко говорятъ, что когда Станислав придетъ, которого чаитъ к себѣ с шведами при немъ будучими быти, какъ Днепръ станетъ, то тотчасъ пойдутъ в слободцкие полки; болных в войскѣ шведцкомъ зѣло много и многие помираютъ. Лошади в шведцкомъ войскѣ сыти, однако многие лошаді у нихъ побрали и продаютъ народу по таляру и по полуталяру и по золотому украинскому. Войска шведцкого сказываютъ быти съ 70.000 члвкъ: при Мазепе осталось толко 2 полковника компанѣйских Кожуховский и Андрѣяшъ: и при Кожуховскомъ — 500, а при Андрѣяше — 150 члвкъ компанѣйцовъ. Полковникъ лубенской также генералной обозной Ломиковскій и судья Чюйкѣвичъ обрѣтаются на свободе, а о Максимовичѣ слышалъ, что есть за вартою, і видѣлъ онъ полковника лубенского, что ходит свободно, толко в дому его стоит караулъ.

А помянутой мѣстечка Сѣнчи атаманъ Кирило Сергѣевъ сказалъ, что сотникъ лохвицкой прибывъ к нему того чтоб куды имъ уѣхать, неговорилъ. А у Мазепы онъ атаманъ былъ тому с ндлю по универсалу ево, и онъ имъ приказывалъ о провиантъ: видѣлъ онъ атаманъ его Мазепу, лежитъ на постеле подушками окладенъ, и сказываютъ, что боленъ. Миргородцкого полковника зѣло бранятъ и от того числа ихъ присматриваютъ и ходитъ за всѣми караулъ.

Малорос. Дѣла 1708. № 54. XV.

IX. Посольська походна канцелярія. Справа селянина Прокопа Іваненка та козака Мойсея Войтовицького: Іваненка обвинувачено в убивстві драґуна, а на першім допиті Іваненко обмовив ще Войтовицького. XII 1708 — I 1709.

аѱи декабря въ ѕі д. привел в Лебедин в посолскую походную канцелярию володимирского драгунского полку адъютантъ Іван Румянцов трех члвкъ колодниковъ, а имянно одного солдата, да дрвни Бураwенки жителей козака Моисея Войтовицкого да мужика Прокопа Іванова.

А сказал онъ адютантъ, что помянутой казакъ Войтовицкой и мужикъ ево Прокопъ взяты и присланы сюда для того, что третьяго дня нашли в выше писанной дрвни у того мужика подлѣ двора в гумнѣ в соломе драгуна московского мертвого, у которого по осмотру розрублена шея, а какъ того мертвого драгуна ихъ володимерского полку драгуны, ища сѣна, із соломы выволокли, то увидя то вышеписанной мужикъ побѣжалъ тогда за огород в полѣ и помянутые драгуны, поимав того мужика, привели к подполковнику кнзю Семену Мещерскому,

где онъ мужикъ розпрашиванъ: а в роспросе де сказал, что вышепомянутого мертвого драгуна привезъ в ево гумно и зарыл в солому помѣщик ево вышеписанной Моисей Войтовицкой. А онъ, Моисей, в роспросе в томъ привозе мертвого драгуна запирался и тѣ де обоих іх роспросные рѣчи помянутой подполковникъ, записав, послал к полковнику Кампелу, а ихъ козака и мужика отправил с нимъ адютантомъ в Лебединъ к свѣтлѣйшему князю Александру Даниловичу Меншикову; и какъ онъ адютантъ ѣдучи с тѣми колодники встрѣтился в пути великому гдрю, то повелѣлъ его величество отвесть ихъ в Лебединъ и отдать для розыску в Посолскую походную канцелярію. А вышеписанного солдата поимал на дороге маеор того ж володимерского полку Михайло Башмаков (ѣдучи к Лебедину от Янъполя) верстъ за пятнатцат от Лебедина, а тот де салдатъ на пути попался ему одинъ и правился от Лебедина к дрвне Ворожбе, которая от Лебедина мили в четыре по Путивлской дороге, а в роспросе де онъ салдат тогда сказал, что он остал от обозу своего и оного ищет.

Да помянутой же адютантъ в дополику сказал, что у выщеписанного мужика Прокопа нашли драгунскій галштукъ и ремень от лядунки.

И вышеписанные привезенные колодники в посолской походной канцеляріи роспрашиваны порознь.

А в роспросе помянутой дрвни Буравенки мужикъ Прокопъ Івановъ сказалъ. Сего декабря въ ді, то есть во вторникъ, на гумнѣ ево великого гдря ратные люди нашли в соломе убитого драгуна, а от кого тот драгун убитъ того онъ, Прокопъ, невѣдаетъ и он, Прокопъ, того драгуна незагубливалъ; а какъ того убитого драгуна служілые люди осмотрилі, и он Прокопъ из дома своего неухаживал, а сказалі ему они, что явился в соломе на гумне убитой драгун и он Прокопъ пришел на гумно с сином смотрилъ, что тот драгун посѣчен по горлу а что он Прокопъ при осмотре оного сказал, будто того драгуна привез на ево гумно убитого пан ево казакъ сумского полку Моисѣй Войтовицкой, и то он Прокоп сказал, убоясь пристрастія, дабы ему была свобода. А которой ремень и галштукъ у него явился и тот ремен нашел у себя в сенѣ под лавкою, тому буде ндлѣ с три назад, а галштукъ на гумнѣ в соломе, а чей тот ремен и галштукъ, того он невѣдает, потому что в том их селѣ прежде стояли и нпѣ стоят многіе служілые люди.

А помѣщикъ того крстьянина, сумского полку лебединской казакъ Моисѣй Войтовицкой сказал, что тот крстьянин Прокопъ Івановъ ево подданний, а какъ у него Прокопа на гумнѣ осмотрилі убитого драгуна, прото он, Моисѣй, не вѣдает и того драгуна он Моисѣй не загубливалъ, и кто убил того незнает, а что помянутий подданний ево Про-

копъ сказал будто онъ, Моисѣй, того убитого драгуна к нему в гумно привез, то он сказал затѣявъ на него напрасно.

Козакъ Моисей Воитовицкий руку приложилъ.

И декабря зı де вишепомянутий крстьянин дрвни Баравенки Прокопъ Івановъ в убивстве драгуна пытанъ. А с пытки говорил прежніе свои рѣчи, что онъ того драгуна незагубливалъ и кто ево убилъ, того онъ невѣдаетъ, а что де у осмотру того убитого драгуна сказалъ он, что привез ево на гумно мертвого помѣщикъ ево козакъ Сумского полку Моисѣй Войтовицкий, и то он говорил на него напрасно, не стерпя побои і встряски, которые ему чинены при роспросе в дрвни Буравенках от полуполковника кнзь Семена Мещерского; дано ему дватцать пять ударов.

И при той пытке приведенъ был в застенокъ помѣщикъ того крстьянина казакъ Моисѣй Воитовицкой на очную ставку, которой сказал також прежніе свои рѣчи, что того драгуна онъ не загубливалъ, и кто ево убилъ, незнаетъ.

Декабря в кг де прежде помянутой крстьянинъ Прокопъ Івановъ пытанъ в убивствѣ драгуна и на пытке говорилъ прежніе свои рѣчи, что онъ того драгуна незагубливалъ, и кто его убилъ, конечно не знаетъ, а что онъ прежде говорилъ в роспросе пред полковникомъ кнзь Семеном Мещерскимъ на помѣщика своего Моисея Войтовицкого, будто он на его гумно того драгуна мертвого привез, и то онъ говорил напрасно, не стерпя тогдашних побоѣ и чиненной ему встряски; дано л ударовъ генваря в з ден вышеписанной крстьянинъ Прокопъ Іванов пытан в третие і говорил на той третей пытке прежние ж свои преждепомянутые рѣчи.

Малорос. Дѣла 1708. № 54. XIX.

X. Посольська походна канцелярія. Мойсей Войтовицький дає запис, що, як треба буде, стане невідмовляючись перед судом в попередній справі. 18/I 1709.

аѱѳ году генваря въ иı д. по указу великого гдря, а по приказу постелничего и кавалѣра града Гаврила Івановича Головкина, лебединской помѣщикъ Моисей Івановъ сын Войтовицкой из за караулу освобожен без росписки, по тому что в Сумах знаемых ему никого нѣт, а росписатся в нем нѣкому, а есть ли по сему убивственному дѣлу впред до него Моисѣя дойдетъ дѣло, и ему Моисѣю в посолской походной канцеляріи явитца самому не медленно.

Моисей Войтовицькій руку приложилъ.

Малорос. Дѣла 1708. № 54. XIX.

Із записок Каролинців про 1708/9 р.

Подав **Стефан Томашівський.**

Вже третя десятка літ добігає, як появила ся монографія Костомарова про Мазепу і Мазепинців, та вона ще й досї полишаєть ся останнім висловом української історичної науки про сей епохальний час нашої минувшини. Праця Уманця не принесла майже нїчого нового — се тілько перша проба критичного погляду на суперечну креацію Костомарова; проба, що не дала на се місце нїчого певного, бо збудована переважно на матеріялї бранім із другої руки. Се як раз найслабший бік мазепинської епохи в українській історіографії, що жерела її досї не то критично не розроблені, а просто в більшій части зовсїм не видані. Тому то монографія Костомарова, з огляду на богацтво архивного матеріялу в нїй, остає поки що одиноким основним жерелом для пізнаня того часу, дарма, що се може найслабша з усїх історичних праць заслуженого історика України. Та єсть ще один недостаток. Українські події в найбільш історичнім моментї того часу, себто в рр. 1708—1711, відбили ся голосним відгомоном у цїлій Европі, як може нїяка инша хвиля української історії, а в слїд за тим велика сила жерельного матеріялу остала в далеких заграничних архивах і мало приступних на Українї виданнях. Костомарів, хоч змагав до того, щоби зібрати заграничні друки до історії Мазепинщини, не знав таки богато з них; після Костомарова ще менше слїджено у нас за тими чужими публїкаціями, не добачуючи між ними нераз дуже цїнних для нашої історії річей (пригадаю хочби те, що записки Словака Крмана про Україну обговорено у нас що тілько по

10 літах). Особливо мало позору давано у нас на історіоґрафію шведську, де — як звісно — епоха Карла XII, того зловіщого ангела України, від давна тішить ся великим зацікавленем і дослідами богато визначних істориків, — дослідами, в яких імя України, Мазепи і всіх тогочасних передових людей згадуеть ся дуже часто, в яких обговорюеть ся основні питаня тогочасної української політики і т. ин. Не маючи змоги подавати на сім місци систематичного огляду українських річей у шведській історіоґрафії, ані навіть усього, що в ній написано і видано про шведсько-українські відносини за часів Мазепинщини, хочу показати, які нові матеріяли принесла шведська історіоґрафія в останнім десятку літ до пізнаня подій на Україні протягом того нещасного року 1708/9, та всі нові звістки в сім напрямі подати у такій формі, яка хоч по части звільняла б дослідника, несвідомого шведської мови, від користуваня безпосередно самими жерелами в їх ориґінальній подобі.

Найважнійше, що у названім часї принесла шведська історична наука про похід Карла XII на Україну, се видане богато дневників, писаних учасниками сеї кампанії, важних не тілько для розясненя военних подій: в них подибуемо немало важних політичних звісток, документів, побутово-культурних рисів про край та людей і т. ин. Годї не признати тогочасним Шведам значної культурности, коли бачимо, як богато було межи ними таких, що пильно списували все те, що бачили і чули в часї довгих і тяжких походів своїх за примхуватим королем. Одна частина сих записок появила ся друком ще у XVIII в., межи ними найважнійші — Адлерфельта (1740); переважна частина же спочивала в архивах та бібліотеках до останнїх часів. На початку XX в, заходом Августа Квеннерстедта (Aug. Quennerstedt), появило ся у Лунді окреме видавництво „Дневників Каролинських Вояків“, якого досі вийшло чотири томи, а в них надруковано кільканайцять дневників, памятників та справоздань військових і політичних, з просторими передмовами видавця, з річевими поясненями і докладними показчиками імен[1]). Окрім того „королївське товариство для видаваня рукописів до історії Скандинавії“ у Стокгольмі дало у своїм видавництві „Історичних Актів“ також кілька більших дневників, кождий окремо, виданих Ер-

[1]) Karolinska Krigares Dagböcker (від III т. — K. K. D. jämte andra samtida skrifter), Lund: I, 1901, XLIII + 380; II, 1903, XXVIII + 334; III, 1907, XXXIX + 365; IV, 1908, XLV + 390. Означати будемо коротко KKD. I—IV.

нестом Карльсоном з малими інформацийними вступами, без пояснень і показчиків імен [1]). — Дальше виймаємо з усїх тих записок „Каролинцїв“ (у Шведів єсть назва — Karolinerna — анальоґічна до наших „Мазепинцїв“) все те, що дотикає безпосередно українських справ за час від звороту Карла XII на Україну аж до його утеки в Бендери, пропускаючи те, що очевидно хибне (прим. ріжні фальшиві вісти). Всї виписки йдуть порядком хрональоґічним.

Як відомо, одним із найважнїйших моментів у війнї 1708/9 р. був стратеґічний зворот Карла XII з дороги Минськ-Смоленськ до полудня на Стародуб-Батурин-Полтаву. Хвиля ся важна з одного боку тими причинами, які спонукали шведського короля — звісного своєю впертою послїдовностю, чи радше послїдовною впертостю — до зміни раз вибраної мети; з другого боку звязаними з нею далекосяглими наслїдками, воєнними і полїтичними, рішеними найбільше отсим саме зворотом. Коли про сї наслїдки не може бути нїяких сумнївів і коли вони були добре зрозумілі й оцінені військовими кругами, полїтиками й істориками вже від самої найпершої хвилї аж по нинїшнїй день, то про мотиви, які спричинили той многозначний стратеґічний маневр Карла XII, ще й сьогодня не говорить ся як про річ зовсїм ясну й остаточно досліджену. Найбільше тут сумнївів що до ролї гетьмана Мазепи, а се — на скілько він причинив ся до переміни стратеґічного пляну шведської армії. Як звісно, широко приймив ся погляд, що Карло XII завернув на Україну не з иншої причини, як тілько послухавши ради українського гетьмана, і погляд сей панує ще й досї не тілько в історичних підручниках, а навіть у моноґрафіях. Погляд сей давний, він був поширений вже між сучасниками тих подій [1]) і приймив ся досить загально серед давної і новійшої історіоґрафії. В дійсности одначе ся справа не то що не зовсїм ясна, але й неправдива в основі своїй; досї не знайдено нїякого документального свідоцтва про безпосередні зносини Мазепи з Карлом XII перед жовтнем 1708 р., а те, що подано в безіменній реляції про полтавську битву, поміщеній у Адлерфельта, має очевидні признаки апокрифічного жерела. Історичний огляд поглядів на

---

[1]) Historiska Handlingar, utgifven af kungl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Означати будемо HH.

[2]) Див. мою розвідку „Словацький висланник на Українї“, 8.

шведсько-українське порозумінне 1708 р. і критичний їх розбір вимагає богато місця, тому тут не входимо близше у справу, вдоволяючи ся її зазначенем і приглянемо ся, що знають Каролинці про зворот на Україну й його мотиви.

Очевидно, не знайдемо тут безсумнівних звісток: автори їх стояли подальше короля а вже дуже далеко від його думок, до яких — се знаємо — не мали доступу навіть найблизші міністри й ґенерали і ніколи не могли вгадати змін його волї та зрозуміти її проявів. Так ось барон Поссе, лейбґвардийський полковник, записав у своїм дневнику під 14 (24) вересня, що ґен.-майор Лаґеркрона дістав приказ іти з 5.000 людей в напрямі Кричева, „щоб заняти перехід [через Сож] й опісля пійти дальше в Сіверщину і до м. Стародуба... Ворог уступив з цілою своєю силою у великий ліс в напрямі Смоленська і задержав ся менш-більш 10 миль від нас в тій мисли, що Його Кор. Величність буцім пійде дорогою на Смоленськ“ [1]). Тілько всього — як годить ся вірному воякови, у якого прикази начальства не обсуджують ся. — Фельтвебель Крафорд зазначує сю многоважну подію ще коротше: „Тоді то [буцімто 21 вересня (11 жовтня)] завернули ми знов назад і за два дни ворог був нам над карком“ [2]). Так само записав під днем 25 вересня оберстлейтнант барон Давид Натан. фон Зільтман, пруський „доброволець“ у шведській армії: „Досвіта рушила армія і пійшла знов назад 4 милї...“ [3]). — Натомість не забув мотивувати сеї події писар Норсберґ. Він записав під днем 10 (20) вересня ось що: „Тому що ворог зараз [по битві під Раєвкою] уступив недалеко назад, задумав Й. К. В. полишити його і не йти за ним дальше, передусім з тої причини, що ми тут терпіли великий голод підчас кількадневного маршу, тим більше, що ворог перед нами пустошив і грабив міста й села та нічогісінько не лишав, що могло-б послужити на прожиток...“ [4]). Лейтнант Вейге говорить подібно: „Хоч король зразу хотів впасти у Росію зараз коло Смоленська, то таки змінив він сей замисл, бо здавало ся

[1]) Öfversten friherre C(arl) M(agnus) Posses dagbok 1707—1709 — KKD. I, 325.

[2]) Fältväbeln J(acob) J(ohan) Crafoords anteckningar 1702—1722 — KKD. III, 107.

[3]) „Volontären“ vid svenska armén preussiske öfverstlöjtnanten baron D(avid) N(ataniel) von Siltmanns dagbok 1708—1709 — KKD. III, 267.

[4]) Skrifvaren J. M(agnus) Norsberghs dagbok 1707—1710 — KKD. III, 200.

неможливим з огляду на пізну осінь і з огляду на те, що ворог усе нищив огнем і не полишав ніяких засобів до житя. Можливо також, що король знав про охоту козацького гетьмана Мазепи пристати на бік Шведів, коли він (король) зближить ся з армією до його (Мазепиних) границь"[1]).— Як бачимо, ніде тут не згадано про те, щоб на сей стратеґічний зворот був який активний вплив козацького гетьмана; тілько в однім місци згадуєть ся про можливість його пасивного впливу. Пасивний вплив був очевидно: шведський король хотів втекти від голоду в богату Україну, де сподівав ся прихильного принятя серед козацтва.

Правда, записки названих учасників походу не суть ще авторитетними свідоцтвами; та серед них єсть ще одно, без сумніву дуже авторитетне, яке ставить справу зовсім ясно. Се записки головного полїтика при шведськім короли, ґрафа Піпера, писані в часї його российської неволї[2]). Ось що читаємо тут під датою 25 липня, коли привезено його у Київ: „Кілька днів пізнійше перед полуднем покликано мене у город на конференцію з ґр. Ґоловкином і підканцлером Шафіровом. Та що Й. Ц. В. тоді був перепинений архимандритом, відложено конференцію на другий день. Тут в присутности Й. Ц. В. поставлено менї деякі питання що до союза Й. К. В. з Анґлією, Голяндією, Прусією, королем Августом і иншими державами. Потім, як я пояснив себе, як здавало ся добре, запитав мене Й. Ц. В., чи не Мазепа дав причину до того, щоб ми завернули наш марш і пішли дорогою на Україну. Я запевнив, що ми з ним не мали ніякої, анї найменшої переписки (зносин — correspondence) до того часу, як ми прийшли так далеко в Україну, що Й. К. В. стояв йому майже над карком... і він піддав ся Й. К. В. Царь: „То ви хиба через Поляків дістали від нього реквізицію, щоб іти на Україну". Я: „Ні, се ще менше; Мазепа був нам цілком незнаний до тої хвилї, коли він при названій місцевости прислав нам свойого посла і через нього предложив Й. К. В., що хоче піддати ся Й. К. В." Царь: „Отже як прийшов Й. К. В. до того, щоб змінити первісний марш і звернути ся ід Українї?" Я: „Так, як Й. К. В. говорив, тому що ворог безустанку утїкав і всюди на 7—8 миль усе палив і через те Й. К. В. забирав всї припаси для його армії, так що

[1]) Löjtnanten Fr(iedrich) Chr(istof) von Weihes dagbok 1708—1712 — HH. XIX/$_1$, 16.

[2]) Grefve Carl Pipers dagbok hållen under hans fångenskap i Ryssland 1709—1714 — HH. XXI/$_1$.

з недостатку мусїли-б загинути, як би дальше так ішли, отже Й. К. В. був примушений завернути на Україну". Царь: „Чи ви не сподївали ся, що я те саме буду чинити в Україні?" Я: „Ми мали намір дістати ся туди так вчасно, що ми могли-б се перепинити". Й. Ц. В. засміяв ся при тім і на тім скінчила ся конференція" [1]). — Питанє тільки, чи Піпер говорив правду, впевняючи царя, що Мазепа знайшов ся в безвихіднім становищи. Відповідь на нього хиба така, що не бачимо ніякої достаточної причини, задля якої мав би мінїстер говорити инакше, анїж було в дійсности; а ще менше потрібував він закривати се у своїм приватнім дневнику.

Єсть деякі признаки, що по сїй розмові царь захитав ся у своїх дотеперішних поглядах. Він, як знаємо, був так глибоко переконаний про безпосередний вплив Мазепи на зворот Шведів, що у своїм дневнику велїв записати, буцїм то весь похід від Доброго був тільки про око, щоб закрити дійсний плян — „пійти на Україну і злучити ся з зрадником Мазепою".[2]) Для зрозуміння отсього погляду зазначу, що ще лїтом 1708 р. мав відомости, що „неприятель звертає більше свій похід на Україну", хоч в тім часї ще не мав сумнївів що до Мазепи і поручав йому важне стратеґічне завданє.[3])

На сїм місци подаю ще записку С. Понятовского, резидента короля С. Лєщиньского при шведській армії, про похід її на Україну: „Коли вже всї перепони усунено на бік і король шведський мусїв виходити з нїмецьких країв, поставив собі метою, за той час обдуманою, — іти до Москви і там скинути з престола Петра I, що мав богато незадоволених його незвичайно строгим панованєм, та на його місце поставити царем його сина; потім аж, заключивши згоду з Москвою, хотів повернути у Нїмеччину й дати поміч Франції. Склавши такий плян, ішов в Московщину через Польщу й Литву, де царь Петро зрозумів, що весь тягар війни спаде на нього, і приказав на 30 миль палити край литовський і свій власний, мозирський повіт і землю приналежну до Смоленська. Король шведський станув в кричевськім старостві, дізнав ся про се і розважив, що неможливо дальше йти в Московщинї, голоднїй і поруйнованій;

---

[1]) Pipers dagbok 14.

[2]) Bacmeister, Beyträge zu Geschichte Peters d. Gr., I, 212.

[3]) Листи Петра В. до А. М. Сїнявського, ч. XVIII (лист 26. VII. 1708).

тому рішив ся іти на Україну, маючи там порозуміннє з козацьким гетьманом Мазепою, хотїв там піднести козацький бунт против Москви й аж тоді пійти глибше в російську державу, видати маніфести друковані по московськи (до чого була вже й готова друкарня) та проголосивши царевича московським монархом хотїв погодити ся з новим царем. Ся була причина, що король не упорядкував справ у Польщи, гетьманів Сінявского і Ржевуского не перетягнув на свій бік, щоби признали короля Станислава, приступили до нього і успокоїли Польщу; бо якби се було стало ся, то не було б йому потреби знов повертати у Польщу, щоб іти в Німеччину. Завернувши від Кадина на Україну, спочивав у Кричеві по довгім маршу з Саксонії через Польщу й Литву, а наперед вислав ґенерала Лаґеркрону, більше робічого і пильного ніж доброго слугу, щоби пійшов в передній сторожи і поставив міст через ріку Десну (!) та щоб витинав дорогу на Україну, ставив мости на болотах і захопив місточко Почеп, кудою виключно тілько могла приходити Москва на Україну (а там не було в тім часї ніякого московського війська, значить — якби се місточко було обсаджене шведськoю обороною, то Москалї, хотячи іти на відобраннє України, мусїли б 60 миль наоколо обходити з причини болот і рік). Та що-ж стало ся? Лаґеркрона, маючи з собою 6 тисяч вибраного війська, прийшов над ріку [Іпуть], поставив на нїй міст, та перейшов через нього, взяв яких небудь провідників, які його, замість у лївий бік до місточка Почепа, ключа цїлої України, повели на право 20 миль.

Тимчасом надходить король шведський, переходить міст на ріцї, та не дістає ніякої відомости, куди пішов Лаґеркрона з передньою сторожю. Не допускаючи проволоки і пізнаючи по слїдах війська, що Лаґеркрона обернув ся на право, посилає за ним, щоби повернув, а сам з військом іде лїсами і болотами, які тягнули ся більше як 60 українських миль, щоби тілько випередити московське військo (про його поспішне змаганє на Україну знав через своїх розвідувачів). Сей марш у краю сильно дикім, безлюднім, зарослім борами і повнім води, болота і трясавиць, продовжав ся 8—9 днів, на знищіннє коней, які здихали сотками в кождім полку, і на затрату баґажів, возів з провіянтом і всякими річами забраними у Саксонії. Вкінци перейшовши сей трудний Рубікон станув в московськім селї, такім великім і заможнім, що все військo могло покріпити ся і випочати два тижні. Одначе тимчасом довідуєть ся шведський король, що Москалї

станули 24 годин скорше у Почепі і захопили се незвичайно важне становище, та що Лаґеркрона повертаючи на зустріч королеви ішов через Стародуб, де місто відчинило йому брами і привитало хлїбом-сіллю, одначе коли він станув $1^1/_2$ милї дальше з військом, тої самої ночи увійшло в місто 7 тис. Москалїв і замкнуло ся в сїй твердини“ [1]).

Порозумінне між Карлом XII і Мазепою, згадане в сїй записцї, розуміти треба як посередне через Станислава Лєщиньского, з яким гетьман мав зносини від двох лїт; очевидно, що шведський король мав добрі інформациї про заходи гетьмана і настрій серед козацтва та на сїм будував, коли був присилуваний перемінити свій первісний плян. Та що сим напрасним оборотом шведський король не зробив Мазепі приємности, се знаємо добре з свідоцтва Орлика [2]). Проте одначе гетьман почав велику полїтичну гру і поставив усе на одну карту: серед дуже неприхильних обставин він навязав безпосередні зносини і перейшов на бік Карла XII.

Поява українського гетьмана й козаків серед Шведів викликала, очевидно, зацїкавленє сих останнїх, як се видно з записок. Що до дня, коли прибув Мазепа до шведського війська, то записки не годять ся з собою. Хорунжий Петре́ кладе прихід на 23 жовтня (2 н. с. падолиста) [3]); Поссе згадує про се під 26 жовтня (5 н. с. падолиста) [4]); Норсберґ на 25 жовтня (4 н. с. падолиста) [5]); Зільтман на 5 н. с. падолиста [6]); Вейге аж на 29 жовтня (8 н. с. падолиста) [7]). Правдиві тут дві дати: 5 і 8 н. с. падолиста; перша означає день, коли Мазепа зустрів ся з першим відділом шведським, полком Гйельма, друга знов день авдієнциї гетьмана у короля; значить дата, подана першим із названих висше Каролинців, хибна, тим більше, що на сей день кладе він стрічу гетьмана з королем. В котрім саме місци була ся стріча, то записки не зовсїм годять ся між собою. Поручник Лїт говорить про с. Ларинівку [8]), Петре, Поссе і Вейге про Комань, Зільтман про Ґірки. В дій-

---

[1]) Droga do Ukrainy króla Szwedzkiego (Рук. бібл. Чарторийских № 937, ст. 451—454). Той сам Понятовский був автором анонїмних Remarques-ів до Вольтерової історії Карла XII (Haie, 1741).

[1]) Лист його до Ст. Яворського.

[2]) Fänrik Robert Petrés dagbok 1702—1709 — KKD. I, 188.

[3]) KKD. I, 330. [4]) KKD. III, 201.

[5]) Ibidem, 274. [6]) HH. XIX/1, 16.

[7]) Löjtnant Joachim Matthiae Lyths dagbok 1703—1722 — KKD. II, 62.

сности тут нема ніякої суперечности, бо всї три села лежать близько себе; головна кватира короля була в Гірках.

Прихід Мазепи найдокладнїйше поданий у записках Зільтмана. Під днем 5 падолиста читаємо тут: „Того дня прибув Мазепа з кількома тисячками людей до шведського полку Гиельма“ [1]). Сей драґунський полк стояв тодї — як знаємо з инших звісток — в Орлївцї, около 3 милї від Гірок. Другого дня „ґенерал-адютант Мазепи Макс (!) посланий був у головну (королївську) кватиру“. Очевидно сей ґенерал-адютант нїхто инший як ґенеральний осаул Дмитро Максимович [2]). Дня 7 падолиста „прибув Мазепа з богато козаками аж перед головну кватиру; тут спинив ся він і велїв довідати ся, чи Й. В. Король дома; та що сей був виїхав і що вже було під вечер, отже згаданий Мазепа повернув у свою недалеко звідси положену кватиру. Коли він прибув на становище полковника Гиельма, вмашерував при звуках труб і барабанів; так само полковник Гиельм приняв його недалеко кватир повною музикою“ [3]). Другого дня „вранцї прибув Мазепа коло 9 год. у головну кватиру до короля; мав з собою велике товариство з инших визначних козаків: деякі офіцири їхали перед ним, а один за ним; безпосередно перед ним один з булавою срібно-золоченою і камінями висаджуваною, а безпосередно за ним несено бунчук з білою головкою, подібною до турецького кінського хвоста; за тим усім поступав цїлий віддїл. В королївській кватирі прийняв його надворний маршал фон Дібен; обід їв гетьман Мазепа з Й. В. і при столї було тілько 7 з поміж найвизначнїйших козаків. Гетьман сидїв по правій королеви. Після обіду відійшов він у свою кватиру в такім самім порядку, як сюди прийшов“. Дня 9 падолиста „прибув Мазепа знов у головну кватиру і їв обід у ґрафа Піпера. Після обіду зложив він фельдмаршалови [Реншильдови] візиту“. Коли рушено дальше 10 пад. і головна кватира переходила через село, де стояв Мазепа з частю свойого війська, „приймав гетьман у себе на обідї ґр. Піпера. Два дни

---

1) KKD. III, 274.

2) Він опісля перейшов знов до царя і на допитї лїтом 1709 р. признав, що його гетьман посилав наперед до полку Гиельма, а пізнїйше три рази щоб розвідати про королївську кватиру (Костомарів, Мазепа, Собр. Соч. изд. „Литер. Фонда“, кн. VI, ст. 696).

3) Ся докладна записка поправляє трохи оповідане Костомарова за Адлерфельтом (VI, 629).

пізнійше знов „прибув Мазепа у головну кватиру, відвідав фельдмаршалови й опісля зараз пішов до короля“ [1]).

Зміст промови Мазепи до короля зазначений загально у двох дневниках: „Він просив ласки у Й. К. В., щоб сей схотів пожалувати мешканців України і не виливати свойого гніву над нею анї над ним самим за те, що аж до сього часу був нашим (шведським) ворогом“ [2]). „Просив дуже покірно, щоб король не виливав свого справедливого гніву, до якого довело тиранське поведенє Росіян, на сей край і його мешканців, з огляду на се, що вони доси ішли за ворожими хоругвами не по власній вільній воли, а тілько присилувані до того московським ярмом“ [3]).

Що до числа козаків, приведених Мазепою, то записки подають дуже неоднаково: з одного боку 3000 [4]), з другого аж 7000 [5]); всї инші говорять неозначеним способом: кілька тисяч, богато і т. ин. [6]).

Переправа через Десну була, як звісно трудна, як з огляду на пору (ішла крига) так і задля ворожих перепон [7]). Як виходить з одного дневника, то українські козаки вже 13 пад. помагали Шведам при будові моста коло Мезина [8]), де таки армія перейшла на другий бік.

В с. Чеплїївцях (Tschebeleffkij) надійшла до головної кватири звістка про упадок Батурина. Гетьман не хотів зразу вірити тому і післав козаків розвідати справу. Другого дня (17 пад.) „перед походом одержав Мазепа від висланої ним наперед партії потверджене звістки про Батурин; він повідомив за-

---

[1]) KKD. III, 274—275. Головна кватира гетьмана мала бути межи Гірками й Ігнатівкою; натомість Петре кладе її в Комани (KKD. I, 188), а на иншім місци в с. Чулатово (Lulatocha) ibid. 189.

[2]) Petrés dagbok — KKD. I, 188.

[3]) Weihes dagbok — HH. XIX/1, 16. Пор. слова маніфесту Карла XII до Українців: „стрѣтивши Насъ ясневельможный Панъ Іоанъ Мазепа, войска Запорожского Малороссійскій Гетманъ, съ первенствующими народу своего Старшинами, покорнѣ просилъ, абысмо праведного гнѣву, отъ Московского теранства зачатого, на сей край и обывателей не изливали, которыи подъ игомъ Московскимъ зостаючи, неволею барзѣй а нежели добровольно, войнѣ непріятельской послѣдовати принужденныи были... (Источ. Малор. Исторіи, собр. Бантышъ-Каменскимъ, II, 207).

[4]) Petrés dagbok — KKD. I, 191.

[5]) Norsberghs d. — KKD. III, 201.

[6]) Пор. „Слов. висланник...“, ст. 17.

[7]) Siltmanns d. — KKD. III, 275.

[8]) Petrés dagbok — KKD. I, 191.

раз сам про се короля і виявляв своє велике незадоволенє з того приводу“[1]). Цікава тут згадка про невдоволенє гетьмана — очевидно, не з чого иншого як тілько зі стратеґічного промаху шведської армії[2]). Батуринського „коменданта заведено у Конотоп і там колесовано, хоч він держав ся хоробро і був німецьким ґрафом фон Кеніґсек“ — читаємо у иншого учасника[3]); се варіянт звістки поданої Ріґельманом про долю арматного осаула Кеніґсека чи Кеніґсена, що одначе не був ґрафом[4]).

Коли Шведи „прийшли у велике село з 188 домами, що звалось Отюша, були всї селяне дома, так само й у кількох инших по дорозї переходжених селах, і всюди селяне на прихід короля подавали йому хлїба, соли й яблок“[5]).

Зільтман мав раз нагоду бути у самого гетьмана, а се 23 падолиста: „Поїхав я у головну кватиру Мазепи і говорив з ним самим; була чутка, що Москалї вибрали нового гетьмана стародубського команданта, іменем Скоропадського. Того самого дня Мазепа прибув у (шведську) головну кватиру і мав розмову з Й. В. Королем“[6]).

В однім дневнику читаємо доволї докладний зміст манїфесту шведського короля до Українцїв, значить, автор мав його під рукою. Зміст сей не відбігає від знаного нам тексту у збірцї Бантиш-Каменського, а тілько дата означена на 27 падолиста[7]). Про царський контр-манїфест висказуєть ся той самий учасник: „Я не маю охоти подавати тут змісту сього письма, тому що в нїм богато таких висловів, які..., отже краще буде промовчати нїж повторяти їх“[8]). Такий дійсно був сей нечувано безсовісний і ґенїяльно демаґоґічний манїфест царський.

---

[1]) Siltmanns dagbok — KKD. III, 277; пор. таке саме датованє в записках Крмана, 517 (Словацький висланник на Українї, 16). Вейге нотує звістку про Батурин аж під 8 (18) падолиста; се очевидно, що не вся шведська армія одночасно діставала відомости.

[2]) Пор. лист Орлика до С. Яворського.

[3]) Weihes dagbok — HH. XIX/1, 18.

[4]) Костомарів, VI, 637.

[5]) Siltmanns d. — KKD. III, 277; пор. Костомарів, VI, 646; Слов. висл., 16.

[6]) KKD. III, 278.

[7]) Weihes dagbok, 20—21; Чтенія Общ. ист. и древн. 1859, I, 206—212, з датою 7 ноября в заголовку і 16 декабря в низу манїфесту. Правдоподібна дата буде: 26 ст. ст., 27 швед. ст. падолиста, 7 н. ст. грудня. Можливо, що дня 16 грудня видано манїфест у друге.

[8]) Ibidem, 21.

Згадану у Адлерфельта опозицію м. Смілого маємо в докладнїйшім оповіданю: „Місто Сміле, 5 миль від Ромен, призначено (на кватири) полковникови Діккерови; одначе тамошнї міщане прихильнїйші були до Росіян нїж до Шведів і хотїли його позбути ся хитрим способом. Як тілько він прийшов з полком, вислали послів до нього і просили заняти сю одну ніч квартири на передмістю, доки вони в містї не пороблять ліпших приготовань і доки не дістануть приказу від гетьмана Мазепи, чи мають принимати Шведів, чи нї. При тім післали деяку скількість меду і горівки для угощеня людей. Коли полковник остаточно згодив ся на сю чемну просьбу, впустили вони найблизшої ночи другим боком міста 2000 Росіян, які зараз з розсвитом дня випали і заатакували наших драґонів; одначе їх відбито зі стратами як тодї так і пополудни в присутности короля. Тимчасом король дав наказ ґенерал-майорови Спарре в с. Smiliz (Хмелові?) іти в поміч полковникови Діккерови з вестманляндською, остґотською і вестґотською піхотою та остґотською кіннотою. Сей пішов туди, але як тілько прийшов коло Смілого, напав ґен. Ренне з 3000 Росіян на його кватири і грабував полишені баґажі. І хоч на покрите сих баґажів полишено тілько дуже маленько людей, то вони з поза плотів так хоробро боронили ся, що ворог не взяв анї найменшої здобичі, тілько се осягнув, що ґен.-майор Спарре, почувши стрілянину, мусів завернути від Смілого і вислати наперед Діккерових драґонів й остґотську кінноту з опущеними вудилами, які вдарили на ворога ще перед селом і гнали цїлу милю, взявши сорок кількох людей у неволю. Другого дня злучили ся з відділом ґен.-майора Спарре 2 баталїони ґвардії і данський полк; він пішов знов на передмісте Смілого, та при їх приходї Росіяне вистрілили на них кілька раз з гаківниць і серед того на лоб на шию покинули місто, так що наші вибивши браму знайшли порожне гнїздо. А що й мешканців не було, місто спалено до чиста, навіть церков не пошановано“[1]).

Не так докладно, але й не так корисно для Шведів виходить ся подія у иншім дневнику, де маємо і докладну дату 30 падолиста: втрати у людях і баґажах по шведськім боцї мали бути не зовсїм малї. Спалено Сміле в ночи з 3 на 4 грудня[2]). Гірша доля стрінула місточко Чернухи (Tiernow): оберст-лейт-

---

[1]) Weihes dagbok, 21—22.
[2]) Siltmanns dagbok, 279.

нант Функ з 500 кінними мав 21 грудня прогнати з нього 3000 (!) козаків „і все, що не могло зараз дальше втекти, між тим жінки і діти в місті, побито і місто потім спалено"[1]). Так то дійсність жила в незгоді з теорією шведських маніфестів[2]).

Головна кватира Мазепинців була зразу (від 29 пад.) в Ромнах, разом із шведською. 1 грудня перейшов гетьман у Гадяч, очевидно, щоб бути близше Запорожа. Разом із ним було ще 3 шведські полки (смоляндська кавалєрія, драї. полк Шрейтенфельта і вестерботнійська піхота). Та вже другого дня „завернув він назад у Ромни, тому що прийшла звістка про надходячу московську армію"[3]). Москалї „хотїли цїлою силою вдарити на м. Гадяч, захопити Мазепу і доконати такої самої жорстокости на нїм, як було зроблено на батуринськім команданті"[4]).

В Ромнах оставав вже Мазепа доти, доки і шведський король, себто до 17 (27) грудня. Того дня пішла шведська армія на Гадяч[5]), де Москалї спалили передмістя.

З Гадяча головна сила шведська посувала ся дальше в тім самім напрямі. Дня 31 грудня (10 січня) прийшла у Зіньків. Тут стрінув ся король з неприхильним становищем Зіньківцїв. „Ми застали мешканцїв з набитими стрільбами і розвиненими хоругвами коло валів і палїсад. Зараз при нашім приходї велїв Й. К. В. через Войнаровського, що був сестрінком Мазепі, спитати їх, чи не хотїли-б добровільно відчинити ворота для нас. На се була відповідь: нї. Згаданий Войнаровський хотїв всякими способами привести їх до того, одначе таки на даремно. Коли він повернув і дав їх відповідь до зрозуміня Й. К. В., велїв сей наставити артилєрію і приготовити до бою кальмарський полк. Тодї мешканцї, відчувши повагу хвилї, покликали Войнаровського до себе і відчинили нам ворота"[6]).

Про воєнні події коло Городного і Краснокутська, в яких побіду признавали обі сторони, кожда собі[7]), читаємо в записках згадки, які велять назвати остаточний вислід битви некорисним для Шведів[8]). Коло Краснокутська „гетьман Мазепа

---

[1]) Тамже, 281. [2]) Пор. „Слав. висл.", 19—20.
[3]) Siltmanns dagbok, 279. [4]) Petrés d., 145.
[5]) Крман каже виразно, що Мазепа з козаками рушив другого дня, себто 28 грудня.
[6]) Petrés dagbok, 202; Siltmanns d. 285; пор. у Костомарова, VI, 659.
[7]) Див. Костомарів, VI, 661. [8]) Siltmann, 294; Weihe 32.

мало що не дістав ся в неволю і сказав при тій нагоді: не гадав я, щоб Шведи утїкали"[1]).

В часї, коли головна шведська кватира була в Опішни, мав ґен.-майор Крейц посувати ся з Лохвиці в тім самім напрямку; натиснений Шереметєвим мав тяжку переправу через Псьол коло Лютенки і при тім покинув богато баґажів, серед того і Мазепиних[2]): „гетьман стратив при сїй нагодї касу з яких 100.000 талярів"[3]). Було се в початку місяця марта.

В половинї марта (16 марта) Карл XII посуваєть ся ще дальше з Опішнї, переходить у Будища[4]). „Ґвардія мусїла посунути ся 1/2 милї дальше у с. Петрівку. Всї мужики того села утїкли і заложили по другім боцї р. Воркли в лугах розбишацьке гнїздо і звідси переходили майже кождої ночи через лїд і вкрали у нас й особливо в Будищах гетьманови Мазепі кілька соток коней. Щоби сих злодїїв прогнати пішов майор Їлленшерна (Gyllenstierna) з 300 ґвардийських людей туда, одначе мало що міг вдїяти, бо селяне зараз розсипали ся по лугах і втїкали через багно, забивши нам 3 людей; одначе таки сї пакости заплатило 9 з них, схоплених опісля коло Будищ, шибеницею"[5]).

Мазепа прибув у Будища аж 15 (25) марта. Про се читаємо: „Прибув Й. Екс. бр. Піпер і фельдмаршал (Реншильд) разом з цїлим корол. двором під ескортою однопряжних возів, також Його Світлість гетьман Мазепа зі своїм двором, котрі всї остали ся на кватирах у містї, тілько деякі компанїї козацькі полишив на спочинок у нас на передмістю, і мав він що дня 24 чоловік з однопряжних на вартї при собі. Так полишили ся двори королївські і Мазепин в тім містї, а за містом по однім боцї лежали трабанти і Волохи, по другім дальский і гельсінґский полки з кількома компанїями козаків, а по третім боцї однокінні возн"[6]).

Про Запорожцїв маємо першу згадку під 21 н. с. марта. „В Будищах довідали ся ми, що прийшло кілька депутатів від запорожськнх козаків і предложили Й. К. В. 20—30 тис. людей на службу за заплату. З огляду на се вийшов розпорядок, що з каси кождого полку має бути винята певна сума грошей

[1]) „Non putavi Suecos fugam dare" — Weihe, 32.
[2]) Siltmann, 296; Weihe, 34.
[3]) Siltmann, 295. [4]) Weihe, 35.
[5]) Weihe, 34. [6]) Petre, 222.

(на сю ціль)". Другого дня „вранці пішли згадані запорожські депутати з головної кватири: Мазепа післав з ними свого судю (justitiarium) разом з одним полковником" [1]). — Ся звістка цікава, бо показує, що Запорожці посилали до Шведів ранійше ніж доси думано [2]), та що на сю депутацію гетьман післав у Січ ґен. судю Чуйкевича, полковника Мокієвського та бунчукового товариша Федора Мировича [3]).

Дня 27 н. с. марта „була звістка, що запорожські козаки ідуть походом сюди" [4]); 29 марта „знов кілька послів від запорожських козаків пройшло у головну кватиру і мало авдієнцію у Й. К. В. в присутности гетьмана Мазепи; опісля гощено їх бочівкою горівки і меду". Другого дня „згадані козаки поїхали знов з головної кватири, попрощавши ся перед тим з Й. В. Королем; [депутація] складала ся з одного вибраного ними полковника і 80 чол.; через них вислано також письмо до татарського хана". Дня 31 марта „Запорожці напали на місточко Нехворощу (так мабуть треба розуміти назву: Horoschin; м. Горошин лежить за далеко), де стояв ґенер.-майор Шавмбурґ з Москалями, заволоділи ним; частину Москалів убито, другу забрано в неволю" [5]).

Дня 4 н. с. квітня „гетьман Мазепа пішов у село пів милї звідси (з Будища), щоб там приняти отамана або найстаршого над запорожськими козаками, котрого тут сподївають ся". Другого дня „прийшов запорожський отаман, званий кошовим (Coswick) з 800 козаками у згадане село [Диканьку]. Принятий був Мазепою, котрому зараз піддав ся, передаючи йому бунчук разом із ключем, і взагалї виявляв йому у всїм велику покірність. Коли церемонії покінчили ся, частував його Мазепа. При вечері одначе повстала суперечка межи сими новими козаками і одним урядником (слугою) Мазепи, урядникови не повело ся при тім і його инші змасакрували; жінка убитого дуже ганьбила з тої причини отамана, одначе Мазепа її зараз успокоїв і справу полагодив. Запорожці самі признавали, що взяли від царя 60.000 рублїв, щоби стояти по його боцї. По полудни

[1]) Siltmann, 296.

[2]) Костомарів за Нордберґом прихід депутатів кладе тілько на 19 (29) марта (VI, 671), хоч се була вже друга депутація.

[3]) Костомарів, VI, 670. [4]) Siltmann, 297.

[5]) Siltmann, 297—298. У Адлерфельта згадуєть ся про напад Запорожців на брид. Кампеля з Torodginska, що перекладано на Царичанку (Кост. VI, 671).

виїхав ґенерал Левенгавпт поґратулювати гетьманови Мазепі з приводу підданя згаданих козаків".

„Дня 6 н. с. квітня прийшов запорожський отаман в головну кватиру і мав у Й. В. Короля авдієнцію, передавши йому наперед 100 пійманих Москалів; по всім угощено його горівкою, медом і пивом". Другого дня „мали Запорожці складати присягу вірности Мазепі, одначе не були до того приладжені, бо переважно були пяні, тому присягу відложено на найблизший день. 8 н. с. квітня зложили Запорожці присягу Мазепі, одначе він наперед їм заприсяг; потім пішли до короля і попращали ся, дістаючи при тім дарунки: отаман 1000 дукатів, кождий офіцир — а було їх 4 — по 100 а прості 10.000 дук." [1]).

Инший учасник згадує неясно про якесь мале непорозуміне що до військового становища кошового Гордієнка. Запорожці „прийшли в силї кількох тисяч під проводом кошового (Cozovi) відновити звичайний союз з гетьманом і своїми братами, українськими козаками, та при тім рішили ся також піддати ся під розкази Й. Величности шведського короля; се предложене приняв наш Наймил. Король дуже ласкаво, одначе команду над ними передав гетьманови Мазепі" [2]).

„Сих людей потім уживали ми мало до чого иншого, як до роботи в траншеях під Полтавою і за те кождий з них діставав 10 ерів (öre) на день. Поза мурами або зарослями вони, як і инші козаки, досить добрі, так само, як ворог уже побитий, у погони; одначе до зачіпного бою на вільнім поли вони не надають ся, хоч деякі з них служать також піхотою й уживають тягнених рур; бо їх стріляне іде занадто помалу й огня дають без ніякого порядку [3]). — Як тілько вони прилучили ся до нашої армії, післав ворог один відділ у запорожське місто Переволочну, положене 8 миль від Полтави над Дніпром, взяв його приступом і спалив до нащаду. Кільком козакам, яких там застукано, обрізано уха й носи і в такій огидній подобі пущено до нас, на знак їх товаришам, що так само буде всім тим, яких піймають" [4]).

---

[1]) Siltmann, 297—299. Перший шведський офіцир що подибав ся з Запорожцями був підполк. Сільфергїельм із сконського полку.

[2]) Weihe d. 35. В дневнику Петре (I, 248) прилучене Запорожців в числї 4.000 зазначене під днем 1 (10) мая!

[3]) Сї догани за стріляне в сьогоднїшній тактицї були б похвалою.

[4]) Weihe 35; пор. Siltmann, 300; Кост. 677.

Таке обезображуванє піймани не було найбільшою ознакою пімсти; були ще тяжчі. „Дня 15 квітня поїхав я — читаємо в однім дневнику[1]) — до Опішні побачити тамошнї роботи, становища Москалїв недалекі звідти і також двох Мазепиних козаків, яких Москалї вбили на паль і поставили на дорозї — так робили вони з богато иншими. Й. В. Король виїздив тогож дня також щоби побачити се останнє". Під днем 31 мая: „Прийшли два Запорожцї зза ріки під Полтавою, яких відослали назад Москалї обтявши їм ліві руки. Й. В. Король дав їм по 50 талярів. Трьох Запорожцїв взяли Москалї під колесо"[2]).

Про участь Запорожців в военних операціях читаємо доволї часто, в супереч тому, що висше написано, буцїм уживано їх тілько до земельних робіт під Полтавою. За те про акцію Мазепиних козаків звісток мало[3]). Тут подаємо важнїйші звістки з дневників, бо вони й так значно розширяють ролю козаків в военних дїлах поза те, що доси загально признавало ся.

„12 квітня привели Запорожцї московського лейтнанта з кількома рядовими в полонї"[4]). На иншім місци згадуєть ся про транспорт (19 н. с. квітня) 130 Москалїв і московських козаків, взятих у неволю Запорожцями[5]).

„Недалеко Нових Санжарів стояв ґен.-лейтн. Ренне з 7000 людей; король велїв ґен.-майорови Крузе ударити на нього. Йому дано 3000 кінних людей з 8 кінних полків, 2000 Запорожців піхотинців та 4 полеві вужі; все те зібране було 12 квітня. Коли одержано достаточну звістку про ворожий табор, перейшов ґен.-май. Крузе під вечер Ворсклу коло Н. Санжарів, уложив зараз свої сили en ordre de bataille та йшов в такім порядку цїлу ніч наперед через заросляки й мочари. 13 (23) квітня раненько піймали наші слугу з війська ґен.-лейт. Ренне у 2 милї від табору; він сказав, що його пана зустрінути можна б ще в ліжку, як би швидко машеровано. По сім виявленю вислав ґен.-май. Крузе Гиельмових драґонів і Запорожців окремо на один перехід, щоб заступити дорогу ворогови, як би він туди хотів уйти. І булаб се може була щаслива партія, як би ворог не дістав був звістки через своїх фуражирів і не мав

[1]) Siltmann, 300—301. [2]) Siltmann, 316.

[3]) Одним з найперших успіхів гетьманських козаків було вхоплене московського ґен. адют. Шульца в Прилуцї, посланого з листами до Августа II (Petre, 91; Siltmann, 278; Weihe, 22).

[4]) Siltmann, 300. [5]) Petre, 226.

стілько часу, щоб сісти на копей. Як тілько се стало ся, взяв він швидке темпо і вдарив цілою силою на наше ліве крило, так що майже 6 компаній Їлленшернівських драґонів розбив зовсім і примусив дати простір Росіянам до утечі одним гоном на $1\frac{1}{2}$ милї далеко"[1]).

„В ночи (з 29 на 30 н. с. квітня) якийсь ворожий відділ забрав гетьманови Мазепі всї його конї, 300—400 штук, що недалеко звідси (коло Будищ) пішли були на пашу. Тої самої ночи прийшли на тутешнє передмісте мужики, щоби піймати ґенерального судю, одначе його домові підняли завчасу крик"[2]).

2 (12) мая „відкрито траншеї під Полтавою: до роботи призначено денно 600 людей з полків, що прийшли з ґен.-майором Спарре, разом з 400 Запорожцями".

„Команда була все в руках одного полковника, а Запорожцї працювали дуже пильно; кождий з них за те діставав кождого дня $\frac{1}{2}$ кароліна від Й. В. Короля". „14 мая у вечері ґенерал-адютант Їльденкльов (Gyldenklou) оповідав, що запорожські козаки щось потерпіли в траншеях під Полтавою".

Під днем 13 н. с. мая читаємо: „Попередного дня перейшов на наш бік козак, що був давнійше слугою Мазепи і з приказу нового гетьмана Скоропадського ішов у Гадяч; він виявив, що король Станислав з своєю армією посунув ся на 10 миль до Днїпра на Поділю. Те саме потвердив сей утїкач два дни пізнїйше присягою на допитї"[3]).

Дня 21 н. с. мая перейшла головна кватира шведська у Жуки[4]); тогож дня перед полуднем прибув до Й. К. В. гетьман Мазепа, а перед 2-ою годиною удав ся до своєї кватири"[5]).

В тім самім часї — читаємо в иншім місци — „у вечері я повернув з 24 годинної варти в траншеях: убито там 2 вояків і 3 Запорожців"[6]).

26 мая „прийшли сюди до гетьмана Мазепи два татарські полковники, з котрими він зараз пішов до короля під Полтавою. Скілько можна дізнати ся довірочно, вони домагають ся, як умов приступленя, таких самих 4 артикулів, на які признав Й. В. Король Запорожцям, а межи ними найважнїйший той, що

---

[1]) Weihe, 37—38; пор. „Слов. висл.", 25—26.
[2]) Siltmann, 303.
[3]) Siltmann, 307. [4]) Siltmann, 311.
[5]) Petre, 252. [6]) Тамже.

Й. В. Король не має з царем скорше помирити ся, доки Запорожці не здобудуть своєї давнїйшої волї і коли будуть залежні не від Москви, а від польської Річипосполитої" [1]). Другого дня „татарські полковники пішли з поворотом... Вони заявили, що в дорозї сюди єсть велике посольство [татарське], і для нього домагали ся ескорти. І дійсно напротив сього посольства вислано разом із згаданими полковниками 500 Шведів під обрістлейтн. Сільбергйельмом і 2000 Запорожців" [2]).

Під 28 н. с. мая записано: „Була чутка, що Палїй, оскаржений Мазепою перед царем, повернув з Сибіру до московської армії і став гетьманом України" [3]).

„1 н. с. червня прийшов дезертир з московського боку й оповідав, що вони дістали приказ вдарити на Запорожців, що стоять тут перед головною кватирою, і на сю місцевість (Жуки); з тої причини в ночи заалярмовано головну кватиру і ще у вечері вийшли два кінні полки з міста". Два дни пізнїйше такий самий утїкач приніс звістку, „що Москалї спалили Запорожцям кілька міст"; 4 т. м. „можна було тут усюди видїти констернацію з тої причини, що Москалї заняли запорожський город Січ (Psich), де мали знайти між иншим 30 армат і богато амуніції" [4]).

6 н. с. червня „Москалї зробили випад з Полтави й убили в апрошах одного лейтнанта, кількох підофіцирів і рядових та 12 Запорожців" [5])

16 червня „під вечер підійшли кілька соток козаків і Калмиків аж до самих переднїх сторожей шведських і пару годин били ся з шведськими козаками по поли; по обох боках було по парі убитих, кількох ранених і дещо пійманих..." [6]).

Під 15 н. с. червня читаємо: „Тепер почали ся при дворі і в канцелярії критики й прояви невдоволеня: найперше тому, що Й. В. Король передше не хотів позволити і пристати на се, щоби чесні женщини, як жінки за своїми мужами, ішли за армією, — а тепер не тілько треба було терпіти, що козацьке жіноцтво і всяка голота тягла ся всюди з великою перепоною для армії, та ще треба їх було обороняти; по друге, передше (король) не хотів нїяких союзів з християнськими державами — а тепер сам старав ся збратати ся з Турками й Татарами, так, як се вже зроблено з Запорожцями; по третє тому, що

---

1) Siltmanns dagbok, 314. 2) Також, 315. 3) Також, 316.
4) Siltmann, 317. 5) Petre, 248. 6) Siltmann, 320.

давнїйше міг з своїх союзів мати грошеву підмогу, — а тепер сам мусїв за такеж платити гроші“[1]).

„На початку червня (шв. ст.) скріпляли Москалї свої становища за рікою щораз більше. В ночи кидано безнастанно на нас великі ґранати, роблено тим великі шкоди і прогонювано Запорожцїв від працї; вони такий мали страх перед ґранатами і канонами, що втїкали б від них хоч із світа. Вони мали свій головний обоз у ґен.-май. Крейца 1 милю від Полтави і посилали звідти завсїди віддїли до роботи, за яку їм що правда плачено, одначе з часом стала їм вона противною, бо богато з них при тім платило житем. До того причиняло ся жорстоке поведенє ворога, що з усїми пійманими Запорожцями обходив ся погано і кидав погрози, що буде саджати на палї. Щоб їх уде̂ржати при добрім гуморі, вдав ся до них в табор гетьман Мазепа в товаристві богато козаків під бунчуком, проводжений туди для більшої поваги 3 ескадронами ґвардиї і всїма трубачами“.

„Запорожцї привитали його також своїм способом: уставили ся пішо у 2 ряди а на кінци їх поставлено намет. До сього намета висїв Мазепа з карити і промовив коротко, дякуючи Запорожцям за вірність, виявлену до тепер, і просив видержати в нїй тривко на будуще, хоч би ворог робив шкоду в їх краю або старав ся усякими погрозами відтягнути від шведської армії; Господь поможе, що вони дістануть на все повну сатисфакцію і за працю мати-муть справедливу платню. Саміж бо видять своїми очима, що Шведи мають в поли ще поважне військо і все піде гаразд, як тільки вони остануть на дальше вірними. На таку ласкаву промову й обіцянку гетьмана впевнили вони всї, що видержать при шведськім королю і своїм гетьманї до останнього мужа. Потім гощено їх горівкою, доки Мазепа таким самим порядком не розпрощав ся з ними“[2]).

Про ту саму подїю розказує инший учасник під днем 10 (20) червня ось що: „Коли одна частина Запорожцїв мала виявити охоту завернути назад (від Шведів), пішов гетьман Мазепа з цїлою світою, хоругвами і музикою en ceremonie звідси до ґен.-майора Крейца, де стояв запорожський отаман кошовий; наперед промовив до нього, перестерігав, щоб остав вірним королеви шведському; упевняв, що Й. В. завсїди задержить їх

[1]) Siltmann, 319. Про незадоволенє пертрактаціями з Татарами згадує також Крман (Слов. висл. 31).

[2]) Weihes dagbok. 47—48.

у своїй протекції і надгородить їм ту шкоду, яку Запорожці недавно потерпіли від Москалів; та робив їм добру надію, що як вони незабаром підуть на Москву, то [Запорожці] мати-муть з того великі користи, так само й як здобудуть місто Полтаву, де мусить бути великий скарб; обдаровано їх двома барильцятами грошей з королівської воєнної каси, бочкою горівки; вкінци сказано їм, що незабаром прийдуть сюди ще Татари“ [1]).

Два дни пізнійше „раненько пішов гетьман Мазепа з ґрафом Піпером і канцлером Гермелїном ід Полтаві до Й. В. Короля, щоби йому представити теперішній стан армії і намовити його заперестати облогу Полтави і взяти ся до инших способів“ [2]). В однім дневнику (Сперлїнґа) маємо навіть записано, що Мазепа просив не стріляти на Полтаву, бо там жила його сестра, там він сам і козаки мали своє майно [3]).

Поодинокі відділи росийського війська переходили ріку і пробували щастя в нападах на шведський бік. „Першу таку спробу зробили козаки, коли 13 (23) червня в неділю пополудни перекрали ся через Петрівку у Жуки і були б може вхопили Мазепу, як би були удержали спокій. Одначе вони не могли залишити свойого звичайного боєвого крику і через те за скоро зробили алярм і тодї то прийшли наші козаки на конях і прогнали їх назад в гори в Петрівці, а підчас погонї піддержав їх полковник-поручник Ґротгавзен з 6 ескадронами“ [4]).

Три дни пізнійше — „вранцї зробили Москалї знов алярм і напали на переднї сторожі; потім наші козаки били ся з ними якийсь час і коли вирушив корпус трабантів, [Москалї] завернули назад“ [5]).

Підчас приготованя до битви 17 (27) червня — коли то шведський король був ранений у ногу — „гетьман Мазепа був теж при тім і сам провадив своїх козаків, котрі разом з Запорожцями держали флянки на правім і лївім крилї“ [6]).

Тодї то „наші Запорожці застрілили своїми тягненими рурами богато з росийськбї піхоти, так що ся скоро потім, побачивши нашу підмогу, уступила через заросляки і король також

[1]) Siltmann dagbok, 321.

[2]) Также, 322. Ся звістка, побіч инших, заперечує отже погляд6ви, принятому й у Костомарова, буцїм то Мазепа намовляв короля здобувати Полтаву.

[3]) Löjtnanten Grefve C. H. P. Sperlings dagbok 1700—1710 — KKD. III, 95; пор. „Слов. висл. на Українї“, 26—27.

[4]) Weihe. 49. [5]) Siltmann, 324. [6]) Siltmann, 324.

малим обїздом завернув під Полтаву"[1]). „Козаки гетьмана Мазепи били ся з ворожими козаками добрий час і раз одні другий раз другі вдержували боєвище"[2]).

Під днем 17 (27) червня, пише один, „мав я вести 24 людей на варту до Запорожців, що саме прибули сюди; вони дістали від Войнаровського приказ іти в ліс стріляти на неприятеля з своїх гарних, тягнених рушниць; мене призначив полковник Сіґрот іти до них із згаданими людьми, не тому щоб робити честь ворогови, а тілько щоб поставити сторожу коло наших союзників і не допустити до того, аби їм наші власні війска, не знаючи обставин, не зробили якої шкоди; коло того поробив заходи сестрінок Мазепи Войнаровський"[3]). Згадані Запорожці, що стояли в лїсї, і я мав коло них сторожу, стріляли на неприятеля сидячки і спричинили йому значні втрати"[4]). Трохи дальше згадує той самий учасник, що коли Реншильд другого дня скоро сьвіт уставляв війско межи Жуками й Петрівкою, то „мав з собою запорожського гетьмана Мазепу з деякими відділами"[5]).

Відокремлена звістка під 30 червня: „Якийсь час били ся козаки з обох боків, та Запорожцї за кождим разом потерпіли невдачу і мусїли уступати; я сам був при тім і дивив ся на все"[6]).

Найважнійша хвиля у сїй війнї — полтавська битва — згадана більше або менше докладно майже у всїх дневниках, деякі оповідають дуже широко і додають чимало нових подробиць до знаних досї; одначе про участь Українців в битві згадок не маємо, в кождім разї значно менше ніж у записках не-вояка Крмана[7]). Ось одна тілько згадка про Запорожців: Коли по головній битві король з трудом утік до баґажів „появили ся й тут вранцї ворожі драґони, одначе не мали відваги нападати, як тілько поставлено против них полишених тут кінних вояків і піших Запорожців та дано до них два арматні вистріли"[8]). Натомість гетьманські козаки заробили у того самого автора на отсю саркастичну записку: „З козаків гетьмана Мазепи — як думаю — в цїлій битві не впало анї 3 людей;

---

[1]) Weihe, 51. [2]) Тамже, 52.

[3]) Petre, 280. Очевидно в таких то подїй виробив ся межи несьвідомими погляд, що буцїм то Шведи не вірили українським союзникам і пильнували їх (пор. Слов. висл.", 15).

[4]) Petre, 281. [5]) Petre, 281—283. [6]) Siltmann, 327.

[7]) Слов. висл., 33. [8]) Weihe, 62.

доки ми били ся, були вони з заду, а коли прийшло ся бігти, були вони далеко на переді. Все-ж таки робили вони нам ту прислугу, що показували нам дорогу до баґажів“ [1]).

В описах переправи Шведів і Мазепинців через Дніпро читаємо між иншим: „Коли вони пополудни після дуже прикрого маршу прийшли сюди [у Переволочну], притягнули Запорожці, що з ними ішли, з великою бідою кілька дуже лихих човнів, на котрі ще того самого вечера перейшов Мазепа“ [2]). „Вкінци під вечір вислідили Запорожці кілька суден і поромів вздовж ріки; при їх помочи в ночи з великим трудом доконано малого перевозу“ [3]). „Скілько Волохів, козаків і Запорожців перейшло (Дніпро), не звісно на певно, бо вони самі без приказу переправляли ся. Гетьман Мазепа стратив на Дніпрі дуже богато грошей, золота і срібної судини“ [4]).

Втека через Дикі поля описана в кількох дневниках, та тілько з одного вибираємо отсї подробиці: „Дня 1 (11) липня рушили Й. К. В. і гетьман Мазепа зількома трабантами, однокінними возами і иншими призначеними вояками і йшли через велику пустиню яких 60 козацьких миль... 13 (23) липня [5]) 3 год. пополудни перейшов Й. К. В. з Мазепою через р. Бог. Була якраз 3 година, коли показала ся неприятельська передня сторожа, що складала ся з реґулярного війська і козаків; піднято зараз алярм. Наші передні відділи пішли напротив нього, одначе неприятель не станув, тілько завернув і скрив ся під горою і там стояв спокійно до ночи, так що наші вояки, які були по сім боці, могли в більшій части перейти в ночи через ріку. Останок наших людей зібрав ся над рікою, де Запорожці зараз обкопали ся, щоб боронити ся хоробро до смерти; було знати, що вони не будуть просити згоди. 11-ого рано прийшов российський бриґадир (Кропотов) з 7000 людей і рушив до наших; Шведи дістали всї пардон, але Запорожців всїх поубивано. Забраних Шведів було около 300... Дня 11 т. м. станули ми дві милї від турецького міста Очакова і тут при Чорнім мори обозовали, коли в ночи дістали ми алярм, тому що Запорожці хотїли зловити гетьмана Мазепу і передати його в руки Росіянам, одначе їх замисл зараз перепинено“ [6]). — Сею трохи сензацийн-

[1]) Weihe, 65. [2]) Siltmann, 332. [3]) Weihe, 66.
[4]) Ibidem, 67. [5]) Дата хибна, має бути 8 (18) липня.
[6]) Crafoords anteckningar, 108—109. Що до останньої події читаємо: då wij fingo allarm om natten att de Saprofuer uille taga Feltherr[ren] Masepa och öfuergifua honom i Rysenss händer, men derass wpsåt blef dem strax förhindrat (109).

ною подробицею (що до її правдивости нема причини сумнївати ся) кінчать ся згадки названих Каролинців про гетьмана Мазепу. З записок тих учасників походу, що попали у неволю під Полтавою або в Переволочній, виймаємо для доповненя ще кілька згадок.

Під днем 2 липня пише один: „Кого тілько піймано з козаків і Запорожців, які були по нашім боці, позганяно як товарину і наказано перерізати без милосердя за бунтівництво, так що навіть не пожалувано анї жінок анї дїтей" [1]. А троха дальше: „8-го липня вийшов острий наказ видати всї річи офіцирів як неживих так і тих, що втїкли з королем. Особливо оглядано строго за річами гетьмана Мазепи. А що дещо з них знайдено у підполковника Каульбарса, післала його царська неласкавість на Сибір разом з полковником Сандо [2] і капіт. Саксом, що ранїйше був у российській службі" [3].

Три роки пізнїйше перебуваючи в Устюзї записав той самий автор: [4] „16 грудня (1712) приведено з Москви 4 офіцирів, що давнїйше були в службі українського гетьмана Мазепи і до тепер сиділи у вязници на Українї. Коли вони недавно подали суплїку до Й. Царської Величности, щоби їх увільнено, мали те нещастє, що фельдмаршал Борис Шеремет подавав їх прошенє якраз у хвили, коли до царя прийшла звістка про невдатний похід у Поморю; тому то Й. Ц. В. був так неласкавий, що сказав: мають не тілько дальше остати в вязници, але й зараз вислати ся на Сибір. А були се: пан Григорій Новицький, полковник; [5] Рузаневич (Ruzienewiz), сотник; [6] Янковський (Jankofski), сотник; [7] Перевіський (Perewiski)" [8].

Ґраф Піпер, окрім наведеної попереду розмови з царем у Києві, записав ще під 2 (12) липня: „Того дня сказано менї в імени Й. Ц. В., щоб я уложив лист до Й. К. В. і в нїм звернув увагу, що вразї якби мала бути дозволена яка виміна бранців, то моя особа за нікого иншого не могла-б бути увільнена, як тілько за гетьмана Мазепу, та щоб за той час нїчого не стало

---

1) Weihe, 73.
2) Сандул, полковник Волохів у шведській службі.
3) Weihe, 74. 4) Weihe, 132.
5) Г. Н., компанїйський полковник (Косг., 752).
6) У Костомарова Степан Рузанович, челядник Мазепи (751).
7) Мабуть той самий, що у Костомарова під іменем сотника Янковича (408).
8) У Кост. Ян Перевеський, челядник Мазепи (751).

ся, нехай Мазепа остане в безпечнім нагляді, бо инакше опісля при мирових пересправах, як що дійдуть до кінця, було-б богато трудностей що до видачі листів і реґістратури. Я здивував ся, як могло прийти до зробленя такого предложеня що до мого видання. Мазепу жеж вони мали за найгіршого зрадника, я знов мав у мого пана славу вірного і чесного слуги; до того я не знав нічого, щоб я якимсь способом провинив ся супроти Й. Ц. В. Чому доходить до того, що мене ставлять в один ряд з таким? Я випросив собі тому писане такого листу, хоч мені поручено се зробити в імени Й. Ц. В.“ [1]).

Шість тижнів пізнійше (16/26 серпня) записує він: „Якраз перед моїм поворотом на кватиру, прийшов до мене канцелярист з царської канцелярії з чудацьким письмом й гострою доганою, що в меморіялї канцлера Меллера до мене має бути ужите неповажне місце і наказом, щоб я се послав Й. К. В. Було в нїм між иншим всаджено, що як Й. К. В. не схоче нїяк видати Мазепи, анї не схоче дати його зловити, то Й. Ц. В. хоче приказати піддати мене такій самій екзекуції, якій підданий був Паткуль“ [2]).

Всї виписані висше місця з дневників Каролинців говорять — як бачимо — найбільше про военні справи, дещо про полїтичні; за те мало тут образків культурного і побутового житя тодїшньої України, далеко менше нїж у записках Крмана, чоловіка не-військового. Читаємо у них тілько два виступи про край і людей; **Вейге** при нагоді побуту у Ромнах дав короткий опис України з боку ґеоґрафічного й етнольоґічного, у **Зільтмана** маємо знов окремий невеличкий appendix про Запорожців. З обох виймаємо що важнїйше:

„Весь край дуже плодовитий, Сіверщина до того має богато лїсів; ласкава природа не забула тут нїчого, що належить до вигідного і задоволеного житя мешканців; мають вони копальні соли і зелїза, та сього останнього тілько мало, більше привозять з инших місць; за те подибуєть ся у них шкляні гути, де виробляють богато шкла до вікон і всяку шкляну судину, хоч не таку добірну як у Німеччинї.

„Україна — се майже сама рівнина, в богато околицях має отже недостаток в дровах і воді; тому то люде жиють там зви-

---

[1]) Gr. Pipers dagbok, 9. [2]) Piper, 18.

чайно вздовж потоків і озер, села бувають нераз довгі на кілька миль. Їх міста збудовані на високих горбах, знаряджені палїсадами або валами з стовпів вбитих густо при собі; діри до стріляня в них дають можливість відбивати напади Татарів або розбишак; инших ворогів не мали вони на думцї, тому й нема у них правильних фортифікацій. Збіже росте тут усюди в безмежній скількости; та що його не продають задля недостачі торговлї, роблять у землн ями, гладкі і сухі як комната, і переховують так цїлими лїтами. Воли і вівцї їх мають прекрасну величину і добру породу; особливо вівцї такі товсті, що ледви їх можна їсти. Конї дуже витривалі і люблені над богато инших задля швидкого бігу. Ще й се цїкаво, що в цїлій Українї не знайдеть ся нї один камінь.

„Козаки всї ведуть однакий спосіб житя й однако убирають ся. Мужчини зголюють собі на голові все волося, і тілько над чолом остає довгий чуб. Жінки носять на голові щось як шапки, зовсім плоскі як тарілки, й обвивають їх довгою плахтою; спідниця складаєть ся з тонкого волосяного сукна всякої краски, що прилягає досить тїсно до тїла й віддає його форми. І чоловіки і жінки ходять у чоботах і люблять дуже горівку; навіть визначні женщини не соромлять ся випити на ярмарку кілька мірок; тому то не диввиця, що вони мають велику охоту до любовних пригід.

„Їх релїґія московська або грецька, однакі у них церковні обряди. Одначе не видко, щоб козаки били поклони перед образами або хрестили ся так як Росіяне.

„Военна дисциплїна козаків не має особливої вартости; вони не держать нїякого порядку, отже не здатні до боротьби з реґулярним військом. Все таки вони добрі тим, що своїми постійними ватагами можуть алярмувати армію, або коли побитий неприятель утїкає, гнати ся за ним. Вони не уживають иншої збруї, як списа і стріли; мають дуже богато малих хоругов.

„Запорожські козаки належать до українських і називають ся так тому, що жиють за водоспадами Дніпра на островах. Сї бють ся також пішо, против загального звичаю козацького, уживають тягнених рушниць, стріляють ними дуже докладно і тому мають славу найлїпших вояків з між усїх...“ [1]).

„Запорожські козаки складають — на їх власний погляд —

---

[1]) Weihe, 19—20.

свого роду вільну републику. И. В. Царь хотів їх викоріняти до нащаду перед кількома роками, одначе не міг довести до того. Вони живуть на островах при кінци Дніпра; се збіговище людей, усяких волоцюгів і злочинців з сусїдньої України, Татарщини, Польщи й инших країв. Складають ся вони з 3 родів (домів): один самі рибалки, другий самі ловці, третїй самі розбійники. Сї 3 „доми" вибирають собі найстаршого або отамана в їх мові, якого вони, доки сидять дома, можуть скидати й обходити ся з ним до вподоби; та як тілько вони в походї і перед отаманом несуть бунчук (подібно й як перед козацьким гетьманом), показують йому велику покірність і послух, і в тім часї не можуть його скидати. Їх устрій такий: коли їх хто наймає на военну службу, то отаман велить скликати найстарших з тих трьох „домів" і сї ухвалюють що мають робити. Вони служать тому, хто їм найбільше платить; 3000 лишаєть ся дома пильнувати господарств, около 5000 іде в похід. Жінок не терплять на своїх островах, а такого, що заходить ся з жінками, топлять. Гетьман України, яким був і Мазепа, обовязаний давати їм кождого року означену скількість зерна й инших засобів до житя і за те вони не грабують краю"[1]).

На сїм кінчу вибір із записок Каролинців про 1708/9 р. і події звязані з ним безпосередно. Зазначу тут, що єсть подібні записки тих учасників війни, що жили опісля в Бендерах, і в них подибуємо згадки про українських еміґрантів на турецькій земли, та вони виступають поза межі сього огляду; маємо надію повернути до них иншим разом.

[1]) Sültmann, 341—342.

Орлик у Швеції.

Написав ***Альфред Єнсен***

(Dr. Alfred Jensen).

В основу сеї розвідки лягли численні листи Орлика до шведського правительства і ріжних достойників з 1711—1741 рр., що переховують ся в шведськім державнім архиві, у відділї „Cossacica". Ся значна збірка обіймає 35 листів до королївського правительства; з того ми подаємо тут в додатку 31 лист, поминаючи при тому 4 листи, бо вони повторяють лише передущі; потім 33 листи до барона Ґустава Генрика Міллерна, радника заграничної експедиції (ombudsråd), з 1711—1718 рр.; дальше 5 листів до такогож радника барона Кастана Фейфа, писаних з Крістіанстада в р. 1716 і врештї 10 листів до ріжних членів ради (Ц. Юлленборґа і Д. Н. фон Гепкена) з 1720—1741 рр. Остатнїй лист Орлика (до Гепкена) має дату: Bucurestini, 30 Mai, 1741. Ся кореспонденція, що обіймає тридцятилїтнїй обсяг часу, цікава з багатьох поглядів. Вона свідчить нам про матеріяльну нужду і потребу, що терпіли в Швеції українські вигнанцї; але показує також, який фантастичний оптимізм одушевляв до самого кінця Орлика, „гетьмана війська Запорожського".

5 цвітня 1710 Филип Орлик зложив в Бендерах присягу, як нововибраний по помершім Мазепі гетьман, майже проти своєї волї, що твердить він в своїх листах. Вибір був затверджений Каролем XII 10 мая 1710 р. В виданім при тій нагоді до Запорожського війська диплъомі (документ знаходить ся в шведськім державнім архіві) король хвалить мужність і вірність Орлика і „inclutae gentis Rossiacae, sub jugo impotentis dominationis Moscoviticae anhelantis", а рівночасно приобіцює, доки український нарід не здобуде давнїйшої

волї, доти не складати збруї против московського царя, боронити цілости границь України і бороти ся з спільними ворогами.

Одначе шведський лицарський король не був вже в станї сповнити ті гарні приреченя і коли в лютім р. 1713 він, турецький вязень, змушений був покинути Бендери, то положене Орлика, що зістав в тім містї на дальше, стало дуже скрутним і в полїтичнім і в економічнім зглядї. З 14 листів, писаних Орликом до Кароля XII, по латиньски, власноручним гарним письмом, — ми бачимо, з яким непохитним довірєм споглядає гетьман до свого високого протектора, котрий „покоряє не тілько ворогів зброєю, але й своїх підданих добродійствами“. Але скоро той тон зміняєть ся: Орлик починає жалувати ся на грошеві трудности, бо на нього настають з своїми жаданями і турецькі віритетелї і висланцї з Сїчи; вказує він також на інтриґи і обманства Москалїв і висловлює побоюваня, „оминувши Харибду московського утиску, впасти в Сциллу турецької напасти, як що король не поведе його і його вітчину до рога Доброї Надїї“. Він хотів би визволити з „сього варварського краю“ і в однім з листів з р. 1713 ми читаємо такий стогін наболїлої душі: „Salva me, Domine, ne peream!“

В листах до Міллерна Орлик висказуєть ся ще щирійше. В листї з 27 падолиста 1713 року з Бендер він описує, як віритетелї запізвали його до суду і з якими трудностями вдало ся йому виєднати двохмісячне продовженє речинця заплати; коли він не зможе заплатити, то пропаде зі своєю родиною. Підіймаючись нераз в своїм способі вислову до поезії, Орлик порівнує свій відізд з Бендер з виходом Жидів з Єгипту „від варварського народу“ і зітхає „на ріках Вавилоньских“. Особливу любов має він до образів, взятих з житя моряків, і прирівнує себе до чоловіка, котрому буря розбила корабель: „Як корабельник, котрого застануть в океанї противні вітри, змучений тим виглядає ясної погоди і спокійного порту, так і я, мучений безнастанними нещастями, заведений в своїх надїях, очікував і очікую обіцяної потїхи від його королївської величности“.

Але, не зважаючи на таке сумне, безвідрадне положенє, Орлика більше займала будучність України, нїж його власна користь або особиста потреба і власне сей негаснучий ідеалїзм робить так симпатичною особу Орлика, коли навіть він стоїть на кепській дорозї, в порівнаню з самолюбним майже завсїди Мазепою або легкодушним, коротькоглядним Войнаровським. Правда, в своїх полїтичних плянах Орлик нестійкий і піддаєть ся фантазії, але як раз в сїй безпрінціпній хиткости ми видимо

правдивого сина старої України, з її політичним невиробленєм, з тою одначе ріжницею в порівнаню до гетьманів часів руїни, що моральний характер Орлика не має ані одної скази. Хоч потому, як його відомий лист до Стефана Яворського позістав без відповіди, Орлик цілий свій вік обстоював за европейською коаліцією проти царя і воював з Каролем XII проти Москви, одначе уже в Бендерах прихиляв ся він до того, аби зблизити ся з царем. Се видно ясно з цифрованого письма, адресованого до Міллєрна з Хотина в р. 1713: „Бо було би мило Богови і відповідало би сподіваням і мислям цілого християнського світа, щоби священна королівська величність заключили мир з Москалем, злучили з ним своє військо і вдарили проти ворога імени християнського..., нехай його королівська величність не сподіє ся нічого доброго з помочи Турків, котрі все невірні в своїх приреченях". [1])

Коли Карло XII постановив остаточно вернути до Швеції, то за ним, слухаючи завізваня, поїхав і Орлик. В Відни, де він був підчас нового року 1715, дістав Орлик 1.000 імперіялів; але сього показало ся за мало, бо в листї до Міллєрна, котрий одержав письмо в Штральзунді 23 січня (3 лютого), Орлик жалуєть ся, що йому бракує гроший на дорогу: він не має ні коний, ні повоза, а в Віднї встидав ся вдавати ся до незнаних осіб, через те, що там його добре знають і навіть титулували князем (princeps).

До Істада прибув він в маю 1715 р. з двором, котрий складав ся з 24 осіб; звідси в листї з 3 червня знова просив коний і повозів для дальшої подорожі і просив протекції ґубернатора провінції Сконе (Skåne) Буреншельда.

Пять літ, що провів Орлик в Швеції зі своєю родиною і двором, зразу в Крістіанстадї, а потому в Стокгольмі, були справдї безвідрадно тяжкі і в однім з листів він сам говорить „про крайню роспуку, котра готова привести мене до смерти, бо я знищений цілком, від голови до ніг". Кароль XII, перебуваючи в Лундї, наказав виплачувати Орликови 13.000 срібних талярів річно; але з сеї суми треба було видавати що року 4.072 талярів на удержанє офіцерів і урядників, так що для

---

[1]) Quid enim esset et Deo gratius et publicae expectationi universae christianitatis jucundius et desiderabilius quam si Sacra Regia Majestas pacem cum Mosco fecisset, cum eodem arma sua sociasset atq. illa in caput inimicorum nominis christiani convertisset... Nihil prosperi sperandum fore Sacrae Regiae Majestati ex ope Turcarum, qui in fide et in promissis semper sunt infideles...

Орлика і його родини позіставало ледви 8.000 талярів. Сього не вистарчало, тим більше, що роспучливі фінансові операції Ґерца, що випускав монету з примусовим курсом, цілком обезцінили вартість гроший і за такі ассіґнації або касові посвідченя Орлик не міг набути „ні хліба, ні дров, ні світла“.

Кредитори не давали відітхнути і він безнастанно мусів просити гроший. А між тим признану суму, через погане фінансове положенє Швеції, виплачували не точно або не платили зовсім, з другої сторони треба також признати, що Орлик, як і багато з його земляків того часу, був дуже кепський господар. Прийшло до того, що бідний гетьман зневолений був заставити в купців в Крістіанстаді державні клейноди (булаву, бунчук і т. п.), а в Стокгольмі зичив гроші, заставляючи діяментовий перстень і золотий хрест. Се ми можемо видіти зі списаної ним самим специфікації, що предложена була 23 грудня 1719 р. королївській раді (довги пороблені були протягом короткого часу від 20 вересня до 18 грудня 1719 р.):

На удержанє і подорож з Крістіанстада до Стокгольма позичено в купця Конрада Кампфа, під заставу двох булав, 200 цісарських талярів; в державного радника ґрафа Меєрфельта — 50 тал.; ґенерал-ляйтнанта ґрафа Кріспіна — 349 тал.; державного секретаря фон Гепкена — 110 тал.; секретаря фон Сольдана — 3 тал.; в купця Ірена — 30 тал.; від ньогож за убраня жінки і дітий — 260 тал.; кравцеви винен 15 тал.; за помешканє — 55 тал.; заставлено діяментовий перстень і золотий хрест — 60 тал.; — сума 1.132 тал. А до того купець Б. Ведувар в Крістіанстаді передав рахунок на 4.386 талярів срібною монетою.

Зі свого боку Орлик виставив дуже високі претенсії до шведської державної каси, — загалом на суму 100.000 талярів. Але казав, що пристав би і на половину сеї суми, коли б йому забезпечили виплату в певних річних ратах. Перш за все зажадав Орлик, як наступник Мазепи в уряді, 60.000 цісарських талярів, суму, котру позичив Кароль XII в Будищах в 1708 р. від Мазепи, за згодою військової козацької ради, через ґенерал-майора Лаґеркрону на удержанє двору і волоського полку; сю претенсію опирав Орлик на тім, що позичені гроші належали до публичних фондів військової каси і тому не могли припасти родині Войнаровського як приватний спадок. Дальше король, підчас побуту в Бендерах, ніби-то приобіцяв новонародженому синови Яковови, котрого він держав до хресту, 20.000 талярів, але не міг дотепер виплатити тих гроший. Понадто набув Ор-

лик на королеви в часї пробуваня в Бендерах претенсію 4.000 талярів і врештї потерпів шкоду, бо підчас зимованя в Гадячі шведський ґенерал Дальдорф забрав Орликови 50 бочок горілки, кожда по 600 мір, і роздав ту горілку шведським воякам. А кожда бочка коштувала по 100 дукатів, через що повстала велика шкода, за котру він нїбито не дістав ще від шведського правительства нїякої винагороди.

Прикрі епізоди в сю економічну справу вносять ся через напружені відносини між родинами Войнаровського і Орлика, котрі клеветали одна на другу перед шведськими властями і старали ся викликати підозріне проти противної сторони. Як скоро довідав ся Орлик, що Войнаровська задумує виїхати до Швеції, то запротестував проти присвоюваного нею права на 60.000 талярів і навіть твердив, що Войнаровська ще не розведена з Забілою, а окрім того висловив побоюванє, що вона може ще раз віддати ся, коли б Войнаровському не вдало ся вирвати ся з російської вязницї. Далї Орлик дав зрозуміти, що Войнаровський присвоїв собі дорогоцїнности, котрі Мазепа дістав лиш через те, що був гетьманом (діяментове перо цїнности 20.000 цїсарських талярів, що дістало ся по братї султана, богато оздоблена шабля за 10.000 талярів, срібне начинє Самойловича, дорогі соболї, шкіри і т. д.), і відправив сї річи для певного переханя до Венеції. Вкінцї твердив він, що 100.000 дукатів (karoliner), що позичено княгинї Дольскій через посередництво її сповідника, були взяті Мазепою з військових фондів, під претекстом, що цар наказав видати таку суму гроший кріпости Замостє за впущенє російського війська.

Для порівнаня з тим, як поводить ся йому в Швеції, Орлик наводив, що в Бендерах він діставав від Турків 10.000 цїсарських талярів річного удержаня, а понадто дуже гойно in natura, а саме: щоденно мав він 100 хлїбів, 60 фунтів баранини, 90 фунтів волового мяса, 30 фунтів рижу, 12 фунтів масла, 6 фунтів меду, 6 фунтів свічок, 15 фунтів соли, 15 кварт вина, 20 кварт пива, 3 кварти оцту, 21 фунт пшеничної муки, 60 горців збіжа, 3 фіри сїна і 3 фіри дров і т. д.

Також жінка Орлика Анна, з дому Герцик, звернула ся листовно до фон Міллерна, а в листї до панї фон Гепкен (8 грудня 1719 р.), згадуючи про старий довг 110 плотів, просить проте о нову позичку в 120 плотів на подорож ґенерал-майора Урбановича до Польщі. Становище родини Орлика було справдї оплакане. Крім жінки Орлик мусїв також старати ся на

удержане і виховане 7 дітий, з котрих наймолодша донька Катерина, вродила ся 1718 р. в Сконе. Найстарший син Григорій мав вступити на університет в Упсалї, але батько зневолений був зрікти ся того пляну і син студіював в Лундї під проводом професора метафізики Андрія Ріделіуса. Два другі сини вчили ся в дома, а для доньки Варвари запросив Орлик учительку француженку (mulier gallica) з Лунду.

Домашні обставини родини Орлика в Крістіанстадї освітлює по части такий лист до Міллєрна з 20 грудня 1716 р.:

„Син мій вернув ся з Лунду гордий ласкою вашої ексцеленції, бо руководжений вами він не тілько був представлений його королївський величности, мому всемилостивому Панови, з моєю покірною просьбою, але дістав також рішене. Отже дякую вашій ексцеленції за такі численні і великі ласки, які спливають на мене так щедро і обовязують мене до вічної вдячности. Нехай ваша ексцеленція будуть певні в моїй безінтересовній щирости; куди би не закинула мене доля, скрізь буду ширити славу імени вашої ексцеленції, бо в вдячних грудях і милих споминах вічно будуть жити твоя слава, імя і великі діла.

„З оповідань сина я довідав ся про дві річи, котрі мене заклопотали. По перше, що заступник хіліярха пан де ля Валле предложив в моїм імени, проти моєї волї, священній королївській величности просьбу, в котрій між иншим згадав про дім хрістіанстадського бурмістра, де мешкала колись найяснійша королева Польщі, ніби я просив собі той дім з цілим внутрішнім урядженем, зеркалами, килимами і т. п. Зробив се пан де ля Валле через особливу свою ласку до мене, а також через співчуте до чужинця, видячи ті невигоди, які ми терпимо в теперішнім мешканю — старім, вохкім і підупалім, з трьома всього покоями, в котрих містить ся вся моя родина, слуги і служниці, через що четверо з слуг, не маючи під зимову пору жадного приміщеня, знаходять нужденне пристановище в день на кухні, а в ночи в стайні. І то може спонукало пана де ля Валя згадати в поданім ним, не мною, меморіялї про дім бурмістра. Признаю ся, що я писав до найсвітлїйшого пана ґенерала-ґубернатора Скітте про зміну мешканя і в листї вказував на дім бурмістра, в котрім він сам ледви чи буде мешкати, як на відповідний, коли б можна було його набути і коли би до того не було перешкод; але про зеркала, килими і инші предмети збитку я ніколи не думав, бо я чужинець в чужій сторонї, не зітхаю за блеском чи

в моїм домі, чи зовнїшним і вдоволений тим удержанем і одїнем, які добуваю собі, родинї, урядникам і дворови з скромних фондів, даваних менї через ласку і милосердє священної королївської величности, мого милостивого пана. Звичайно, я волїв би жити, як приватний чоловік, в якім маєтку в сїй державі, нїж терпіти нужду, особливо зимою, бо на селї лекше з дровами і дешевша живність; але не смію непокоїти когось з сею справою, аби не посудили мене о нахабність“.[1])

---

[1]) Excellentissime Domine.

Redijt Filius meus Londino, gloriabundus gratiâ Excell-ae V-ae, cuius manuductione, non solum obtulit se conspectui S-ae R-ae M-tis D-ni mei clementissimi, cum supplici meo libello, sed et resolutionem supra illum accepit. Gratias igitur ago humillimas Excell-ae V-ae pro tot tantisq. Eius gratijs, indesinenter in me pleno alveo redundantibus, quae me strictis nexibus ad perpetuam gratitudinem obstringunt. Et certe persuasa sit Excel-a V-a de meo intaminato erga se candore, quod ubiq. locorum, quocunq. me fata ducent, accerrimus fuero Propagator et Praadicator magni Excell-ae V-ae Nominis, semper enim in grato meo pectore, et in dulci recordatione, honos, nomenq. Tuum, laudesq. manebunt.

Ex relatione Filij, duo maximè squalida mente percepi: I-mum quo D-nus Chiliarchae locum tenens De la Walle, porrexerit nomine meo S-ae R-ae M-ti supplex memoriale, contra vota et petita mea, cui inter caetera inseruit hospitium Consulis Christianstadiensis, ubi antea Serenissima Regina Poloniae degerat, quasi à me desiderandum, cum omni suo interno apparatu, speculis, peristromatibus, et id genus. Fecit hoc praefatus D-nus de la Walle, ex speciali suo favore, quo erga me pollet, et praesertim ex commiseratione erga Peregrinum, vidit enìm omnia incommoda nostra, quae sufferimus in moderno hospitio, vetusto, putrido, et casibus obnoxio, cuius tria solum hypocausta totam Familiam meam, servos et ancillas complectuntur, qua propter quatuor ex servis meis, nullibi habendo hyberno tempore reclinatorium, die in culina, nocte autèm in foeno, commoditatem sibi miserrimam prospiciunt. Et hoc forsàn commovit D-num De la Walle, ad inserendum memoriali suo, non vero meo, hospitium Consulis. Fateor me scripsisse ad Ill-mum D-num Generalem Gubernatorem Skytte, de commutatione hospitij, et scripto meo adiunxisse hospitium illud Consulis, vix unquàn ab ipso habitabile, conditionalè tamèn et caute, si hoc obtinendi possibile fuerit, et si nihil poterit contrariari, de speculis autem, peristromatibus, et alio interno apparatu, nunquàm cogitavi, Peregrinus enim sum in terra aliena, nullis indigeo tàm infernis, quàm externis apparatibus, contentus solo victu et amictu, quem mihi, Familiae, Officialibus, et aulae, parcissimo sumptu procuro, qui ex gratia, clementia et misericordia S-ae R-ae M-tis D-ni mei Clementissimi suppeditatur egestati meae. Et certè libentius mallem privatim in aliquo praedio in contiguitate huius civitatis manere quàm in ipsa civitate degere, praesertim hyeme, propter copiosiora ligna et alia victualia viliori pretio emenda, sed non audeo ullum hac de re incommodare, ne accuser de importunitate.

Мусїли рівнож Орлики займати ся долею жінчиних родичів. Анна Орликова, з роду Герциків, жалуєть ся в листї до Міллєрна (12 жовтня 1717 р.), що її рідна мати, „по позбавленю всього майна і дібр до остатної сорочки, була заслана на московські слободи в монастир“. В тім самім листї, в котрім між иншим зроблено натяк на незаконне становище Войнаровської.[1]) Орликова згадує, що жінки і дїти її трех братів — Герциків „сидять в тюрмі і мусять випрошувати кусник хлїба“.

Сам Филип Орлик робив перед шведським правительством надаремні впрочім стараня, аби облегчити тяжку долю братових своєї жінки і її сивоволосої матери. В листї до Міллєрна (з 3 грудня 1717 р.) говорить він:

„Я знаю, що нї я, нї мої близькі не можуть і не хотять вірити запевненям і амнестії царя, щоби повернути і обняти в посїдане своє рухоме і нерухоме майно, бо повертаючи я наразив би не тілько на небезпечність, але й на загубу своє житє і честь, котра рівнаєть ся житю; а припустивши навіть, що над сподїване уникнув би тих нещасть, то попав би зі Сцилли в Харибду всяких заводів, пониженъ, зневаг і дотинків і був би змушений цїле житє зносити нестерпимі муки душі, особливо коли б в моїй особі була ображена така милостива і опікунча протекція його королївської величности“. Дальше просить вставити ся перед царем: „Щоби мати наша панї Герцикова, котру позбавили рухомостей і нерухомостей і заслали, відзискала свободу і була допущена до посїданя своїх дібр, де вона могла би прожити спокійно старість і вмерти. Щоби жінки моїх свояків, панів Григорія і Івана Герциків, котрим забрали всї добра і достатки, рухомі і нерухомі, не тілько клейноди, золото, срібло і инші начиня, але навіть одежу і заслали разом з дїтьми в Москву (де вони жиють з прошеного хлїба), були випущені на волю з родинами і повернули до своїх мужів, бо що Бог получив, нехай чоловік не розлучає. Щоби вернули свободу своякови мому панови Новицькому з жінкою, котрого видав цареви Сєнявский, і віддали йому його добра. Щоби матїр пана Мировича, з її братами, сестрами і цїлим родом, дістала волю і добра і могла повернути з вигнаня в свій край. Щоби жінцї пана Мировича вільно було виїхати до мужа зі всїма достатками. Щоби всї прочі наші сторонники, урядники і вояки, що знаходять ся в полонї, були випущені на волю з вигнаня, каторги і вязниць. Врештї, щоби позволено було урядникам, котрі про-

[1]) Див. статю: Родина Войнаровських у Швеції.

бувають тут зі мною під протекцією священної королівської величности, продати нерухомі добра на Україні через посередництво жінок, свояків або яких инших осіб“.

Мусів Орлик також клопотати ся тими членами козацької старшини, котрі належали до його двора; то були Клим Довгополий, Григорій, Іван і Атаназ Герцики, Федор Мирович, Федор Третяк, Федор Нахимовський і священик Парфеній. З них Мирович, Іван Герцик і Нахимовський в осени 1719 р. відїхали через Мальме-Копенгаґен до Польщі, щоби доручити Запорожцям королівський лист з 25 вересня 1720 р. Григорій Герцик рівнож подав ся на Польщу, але, як знаємо, був в Варшаві арештований і виданий российському правительству, по чім розділив долю Войнаровського; а Клим Довгополий вмер в Стокгольмі ще 1719 р. В своїм тестаменті він постановив, що його донька має дістати 100 дукатів, як що вона буде ще жива, а решту належить роздати бідним по монастирях і шпиталях (monasteria ac xenodochia). Виконавцем тестаменту установив Орлик в липні 1720 р. Івана Герцика, бо в суді внесена була скарга о заплату 127 дукатів з процентами, вірительности помершого на ґенерал-ляйтнанті ґрафі Кріспіні, котрий позичив сї гроші від Довгополого в 1714 році, підчас подорожи по Угорщині, за посередництвом одного жида Марковіца, що також прибув до Швеції. Одначе суд не захотїв займати ся сею справою.

В шведськім державнім архіві зберіг ся виказ платень, які мав видати Орлик свойому двореви в р. 1719. Подаємо той виказ:

Климентій Довгополий, ґенеральний судія (Präsident in Gericht) — 672 талярів срібною монетою; Григорій Герцик, ґенеральний осаул (Generaladjutant) — так само; Федор Мирович, ґенерал-адютант — так само; Іван Герцик, ґен. хорунжий (Generalfendrich) — 576 тал.; Федор Третяк, ґенеральний судія — 480 тал.; Атаназ Герцик, бунчучний — 400 тал.; Федор Нахимовський, булавничий — 400 тал.; священик Парфеній — 200 тал.; — разом 4.072 талярів.

Такий самий спис зладжений був також по українськи, а під ним знаходить ся додаток, котрий вказує, що два з вичислених в тім списї відїхали в вереснї. „Два з них Федор Мирович енерал адютанъть и Федор Нахимовский булавничий отѣхали без вѣдома моего, в мѣсяцю прошлом семтеврiи взявши сво[ю] провизію на двѣ чверти“.

Не зважаючи на всї ті гризоти, Орлик не занедбує одначе своїх національних і ідеальних інтересів. В своїм меморіялї

(додаток XXII) він просить, щоби при заключеню мира з царем його не видавали, бо він як потомок чеської шляхотської родини і син польських батьків не підданий царя, а до того запевненя і ласки царя, „через котрі не один чоловік пострадав жите, досить знані“. Він не забуває свого козацького війська, що числить більше як 20.000 мужа, і просить позволеня написати лист до Запорожців. Свому ґенеральному хорунжому Іванови Герцикови він поручив вїзвати листовно Порту, щоби вона вислала війско на Астрахань, Озів і Дін, а сам він буде пильнувати інтересів Швеції і України перед польським соймом (додаток XX). Велику історично-полїтичну вагу мають копії, які в повности наводить Орлик в своїм просторім письмі N. XXXI.

В кількох місцях находимо ми цїкаві відомости про події, що наступили по Полтавській битві. В важнім листї N. XXV, писанім по шведськи, він запевнює, що прийняв трудний уряд гетьмана, замість Войнаровського, проти своєї волї і що видатки на удержуванє війська в Бендерах покрив він з власних засобів. Він стояв вірно при шведськім короли підчас переправи через Днїпро і при Калабалику і, на виразну волю короля, удав ся в тяжку подорож на далеку північ. Хоч по оголошеню Турцією війни, йому пропонували приступити до союза з Турцією і Кримом проти Москви, але він зістав в Бендерах до роспорядимости короля. А по побитю Росиян при Прутї йому приобіцювали напевно Правобережну Україну і навіть подавали надії на Україну Лївобережну, коли б тілько він захотїв відбути подорож до Константинополя для заключеня трактату. Але Карло XII не позволив і відкликав уже з подорожи. А коли в Бендерах по увязненню короля Орлик не хотїв його покинути, хан розгнївав ся на нього до такого степеня, що мало не прийшло до чинної зневаги Орлика і увязненя його родини, коли б не стримали хана від того син його, калга султан і польський посол Сапіга.

Найважнїйший з українських документів, що зложені в шведськім державнім архиві, той, де доносить ся подрібно про смерть Мазепи в Бендерах і про суперечки, хто має наступити по Мазепі. Сей документ писаний по нїмецьки. Зміст його опублїкований вже Н. Молчановським (Кіевская Старина, 1903 р. — Нѣсколько данныхъ о смерти и наслѣдствѣ Мазепы), і тому ми уважаємо за злишнє повторяти його насїм місцї в повнім текстї.[1])

*

Діставши від рейхстагу 10.000 талярів, замість 100.000, Орлик зажадав виплати гроший на подорож як для себе самого,

[1]) Автор його незвісний, може бути Солдан, та доказів на те нема.

так і для свого ґенерал-адютанта Мировича і ґенерал-майора Урбановича. Просьбу віддано 18 марта 1720 р. тайній раді (Sekretautskottet), а 25 червня того ж року стани ухвалили йому 20.000 талярів (= 10.000 écus або platen), на случай коли він покине Швецію. В новім меморіялї, внесенім до королївської ради, Орлик просить дати йому поручаючі письма до цісаря (охорона його родини), до польського короля, до турецького султана (з вказанєм на наданий йому привілей на українські землї) і до хана, до візіра Сілїстрії, сераскіра Мустафа паші і т. д. Се прошенє було сповнене 26 серпня 1720 р. В своїм остатнім листї до шведського короля (10 жовтня 1720 р.) Орлик доносить про плян своєї подорожи: він наміряє їхати через Анґлїю і потім Угорщину на Схід. Аби улегчити подорож, висилає він наперед свого хорунжого (generalis vexilliferus) Івана Герцика до хана і сераскіра з королївськими листами. Герцик має їхати через Польщу зі своїм найстаршим братом (summus vigiliarum praefectus), котрий, побоюючись переслїдувань российського мінїстра, перебував incognito під опікою ґенерала Понятовского в однім містї, віддаленім 8 миль від Варшави.

11 жовтня Орлик покинув Стокгольм на завше. Прибувши до Істада, він не застав нї одного торговельного корабля, котрий відпливав би до Любеки, і через те просив перед правительством дати йому транспортовий корабель. Се йому позволили. Шведське правительство очевидно було раде збути ся сеї горячої голови і полїтичного фантаста за таку дешеву цїну.

Тут починаєть ся для бідного Орлика безнастанна блуканина по Европі, щось подібне до житя польських еміґрантів в XIX віцї. Його пригоди в Туречинї і т. д. виходять поза обсяг сеї розвідки. Цікаві причинки до того має дати не видрукований до сього часу Dyaryusz podróży, що переховуєть ся в бібліотецї Чарторийских у Кракові.

В Орликовій кореспонденції зі Швецією є просторий лист, адресований, правдоподібно, до Гепкена і датований 31 мая (11 червня) 1721 р.; той лист ми подаємо в цїлости, бо він показує, на які небезпечности з боку российської дипльоматії, в роді тих, що спіткали Войнаровського, наражений був Герцик і яке нещастє спіткало його родину в Вроцлаві, де вмер горячолюбимий син їх Яків. Маючи пашпорт на імя польського полковника Еперєші (Eperyeschi)[1], поїхав Герцик в товаристві свого сина

[1]) Див. „Några upplysningar om kosackhetmanen Filip Orlik“ подав Th. W(estrin) в Historisk Tidskrift, 1905.

Григорія, котрий представляв ся як шведський поручник Кароль а Каннеберґ, через Поморє, Ганновер, Туринґію і Прагу. На Шлеску він був серіозно загрожений замахом російського мінїстра в Відні, про що докладно оповідає в своїм листї.[1])

„Дістав я цінні в моїй тяжкій дорозї і оплаканя гіднім вигнаню листи вашої маґнїфіценції, прийнявши їх з належним поважанєм; з тих листів довідую ся, що в моїм скрутнім положеню не можу сподївати ся нїякої помочи з щедрої руки його королївської величности, мого ласкавого пана, і то приводить мене до роспуки. Кінець одного нещастя стає ступіню до другого і не знаю, коли Бог положить їм край. Не сумнїваю ся, що найсвітлїйший ґраф Бельке доносив вже про небезпечне і тяжке положенє, в якім я знаходжу ся; листи того ж найсвітлїйшого ґрафа, котрих копії долучаю, найлїпше покажуть, яким способом я з наказу цїсаря змушений був покинути його наслїдні землї і перенести ся деинде. Менї важно лише виказати, що цар довідає ся про мій відїзд зі Швеції не через кого иншого, як через Войнаровську, злу женщину, позбавлену всякого стиду і чести. Хотячи цїною моєї згуби вернути волю свому чоловікови, вона в живих красках описувала капітанови Дашкулови, що той має доносити цареви; підчас побуту в Стокгольмі Дашкул вмів війти в дім Войнаровської не як гість, а майже як свій, доніс, які листи і до кого я маю від його королївської величности, з якою цїлю я їду на Схід і яку дорогу маю вибрати. Мене остерігали, щоби я мав ся на осторожности перед одним з прияте-

[1]) Perillustris et Magnifice Domine.

Literas M-ae V-ae honoratissimas, eâ quâ par est observantiâ, in afflictissima mea peregrinatione, magisq. in deplorando exilio recepi, percepiq. ex ijs desperabundo animo, nullum mihi sperandum esse, in angustijs meis, à liberali S-ae R ae M-tis D-ni mei clementissimi manu subsidium. Verùm finis unius mali, gradus est futuri, et nescio quando dabit Deus his quoq. finem. Non possum enim anceps haerere, quin Illustrissimus Comes Bielke, notum iàm fecerit, de turbido et afflicto meo statu, quo modo mandato Imperatorio, coactus sum alio me recipere, et extra haereditarias ditiones Imperiales excedere, indicabunt hoc luculentius literae eiusdem Ill-mi Comitis, quarum copiam his adiungo. Mihi solùm operae est pretium manifestam rem facere, non aliâ viâ pervenisse Czarum ad notitiam discessûs mei ex Suecia, nisi raepresentante eam, pessima, et omnis pudoris ac honestatis experte muliere Woynarowscia, quae meo fato intendens maritum suum in libertatem vindicare, vivis coloribus depixit referenda Czaro per Capitaneum Daschkul, qui per totum tempus commorationis suae Holmiae, non hospitem, verùm domesticum se ferè apud ipsam agebat, indicavitq, omnia,

лїв Поляків, як довго буду в Стокгольмі, бо Войнаровська отверто нахваляла ся, що готовить для мене увязненє і не хоче признати ся і подавати щось до відомости, аж поки сей її гидкий злочин не буде сповнений. Але вона зрадила ся перед паном секретарем Сольданом, котрий з порученя його королївської величности, виступив проти таких інтриґ, загрозивши, що коли менї заподіють щось злого вороги, небезпечність чекає не тілько її майно, але й житє, і порадила через нього, аби я не їхав на Гамбурґ і вибрав яку иншу дорогу. А тим часом вона, давши менї вексель на Гамбурґ і думаючи, що я туди поїду, донесла про се Дашкулови, наслїдком чого цар вислав в Гамбурґ молодшого брата Яґужинського, котрий мав шпіонувати мене і спробувати арештувати. Але ті заходи не вдали ся і він відїхав шукати мене в Вроцлаві, може на розказ свого брата, амбасадора при віденськім дворі. Як ясне потвердженє мого донесеня залучаю тут копії листів, писаних амбасадором, перед приїздом молодшого Яґужинського, до ґрафа і президента цїсарської палати пана Найдгарта, котрий жиє в Вроцлаві.

„Але нема нїчого так злого, щоби воно з часом не повернуло ся на добре; отже і ті листи амбасадора Яґужинського, котрі ворожили менї так зле, вийшли на лїпше. Бо ґраф Найдгарт, з любови і нїжної дружби, які він чув до мого свояка ба-

---

quales literas et ad quem à S-a R-a M-te in publicis negotijs habui, qua intentione Orientem petere et quâ viâ discedere debui. Praecavebant me ut caverem mihi certi ex Polonis amici, adhuc cum degerim Holmiae, coram quibus Woynarowsciâ palàm gloriabatur, parasse se iàm mihi incaptivationem, et idèo nolle nec confiteri nec communicare, hucusq., donec impium hos scelus adimpletum fuerit. Prodidit etiàm illa se coram D-no Secretario Soldan, exprobrante sibi ex mandato S-ae R-ae M-tis tanta molimina, et minante periculo non substantiae solùm, verùm et vitae, si aliquid mihi mali à hostibus intentati acciderit, quando per illum suasit, ut ego per Hamburgum non discederem, sed aliam carpere ignotam viam. Illa enim ex ratione dati mihi Hamburgum cambij, putando me illuc discessurum fore, indicavit hoc Daschkul, quapropter Czarus ordinavit Hamburgum natu minorem fratrem Jagusinski, ut ibi mihi invigilaret et incaptivare me curaret. Sed postquam perdiderit oleum et operam, abijt quaesitum me Vratislaviae, forsan à fratre suo Ablegato ad aulam Viennensem iussus, ante cuius adventum, quales scripsit Ablegatus ille literas de me, ad Comitem et Praesidentem Imperialis Camerae, Vratislaviae degentem, Dominum Neidhardth, earum copiam his annecto, quae evidentibus documentis confirmabit meam relationem.

Sed uti nihil est tàm malum, quod aliquando non convertatur in bonum, ita et istae Ablegati Jagusinski literae, satis malae, evenerunt mihi benè. Comes enim ille D-nus Neidharth, ex amore et tenerrima

рона і шамбеляна його цісарської величности Орлика, що вмер 15 цвітня, подав йому до відомости сї листи і той в той самий день 18 марта, бувши вже на смертнім ложі, запросив мене до себе показав висше згадані листи і порадив, щоби я переніс ся в инше більше безпечне місце, аж доки Яґужинський не відїде до Вроцлава. Але ніколи мій свояк не припускав, щоби цісар видав на мене таке суворе рішенє, хоч на всякий случай написав до канцлєра королївства Чешського ґрафа Шлїка, представляючи, як він сам і його дім заслужили ся перед цісарями, підносячи, що я його близький свояк, а за тим залучаючи просьбу, щоби цісар, по своїй ласцї і памяти на видатну і вірну службу його самого, його батька і брата, не позволив Москалям збесчестити його дім через увязненє моєї особи, бо нї я, нї мої предки не знаходять ся під царським підданством. Виславши такий лист, свояк мій дав менї 20 марта повіз і конї, щоби відвезти мене в одно безпечне місце, віддалене на вісїм миль від Вроцлава.

„По моїм відїздї прибув з Гамбурґа до Вроцлава молодий Яґужинський і зараз по прибутю, довідавши сь, де моє мешканє, удав ся туди о годинї першій по півночи, щоби арештувати мою родину, але анї підступом анї обманом не міг наклонити господаря відомкнути браму і вернув, втративши надію допняти свого. Але щоби він не

amicitiâ, quâ ferebatur erga Cognatum meum, pie iàm 15 aprilis defunctum, Liberum Baronem ab Orlik Suae Caesareae M-tis Camerarium, in praecautionem meam communicavit ipsi illas literas, qui statim eodem die 18 Martij laethali aegritudine lecto affixus, invitavit me ad se, praesentavitq. literas easdem, ac suasit, ut me incognito, ad alium locum securiorem reciperem, donec Jagusinski Ablegatus Vratisłaviam transierit, nunquàm enim idem meus cognatus cogitabat, Imperatorem laturum fore de me tam rigidam sententiam, pro omni tamèn eventu scripsit ad Supremum Cancellarium Regni Bohemiae Comitem Schlik, repraesentando remonstrandoq. quàm optimè et ipse et Domus sua de Imperatoribus merita est, ac significando me esse suum propinquum cognatum, rogandoq. ut Imperator gratiâ et clementissimâ memoriâ, recordando Eius Patri, Fratri, et sibi, exhibita fidelia servitia et merita, non permittat Moscho, tàm enormi infamiâ Domum Eius officere per incaptivationem personae meae, nulla subiectione nec ex se, nec ex Antenatis suis Czaro obstrictam. Talibus literis suis, Cognatus meus à se expeditis, in crastinum 20 Martij curavit me incognitò curru et equis suis Vratislaviâ ad certum securiorem locum, octo miliaribus ab eadem Vratislaviâ distantem deducere, ut ibi laterem. Interea post discessum meum venit Hamburgo Vratislaviam Jagusinski minor natu, et statim explorato hospitio meo aggressus est illud, post mediam noctem horâ I-ma, pro incaptivanda familiâ meâ, verùm postquam nullis praestigijs et deceptionibus potuerit hospitem de muliere et ad aperiendum portam,

довершив таки свого заміру яким-небудь иншим способом, зараз досвіта на другий день небіщик свояк мій подбав про безпечність моєї родини, при помочи тещі помістивши жінку в однім монастирі, чотири доньки в другім, а двох синів (бо третий — найстарший — був при мені) у Єзуїтів, де волею немилосердної долї умер 15 мая наймолодший, що подавав найбільше надій; службу забрав він до себе. Ще не було мене у Вроцлаві, коли найсвітлїйший старший директор ґраф Шафґоч дістав цїсарський наказ змусити мене і родину до виїзду з наслїдних цїсарських країв, а канцлер ґраф Шлїк написав до небіжчика мого свояка, щоби той наклонив мене не противити ся наказови і волї цїсаря.

„Таким способом зусиля і інтриґи моїх ворогів перемогли щиру жичливість до мене не тілько найсвітлїйшого ґрафа Більке, але навіть короля Польщі, котрий дав порученя в сій справі свому мінїстрови. Отже родина моя зістала ся в Вроцлаві, укрита в монастирях; оборону і опіку над нею мій свояк поручив свому родичеви панови баронови Меннїхови, чоловікови побожному і чесному. Найстарший син, на просьбу його величности, короля Швеції, був прийнятий польським королем до саксонської ґвардії і зістав ляйтнянтом. А я, не маючи сталого місця, де б міг приклонити голову, став позорищем світови і людям, переїжджу з місця на місце, для безпечности під

---

hospitij adigere, infectis rebus, et spe deiectus abiit. Ne igitur intentatum impium opus, alia arte perficeret, curavit in crastinum prima luce, piè defunctus Cognatus meus securitati Familiae meae providere et statim uxorem ad unum, filias quatuor ad alterum monialium coenobium, per matrem uxoris suae introduxit, filios duos (tertius enim natu maximus mecum erat) ad Jesuitas reddidit, ubi (eheu crudelia fata!) natu minimus prae caeteris dilectissimus e vivis 15 Maij e vivis exhinctus est, servos vero ad se recepit. Venit tandèm iàm in absentiâ meâ Vratislaviam ad Ill-mum Supremum Directorem Comitem Schafgotsch mandatum Imperatoris, ut me cogeret cum Familia extra ditiones suas haereditarias alio recipi, Supremus verò Cancellarius Comes Schlik ad piè functum Cognatum meum, scripsit, ut mihi persuaderet non recalcitrare, sed obtemperare mandato et voluntati Imperatoris. Et sic praevaluere molimina et machinationes inimicorum solicitam de me curam non solùm Ill-mi Comitis de Bielke, verùm et Ministri Serenissimi Regis Poloniae, qui ipsi hac in re dederet mandatum. Remansit igitur Familia Vratislaviae coenobijs occlusa, tutelae et patrocinio, D-ni Liberi Baronis de Mennich, à piè defuncto Cognato meo, tanquam Affinis sui, viri probi, pii, et honesti commissa et recommendata, Filius natu maximus, ad interpositionem S-ae R-ae M-tis Sueciae, susceptus est ad Legionem Praetorianam in Saxonia à Serenissimo Rege Poloniae, et officio locum tenentis functus. Ego verò non habens civitatem permanentem ubi caput

прибраним іменем, подаючи себе за чужинця, і терплю страшну нужду, котра не позволяє менї удати ся в подорож на схід і особливо до хана; а тепер скрізь говорять про згоду, яка має наступити між Швецією і Росиєю, що виставило би мене на Сходї на небезпеку, представляючи як брехуна, коли б я говорив про продовженє війни між Швецією і Московією. Через те покірно прошу, щоби ваша маґніфіценція по своїй ласцї до мене удостоїли мене звісткою, чого треба сподївати ся — чи продовженя війни чи мира. В першім разї я буду готовити ся до наміреної подорожи, а в другім нехай ваша маґніфіценція зрушить ся вродженою добротою і милосердєм і стане оборонцем для мене і моєї родини, щоб в мировім трактатї з царем не була забута і моя особа; для чого залучаю пункти, котрі ваша екселенція возьмуть під розвагу і попруть всїми можливими способами.

„Також залучаю відписи листів, писаних до мене Яґужиньским, бо він, прибувши з Відня до Вроцлава, порушив небо і землю, щоби через платних шпіонів вислїдити мене і мої кроки, а коли не мав в тім успіху, то пробував тими листами або наставити на мене лапку або вивідати ся від моєї старшої доньки про місце мого побуту; для того посилав їй незапечатані листи в монастир, уживаючи до того посередництва Жида. Але й такий підступ не поміг, бо донька, відписавши собі ли-

---

reclinem, factus sum spectaculum mundo et hominibus, transeundo de loco ad locum securitatis causâ sub ficto nomine et persona, et peregrinum me in terra alienâ agendo, extremâ pressus et oppressus inopiâ, quae impedit mihi maximè iter suscipiendum ad Orientem, et praesertim ad Hanum, insuper posuit obicem, divulgata ubiq. fama publica, de pace inter Sueciam et Moscos ineunda, quod me ibi potest exponere periculo, et mendacem remonstrare, si proposuero bellum inter Suecos et Moscos continuandum. Qua propter supplico humillime, ut M-a V-a pro eâ quâ me amplectitur gratiâ, quantocyùs dignetur significare mihi, continuatio ne belli sive pax speranda sit. Si primum tunc accingam me itineri, quo intendo, si verò secundum, tunc commoveatur M-a V-a innatâ pietate, et misericordia, ad praestandum mihi familiaeq. meae deplorandae hoc patrocinium, ne in tractatu pacis cum Czaro, oblivioni tradatur persona mea, ad quem adiungo his puncta, altissimo iudicio M-ae V-ae ponderanda, et omni meliori modo procuranda.

Copiam literarum, quas scripsit ad me Jagusinski annecto etiàm, ille enim postquam Viennâ Vratislaviam pervenerit, omnem ibi lapidem movit, ut posset investigare per appretiatos exploratores, passus, et discessum meum, videns autèm in hoc irritos suos conatus, tentabat talibus suis literis, aut me decipere, aut ex filia natu maxima ubi degerem expiscari, ad quam misit eas, per unum Judaeum ad Coenobium non obsigilatas. Verùm et in his suis praestigijs perdidit oleum et operam.

сти, вернула їх Жидови відповівши, що звичаї не позволяють мужчинам пробувати в женськім монастирі.

„Складаю також на чутливе серце вашої маґніфіценції невилічимий біль мого пригніченого духа, біль, що проймає цїлу мою істоту і перевисшає всї нещастя, а уродив ся він з сумної долї, яка спіткала мого улюбленого сина Якова, єдиної моєї потїхи, хоч наймолодшого віком, але найбільшого надіями і виглядами, десятилїтного хлопця рідкої і дивної вдачі. Се Яков, котрого небіщик король тримав до хресту в Бендерах і котрий, завязавши тїсну приязнь і збратанє з благородними синами Вашої Ексцеленції, нераз мав честь бути в їх товаристві. Ся невіджалувана страта мучить мене такими внутрішними болями, що нїчого вже для себе не хочу, навіть житя. Нехай таке омине і духи небесні!

„До тих нещасть прилучаєть ся крайня роспука, бо в незгодинах і неповодженях житя гнете мене страшна нужда, і коли за інтервенцією вашої маґніфіценції його королївська величність не споможе мене безпроволочно 1.000 імперіялів, то пропадемо і я і моя родина, бо хоронячись в монастирі перед злобою ворогів вона не може навіть жебрати на своє удержанє. Ваша маґніфіценція, по врожденій своїй ласцї і співчутю до

Filia enim transcriptis literis Eius, reddidit eas Judaeo, respondiq. non esse moris, ut in coenobio monalium liceat viris degere.

Depono etiàm in compassivum M-ae V-ae sinum, nullo pharmaco curabilem afflictissimi mei animi dolorem, ad ossa et medullas penetrantem, et omnes meas tribulationes superantem, quem tristissima mente concepi, ex dolendis fatis superiùs dicti dilectissimi mei filij nomine Jacobi, unici mei solatij, uniciq. delicij, natu quidem minimi, sed spe et expectatione maximi, pueri decennalis, rari et admirandi ingenij. Ille Jacobus quem Rex Beatus Benderae è sacro Baptismi fonte suscepit, et qui Holmiae strictâ amicitiâ et fraternitate, cum Generosis M-ae V-ae filijs contractâ, saepiùs habuit honorem cum illis conversandi. Fatum hoc nullis à me lacrymis satis deplorandum, ita me internis doloribus cruciat, ut vix spirare, et vitam sperare possim. Tantae ne animis caelestibus irae!

Accessit ad tantas calamitates extrema desperatio, quae me inter augustias rerum et temporum iniurias, supremâ affligit egestate, et nisi illi S-a R-a M-tas Dominus meus clementissimus, mediante M-ae Vae gratiâ saltim 1.000 imperialibus providerit, iam actum est de me et familiâ mea, quae, coenobio monialium occlusa, propter insidias inimicorum, nec mendicantibus potest vivere suffragijs. Conciliabit facilè, tantam Regiam clementiam et liberalitatem, innata M-ae V-ae pietas et gratia, cui me pro semper devoveo, nunquàm non futurus.

Perilllustris M-ae V-ae devotissimus et humillimus servus
Philippus Orlik.

нещасних, легко виєднає таку королївську щедрість і прихильність. Поручаючись довічним слугою і т. д.“

Зміст листа Яґужинського до ґрафа Найтгардта в Вроцлаві такий[1]):

„Його царська величність, мій пан, одержав зі Швеції певні відомости, що наступник зрадника і бунтівника Мазепи — Орлик виїхав звідти з жінкою і дітьми до Гамбурґа, а потім заміряє дістати ся на схід, щоби викликати там війну проти нашого найяснїйшого монарха. Се спонукало мене до того, що я маю честь удати ся до вашої екселєнції з сими рядками і просити, щоби на случай, коли він прибув вже до Вроцлава, ви були ласкаві зарядити безпроволочно його арештоване або принайменше задержали його під якою-небудь притокою на кілька день і повідомили мене про те спеціяльним післанцем. Ваша екселєнція зробили би сим дуже приємну прислугу його царській величности, котра з своєї сторони радо покаже особливі знаки вдячности. Я сподїю ся, що в скорім часї буду мати честь стиснути вашу екселєнцію в обіймах в Вроцлаві, бо всї мої діла укінчені і менї позістає тілько прощальна авдієнція у його цїсарської величности. Очікуючи сеї чести і т. д.“

Про Анну Орликову має Шведський державний архив кілька пізнїйших відомостей. 6 серпня написала вона з Кракова до шведського короля лист, котрий передала донька її Варвара, що жила в Стокгольмі. В тім листї Орликова каже: „Я певна, що велика і героїчна душа вашої величности глибоко зводу-

---

[1]) Monsieur
La Majesté Czarienne mon maitre a été informée par des avis certains venus de Suede que le successeur du Traitre et Rebelle Mazeppa, Orlik, s' est retiré de ce Royaume avec se femme es ses Enfans pour se rendre à Hambourg, et pour passer ensuite dans l' Orient afin d'y exciter une guerre contre notre Serenissime Monarque. C'est ce qui m' oblige à me donner l' honneur d'ecrire ces lignes à. V. E. pour la suplier de vouloir en cas que le dit Orlik fut dejà arrivé à Breslau, l'y faire aussitot arreter, ou du moins de l'y retenir pendant quelques jours sous quelque plausible pretexte, et de m'en faire avertir par un Courier extra ordinaire. Votre Excellence rendroit en cela un service très agreable à La Majesté Czarienne qui se feroit de son coté un plaisir de lui donner des marques particulieres à la reconnoissance. J' espere dans peu avoir l' honneur d' embrasser V. E. à Breslau, toutes mes afaires etant expediées, et ne me restant que de prendre mon Audience de congé de Sa Majesté Imperiale. En attendant cet honneur je suis
de Vienne Votre tres humble
ce 14 Mars 1721. Jaguschinsky.

шить ся її сльозами і сльозами безщасної матери, котра попала в крайну бідність, а її чоловік в безвідрадне вигнане серед невірних; і то все виключно за то, що вони посвятили своє жите, майно і свободу своєму запалови і незломному привязаню до шведського королївства і особи славної памяти небіщика короля Карла XII".[1])

Сю просьбу передала Варвара Орлик королеви Фредрикови 7 січня 1731 р., долучивши до того власну, писану по німецьки супліку. Вона підносить, що родина її в Кракові прийшла до убожества і обтяжена довгами, що батько, живучи в Туречині, не може помогти їй нічим і що найстарший брат, на візване ґенерала Їлїха (Jüllich), відїхав до свого батька.

Сей син Григорій (чи Григорій Петро Орлик, як він називав сам себе) ще перед відїздом зі Швеції писав до короля кілька листів, просячи грошей на подорож, і рада признала йому 21 жовтня 1720 піврічну платню. Він зіставав вірний козацьким традиціям до самої смерти батька і як батько не покидав думки про загально-европейську коалїцію проти царату, зі шведським королем на чолї. В своїх листах, писаних в часї 1739—1741 рр. з Версаля і Парижа до впливового державного мужа Кароля Юленборґа, він розвиває дальше високі пляни свого батька і вірить в можливість нової акції: „Блескучий стан справ Порти, урочисте приречене, дане нею мому батькови остатний раз, коли він бачив ся з великим везиром коло Відиня, що Порта поможе у всьому для від Росії права на вільне посїдане України, яке належить ся батькови і його народови, і надія, що продовжуючи війну Порта значно зменшить силу сеї держави, як того хотіла би Швеція, могли би вернути страчене моїм батьком і дати йому можність бути користним зі своїм народом для інтересів шведського королївства".[2])

---

[1]) Je ne doute pas que l' ame grande et heroique de V-tre M-té ne se laisse vivement toucher de ses (= Варвари) larmes et de celles d' une mère infortunée qui se soit plongée dans la derniere misere et son mary dans un triste exil parmi les infidels, et cela uniquement pour avoir sacrifié sa vie, ses biens et sa liberté à son zele et à son attachement inviolable pour le Royeaume de Suede et pour la personne du feu Roi Charles XII de glorieuse memoire.

[2]) L' état florisant des affaires de la Porte, les declarations solemneles qu' Elle a fait à mon père la dernière fois qu' il a été joindre le grand Visir pres de Vidin qu' Elle le secondera en tout pour revendiquer sur la Russie le droit qu' il a avec sa nation sur la possession libre de l' Ucraine, et l' esperance qu' on peut avoir qu' en continuant la guerre Elle reduira cette puissance à l' extremité, si desirable pour

20 вересня 1747 написав Орлик junior свій остатний лист до Швеції, при чім він дякує королеви за річну пенсію в 600 plat'ів (écus, 1.200 талярів), котра уділена була його матери і сестрам.

Дальше імя Орлика щезає цілком з шведської історії; на сім також затирають ся остатні сліди і відгомін полтавської катастрофи. Епільої величавої драми добіг до кінця.

Історична доля постановила, щоби два суперники — Войнаровський і Орлик — вмерли в однім часї (1742 р.): перший з них в ледовій Сибірі, другий над сонїшним берегом Дунаю; але оба сконали як в більшій або меншій мірі невинні жертви, що мали спокутувати схиблені заміри Мазепи. Нї один анї другий не були в силї винести наслїдки сеї фатальної полїтики і вратувати Україну від загибели, бо історична доля України була припечатувана ще в р. 1709 суперництвом на аренї світової історії між Петром I і Каролем XII.

Тим симпатичнїйшою представляєть ся менї постать Орлика, котрий, як новий Дон Кіхот, в лїпшім ідеальнім значіню, не покладав рук в невтомній боротьбі за вимріяні злудні образи, які він уявляв собі в будучности. І під тим зглядом ми можемо притакнути на слова його сина (в листї до К. Юленборґа):

„Хоч як слабим знарядом може видавати ся мій батько, щоби його зрозуміли в такім далекосяглім проєктї, однак прошу добре розважити, що козацький нарід, на чолї котрого він стоїть як законний вожд, вибраний за зізволенєм славної памяти короля Швеції Кароля XII і признаванний в сїм характері Оттоманською Портою, стогнучи від часу нещасливої Полтавської битви під тиранським ярмом российського пановання, дихає лише надією на слушний час для увільненя від того ярма“.[1])

---

la Suède, pouroit relever la fortune abatüe de mon pere et le rendre en état d' etre util avec sa nation aux interes du Royaume de Suède...

[1]) Quelque foible instrument que mon pere paroiset d' etre pour etre compris dans un projet aussi vaste, toutefois, si on veut bien considerer que la nation cosaque dont il est le chef legitiment elue sous les auspices du Roy de Suède Charles XII de glorieuse memoire et con sideré en cette qualité par la Porte Ottomane, gemissant depuis la malheureuse Bataille de Pultava sous le joug tyrannique de la domination de la Russie, ne respire que des occasions favorables pour le secouer.

ЛИСТИ.

I.

Serenissime ac Potentissime Rex
Domine Domine clementissime.

In precinctu expediendarum literarum ad S-am V-am R am M-ttem per Dominum Dalhelm accepi alta cum submissione S-ae V-ae R-ae M-ttis venerandas literas 31 Martij ad me datas, ubi imperia et monita S-ae V-ae R-ae M-ttis de modo dissimulandi, accomodandiq. me, menti Ill-mi ac Excell-mi D-ni Palatini Kijoviensis Supremi Regni Ducis expressa, obsequenti impressi animo. Non agnosco tamen culpam meam, ut in quantocunq. sim Ill-mo Duci dissonus, mea me taciturnitas, et dissimulandi ambitus, in omni foro excusabit. Certavi semper sine fuco, sine Hypocrisi (quae me nunquam dehonestare potest) candida mente cum Ill-mo Duce, mutuisq. consilijs in bonum publicum propensis, communem utilitatem promovere non destiti. Dissidia ac disceptationes de limitibus imperioq. in deditas gentes nunquam inter Nos aperte suboriebantur, praeter transmissas incognito ad Cancellariam S-ae V-ae R-ae M-ttis supplices literas, nonnullos excessus militares in se continentes, de quibus scripsi et ad Ill-mu Ducem, expostulando inquisitionem et satisfactionem, sed pro verbis iusta praetendentibus, verba offensiva reportavi, quae mihi in posterum imposuerunt silendi et dissimulandi modum et nodum, quo obstrictus, semper me devinctum et obligatum minimis nutibus et imperijs S-ae V-ae R ae M-ttis. Cum illibita ad funera fidelitate subijcio ac victricem Ejus dextram sacro osculo veneror, manens semel pro semper

Ad flumen Kodiman
Aprilis 19/18 1711 a-o

S-ae V-ae R-ae M-ttis
Obsequentissimus et fidelis servus
Philippus Orlik, Dux
Exercitus Zaporoviensis.

II.

Serenissime ac Potentissime Rex
Domine Domine clementissime.

Increbuit hic in Castris rumor, hostes iam actu Niestrum accessisse, ibiq. ad Raszkoviam pontes sibi ad transeundum fecisse, quos brevi transituros, Benderamq. aggressuros, ex certis constat relatis. Notitia illa commovit ad consternationem tam uxorem meam, quàm etiam Dominos Obozny et Colonellum Prilucensem, qui sollicita mente

compellant me adiguntq. ad supplicandum et humillime petendum S-am V-am R-am M-ttem quorsum debeant pro evitando periculo vitae divertere, et ubi securitatem suam quaerere. Non abnuet S-a V-a R-a M-tas humillimis petitis, providebitq. clementissime omnem securitatem semel pro semper Protectioni Suae deditis, Ego vero quo me vertam cum exercitu in tali tempestate, speciale expecto et expeto mandatum, praesertim cum D-nus Koszowy cum selectiori equestri milite, et omnibus officialibus abiverit, in viam sibi demandatam, me autem pedestres stipant, cum residuitate equestrium. Tormenta etiam mihi sunt duo, cum aliquot fistulis ignivomis. His humillime relatis maneo aeviterne

D. in Castris 25/24 Maij 1711 a-o

S-ae V-ae R-ae M-tti
fidelis et humillimus servus
Philippus Orlik Dux Exerc. Zapor.

III.

Supplex Memoriale ad S-am R-am M-tem.

Quoniam apparet Portam Othomanicam intentam esse (utinam non fucata mente) ad reassumenda arma contra Moscos, igitur verendum est nobis, ne in tanto rerum turbine, ex Scylla Moscoviticae subiectionis, incidamus in periculosiorem et perniciosiorem Turcicae subiugationis Charybdim, ad quam evitandam, ut S-a R-a M-tas Dominus et Protector noster Clementissimus, succurrat naufraganti inter tantas Scyllas et Charybdes Genti nostrae, deducatq. quibus placuerit modis et medijs fluctuantem in hac tempestate Patriam nostram, ad Promontorium bonae spei, supplicat humillime Dux Exercitus Zaporoviensis.

Media autem et modi, quos Dux pro praesenti negotio sentit esse valituros, submittuntur altissimo S-ae R-ae M-tis iudicio praeponderandi, praesertim illi:

Ut S-a R-a M-tas authoritate sua Regia persuadeat, conveniat atq. convincat Portam Othomanicam ad dissimilandum, differrendumq. ambiendam sibi subiectionem Vcrainae, usq. quo finitum fuerit bellum, ad quam convictionem supervenire possunt rationes istae:

1) In tam arduo negotio, ubi agitur de publica universae Ucrainae integritate, neq. Dux privata sua activitate, neq. Exercitus Zapoviensis iste, qui Eius sequitur signa, possunt decidere et declarare subiectionem suam, amplectiq. Portae Othomanicae Protectionem sine consensu omnium tam spiritualium quam saecularium Universae Ucrainae ordinum ac statuum, et quamvis deciderent, declararentq., tamen

decisiva illa declaratio, quam Universae Ucrainae popularitas, uniformi assensu concludere debet, non posset suis stare fundamentis, sedin praeceps rueret, quia universus populus postmodum diceret: Non debuistis tractare de nobis sine nobis. Igitur differendum est usque quo in unum scissa nunc Ucraina convenerit, decideritq. decidenda.

2) Dux e[x]tra Patriam de Patria protegenda nullo modo potest, privata activitate cum Porta Othomanica tractare, in cuius nunc degit solo, quia hoc ipso remonstraret Tractatum suum universae Ucrainae suspicabundum, quae verebitur Ducem, in alieno fundo nunc manentem, his omnibus cum publico damno et periculo debuisse assentire, quaecunq. voluerat Dominus fundi pro commodo suo, qua propter poterit Ucraina aliena esse a Duce, et magis iugo Moscovitico adhaerere, quam libertati suae studēre, et coalescere nobiscum in unionem animorum et armorum, praesertim cùm praeterito anno, tàm Mosci quàm Skoropacki de mandato Cari, divulgaverint universalibus suis literis, ob incutiendum plebi metum, et internum motum quasi Dux extra Patriam in terra aliena Peregrinus, in misero statu, sub potestate Portae Othomanicae manendo, coactus fuerit ad ineundum Tractatum cum eadem Porta, et cum Dominio Crimensi, eundemq. iureiurando confirmandum, atq. vi istius Tractatus et iuramenti condescendendum in evertendàs leges et libertates Patrias, in incaptivandum durante bello utriusq. sexus in Ucraina populum, in contribuendum in pacifico statu pueros et puellas, in conferendum ab Universa Ucraina tributum, in possidendam Kijoviam, caeteraq. Ucrainensia Fortalitia, ibiq. transmutandas Ecclesias in Oratoria Turcica, in imponendum universae Genti tale iugum, quali sub potestate Bissurmanica Christianitas degens, premitur et opprimitur, neq. solum de Duce haec Zizania, universalibus Literis Moscoviticis seminabantur inter vulgum, sed et de S-a R-a M-te Sueciae, quasi Sua M-tas, commovendo Portam ad arripienda arma contra Moscos, constituerit pactis conventis, tàm Poloniam quam Ucrainam, potestati eiusdem Portae subijciendam, cum conferendo annuatim tributo. Non desistent et nunc Mosci à talibus suis machinationibus, praestigijs atq. deceptionibus, quibus curabunt populum Ucrainensem, sub potestate sua retinere, ad resistendum nobis, nisi ipse assecuratus fuerit, non praetendere Portam in Ucraina Ius Dominij fervente bello, sed liberationem ipsius à iugo Moscovitico, tanquàm vicinae sibi provinciae, quae post finitum utinam fausto eventu bellum cuius Protectionem amplecti, et in quali statu manere voluerit, libero suo relinquatur arbitrio. Praesertim cum et Dux Chmielniccius prius curaverit vindicare Ucrainam a subiectione Polonica, et post in pacifico statu, communicatis cum universo populo consilijs subdere Protectioni, quod

et nunc incumbit prius esse curandum, et post conclusum bellum de protectione consulendum et constituendum. Hoc vero assecurari debet Populus Ucrainensis universalibus tempestive, ut capiat consilia coniungendi nobiscum. Quibus modis et medijs, machinationibus deceptionibusq. Moscoviticis occurri, et gens universa Ucrainensis ad fortia contra Moscos agenda allici nobisq. couniri possit.

3) Ad tractandum de protectione Ucrainae tria requiruntur: 1-mo ut dux sedem suam Ducalem in pacifico eiusdem Ucrainae statu firmet possideatq. 2-o ut utrumq. statum spiritualem et saecularem, ad ineundum hac in re publicum consilium convocet, constituatq. unanimo consensu, cuiusnam Protectionem sequi et amplecti et in quibus conditionibus pactisq. conveniendis stabilire eam voluerit. 3-tio ut de publico utriusq. statûs spiritualis et saecularis laudo, Legatos cum plenaria potestate et Instructione tractandi, suscipiendiq. protectionem expediat. Atqui haec omnia ad praesens, sic stantibus inter strepitus armorum rebus subsequi non possunt, ergo negotium de suscipienda Protectione tractandum differri omnino debet, ad conclusionem belli et ad pacificum Ucrainae statum.

4) Quoniam Res publica Polona praetendit sibi haereditario iure possessionem Ucrainae continuoq. appetitu et desiderio fertur, in recuperanda avulsa, id circo si nunc intellexerit, resciveritq. Portam Othomanicam praevio appetitu ferri in subijciendam sibi protegendamq. Ucrainam, tunc hoc ipso poterit commoveri ad tergiversandum, imo recedendum à nostris partibus, coniugendumq. cum Moscis, praesertim cùm ipsi in hac tempestate extremoq. suo periculo polliceri poterint restituenda possidendaq. avulsa. Igitur ut et Reipublicae Polonae generosum addatur calcar ad arripienda contra Moscos socia nobiscum arma, desiderio recuperandorum, vindicandorumq. de illegitima possessione avulsorum aestuanti, et Portae spes voti remaneat, et Ucrainae melius provideatur, stimulusq. ei admoveatur ad reiciendum iugum Moscoviticum relinquatur illi inter arma libertas suscipiendae Protectionis, post finitum bellum.

Cuncta quae hoc scriptum comprehendit, conformiter ad Diploma Regium Duci et Universae nostrae Genti datum concepta sunt, quo assecurati firmiterq. suffragio Protectionis S-ae R-ae M-tis nixi, non desperamus, quin S-a R-a M-tas voluerit integritati Gentis protectae, et protegendae clementissime providere, et pericula praevidenda et iam praevisa abstrahere.

Philippus Orlik Dux
Exercitus Zaporoviensis.

IV.

Serenissime ac Potentissime Rex
Domine mi Clementissime

Dereliquit me S-a R-a M-tas orphanum, inter Syrtes et Charybdes, tot tantorumq. discriminum, non solum fluctuantem et naufragantem, sed et periclitantem, hinc enim extrema egestate premor et opprimor, omni destitutus ope, illinc à creditoribus in dies et horas ob restituenda debita infestor, qui nihil aliud mihi, nisi extremium liberae vitae periculum minantur, hinc inimici mei domestici, erigunt cristas, omnemq. lapidem movent, ut me possint non tantummodo honore, verum et vitâ privare, et nisi Deus et amor populi protegeret me, iàm innocuus lapidarer invidentium insultibus. Illinc cogor ad restituendum octo marsupias Zaporoviensi militiae, quam malevolorum animus commovere ad insidiandum mihi non desinit, praesertim cum deputati à Siecz hucusq, maneant, neq. velint sine pecunia retrogradum carpere iter. Inter tot tantasq. rerum tempestates ac turbines, unicum habeo Promontorium bonae spei S-am V-am R-am M-tem, cuius Patrocinio, tutelae ac Protectioni perpetuae, me totum consecro, maneoq. aeviterne

Benderâ Februar 18
1713 a-o.

S-ae V-ae R-ae M-tis
Domini mei clementissimi
Fidelis servus
Philippus Orlik Dux E. Z.

V.

Serenissime ac Potentissime Rex
Domine ac Protector Clementissime

Quoniam iniqua sors, super quam indolere cogor, abstulerit mihi beatificam, eamq. suavissimam S-ae V-ae R-ae M-tis visionem, igitur vicario calamno damna rependo mea, pronoq. cultu S-am V-am R-am M-tem adoro. Dulcis mihi est recordatio Personae S-ae V-ae R-ae M-tis, o utinam dulcedine illa satiari digner! sed nisi tunc ieiuno voto et desiderio evenerit, cum apparuerit mihi gloria S ae V-ae R-ae M-tis. Ego vi compellor ad abeundum in Ucrainam, inter tot tantaq. rerum discrimina, supplico igitur humillimè, ut S-a V-a R-a M-tas à violenta illa compulsione tegat et protegat me fidelem suum servum, qui ad extremum vitae terminum manere ambio cupioq.

Bendera Februarij 27
1713 a-o.

Sacrae V-ae R-ae M-tis Domini ac
Protectoris mei clementissimi fidelis
servus Philippus Orlik Dux

VI.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine et Protector Clementissime

Parcet S-a V-a R-a M-tas audaci pennae, quâ contendo pro aeviterna meâ obligatione et illibatâ fidelitate in adorationem S-ae V-ae R-ae M-tis excurrere, Heroicaq. Eius vestigia sequi, non auderem tenui literâ inter publicas S-ae V-ae R-ae M-tis curas importunus esse, nisi fuissem spe fretus Gratiae et Clementiae S-ae V-ae R-ae M-tis, quae mihi semper ultra merita mea, liberum concedit aditum, in submittendum pedibus S-ae V-ae R-ae M-tis cultum. Certè non excurrerem solùm, sed volarem celeri nisu, in praesentaneum S-ae V-ae R-ae M-tis obsequium, et beatificam Uncti Domini visionem, si mihi amor, quo erga S-am V-am R-am M-tem feror, addidisset alas. In recompensam ergo tanti mei damni, et infortunij, gerat suppleatq. vices meas ibi vicaria mea litera, quo Domino non licet ire suo, candidumque votum meum repraesentet S-ae V-ae R-ae M-ti, quo voveo, ut S-a V-a R-a M-tas, quidquid in Barbara terra calcaverit, rosa fiat. Ex Polonia quod hodie et heri accessit, non intermisi communicare Excell-mo D-no Cancellario Müllern. Insuper declivissimo animo, advolvo me scabello pedum S-ae V-ae R-ae M-tis D-ni mei clementissimi, cuius me Gratiae et Protectioni in perpetuum consecro, victriciq. Eius dextrae venerabunda libamina fero, manens semel pro semper

Benderae Martij 16
1713 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
fidelis et humillimus servus
Philippus Orlik Dux E. Z.

VII.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine ac Protector clementissime.

Sicut S-a V-a R-a M-tas didicit parcere subiectis, ita dare mihi veniam non abnuerit, quòd hucusq. protraxerim literale meum obsequium. Certe felicior fuissem, si ad coram representassem. Sed haec felicitas pendet a desiderabili S-ae V-ae R-ae M-tis regressu, quem dùm speramus, suspiramus, unicum solum inter anxietates animi, interq. angustias ac vicissitudines rerum est mihi solatium, quòd perpetuo cultu et illibata fide maneam

D-m in Castris ad Chocimum
7-bris 27 1713 a-o

S-ae V-ae R-ae M-tis
fidelis servus
Philippus Orlik Dux Exer. Zapor.

VIII.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine ac Protector Clementissime

In praesenti rerum tempestate, quantis nunc premor calamitatibus, ad enarrationem verba mihi desunt, vox faucibus haeret, hinc enim per creditores cogor intrare in iudicium, ad quod à Iudice Benderensi citatus, vix potui impetrare misericordiam et patientiam ad duos menses, quibus praeterlapsis, si non persolvero debita, iam actum erit de me, Familiaq. mea, illinc stimulo invidentium exercitus Zaporoviensis erigit contra me cristas, propter octo marsupias, quas in spatio trium mensium restituere promisi, assecurationemq. in scripto dedi, ad extremum praeter vitam nihil amplius restat, modusq. vivendi deest. In tanto ergo rerum turbine et discrimine, supplici voce misericordiam et clementiam S-ae V-ae R-ae M-tis clamo: Salva me Domine ne peream. Supplicanti verò porriget S-a V-a R-a M-tas auxiliatricem dextram, quam mille basijs veneror, maneoq. aeviterne

Benderae IX-bris 27
1713 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
fidelis servus
Philippus Orlik Dux E. Z.

IX.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine Clementissime

Inter tot tantasq. calamitates et afflictiones, quibus in captivitate hac Babylonica premor et opprimor, nihil tam graviori cicatrice, dolendum pectus meum sauciat quàm privatio visionis beatificae S-ae V-ae R-ae M-tis. Unica solum pro medendo immani hoc vulnere, restat mihi spes, adorandi, venerandique cernuis ritibus S-am V-am R-am M-tem, quandò S-a V-a R-a M-tas Oriens noster, visitabit nos ex alto. Sed fatigata diuturna expectatione vota, fatiscere coguntur, spemq. discessùs S ae V-ae R-ae M-tis de barbara hâc terrâ eludunt, qui quò longiùs protrahitur, eo celerius spes meae in praeceps ruunt. Si autem clementia coeli, vota mea et suspiria perceperit, et S-am V-am R-am M-tem ad exspectandum publicis desiderijs discessum inclinaverit, tùnc humillime supplico, ne S-a V-a R-a M-tas derelinquat me hîc orphanum, cuius vestigia et mandata sequi, nihil mihi potest esse in tota vita suaviùs. Veneror interim devòto osculo victricem S-ae V-ae R-ae M-tis dexteram et aeviternè maneo

In Drantzanis 22 Martij
1714 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
fidelis servus
Philippus Orlik Dux E. Z.

X.

Serenissime atq. Potentissime Rex
D-ne D-ne Clementissime

In novum annum, novos successus, triumphos et victorias S-ae V-ae R-ae M-ti gratulatorio voto animitus voveo, simulq. supplici hoc libello inveteratae meae egestati ad S-am V-am R-am M-tem assisto, Certè non auderem S-ae V-ae R-ae M-ti molestus esse, si me ad hanc importunitatem non cogeret, non solùm extrema necessitas, sed fere nuditas mea meorumq., cui condolendo Ill-mus Generalis Spar benevole assensit, ut Commissariatus S-ae V-ae R-ae M-tis succurreret egestati meae hic Viennae mille imperialibus, sed tàm exigua summa non potest esse sufficiens ad investiendum me, Familiam et aulam meam, praesertim Germanico more, insuper nec currum nec equos habeo, et quasi unus ex pauperibus maneo, propterea nullibi hic inter honestos viros comparere possum prae pudore, quoniam non ignotum est hic meum nomen et officium, ubi non solum Ducem, sed (quamvis inconsueto titulo) Principem me nominant. Supplico igitur humillimè ad S-am V-am R-am M-tem, ut dignetur clementissime caducam meam egestatem sublevare, mandatumq. Hürnbergum ad D-num Commissarium Soldan mittere, ut pecuniario succursu, rebus meis pro gloria nominis S-ae V-ae R-ae M-tis providere non abnuat. Officiales etiam meos recommendo clementissimo S-ae V-ae R-ae M-tis respectui, qui hucusq. non participant mecum menstruam viaticam pensionem, quâ gaudent officiales Polonici et Moldavici. Veneror interea sacro osculo victricem S-ae V-ae R-ae M-tis dextram maneoq.

Viennae 1 Januarij
1715 a-o

Sacrae Vestrae Regiae M-tis
fidelis et humillimus servus
Philippus Orlik Dux E. Z.

XI.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine et Protector Clementissime

Non dubito supplices meas literas, mille basijs et infinitis venerationibus cultuandas S-ae V-ae R-ae M-tis manus attigisse, confundor solum, quod in tam abiecto meo privato negotio, publicis curis S-am V-am R-am M-tem occupatam incommodare non veritus fuerim, nunc autem magis erubesco metuoq., ne videar S-ae V-ae R-ae M-ti importunus ac molestus supplici hoc libello, ad quem porrigendum coactus sum lamentationibus Familiae meae, cuius tot iàm praeteritis calamitatibus quassatum animum, imminentia rerum discrimina (quae Deus

iustus iniúriarum vindex in caput hostium convertat!) perterrent, praesertim cùm undiq. sparsi rumores indicent nobis irrúpturos hostes in hàs oras, ubi sub clementissima S-ae V-ae R-ae M-tis tutela degimus, quapropter tempestive praeveniendo tantis periculis et prospiciendo securitati Familiae meae (praevisa enim iacula minus feriunt) praecipuè cùm simus privati et curribus et equis et pecuniâ, audeo supplici calamo et subiectissimo animo compellare S-am V-am R-am M-tem et humillime clementiam et misericordiam M-ti V-ae innatam expetere, ut clementissime velit ac dignetur demandare Ill-mo D-no Gubernatori Burenschöld securitati Familiae meae providere, ac ingruentibus periculis tempestive ad tutiora loca, ubi S-ae V-ae R-ae M-ti placuerit, illam expedire, vereor enim in confusione rerum subventuram difficultatem ad expediendum et migrandum, quando (Deus avertat) et hostis huc intraverit, et copiae S-ae V-ae R-ae M-tis ad danda repressalia convenerint, praesertim cùm hîc maneamus omnes pedestres, et per spatium trium mensium decurrentium omni pecuniario subsidio destituti. Parcat igitur clementissime S-a V-a R-a M-tas tantae audaciae, quâ licentiose incommodare M-tam V-am non erubesco, et quem semel sub tutelam suam suscepit, eundem ut nunquam dimittat supplico humillime.

Ystedij 3 Junij
1716 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
Subiectissimus fidelis servus
Philippus Orlik.

XII.

Serenissime ac Potentissime Rex
Domine et Protector clementissime

Non auderem S am V-am R-am M-tem operi belli, extra limites Regni sui accinctam, Heroicisq. actionibus, quae universum orbem attonitum suspensumq. tenent occupatam, supplici hoc libello interpellare, nisi me ad eam audaciam compulisset, literisq. suis 24. Aprilis Holmiâ ad me datis, consilium praebuisset Ill-mus Comes Meyerfeldt, ut ad S-am V-am R-am M-tem in angustijs meis, in quibus nunc cum Familia et Officialibus propter sublatam per bimestre temporis spatium, victualis pecuniae exsolutionem positus sum, recurrerem et Clementiam Regiam, nullis terminis praelimitatam, humillima prece impetrarem, ut mandante Eâ, susciperet in se functionem extradendae mihi a S a V-a R-a M te assignatae pecuniae D-nus Consiliarius intimus Baro de Görtz, quoniam Ill-mus Comes Meyerfeldt renuit renuntiatq. non posse se amplius ferre mihi hac in re ullam opem,

propter adempta sibi, ad praestandam hanc benevolentiam à S-a V-a R-a M-te commissam, media, ex quo D-nus Baro de Görtz dispositione redituum Regni potitus est. Secutus igitur tam Eximij Senatoris Ill-mi Comitis Meyerfeldt sensum et consilium, audaci penna sistor S-ae V-ae R-ae M-ti rebus praeclare gerendis intentae, cum humillima mea Supplicatione, ut S-a V-a R-a M-tas clementissimo suo mandato, dignetur committere D-no Baroni de Görtz extraditionem de integro residuae pecuniae, a S-a V-a R-a M-te assignatae, quoniam non sine incommodo et dispendio meo incumbet mihi opus et cura, mittendi ad loca remotiora Holmiam, ad expetendum et assumendum singulis mensibus victualem pecuniam. Parcet igitur S-a V-a R-a M-tas clementissimè audaciae meae, ad quam cogor extremâ penuriâ, suscipiet et candida vota, quibus Divinam Maiestatem placare non desistam, ut S-am V-am R-am M-tem salvam et incolumem saluti publicae conservet, ac innumeris victorijs et triumphis locupletet.

Christianstadij 2 Maij 1716 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
subiectissimus et fidelis servus
Philippus Orlik.

XIII.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine et Protector Clementissime

Literas S-ae V-ae R-ae M-tis infinitis titulis venerandas 11. praesentis clementissimè ad me datas, quanto gaudio, quantaq. laetitiâ nactus sum, nec calamus, nec animus valet exprimere, praesertim cum ex illis devinctissima et gratissima mente perceperim S-am V-am R-am M-tem inter arma, et publicas curas, speciali quâdam solicitudine, in privatam meam utilitatem, sublevandae egestatis, et prospiciendae ingruentibus periculis securitatis ferri. Et haec est innata S-ae V-ae R-ae M-ti Clementia, quae bonitatem suam immeritis pariter ac meritis largiendo, Divinam imitatur naturam, Haec est Heroica S-ae V-ae R-ae M-tis Virtus, quae non solum hostem armis, sed et subiectos sibi animos beneficijs, vincere et triumphare didicit, animorum victrix et armorum. Gratulor igitur mihi S-am V-am R-am M-tem talem Protectorem, cui salus, tutela, securitas humani generis, meritò à Superis commissa creditaq. esse videtur, gratulor talem Regem, Dominum ac Tutorem, qui sicut Fortunam tenere prae alijs, ita derivare illam in alios optimè assuevit novitq. Quid autem retribuam S-ae V-ae R-ae M-ti pro ijs omnibus, quae mihi immensâ clementiâ suâ retribuit, nihil prorsùs invenio praeter unicam fidelitatem, eamq. nullis unquam ma-

culis contaminatam, quam in victimam et holocaustum aeviterna gratitudine S-ae V-ae R-ae M-ti offero, et quoadusq. vixero permanere ambio.

Christianstadij 28 Junij 1716 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
fidelis et subiectissimus servus
Philippus Orlick.

XIV.

Serenissime atque Potentissime Rex
Domine et Protector Clementissime

Ex munificentissima S-ae V-ae R-ae M-tis gratia et clementiâ accepi nuper a Ministro Statûs Bellici D-no Barone Feif Assignationem ad solvendam Holmiae provisionem meam, pro ultimis iam decurrentis huius anni mensibus duobus, Novembri et Decembri, quam assignationem, ferente mihi hac in re opem mercatore Christianstadiensi Cortemejer, nisi Holmiam pro recipienda ibi provisionali pecunia, sed infectis rebus redijt illa ad me, quoniam DD-ni Deputati S-ae V-ae R-ae M-tis Holmiae degentes, non aliâ monetâ, nisi chartaceis signis, voluerunt assignationem illam exsolvere. Recurro igitur ad S-am V-am R-am M-tem cum supplici hoc libello et humillimè exploro gratiam, misericordiam et clementiam Eius, ut DD-ni Deputati non chartas, sed aliam monetam usuariam, quaecunq. S-ae V-ae R-ae M-ti danda placuerit, offerant mihi, quoniam istis chartaceis signis nihil ex victualibus, imò nec panem, nec ligna, nec candelas, nec alia necessaria possum hic comparare, et si cum cupreâ monetâ, quae mihi ex gratiâ et clementiâ S-ae V-ae R-ae M-tis pro victu et amictu offertur, magnum sufferre cogor incommodum et damnum, emendo omnes res cariori in duplo pretio, multo magis chartacea illa signa incommodabunt me, imò fame et extremâ penuriâ necabunt. Dabit igitur veniam clementissimam S-a V-a R-a M-tas Peregrino mihi, quod audeam M-tem Suam in hoc vilissimo negotio supplici mea prece incommodare, quia totus a Clementiâ, gratia et Protectione S-ae V-ae R-ae M-tis pendeo, et ad extremum halitum maneo

Christianstadij 9 Xbris 1716 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
Philippus Orlik.

XV.

Serenissima Princeps Sueciae
Domina Clementissima

Possum argui de peccato meo, quod per tantum temporis inter-

vallum, nec praesentaneo, nec literali homagio, Serenitatem V-am cultuaverim, certè enim in primo passu adventûs mei in Sueciam, ad quam me intaminata ac illibata erga S-am R-am M-tem Dominum meum clementissimum fidelitas, iniquis fatis compulit, debueram Serenitatem V-am submissa veneratione compellare et ibi puteum coronare, ubi tot beneficiorum plenis alveis in me redundantium munificam haurio aquam.. Parcet tamen Serenitas V-a de innata sua clementia peregrino mihi in terra aliena, quod hucusq. non ausus fuerim, humili penna, excelsa serenitatis V-ae scandere atria, nunc vero compellando gratulatorio voto Serenissimum Principem Hassiae, arripio licentiam, utinam non temerariam, venerandi Serenitatem V-am debito cultu gratulandiq. Ei novum annum, cuius cursus ac decursus faustus fortunatusq. sit, cum augmento gloriae, prosperitatis atq. innumerabilium annorum omnibus votis Serenitatis V-ae annuentium ex intimis praecordijs apprecor ac perpetuâ observantiâ et submissione maneo

Serenitatis Vestrae
submississimus servus
Philippus Orlick.

Christianstadij 5 Januarij
1717 a-o

XVI. [1])

Durchlauchtigster, Grossmächtigster König
Gnädigster Beschützer und Herr.

Ich zweifle nicht, es habe EW: Königl. May-tt, mein gnädigster Herr, annoch in andenken meine untertähnigste Suppliquen, welche ich öfters zu Bender zu dero Füssen niedergeläget und darin ich erwehnung getahn wegen der wieder erstattung der 60.000 RD-r Böhmischen Geldes, welche von den Feldherrn Mazeppa aus der öffentlichen und nicht seiner privat Cassa zu Ew: Königl. May-tt notwändigen gebrauch sind angeliehen, und zu des sehl. Herrn grafen Ober Marschallen und Königl. Raht Pippers, so wohl als des Herr General Majors Lagercronas händen ausgeliefert worden; so oft ich von dieses Geldes verfall auf mich als der rechtmässigen Nachfolger des sehl. entschlafenen Feldt-Herrn Mazeppa in der Feld-Herrschaft zu Bender Ew: Königl. May-tt untertähnige Vorställungen machte, so oft habe ich auch ohne einigen Abschlag die Hoffnung erhalten, dass ich zu dessen Besitzthum kommen solte; und ob wohl ich nach meinem Abzug aus Orient zu die mitternächtliche Länder, von diesen Gelde geschwie-

[1]) Взято з копії втягненої в лист, поданий під № XXVIII. В оригіналі була дата: Christianstadt d. 10 October 1717.

gen, mich auch nicht unterstehen dürfte Ew: Königl. May-tt disfalls zu beunruhigen, so kan doch dieses mein Stillschweigen mir nicht zum schaden gerechnet werden, weil ich die reasumtion [1]) meiner hierüber zuställenden untertähnigste Bitte eines theils bis auf den ausgang dieses Krieges, andere theile bis auf die ankunft des Herrn Woynarowsky in dieses Reich; solch mein tiefes Stillschweigen nuhnmehro zu brechen, veranlasset mich die neuliche ankunft der frauen Woynarovski (wo eines andren Mannes Ehefrau also zu nennen erlaubet und anständig ist, den ein Weib ist an das Gesätz gebunden, so lange der Mann lebet, wo nicht, so wird das göttl. und menschl. Recht gebrochen, Ich kan mir aber nicht genugsam wundern, wie diese Frau eines andren Ehegattin, in dem ihr rechter Man Zabila annoch lebet und der bis dato, wegen des von der Kirche ihm aufgelägten Verbohts, ehelos ist [dass er aber annoch im Leben, zeigen dessen Briefe, die Er an diese seine Frau nach Bender geschrieben, und darinnen Er sie zu sich berufen, welche ich in Händen habe, es zeiget dannen die Nachricht des Fähnrichs Brandt der in diesen Jahr aus der Muscowitischen gefangenschaft von Ucraina entkommen ist] sich gründende auf das Spinnengewebe einer unrechtmessigen Ehe mit den Woynarowsky sich unterstehet, das unrechtmessige Recht den sehl. verstorbenen feldherrn Mazeppa in den Besitz nicht nur seiner privat-mittel, sondern auch die Publiquen Gelder zu succediren bey Ew: Königl. May-tt ein gerechten Gottsehl. und billigen Fürsten gantz ungerecht, unbillig und unrechtmässig zu begehen, den die unrechtmässige Ehe hebet die Rechtmessigkeit des Erbrecht auf; Dahero unterwerfe ich Ew: Königl. May-ts hohen Urtheil und willen, ob es nicht anständiger wäre, dass die Bezahlung dieses nicht privaten und eigenen, sondern publiquen Geldes, worüber die frau mit ihren Suppliquen bey Ew: Königl. May-tt sollicitiret, aufgeschoben werde bis zu der Befreyung des Herrn Woynarowski aus muscowischer gefangenschaft (so anders uns das hören eine Erlösung zu hoffen), den es ist zu besorgen, dass nicht, wann sie ihres wunsches gewähret würde, und mit dem Gelde nach Deutschland zurücke kehrete, solch Geld nebst ihr in die Hände ihres rechten Mannes Zabila verfiele, der durch Muscovitische Hülfe sie vor jeden Gericht suchen kan, zu mahlen sie mir selbst berichtet, dass Scheremet zu Breslau alle Mühe angewandt ihre Kinder aufzugreifen, da sie sich zu Zweybrücken aufgehalten. Nachgehens ist zu besorgen, dass sie an der Freyheit des Woynarowski verzweifelende, sich noch an einen andern verheyrahten möchte, aber was ausser meiner Sache ist, gehet

[1]) praesumtion (в другім відписї).

mich eben nichts an. Nuhr flehe ich Ew: Königl. May-tt zu wiederholten und unendlichen mahlen demühtigst an, in so elenden meinem und meiner Familie zustand, dass die 60.000 RDr. böhmischen Geldes, die Ew. Königl. May-tt zu dero Behuf zu Budizin aus der Publiquen Cassa (wie ich bey allem was heilig ist schweren kan) gezahlet worden, zur erleichterung meines mangels, zur wieder aufhelfung meines ruinirten Glücks, zur Ernehrung, unterhaltung und zur auferziehung und anschickung meiner Familie, zu meinem honetten leben beybehalten und in Ew. Königl. May-tts Cassa berechnet werden, damit nicht aller Hülfsmittel zu meinem Unterhalt beraubet, mit meiner Familie am Bettelstabe leben müsse, und zum grossen veracht Ew. Königl. May-tts Protection und Schutzes, den Feinden ein Gelächter werde; und hören möge: wo ist dein Gott; und gewiss, ich durch diese Winde der eussersten desperation umgetrieben würde wanken, wo nicht der unbewegliche Grund der Gnade, des Mitleidens und Schutzes Ew. Königl. mich unterstützet und stärket. Es wird dennoch Ew. Königl. May-tt meine Sache und gerechte Foderungen auch nur aus folgenden gründen erkennen.

1: Die sentence Ew. Königl. May-tt, die in der Sache des Herrn Woynarowski gefället worden und von mir ehrerbietigst verehret wird, schliesset die 60.000 RDr. nicht mit ein in die privat-güter des feldherrn Mazeppa, sondern schliesset sie viel mehr darvon aus mit diesen Worten. Daher hat es Ew. Königl. May-tt aus abgesagten gedeucht, hiemit zu beschliessen, dass die Güter, welche von den Feldt Herrn nach Bender überbracht worden, des Feldtherrn Mazeppa privat oder eigner und keine publique Mitteln sind. Da nun die 60.000 R-dr nicht mit nach Bender gebracht worden, sondern zu Budizin aus der publiquen Cassa, nach vorhergegangener Berahtschlagung des feldherrn mit den Officiren und deren Consens angeliehen worden, so können nicht zu den privat Mitteln, einfolglich noch nicht zur Succession des Herrn Woynarowski gerechnet werden.

2: Weil der Herr Woynarowski in den Process seiner Sache und in den Context seiner antwort, dass die Publique Casse voll böhmischen RD-r. und gemeinen muscowitischen Copeken gewesen, zugestanden und bekant hat: mit diesen Worten: Ich will nicht vorbeygehen, dass der publique Schatz mit keinen andern Gelde gefüllet gewesen als mit Böhmischen Rd-r. und gemeinen muscovitischen Copeken; dahero folget notwendig aus den zugestandenen praemissis, dass das böhmische Geld, so sich auf 60.000 Rd-r betrug, publique und nicht private Mittel gewesen.

3: [1]) Weil der Herr Woynarowski in der Commission und seyn antwort keine beweisende Grunde angebracht, darzuthun, dass die 60.000 R D-r böhmischen Geldes eigene Mittel des sehl. verstorbenen feldherrn Mazeppa gewesen, sondern mit umschweifen, die, so des Herrn Lagercronas Handschrift über benandte Summa und die Verschreibung der Fürstin Dolska wegen 100.000 Carolin, ebenfalls Böhmischen Geldes, zurück foderten, herum geführet hat, in dem er geantwortet, die Handschrift des Herrn Lagercronas und der fürstin Dolska habe ich bey der Hand, nicht sie herauszugeben, sondern meine Dürftigkeit zu retten, wen ich ein mahl an die Örter komme, da die wiedererhaltung dessen so man empfangen hat, zu hoffen ist, er auch nicht leugnen könne, dass der Feldherr Mazeppa die Officiales zu sich nach Budizin berufen, ihm den Willen des Königes vorgehalten und von ihm den Beyfall zur auszahlung der 60.000 Rd-r aus der allgemeinen Cassa verlanget hat; dan wie laute er hierin der klaren Wahrheit wiedersprochen, da Er selbst gegenwertig gewesen und gehöret hat; so folget, dass der, welcher weder beweiset noch verneinet, schweige, und [wer] verschweiget, der scheinet zu bekräftigen oder zu gestehen. Damit aber Ew. Königl. May-tt so viel deutlicher Nachricht habe von der Fürstin Dolska, der Mutter der Fürstin von Wiesnowitzki, will ich die Sache kürtzlich fassen. Als der sehl. verstorbener feldherr Mazeppa mit den Cosackischen Truppen in Wolhynien die Winter-quartiere hatte, so tractirte die Fürstin unter der Hand mit den feldherren, dass Er der Parthey des Königs Stanislai beytragen solte, und diese vertrauligkeit erhielte sie bey den feldherrn, dass ihr 100 000 Carolinen geliehen wurden, Ihre versetzte Clenodien wieder einzulösen, welche summa in Böhmischen Gelde der Feldherr aus der publiquen Cassa nehmen, in Tonnen eingepackt und zur Printzessin durch ihren Beicht-Vater bringen liess ohne dass es jemand ander als ich wusste; Er wandte här gegen den Heuptern vor, dass dieses Geld auf Befehl des Czaren solte gegeben werden den zamoschischen abgeordneten wegen der Einlassung der Moscovitischen Besatzung in die Festung Zamoski, aber die Sache verhielt sich gantz anders: dann der Czar vergüngte selbst die Capitulation, welcher wegen einlässung seiner Besatzung in Zamoski zwischen den Feldherrn Mazeppa und den abgeordneten aufgerichtet worden und bezahlte zu Grodno 20.000 Rubel in die Hände des Ober-Wachmeisters Pototzki der von den abgeordneten seiner Schwester Sohn dieses Geldes zu empfangen Commission hatte. Mit was Recht nuhn der Herr Woynarowski die benandte

---

[1]) Сього пункту нема в другім примірнику.

Handschrift der Printzessin Dolska besitzet, wird Ew. Königl. May-tt mein gnädigster Herr nach eigenem hohen Urtheil ermässen.

4: Niemand wird nebst mir in abrede seyn können, dass ich wegen des allgemeinen Besten verlohren habe, nicht allein in der Ucraina alle meine sattsahme weitleuffige Güter sowohl bewegliche wie unbewegliche, welche ich in Schweiss meines angesichts in mehr als fünftzehn Jahren mit nicht geringen Diensten erworben, mit meine Ehegattin beheyrahtet und mit eigenem Gelde erkauftet, zu deren wieder erhaltung ich keine andere als die sieghaften Waffen Ew. Königl. May-tts habe, sondern auch dass ich zu Bender in den öffentlichen Feldherrn Ampte meiner übrigen Mittel an Gold und Clenodien, die ich noch für der raubrischen Wuth der Feinde gerettet, angewandt und ausgetheilet, in dem ich fünf Jahre durch, sonderlich da ich von den Türken ein Zeit von dreyen Jahren keine Lebens Mitteln erhalten, genöthiget gewesen, amptswegen die Krieges Bedienten zu unterhalten, zu kleiden und das notwendige ihnen zu verschaffen, den Koschowijs mit seinen Officiren und weitleufigen Gefolge also zu tractiren, Geschenke und Kleider auszutheilen, die Abgeordneten von Sietz, item die Türken und Tartaren mit Gaben und Gold belohnen, die offentliche Geschäfte und absendungen auszurichten, dergleichen wen ich nicht Fäldherr gewesen wäre, mir nichts ergangen hätte; habe ich nun nicht verdienet, dass mir dieser meiner ruin, welcher ich wegen des allgemeinen Besten bis auf eusserste gebracht und mit meiner Familie in einem frembden Lande zum Frembling gerathen, und der ich mit dem Eintritt in die Feldherrschaft über mich genommen, mit der jhm gar nicht zu vergleichenen Ersatzung der 60.000 RD-r publiquer Mittel einiger massen erstattet würde Ew. Königl. May-tt wollen hierauf in hohen Gnaden zu reflectiren zu geruhen.

5: Wann mir erlaubet wäre, das Geistl. mit dem weltlichen zusammen zu setzen, würde ich gegen meinen Vorfahren, den Weyland Hochgebohrnen Feldherrn Mazeppa mich die Worte des Evangelii bedienen: Siehe wir haben alles verlassen und seynd dir nachgefolget, was wird uns dafür, und Er würde, wan die verstorbenen reden könten, aus seiner überbliebenen Asche antworten: alles was mein ist, ist auch dein, wie Er auch dan in seinem Leben, bey seiner Selen öfters schwerende mich, dass alle seine Güter ich mit ihm gemein haben solte, so oft versicherte als von mir begehrte, dass ich ihm, damit Er nicht den Czaren verrathen würde, treu verbleiben solte; und gewiss, wan der Herr Woynarowski seyn Gewissen mit er[n]st prüfen und mit gesunden Sinnen überlägen wolte, die Treue, welche ich gegen seinen Herrn mit meinen eigenen Schaden unersetzlichen ruin und

fester Standhaftigkeit in so manchen Gefahren, bewahret, kraft welcher Er in eine so grosse Erbschaft getreten, so würde Er nicht allein die von ihm in Besitz genommenen Mittel mir gerne abtreten, sondern auch mich an den privat Gütern theil nehmen lassen; dann es ist nichts gewissers als dass ich durch meine unverbrüchliche Treue und Liebe des hochsehl. verstorbenen Feldherrns Güter nicht nur, sondern Ehre und Leben versichert und gerettet, da ich im gegentheil hiebey alle meine Güter aus-und mein Leben in Gefahr gesetzet. Wen ich aber eines beweglichen Gemühts und eines verwegenen Gewissens gewesen wäre, und den Feldherrn bey den Czaren schwartz gemacht, ihm die gantze Sache erzehlet und alle Zeugnisse, die ich noch in meinen Händen habe, zu sonderheit aber die allgemeinen und sonderbahren Briefe des Durchlauchtigsten Königes in Pohlen Stanislai und andere Magnaten Correspondence oder Brief-Wechsel überliefert hätte, würde ich ohne Zweifel bey den Czaren hoch ans Brett und zu vielen Ehren gekommen und nicht allein in alle unbewegliche Güter meines fürtrefflichen Vorfahren getreten seyn, sondern auch den beweglichen Theil gehabt haben. Was aber in solchen Fall der Herr Woynarowski besitzen würde, ist ohne weitleuftigkeit zu schliessen.

Aus diesen vorhergesetzten Gründen wird nuhn Ew. Königl. May-tt allergnädigst nach dero gewöhnlichen Billigkeit urtheilen von meiner Sache und gerechtsammen Foderung auch aus der beygefügten Copia der untertähnigsten Bitt-Schrift, die deroselben annoch in der Türckey von Bystrijtzcki unmittelbahr vor der Benderschen Calabalique überreichet worden, ersehen, mit was Recht der Woynarowski eine so weitleuffige und ansehnliche Erbschaft getreten und mit was Recht seine uneheliche Ehegattin solche Erbschaft nuhn für sich begiäret: Ich aber bitte und oft wiederhole in dem so elenden Zustande, in welchen ich und meine Officirs sich befinden etc. etc:

XVII.

Serenissima atq. Potentissima Princeps Haereditaria
Sueciae Domina et Protectrix mea Clementissima.

Quis dabit oculis meas Aquas? ut possim deplorare tam deploranda, tam dolenda, tamq. funesta fata, incomparabilis Herois S-ae R-ae M-tis Charissimi Serenitatis V-ae Fratris, mei autem singularissimi Protectoris et Clementissimi Domini? Certe universae Sueciae lacrymas, luctus, singultus, ac ploratus, in me unicum vellem convertere, ut perfecte deflerem tam clementissimum Regem, a quo vita, honor et fortuna mea dependebat. Tantis enim doloribus, tantis immensis

cordis cruciatibus, usq. ad ossa et medullas penetrantibus consumor, quanta fide, tot discriminibus rerum infracta et inconcussa, quanto amore, quantis votis, quantis desiderijs, quanta spe et expectatione in Majestatem suam ferebar. Nollem equidem, inter ingentes dolores et amaros luctus, Serenitatis V-ae ad pedes Eius hac meâ supplici literâ reptare, cum gloriatione et expositione meae erga S-am R-am M-tem fidelitatis, a qua me nulla pericula vitae et honoris, nulla privata et publica commoda, nullae minae et terriculamenta abstrahere et avocare potuerunt, nisi me praesens meus, tam miserandus, tamq. deplorandus status et spes omnes caducae, ad arripiendam hanc audaciam cogerent. Cum venia tamen Serenitatis V-ae ut de me luculentius Eam informem, brevibus rem complector:

Post fata Antecessoris mei Ducis Zaporoviensis Mazeppae, cum fuerim universi mei exercitûs Zaporoviensis liberis votis et suffragijs Benderae Ducem electus, magis autem ad obeundum hoc munus a S-a R-a M-te coactus, cumq. fuerim iurejurando Protectioni S-ae R-ae M-tis in electione mea libere obstrictus, omnem operam navavi, inservirendi Majestatis suae commodis, postpositis et meis privatis et publicis.

Declarato enim bello a Porta Othomanica Russis, quando supremus Wesirius contra ipsos cum validissima manu tendens, superavit Danubium, vocatus fui ab ipso et Hano Tartarorum, ad coniunctionem armorum, neq. potui renuere, sed assecuravi ipsos, et ore praesens, et literis absens coniuncturum me fore armorum societate cum illis, res declarata ad actum perveniebat, Rex autem Beatissimus, impedivit passus praefixos, et mandavit, ut ego cum exercitu ad latus Eius remanerem. Mandatis Regijs parui, tanquam mei Protectoris, Wesirij autem et Hani literis vocatorijs renui, et quamvis irritavi ipsos hoc actu, tamen necessitate retinendi Exercitum Zaporoviensem sub protectione sua compulsi, post partam victoriam de Russis ad Prut cogerunt Tzarum ad cedendum de possessione sua citeriorem Ucrainam, quam mihi offerebant, imo assecurabant me recepturos se fore et Anteriorem Ucrainam de eadem possessione, sicut literae Hani ad me scriptae, fidem meam testari possunt, quas ad manus habeo.

His ergo commotus literis, fui apud Wesirium et Hanum in castris eorum cum gratiarum actione, assentiente et permittende S-a R-a M-te, qui sicut per literas, ita et oretenus, assecurabant me de recipienda anteriore Ucraina ex possessione Moscovitica, expostulabant solum, ut passus eorum sequerer Constantinopolim, ubi debuit finiri tractatus cum Russis, et cum assenserim expostulationibus, recepi et viaticum in paratâ pecuniâ et literas passûs, redux autem factus, ad S-am R-am

M-tem, quando haec omnia proposui, tunc M-tas sua clementissime permisit obeundam hanc viam, adstante Ministro Dno Müllern. Movit castra sua supremus Wesirius, et Hanus cum illo, ad me autem scripserunt ut quantocyus properarem, et ingressui illorum Constantinopolim assisterem, ego vero innixus permissioni S-ae R-ae M-tis expedivi ad Hanum Secretarium meum, denuntiando ei meum discessum, et cum discesserim S-a R a M-tas Supremo Wesirio offensa, misit Primarium Commissarium bellicum Dnum Soldan, ad insequendum et revertendum me Benderam, qui consecutus me iam extra Danubium in urbe Babae, quando proposuit cum multis assecurationibus Voluntatem et mandatum Regium, libentissime assensi, et retrogrado passu redivi Benderam ad S-am R-am M-tem expeditis assentiente Majestate sua Legatis meis ad Portam cum Instructione, qui quando pervenerunt Adrianopolim, ubi Wesirius et Hanus adventum meum expectabant, tunc accedentes ad se eosdem meos Legatos, interrogabat Hanus de causa regressûs mei Benderam, quâ ab ijs perceptâ, respondit his formalibus: Quoniam inquit Dux totam fiduciam suam ponit in Rege Sueciae, igitur introducat ipsum in Ucrainae possessionem Rex. Tamen Porta utilitati suae impense, in negotio vindicandae Ucrainae studendo, recalcitrantibus Legatis Russicis, bellum declarabat, sed audiendo misisse me ad mandatum Regium exercitum in Poloniam, pacem cum ipsis conclusit, Legatosq. meos expedivit offerendo mihi citeriorem Ucrainam, Hanoq. tunc ad Benderam degenti, in mandatis commisit, ut praeveniendo adventum Legati Polonici ad Portam, et praeoccupando ipsius praetensiones de restituenda eadem citeriore Ucraina cogeret me cum exercitu ad abeundum Bendera, et possidendum Ucrainam, ut Porta haberet rationem excusandi se coram Legato, iam esse illam in mea possessione. Mandato huic Hanus parendo, misit prius in Ucrainam nonullos Mirsas et Agas suos, cum universalibus Literis, denuntiando Polonis et Russis, in meam possessionem a Porta traditam esse Ucrainam, sed S-a R-a M-tas ab abitu in Ucrainam retinuit me ac per Dominum Soldan suasit prohibuitq. ne ullam cum Wesirio haberem correspondentiam. Interea tractatus cum Legato Polonico, de confirmandis pactis Carlovicensibus intercessit, quorum vi receperunt Poloni Ucrainam citeriorem in possessionem suam, ego vero et literalibus et verbalibus assecurationibus S-ae R-ae M-tis confisus, secutus sum Heroica Majestatis suae vestigia, cum Familia et officialibus nonullis, ab Oriente usq. ad has septemtrionales plagas. Neq. Rex Augustus per La Mer legatum suum ad Hanum caeteriq. proceres Regni desierant allicere me cum exercitu meo ad partes suas, quae omnia non ignota fuerunt S-ae R-ae M-ti et ministro Statûs D-no Müllern,

a quibus hac in re Literas ad me Demoticâ scriptas, laudantes meam in fide constantiam et assecurantes me omni Regiâ gratiâ et solicitâ curâ promovendorum commodorum meorum, hucusq. infelix manibus palpo meis.

Praetereo hoc, quod in ipsa revolutione Benderiensi, quando S-a R-a M-tas a Turcis oppugnabatur, non recesserim a protectione Majestatis suae, imò quaerentibus me a Hano missis, cuiusnam esse partis an Regis, an Turcarum, fortiter et impavide obstiterim, responderimq. me esse sub protectione Regia, quod Responsum ita Hani stomachum commovit, ut resolveret se ad plectendum me capite, et ad incaptivandam Familiam meam, et certe hoc actu efficeret, ni fuisset a Filio suo Kalga Soltano et a Sapieha lenitus et mitigatus.

Praetereo hoc, quod in Turcia adhaerendo Protectioni S ae R-ae M-tis semisex annis negotia publica expediendo, in Legationes et sustentationem officialium omnium expendendo, a capite ad calcem ruinatus sum, exutusq. a clenodijs, pecunia et universa supellectili argentea et aurea, ad quae omnia fides et amor, quibus ferebar in tam clementissimum Principem adegit me.

Plura debuissem scribere nisi me ingens dolor Serenitatis V-ae persuaderet, amovere manum de tabula, ne inter luctus, lamentationes et planctus, Serenitatis V-ae importunus essem. Vellem excurrere ipse in amplexum plantarum Serenitatis V-ae, nisi me retineret ab obeunda hac via inopia mea, quâ sum ita pressus et oppressus, ut nec pecunia ad sustendandam Familiam et officiales supersit, nec fides mea apud creditores, post fata clementissimi mei Protectoris amplius valeat.

Et quamvis ad funestum hunc casum et occasum S-ae R-ae M tis misere inclinata sit fortuna mea, tamen non despero, quod Serenitas V-a altissimo suo iudicio ponderatis his omnibus illam erigere protectionem S-ae R-ae M-tis charissimi sui Fratris mihi datam in se suscipere, omnes meas spes caducas sublevare, inopiae meae succurrere et provisionem illam, quam Beatissimus Rex pro victu et amictu, Familiae meae et Officialium clementissime mihi destinavit confirmare non abnuerit. Tibi derelictus est egenus, Orphano Tu sis adiutrix.

Christianstadij 12 Xbris
1718 a-o

Serenitatis Vestrae
Subiectissimus Servus
Philippus Orlik.

XVIII [1]).

Allerdurchlauchteste, Grossmächtigste
Königin

Ewr: Königl: Majestaet geruhen allergdst sich hierdurch vorstellen zu lassen, dass ich Ewr Königl. Mtt: vortragen muss, dass meine Frau und Kinder, welche in Christianstadt leben, bereits bey zwey Monat keinen H Geld noch einigen bissen brodt zu Ihrer Subsistence haben; welches mir vor meiner Person alhier auch manquiret, Mithin den Meinigen nicht zu Hülfe kommen kan; also gelanget an Ewr Königl. Mtt. hiemit mein allerunterthänigstes Bitten und Flehen, an mir und den Meinigen einige Barmhertzigkeit zu erweisen, damit mir in meiner höchsten und miserabelsten noth möchte geholfen werden. Ich verharre

Ewr. Königl. Mayt:
Meiner allergnädigsten Königin
unterthänigst gehorsambster
Diener und Knecht
Philippus Orlik.

XIX.

Grossmächtigster Allergnädigster König.

Ewer Königl: May·tt bitte untertähnigst umb vergebung, dass dieselbe so vielmahls mit meinen Suppliquen zu molestiren ich mich erkühne; Ich werde in meiner grossen Bekümmerniss diese Dreistigkeit zu begehen gezwungen, in dem mir das zu erkandte Geld nicht in Hamburg, sondern allhier soll bezahlet werden, da dan die Assignirten 10.000 Reichs·dahl-r nach hiesigem Gelde nicht mehr als 7500 Reichs·dahl-r courrant austragen werden. Wan ich dan mit so geringer Summa meine Schulden und meinen Oficirern die schuldige provision vor 3. viertel dieses Jahres bezahlen soll, wird mir nichtes mehr als 2.346 Reichs·dahl-r courrant übrig bleiben. Geruhen demnach Ewer Königl: Maytt allergnädigst bey sich zu überlegen, ob es möglich sey, dass ich mit diesen 2.346 Reichs dahl·r courrant eine so lange Reise von Norden bis nach Orient reisen meine Affaire verrichten, meine Familie ernehren und bekleiden, zu dem meinen elenden Zustand in etwas repariren könne. Dieses auch Allergnädigster König und Herr machet mich gantz verzweiflend, das die Bezahlung des

[1]) Лист має отсю урядову дописку: „Gage eines halben Jahres wird bewilligt. d. 3 Junij 1719“.

Tractaments vor 3. Viertel dieses Jahres restirende, zurückgehalten wird, und die Reichs-Stände nichtes deswegen decidiret, welches Tractament Sie doch gantz wie es der höchstseelige König constituiret im Monaht Maij approbiret, und nach dem die Reichs-Stände im Mohnat Julij am Ende des Reichstags mir 10.000 Reichs-Dahl-r umb meine Sache damit zu verrichten, zu geben resolviret, nicht des Tractaments im geringsten erwehnet. Inwowegen Ewer Königl. May-tt ich höchstbetrübter untertähnigst und auf des allerdemühtigste bitte, Sie allergnädigst geruhen zu befehlen, dass die 10.000 Reichs-dahl r in Hamburg mir mögen bezahlet werden. Diese Gnade ist ja den Herrn Generalen Ponitovski und Crispin wie—auch andern (denen ich nicht geringer und unglückseeliger kan geachtet werden) wiederfahren, weder dass mir auch der übrige rest von meinem Tractament vor 3. Quartal dieses Jahres 5.000 Reichs dahl r extrahiret werden, auf welche eine Assecuration man mir solte geben, der wohlgebohrne Herr Praesident Lagerberg hat versichert auf das ich mit diesem bekommenen Tractament meine Schulden bezahlen und meine Reise aus Schweden nacher Deutschland vortsetzen köndte. Diese erlauchte hohe Königl. Gnade wolle der allerhöchste an Ewer Königl. May-tt mit allem hohen Königl. wohlergehen reichlich vergelten. Zu welchem hertzlichen Wunsch ich gegen Ewer Königl. May-tt mit eben derselben Beständigkeit wie auch ich jederzeit gegen dem höchstseel. Könige lebenslang in aller untertähnigkeit lebenslang verbleibe

Grossmächtigster Allergnädigster König
Ewer Königl. May-tt
alleruntertähnigster Diener
Philippus Orlik.

—

XX.

Grossmächtigster Allergnädigster König.

Ewer Königl: May-tt kan nicht umbhin untertähnigst zu berichten, dass ehe ich mich zu meiner vorhabenden Reise bereite, die Ewer Königl: May-tt praesentirte und gelesene Briefe an dem Haan und Seraskier Mustaphan Bassen meinem absonderlichen Hertzensfreund geschrieben, mit ehisten durch meinen General Fendrich Herrn Johann Hertzik des Hertzogthums Siegel Verwahrer abzuschicken willens sey: Dieser letzte wird auch die ihm an mein Kriegesheer anvertraute Briefe mit sich nehmen. In diesen erwehnten Briefen an dem Haan und Seraskier Mustaphan Bassan rahte ich denselben, dass die Ottomannische Pforte ihre Waffen in 2 Theile getheilet wieder die Mosco-

witer, den einen Theil gegen Astracan, den andern nach den donischen bey Assov nachgelegenen Grentzen möge hinwenden, beweise auch zu gleich den grossen Nutzen, welchen die Ottomannische Pforte durch diesen Krieges-Zug zu erwarten habe. Diese beyde Officirs, so an den Höfen des Haans und Seraskirs sollen expediret werden, müssen alda wegen des correspondens so lange verbleiben, bis ich in Pohlen vor dem Reichstag, der den 1. October angehen wird, meine und dem Reiche Schweden angehende Angelegenheiten, werde auf das beste disponiret und in einem guten Stande gebracht haben. Ist derowegen an Ewer Königl. May-tt meine untertähnigste Bitte, Sie wollen allergnädigst geruhen Sorge zu tragen, dass diesen meinen beyden Officirs wegen einer so langen Reise Zehr Geld möge dargereichet werden; weiter auch dass Ewer Königl. May-tts Briefe an dem Haan und dem Seraskier zu dem an mein Krieges Heer (von deren Inhalt ich mit der Königl. Kantzeley conferiren werde), durch die obenerwehnte Oficirs gnädigst wollen abgeben lassen. Wie nun dieses zu des Königreiches Schweden Besten ohne Zweifel gereichen wird, so lebe der untertähnigsten Hoffnung hierinnen baldt eine gnädige Erhörung zu vernehmen, Lebens lang verharrende

Grossmächtigster Allergnädigster König
Ewer Königl. May-tt
untertähnigster Diener
Philippus Orlik.

XXI.

Durchlauchtigste Grossmächtigste Allergnädigste
Königin!

Ewer Königl. May-tt vor dero hohe höchstberühmliche Gnade, so mir in dem dieselbe die von dem hochseeligen Könige Ihrem Herrn Bruder zu meinen Unterhalt nöhtige verordnete Provision allergnädigst approbiret, kan ich nicht genugsam untertähnigsten Dank sagen. Ich werde solche Königl. Gnade allenthalben, wo ich in der Welt hinkomme, lebenslang mit dem dankbahrstem Gemühte zu rühmen wissen. Diese hohe königl. Mildigkeit reitzet mich an, Ew: königl. May-tt fussfällig zu bitten, Sie wollen nicht ungnädig werden, wann ich dringender Noht halben dieselbe untertähnigst anzuflehen gezwungen bin, mir das letzte Quartal dieses Jahres, welches sich mit dem 1. October angefangen, auszuhelfen, obschon dieselbe nicht eher als künftiges Neujahr verfallen, gnädigst auch zu befehlen lassen, damit ich mit den Meinigen bey dieser schweren Zeit eine nohtwendige Unterhaltung

erlangen möge. Diese wie auch alle andere Königl. Gnade wolle der allerhöchste an Ew. Königl. May-tt und dero hohen Angehörigen mit allem hohen Königl. Wohlergehen reichlich vergelten, welches von Hertzen lebenslang untertähnigst anerwünschet

Ew. Königl. May-tt
Untertähniger Knecht
Philippus Orlik.

XXII.

Memoriale.

Quamvis in fine supplicis mei Libelli S-ae R-ae M-ti porrecti, expressi humillima mea petita concernentia tractatum pacis, tam cum Tzaro, quam etiam praecipue cum Rege Avgusto, tamen ne propter multa eaq. innumera in praesenti tempestate Regni Sueciae negotia, oblivioni tradantur, Supplico humillime, ad S-am R-am M-tem, ut secundum assecurationem Beatissimi Regis Charissimi Fratris sui, retinendo me in illibata sua protectione, dignetur clementissime suo tempore, cum venerit ad tractatum pacis, recordari et meminisse personam meam et res commodaq. mea in eodem Supplici libello expressa.

Quod attinet tractatum cum Tzaro, non multum facesset negotij, sicut patebit ex Supplici meo libello, caveo solum iterum iterumq. hanc mihi securitatem, ne vigore tractatûs cogar ad abeundum sub potestatem et in obsequium Czari, qui nullum ad me habet ius et rerelationem, tanquam ad nobilem ab Atavis Bohaemicum, ab Avo autem et Parentibus Polonicum, sub imperio ipsius nec natum nec educatum, nulloq. iuramento ipsi in subiectionem, obsequia et fidelitatem obstrictum. Amnestias et assecurationes Czari non desidero, non ignarus multos ex parte nostra assecurationibus et amnestijs seductos perijsse, in caeteris vero refero me ad puncta in Supplici libello S-ae R-ae M-ti porrecto.

Quae autem spectant tractatum cum Rege Augusto, expressi etiam et haec in eodem meo supplici libello punctuatim in hoc fundamento: quod Rex Augustus per Ablegatos Kaplan Gierei Hani et Seraskierij Abdi Bassae assecuraverit Portam, promiseritqu. assignare sedes habitationesq. viginti millibus Cosacis meis, in Ucraina anteriori, post conclusam cum Beatissimo Rege pacem, qui hoc negotium de commodis nostris tractandum, percepit a Porta in se, sicut possunt hac de re fidem meam testari Maiestatis suae literae, ad eundem Hanum Kaplan Giereium per Mehmet Sirin Mirzam Demoticâ scriptae, quarum copiam eidem meo supplici libello adiunxi, restat solum (quod

humilime peto) ut S a R-a M tas, clementissime mihi mandare velit, venire huc Holmiam tunc, quùm venerit tempus expediendi Plenipotentiarios ad locum tractatûs, et scribendi ipsis Instructionem, ut in negotijs meis possim conferre con Cancellaria et suggerere modos et media, quibus in vias planas interesse meum concernens Rempublicam Polonam induceretur.

Exercitus meus Zaporoviensis (cuius numerus superat 20.000) in procinctu discessûs Beatissimi Regis ex Turcia, commissus et recommendatus ad tempus tam a Maiestate sua quam etiam a me protectioni Hani, hucusq. in fidelitate sua constantissime perseverat, ad quem antea aliquoties ex Scania scribere curaveram de mandato Beatissimi Regis, expediendo literas meas ad manus Magnifici D-ni Generalis Majoris Urbanowitz, qui a Maiestate sua habuit commissionem transmittendi easdem meas literas ad exercitum meum. Post fata vero Beatissimi Regis nec una vice scripsi ad illum, ignarus quomodo possum orphanos post Protectorem suum consolari, et assecurare. Sed nunc nactus commodissimam occassionem, ad transmittendum literas meas ad eundem meum exercitum, per meum Generalem vigiliarum Praefectum Mirowitz, qui ex Suecia in Poloniam arripit iter paenes Magnificum Dominum Generalem Maiorem Urbanowitz, supplico humillime ad S am R-am M-tem ut possim habere clementissimam permissionem scribendi ad exercitum meum, et informationem quo debeo illum assecurare, in praesenti statu.

Philippus Orlik.

XXIII.

Serenissima atq. Potentissima Regina
Domina mea clementissima.

Innata S ae V-ae R-ae M tis Clementia, sole clarior enituit, quando destinatam a Beatissimo Rege charissimo suo Fratre provisionem meam munificentissimè approbare dignata est. Et hoc est quod me aeviternè obligat, ut perpetuus sim cum Familia mea, ubiq. locorum indifessus eiusdem S-ae V-ae R-ae M-tis clementiae Encomiastes et praedicator. Quoniàm autèm ultimus praesentis anni quadrans, suum exordium a 1-mo huius Octobris auspicatus est, igitur procumbens ad pedes S-ae V-ae R-ae M-tis humillime supplico, ut de mandato Eius pro eodem anni quadrante residuum provisionis meae extradatur. Rex

regnantium Deus Optimus Maximus rependet hanc bonitatem S-ae V-ae R-ae M-tis copiosa mercede, ego autem non desinam esse

Holmiae 5 Octobris
1719.

Sacrae Vestrae Regiae Majesttis
Subiectissimus servus
Philippus Orlik.

XXIV [1])

Grossmächtigste allergnädigste Königin.

Ewer Königl. Maystt nicht unbericht allertiefester Submission lasse, wie ich zu fortsetzung meiner reise von Christianstad nach Stockholm, habe mich in Schulden stürtzen müssen, von welchen hier auch mehr als vier wochen lang zu unterhalten genöthiget worden, wirdt d. H. Secretair Höpken meinen elenden Zustand wohl bezeugen können. Aus welcher Ursache schon durch dritte Supplique bey Ihro Königl. Maystt allerunterthänigsten anflehe, zu Pfälligsten bittend zu meiner Provision mich mit dem letzten dieses Jahres quartaln in gnaden versehen lassen, welchen Ihro Königl. Maystt selbsten allergnädigst approbiret haben. Ich dörfe zwar nicht so oft mit meinen beschwerlichen Suppliquen bey Ewer Königl. Maystt einzulaufen, und dero königl. respect nicht unterstehen zu missbrauchen, wan mich dringende noth und letzte meine Familienunglückseeligkeiten dazu nicht bewegten. Ueber welches Ewer Königl. Maystt geruhen wolle, aus dero angebohrnen Barmhertzigkeit ein hertzliches mitleyden zu erweisen, demüthigsten supplicire. In welcher Hoffnung meiner gewissen erhörung mein Leben lang beharre.

Ewer Königl. Maystt.
Unterthänigster Diener
Philippus Orlik.

XXV [2]).

Stormägtigste Allernådigste Dråttning

In för Eders Kongl. Maytt min allernådigste Dråttnings, nödgas iag föredraga min rättmätige klagan, serdeles då iag förnummit so wähl uti den framgångne Rijxdagsens tijdh, som ock nu, mångas förundran och roop, hwilket migh mycket beswärar för den af Hans Högstsahl. Kongl. Maytt mig förordnade och sedan af hennes Kongl. May-tt gillade Belöhning, nembligen 13.000 D. Silf-r Myndt, utaf

[1]) Дописано: 1719.
[2]) Знаходить ся у двох варіянтах. Має дописку: d. 13 nov. 1719.

hwilken summa iag åhrligen betahlar 4.072 D. Silf-r mynt 'åth mine betiente, men mig blifwer allenast qwar 8.928 D-r Silfwermynt. Desse medel som bestå af 8.928 D-r, ehuruwähl de äro ringa och icke svara emot mitt Fältherre Embete och tienst, lijkwähl förr än Myntetecknen blefwo gängse, woro the tillräckelige, icke till öfwerflödh, icke till någon ståth, ey heller något präktigt lefwerne, utan till ett måtteligit underhåldh och ringa Beklädnad, såsom thet anstår en Främmande, serdeles then ther omgifwen är med en widlyftig familia med hustro och 7 barn och annat hus-eller tienstefolck, men ifrån then tijden som Myntetecken kommo till gång, begynte sig att yppas hos mig brist och trångmåhl för den stora och nästan ingenstädes öfliga dyrheten på alla saker, hwad som till klädnad och underhåld hörer. Fördenskull är jag nödsakad worden att samka gäld på migh, ifrån åhr 1716 intill närwarande åhr; och till att bekläda mine käre anhörige och mitt tienstefolck har jag måst taga på Credit af köpmännerna åtskillige saker, hwarigenom jagh är brackt uti stoor trångmåhl, och med mycken Skuldh belastadh, hwilken sigh sträcker öfwer 8.000 D-r Silf-r myndt. Denna min utsagu kunna mine Creditorers upsatzer bewitna, hwilka jag här bifogar; Jag undrar fördenskull deröfwer, att många sig förundra, det 8.928 D-r Silf-r myndt är en stoor Löhn, hwilckens öfrige utbetahlningh för detta sidsta Quartalet och härtill blir innehållen, att mine skulder des mehra till min desto större Ruin och skada må warda förökt, och jag tillijka med mine k. anhörige och tienstefolck warder bracht till det yttersta älendet, af hvilket detta är ett ohörligit Exempel, då jag för min resas fortsättiande skull hijt till Stockholm war twungen till min ewärdeliga Schympf och nesa, uti Christianstad att pantsättia mine 2-ne Fältherre schiepter, min Kongl. Fahna och Fältherres Tecken, hwilket gemenligen kallas Bunschuk [1]), men här hade iag wisserligen måst lefwa af tiggare brödet, om icke mine gode vänner och Patroner hade hulpit migh och lånt mig pengar, hwilka enär jag dem betalt och mine Fältherre Tecken, som kallas Bunschuk igenlöst, så lärer mig lijtet eller alsintet blifwa öfrigt för mina anhöriges underhåldh. Jag weet fördenskull icke, hwadh jag hafwer syndat emot Hans Högstsahl. Kongl. May-tt, hwilken iagh intill hans sidsta Lefnads tijd min trohet hållit: Fältherre tienst har iag icke begärt, utan på Hans Mayt-s Befalningh den samma uppå mig tagit, och då iag ey war försedd med publique medel att utföra sakerna, hafwer iag medh egen Bekåstnad alla publique ärender befrämiat, och för Hans May-ts nytta skull har iag ey heller något tagit af publique

[1]) В другім варіянті читаєть ся: Bunsiuck.

medlen efter min Antecessoris Fåltherrens Mazeppas dödh. Lijkwähl war iag intet Hans May-tt beswärlig uti Turkyet. Woynarowski hade inne emoth all rätt och wanlighet alla publique medel genom sine till sig köpte vänners gunst och hielp. Jag teeg härtill stilla, fastän hela mitt Krigfolck emot detta mitt stillatijgande ropade: Then öfwerste Widsiren skref så åfta till migh, som Tarttar Hanen mig med sin skrifwelse förmante, att iag mig med mitt Krigfolck skulle skynda till floden Pruth och conjungera mina vapen emot Muscoviterne i kraft af den giorde aliancen med det Crimensiska Herrskapet. Jag var beredd sådant att fulfölia, men hans sahl. Kongl. May-tt höltt mig tillbaka, och befalte migh twärtemot att iag med min Krigmacht skulle blifwa wid hans sida. Jag lydde Konungens Befalningh, men genom denne min olydna emot Hanen och Witziren upäggade iag them, så att the mitt åhrende angående den delen uti Ucrain, som ligger på denna sijdan, försummade, hwilken jag wisserligen hade igen bekommit, om iag där till städes warit, dock lijkwähl sedan iag then afbadh, låfwade the att wilia anwända all flijt och möda att twinga the Muskowitiske gisslar och plenipotentiarier wid freds Tractaten i Constantinopel att afstå den samma på denna sijdan belägne Ucrain. Dhe begärte allenast att iag skulle fölia deras footspår till Constantinopel, hwilken deras åstundan jag aldeles gärna bijföll. Jag fick ochså mitt respass och 3.000 Rixd r till wägpenning, och då jag efter föregående hans Kongl. May: tts efterlåtelse mig till resan färdig giort, följde effter mig Hr Secreteraren Soldan på andre sijdan om Donauströmmen uti Baben med den kongl. Befalningen att iagh skulle afstå ifrån den resan och komma tillbakas igen till Bender. Jag effterkom då hans Mayt-s Befalningh, icke som somblige mente fördenskull att hans May: tt låfwade genom samme Herren Soldan åth min lille son, hwilken hans Maytt till dopet hållit, 20.000 Rix D r, utan för min trohet skuld, hwilken iag hans May-tt med min Eed förplichtigat hade. Hanen och Viciren togo denna min tilbakagång op för ett begabberij, men lijkwähl tilbodo de migh till egendom den fordehlen uti Ucrain, seendes härutinnan på sin egen nytta, som de af Muscoviterne wid floden Pruth igentagit med wapenwåldh, hwilka tilförene hörde till den Polniske Republiquen i förmågo af de Carlovicensiske freds Tractater migh blef tilhanda sändh af Porten, Fältherrens privilegium tillijka med en wägpenningh, att åga den samme Dehlen uti Ucrain. Hanen blef befalt att han skulle migh med min Krigmacht affärda ifrån Bender. Detta misshagade hans högstsahl. Kongl. May-tt för hans Åhrender skull, angående den Polniske Republiquen, och wille att iag skulle afslå thenna egendomen och afresan, låfwande therjempte sig wilia bettre

och nyttigare mine saker förese än som Porten. Jag giorde hwad Hans May-tt befalte och förachtade en så stoor lycka för hans May-tt skull, men tå then Pålniske Woywoden Mazoviensiske Legaten påstod hos Porten, att then på thenne sijdan belägne Ucrain skulle restitueras, förskaffade Porten genom Hanens abgesandter hos Konungen Augustus och Republiquen att de skulle mig med min Krigmacht optaga i sin Huldh och Skydd, hwilket de ochså hade giordt, om hans Sahl. May-tt sådant ärende icke hade förhindrat, och utaf Porten på sigh tagit att wilia tractera med Republiquen, såsom detta bewitna kan det kongl. swaret, skriwit ifrån Demotica till Hanen genom Mehmet Sirin Mirsam Jag will nu icke tahla om, att iagh uti Kalabaliks tijdh uti Bender hade så när mist mitt Hufwud genom Hanen för den trohet skull som iagh höltt emot hans högstsahl. Kongl. May-tt, om ckke Hanens son Calga Sultan och den Starosta Bobruijski*) Generalen grefwe Sapieha denna hans rasande grymhet hade blidkat. Jag will förtijga den trohet, hwilken min krigmacht Glorieust bewijst, hwilken effter det Pultaviske slaget sedan fahrkåsterne woro af fienden borttagne, hans högst sahl. Kongl. May tt då han blesserat war, öfwer Nieperströmmen öfwersatte, och inwid Bender igenom öde och obanade Marcker, med största trohet hans May-tt igenombrachte, hafwandes min Krigmacht ochså för Konungens wälfärd skull, mycket Blod wid floden Boh utgutit och många Glorieuse actioner utfört. Hwad hafwer iag förthenskull boort göra thet iag icke hafwer giort för Hans May-tt skull, men dock beklagar jag min olycka, att iagh här uti Hennes Kongl. May-ts Rijke, derest iag nu såsom en Främblingh lefwer, är mångom beswärlig för den Belöhningen skull, som mig af hans sahl. May-tt är tillordnat, och af hennes May-tt allernådigst gillat. Mig är aldeles wählbekant, närwarande Swergies Rijkes närwarande hårda och swåra tilståndh, men lijkwähl weet iag mig hafwa rätt, att iag icke af migh sielf är hijtkommen, utan uppå hans May-tts Befalningh nödgad, hwarigenom iag är afskild ifrån min Krigmacht och många sakers utförande. Jag hade hällre uti Turkiet wehlat blifwa qwar, och ther bättre willkor med min Krigmacht afwänta, serdeles då migh af Porten blef gifwit för hwar dagh en Belöhning bestående af 40 Rix Dr. som denne bijfogade Specification lärer utwiijsa. Om det icke hade varit för svårt att sträfwa mot strömmen och icke lyda Konungens befalningh; — på det iagh fördenskull nu icke måtte här wara till Beswär och förtret, så supplicerar iagh aldraödmiukeligast till hennes Kongl. May-tt min allernådigste Dråtning, att hennes Kongl. May-tt wärdigas migh utur sitt

*) Варіянт: Bobrijsinski.

Rijke med det aldra snaraste affärda, sedan de af hans sahl. Kongl. May-tt hennes May-tts aldrakäreste Broder giorde försäkringar äro upfylte och mine saker uti ett godt tillståndh församte, deriempte migh utrusta med hennes May-tts nådige Recommendations Bref till dhe allierade Förstar, till Ottomaniske Porten och Hanen, att iag kunde beqwämbligast komma till min Krigmacht och förskaffa ett förbund och aliance med Tartaren emot Muscoviterne efter det emellan migh och det Crimensiske Herskapet oprättade förbundet, iemwähl göra det som göras skall för hennes kongl. Maytt-s nytta och upwäckia ett Revold uti den delen af Ucrain som på andre sijdan ligger. Jag pretenderar icke någre Medel till Kriget och sakernes utförande eller någon wägpenningh utur hennes May-tts Ränterij, utan det skall wara mig behageligast, hwad Eders Kongl. May-tt så wähl af mine publique som private Medel (hwarom iag uti min genom hans Excellence Hr Grefwe Cronhielm i slutet af Junij månadh till Eders Kongl. May-tt öfwergifne ödmiukeste Skrift förmält) täckes gifwa och underhielpa. Förblifwer altidh

Stormägtigste allernådigste Dråtning
Eders Kongl. May-tt
Aldraödmjukeste trogne och
undergifneste Tienare
Philippus Orlik.

(Переклад).

До Вашої Королївської Величности, моєї найласкавійшої королеви, приходжу зі своїми жалями. До того спонукує мене і те, що підчас остатного сойму і тепер я чув, як багато людей здивовані і невдоволені з причини признаного менї блаженної памяти королївською величністю і потому потвердженого Вашою Королївською Величністю удержаня, а саме 13.000 срібних талярів, з котрих я плачу річно 4.072 талярів своїм урядникам, так що менї зістає ледво 8.928 талярів. Ся сума, хоч вона незначна і не відповідає ранзї і службі ґенерала, вистарчала однак для мене перед введенем монети з примусовим курсом; вистарчала не для збитку і широкого способу житя, а лише на мірне удержанє і скромну одїж, хоч я чужинець і маю велику родину, котра складаєть ся з жінки і 7 дїтий, а до того урядників і челяди. Але з того часу, як пущено в оборот mynttecken (маловартна монета з примусовим курсом), обступили мене недостачі і нужда через надмірну, нїде нечувану дорожнечу всїх предметів удержаня і убраня. То змусило мене залазити в довги, почавши від 1716 року аж до сього часу; щоби одягнути мої милі дїти і службу, я мусїв забрати від купців товари на кредит і то привело мене в дуже скрутне положенє, обтяжило довгами на суму по-

над 8.000 срібних талярів. Потвердженем того служать рахунки моїх вірителів, котрі залучаю. Не один думає, що 8.928 талярів то значна сума для річного удержаня; але коли взяти під розвагу, що остатний квартал ще не виплачений, то нічого дивного, що довги мої зростають і що я разом з родиною і службою попав в крайну нужду. Як нечуваний приклад тої нужди наводжу факт, що аби мати змогу продовжати подорож до Стокгольму, я на мою вічну ганьбу змушений був заставити обі булави, свою хоругов і бунчук. Та й тут (в Стокгольмі) гіркий був би мій хліб, коли б не помогли менї мої добрі приятелї і прихильники, позичивши грошей. Але по заплаченю тих довгів і викупленю бунчука та инших річий менї не лишить ся нічого для удержаня родини, а як лишить ся, то дуже мало. Не знаю чим я провинив ся перед блаженної памяти його величністю, бо я зіставав йому вірний до кінця його житя. Я не просив собі гідности гетьмана, я прийняв її на розказ його величности і не маючи публичних фондів для веденя справ вкладав в те власні гроші; не дістав я ніяких публичних фондів також по смерти мого попередника, гетьмана Мазепи. Однак я нічим не наприкрював ся його величности в Турції. Войнаровський, в противність всякому праву і звичаям, присвоїв собі всї публичні фонди, дякуючи зглядности і помочи підкуплених сторонників. Я мовчав на те, хоч проти того протестувала ціла моя вояцька істота. Великий везир нераз писав до мене і хан татарський взивав листовно, щоби я поспішав з військом до Прута і на підставі союзного договору з Кримом, став з ними до війни проти Москалїв. Я готовий був се зробити, але блаженної памяти покійний король вдержав мене і наказав менї зістати з козацьким військом при ньому. Я сповнив росказ короля, але моя неслухняність зглядом везира і хана роздразнила їх і через те вони занедбали мою справу що до сьогобічної України, котру я був би відзискав, ставши по їх сторонї. Коли я оправдав ся перед ними, то вони приобіцяли доложити всїх старань, щоби при заключеню трактату в Царгородї примусити московських закладнів і уповноважнених зректи ся сьогобічної України. Вони жадали, щоби я слїдом за ними йшов до Царгорода, на що я радо згодив ся. Менї дали пашпорт і 3.000 цїсарських талярів на дорогу і коли я дістав вже від його королївської величности позволене, прибув до мене на другу сторону Дунаю пан секретар Сольдан з королївським росказом, щоби я залишив подорож і вернув до Бендерів. Я послухав того не з тої причини — як дехто думав — що король через того ж пана Сольдана прирік мому малому синови, похресникови короля, 20.000 цїсарських талярів, але слухаючи присяги, якою я зобовязав ся на вірність королеви. Хан і везир взяли мій поворот собі за зневагу, але запропонували менї правобережну Україну, котру вони відобрали Москалям оружною силою

при Пруті і котра належала перед тим до Річи посполитої, маючи при тім на оці власну користь. Ханови наказано було виправити мене з військом з Бендерів і я дістав був від Порти привілей на гетьманство і гроші на похід. Але се не подобало ся покійному королеви через його відносини до польської Річи Посполитої, він хотів, щоби я зрік ся сього пляну, і приобіцяв мені щось ліпшого і кориснійшого ніж те, що могла дати Порта. Я пішов за тим і таким способом задля його величности втратив велике щасте. Коли польський воєвода, мазовецький воєвода, настоював перед Портою на відбудоване правобережної України, то Порта через ханського посла при королю Августі вимогла на Річи Посполитій, що я маю бути під опікою і в підданстві в Порти, до чого справді прийшло би, коли б небіщик король не спротивив ся тому і не підняв ся трактувати з Річию Посполитою сам, що видно з королївської відповіди, писаної до хана Мегметом Сіріном Мурзою з Демотики. Не буду говорити про те, що підчас Калабалика я за мою вірність до його величности мало не переплатив житем в Бендерах і до того не прийшло тільки дякуючи синови хана Калзї султанови і бобруйському старості, воєводі ґрафови Сапізї, котрі злагодили страшний гнів хана. Не згадую також про ту вірність, яку показало моє славне військо, переправивши раненого короля через Дніпро по битві при Полтаві в той час, коли ворог заволодів човнами, і доставивши його до Бендерів через непривітні, непротерті степи, проливаючи свою кров над рікою Бугом і виконуючи богато инших славних подвигів. Я зробив для його величности все можливе, але жалую над своїм нещастем, бо жию в сїм краю чужинцем і являю ся неприємним для багатьох, побираючи королївське винагороджене. Хоч я знаю тяжке положене шведської держави, але мушу сказати, що я прибув сюди не по своїй волї, а примушений королївським росказом і що через те я покинув своє військо і багато справ. Волїв би я зістати ся в Турції, де я, як то видно з залученого виказу, діставав від Порти денно 40 цїсарських талярів. Аби не бути комусь тягарем, я прошу покірно, щоби королева зволила виправити мене як найскорше з сеї держави, при чім мають бути сповнені запевненя, дані королївським братом, і я маю дістати поручаючі листи до союзних князїв, оттоманської Порти і хана для того, щоби я міг дістати ся без перешкод до свого війська, вступити в союз з Татарами проти Москалїв і загалом приложити старань, аби викликати повстане на сьогобічній Україні і зробити все, що можна, на користь вашої величности. Я не жадаю нїяких підмог на війну анї гроший на подорож з доходів вашої величности, але менї буде дуже приємно, коли ваша королївська високість буде ласкава уділити менї щось як з моїх публичних так і приватних засобів.

Зістаю і т. д.

XXVI.[1])

Grossmächtigste Allergnädigste Kōnigin.

Ihro kōniglichen Majestet sage zuförderst unterthänigsten Dank, dass Sie eine gnädigste resolution auf meine wegen meines General Adjutanten überreichte unterthänigste Supplique zu geben gnädigst geruhet, auch dabey gnädigsten befehl ertheilet, meinem General Adjutanten auf seine reyse 200 rthlr auszuzahlen. Ihro königliche Majestet geruhen allergnädigst sich nochmals gehorsambst vortragen zu lassen, dass mein General Adjutant sich bey seiner Ankunft in Pohlen so gleich mit pohlnischen Ornat auch benöthigten Pferden und Knechten versehen muss, indem er vornehmlich bey dem Tartar Han und meiner armee in seinen jetzigen Kleidern nicht erscheinen kann, auch so gleich er an die pohlnische Gräntze kommt, sich mit eigenen Pferden und Knechten versehen muss, weil er daselbst keine Postpferde antrifft, umb seine reyse an behörige örther fortstellen zu kōnnen; und da auch über dieses der Herr General Major Urbanowitz, mit welchem ich meinen General Adjutanten fortschicken will, seinen weg über Coppenhagen zu nehmen gesonnen, und also durch Verlängerung des Weges auch die Unkosten vergrössert werden; dass also, nachdem Er sich die zu seiner reyse benöthigten Unkosten wohl berechnet, Er sich nicht getrauet mit einem so kleinen viatico fortzukommen. Ergehet demnach an Ihro königliche Majestet mein unterthänigstes Bitten und flehen, Ihro königl. Majestet geruhen allergnädigst meinem General Adjutanten sein bereits gnädigst destinirtes viaticum aus hoher königlicher Gnade zu vermehren. Ich ersterbe mit unterthänigstem Respect

Ihro königlichen Majestet
unterthänig gehorsambster Diener
Philippus Orlik.

XXVII.[2])

Grossmächtigste Allergnädigste Kōnigin.

Ewer königl. May-tt kan ich nicht umbhin untertähnigst zu erkennen zu welcher gestalt ich die bündniss zwischen dem Han und der Crimmischen Herschaft wie auch zwischen mir und dem zaporowinsischen Kriegesheer gemachte Defensive und Offensive Allience Ihro königl. Hoheit dem Durchl. Erb-Printzen in Hessen auf dero Befehl in deutscher Sprache versetzet, in einem Memorial überreichet. Allein

[1]) Дописано: Dec. 1719.
[2]) Сей лист читано на королівській Раді 10 грудня 1719 р.

dieses Memorial zu examiniren von Ihro königl. Hoheit, dem Krieges-Collegio committiret und von dar an die königl. Cantzelley remittiret, ist nun bis hie her einige Wochen ungelesen aufgehalten worden; meine Sachen in dessen leiden keinen aufschub, besondern in derselben viel mehr eine Gefahr. Derohalben Ewer königl. May-tt bitte alleruntertähnigst, dass das Memorial, welches Ihro königl. Hoheit in solcher publiquen Affaire überreichet, auf Ewer königl. May-ts Befehl möge gelesen und finaliter darüber ein Schluss mit dem aller ehisten gemachet werden. Den es ist höchst nöthig und nützlich, dass ich aus Schweden je eh je lieber expediret werde umb meine Sache wohl auszuführen, die Macht der Feinde zu deventiren, wie auch die Affaire, welche die Vor Ucraine betrifft zu promoviren. Ich versichere hiermit (welches als ein Zeuge der Herr General Major Urbanowitz bekräftigen kan), dass ich an Ihro königl. May-tt in Pohlen, absonderlich an den Cujavicensischen Bischof, welcher des Königs Hertz in seinen Händen hat, und Dero May-tt geheimter-Raht ist, wie auch an den grossen Reichs Canceller Schembeck, an dem Castellan zu Cracau und den Oberfeldherrn Sieniavski an den Porlofniensischen Palatinum, Feldherren Reunski*) an den Feldmarchal Flemming an die Wisnjniowieuer führ[s]ten Cracauischen Palatinum und Vilnensischen Castellan, an den Siradiensischen Palatinum Koniestzpolski, und andere Magnaten des König-Reichs-Pohlen, des Gross Hertzogthums Littauen geschrieben habe, welchen auch als meinen guten Freunden die Confoederation so unter mir und den Tartarn gemachet, zugeschicket, zu dem denselben Kraft dieser Bündniss die Vereinigung der Tartarischen Waffen zu promoviren und eine revolution in der Ucrain unter dem von den Moscovitern gedruckten Volke zu erwegen, versprochen. Es ist auch den selben von mir klärlig vor augen geleget, dass die Republic niemahls keine bequemere gelegenheit, das von ihr genommene, nemlich die Ucrain und Smolensko wieder einzunehmen bekommen köndte als diese da nun von eigenen Potentaten alliencen wieder die Moscowiter gemachet werden; Es mag nun die polnische Republic mit andern Potentien eine allience machen, oder nicht, so will ich bey dem Han eine Vereinigung der Waffen auswirken, in dessen Schutz und Protection von dem Hochsehl. König und von mir mein Kriegesheer, welches über zwanzig tausend man stark ist, auf eine Zeit lang — ist anfortrauet worden, und bis hieher an den Crimmensischen Gräntzen einquartiret ist, bey meiner ankunft ein besser glück erwartende. In welcher Sache einer, dem dieses unbekant, in der königl. Cantzelley sich informiren lassen kan, absonderlich von dem Herrn Secretario Kochen,

*) Rzewuski.

welcher auch ein königl. Mandat aus Norwegen zu mir geschickt, dass ich oft an mein Krieges Heer schreiben solte, welche Briefe dan auch von dem Herren General Major Urbanowitz nach Breslau sind geschicket worden. Ich zweifle auch nicht, dass die ottomannische Pforte dem Han die Waffen zu gleich mit uns wieder die Moscoviter zu ergreifen, werde abschlagen, indem derselbe rechtmässiger wegen der nach den Pacten noch nicht bezahlten Honorarien Gelder praetension hat, in dem der Czaar in die Bezahlung nicht einwilligen will, die Ottomannische Pforte wird mit solchen praetensionen nichtes zu thun haben, weder den Han zu Friede nöthigen, welcher Friede noch in den Tractats Articuln suspendiret ist, zu dem da dem Han nach den alten Rechten und Privilegien die Macht Kriege zu führen gegeben wird. Hieraus nun Ewer Königl. May-tt die wahre Angelägenheit und Nothwendigkeit meiner eilfertigen Sache; dieselbe demnach auf das allerhöchst untertähnig bitte und anflehe, Sie geruhen gnädig meine abreise von hier mit dem allerehisten zu befördern, auf dass nicht, wan Zeit und gelägenheit vor bey gestrichen, wie anfangs gedacht, etwas gutes zu verrichten, möge vergeblich sein. Diese Ewer Königl. May-tts hohe Gnade werde ich an allen Öhrten, wo ich mich befinde, untertähnigst schuldigst zu rühmen wissen, und Lebens lang verharren

Grossmächtigste Allergnädigste Königin

Ewer Königl. May-tts

Untertähnigster Diener

Philippus Orlik.

XXVIII.[1])

Grossmächtigste Allergnädigste Königin.

Ich würde mich nicht unterstehen, Ewer Königl. May-tt bey dero so heufigen das allgemeine Beste angehenden hohen Sorgen, mit meiner unterthänigen Bittschrift anzugehen, wann mich dazu nicht antriebe die abreise der Ehegattin des Herrn Woynarowski; Ich würde diese meine Dreystigkeit gewiss auf eine bequemere Zeit ausgestället haben, wen nicht meine Verweilung mich in gewissen Schaden setzte; wannenhero ich die Freymüthigkeit brauche, Ew. Königl. May-tt gerechtestem Urtheil meine mehr als billige Foderung zu unterwerfen, wo von ein folglich den nöhtigen Bericht vor Ew. Königl. May-ts Thron demühtigst niederläge. Als der Hochsehl. König in der Ucraina bey

[1]) Єсть два примірники сього документу; один з них має власноручну дописку королеви Ульрики Елеонори, що просьбу передано 15-го марта 1720 р. Тайній Комісії (Sekreta Utskottet).

Budizin seyn Lager hatte, so besprach der nun mehr sehl. Königl. Raht und Ober Marschall Herrn Graf Piper mit dem Feldherrn Mazeppa wegen der Bezahlung der 60.000 Reichs Tahl-r Böhmischer Müntze, so wohl zum unterhalt des Königl. Hofes, als Bezoldung des Wallachischen Regiments. Als nuhn der Feldherr alle Generalen und Obersten (unter welchen auch der Ober Wachtmeister Mirowitz, ein Bruder der Frauen Woynarowskij zu gegen war) zu sich berufen hatte, trug Er ihnen vor, dass sie hier über sich berahten und beschliessen möchten, was darin zu thun wäre. Als nuhn wir einmühtig begehrten, dass des Königes Begehren erfüllet werden möchte, so beordrete so gleich der Feldherr aus den versambleten Raht mich, der ich damahlen das Ampt des Ober Notarij verwaltete, zu den Herrn General Major Lagercrona, umb eine Hand-Schrift wegen obbenanter Summa zu erhalten, dem Schatzmeister aber befohl Er, dass Er in des Herrn Soldans praesence 60.000 Rd-er Böhmischen Geldes bezahlen solte, und zwar aus den publiquen Schatz-Kasten, den von eigenen Mitteln hatte der Feldherr wenig oder nichts, insonderheit, da seyn Eigenthumb am Gold, Silber, Kleinodiyen,. so gahr auch an köstlichen Kleidern, welches Er sicherheit halber in das wohl befestigte Schloss Bialoczernaw*) gebracht hatte, sonst die Festung selbst, in die Hände des Czaren verfiel, wie der Herr Woynarowski so wohl mit seinen Briefen, die ich zur Hand habe, als auch mündlich, an der von dem Hochsehl. Könige zu Bender angeordneten Commission gestanden und bekant hat. Über dem bedürfte auch der Feldherr zu der Disposition seines eigenen privat Geldes weder unsers Rahts noch Beyfalles, nach dem mahlen Er Herr von seinen Recht und die Disposition deren in seinen freyen Willen war. So konte Er auch meines Dienstes als ich der öffentlicher Ober-Notarius war, sich nicht in seinem privat Handel bedienen, zu mahlen solches aus ein grossen ansehen, und ob gleich nach dem Feldherrn in der Ordnung das dritte ist, ist es doch in Betrachtung seiner Wichtigkeit das höchste und erste, auch würde Er die Bezahlung der erwehnten Summa nicht den öffentlichen Schatz-Meister oder nuhr mit publiquen, nichts aber mit des Feldherrn privat-Mitteln zu thun hatte, anbefohlen haben. Ich habe öfters bey den Hochsehl. Könige in Bender wegen erstattung dieser 60.000 Rd als mir als den Nachfolger in der Feldherrschaft, zur Beyhülfe in ausführung der publiques affaires suppliciret: ob nuhn gleich Seine May tt sich vielmahl entschuldigte, mit dem Mangel an Gelde, schlug Sie es doch niemahlen ab, sondern sagte es zu und schob nur die wirkliche Gewähr des verheissten auf eine bequemere Zeit auf, vernahm mein demühtigste

*) Bialaczerkow.

Schreiben, so an Ihro Hochsehl. May-tt ich hierüber aus Christianstadt nach Lund Anno 1717 d. 10 October (in welchen Jahr die Frau Woynarowski aus Deutschland in Schweden ankahm) durch meinen Sohn, in dem ich selbst damahlen krank wahr, übersandte gnugsahme Zeugen, das Original von solchen Briefe muss in der Königl. Cantzelley seyn, die Copy füge ich hierbey, welche also lautet...[1])

Da nuhn von dem hochsehligsten Könige auf diese meine untertähnigste Vorstellung keine Antwort, weiss nicht ob wegen der unzahlbahren publiquen Bemühungen, mit welchen damahlen Seine Königl. May-tt Tag und Nacht überheufet war, oder wegen der unglimpflichen Vorstellung irgend eines Vertheidiger der ungerechten Sache meines Gegners erhalten können; also nehme ich meine Zuflucht zu Ew. Königl. May-tt meine allergnädigste Protection deroselben Gnade, welche bey Ihro Hochsehl. Königl. May-tt umzugehen, ich nie einige Gelägenheit aus der acht gelassen, untertähnigst anflehende, dass die 60.000 Rd r unsren publiquen Cassa, welche in den Urtheil Ihro hochsehl. May-tt nicht mit begrieffen gewesen, auch von der Summa, welche der Herr Woynarowski dem Hochsehl. Könige zu Bender zu dessen Behuf angeliehen hat, möge ausgelassen, noch desfals, der Frauen Woynarowski einige Provision von denselben möge bezahlet werden: weilen der Herr Woynarowski aber hat ohne diesen 60.000 Rd-r mehr als zu viele publique und von den feldtherrn Mazeppa nach Bender gebrachte Mittel in Besitz, wahrlich 180.000 Ducaten an Klenodien vor mehr als 200.000 R-dr, eine Diamanterne Feder 20.000 RD r wehrt, die vormahls ein Hauptzieraht des Bruders des jetzigen Türckischen Kaysers war, welche nebst einer mit Diamanten besetzten Säbell, die 10.000 R-dr wehrt, und ebenfalls in des Herrn Woynarowskij händen ist, aus der publiquen Casse bezahlet worden, zu geschweigen andere köstliche Säbell, 1.600 ungebrauchte Zobellfällen, der silbernen Vaisselle des feldtherrn Samuijlowitz, der vor den sehl. verstorbenen Herrn Mazeppa Feldtherr gewesen, und andere unzehligen Sachen, von welchen Er vieles mit viel Tausend Goldstücken von Constantinopel nach Venedig gesant, selbst aber, damit Er diese publiquen Mittel weder auf die allgemeinen Sachen noch zur Hülfe der Officirer und des Krieges Heeres, die zu mahlen in einen frembden Lande, die Hülfe und des Beyrahts der Freunde wohl wehrt wahren, nicht verwenden dürfte, hat Er sich dem Schiffbruch des Feldtherrn Ampt entzogen und mich in diesen Schlund gestossen zum ewigen ruin meiner und meiner familie, welche ich in betrachtung des Künfti-

---

[1]) Копію сю подано під № XVI.

gen und gegenwertig aufs eusserste gebracht, beweinen muss, zu mahlen da ich wieder unsere gesetze nichts von publiquen Mitteln genossen, sondern nuhr die publique Bürde und die ausrichtung der Sache Kraft des Feldtherrnschaft, gleichsahm mit gewalt gezwungen auf mich genommen, der Herr Woynarowskij die publiquen Güter und die Spanader des Krieges und anderen auszuführenden Dinge empfangen. Nach dem mahlen ich mit meiner Familie von Haupt zu fuss aller meiner und meines Hauses entblösset bin, dadurch dass ich gantzer fünf Jahre in der Türckey für die allgemeine Nohtwendigkeit aus eigenen Mitteln gesorget, das gemeine Beste befördert habe, welches alles ich von den gemeinen und den Herrn Woynarowskij zu gefallen, nicht aber aus eigenen wohlerworbenen, ehrlich verdienten und zum Brautschatz mit meiner Ehegattin mitbekommenen Mitteln ausrichten sollen. Wannenhero ich vor Ew. Königl. May-tt fussfällig nocheinmahl untertähnigst bitte nach dero angestamten Billigkeit und Eifer für die Gerechtigkeit, in hohen Gnaden zu befehlen, dass wen die Zusage des hochsehl. Königes, dero hertzlich geliebten Herrn Bruders erfüllet werden sollen, die 60.000 RD-r von denen dem Herrn Woynarowskij schuldigen Summa abzusondern, weil selbige niemahlen nach Bender gebracht, sondern zu Budizin in der Ucraina vor der Pultawischen Schlacht, aus publiquer Casse mit unseren Consens zu des Königes Nohtdurft angeliehen; dahero ich billig derselben Ersetzung wo nicht gantz, doch zum theil, an mir als dem Nachfolger in der feldtherrschaft, nach der Zusage Ihro hochsehl. Königl. May-tts erwarte, da mit mein und der meinigen so grosser ruin mit wenig ersetzet, und einiger massen mir wieder ersetzet werde, der sonst unvergeltbahre Schade, welche ich fast durch mein gehorsahm und Treue gegen den Hochsehl. König, nach dem Willen des Königes über mich zu nehmen genöhtiget werden, indem ich wegen des königl. Interesse die vo[r]dere Ucraina, welche in die länge und breite über hundert meilen erstrecket gnugsam bevölckert ist, mir auch von der Ottomanischen Pforte angebohten worden, ausgeschlagen und nicht angenommen habe, da doch, wan ich daselbst sässe, ich nicht nuhr 60.000 sondern etliche 100.000 R dr zusammenbringen würde, ohne dargegen dem Türckischen Kayser, Kraft dessen privilegij ausser der Vereinigung der Waffen das geringste zu contribuiren; und gewiss ich würde mich nie unterstanden haben, ein so langen Weg von Orient bis in die mitternächtliche Länder zu thun, wen ich nicht versichert wäre gewesen, dass von dem Hochsehl. Könige mir so wohl die oft erwehnte 60.000 R-dr als auch die von Seiner May-tt mein jungen Sohn (den Ihro Königl. May tt bey dessen Taufe zu dero geistlichen Sohn und Pathen

anzunehmen gewürdiget haben) versprochen 20.000 R-dr würden gezahlet werden, diese Zusage der 20.000 R-dr für meinen Sohn ist gahr wohl bekant, nicht nur denen Schwedischen Generalen, Ministres und andere Officiren, welche zu Bender waren, sondern auch denen Türken und Tartaren, weil der Hochsehl. König, nach deroselben zu Bender, von den verdamten Wuht der Türken und Tartaren angethanen Gewalt, da dieselbe bereits zur Reise von Bender nach Demotica fertig stund, und mein Gefahr wegen der Raserey und Drohungen meiner Gläubiger (von denen ich Geld aufnehmen genöhtiget gewesen war) von ihm, den ihn begleitenden Han Mehemet Bassan zu mir sandte, ihm bittende, dass Er mich vor dem anfall der Gläubiger beschützen möchte, versichernde, dass Seiner May-tt in Kurtzem die meinen von deroselben aus der Taufe gehobenen Sohn versprochenen 20.0C0 R-dr senden wollte: mir aber befahl Seiner May-tt, dass ich jemanden abordnete, welcher deroselben folgen möchte, bis zu den bestimten Ort dieser Summa zu empfangen, aus gehorsam gegen Königl. Befehl fertigte ich so gleich mein Schwager ab, den General Wachtmeister; welcher dem Hochsehl. Könige bis Demotica folgete und bey denselben in Erwartung der auszahlung des versprochenen, bis zu Seiner May-ts abzug aus der Türckey verblieb; aber der Geldmangel hat die execution nicht verstattet. Hiervon habe ich zur Hand die Versicherung-Schreiben, die nach den Willen des Königes zum öfters von den sehl. verstorbenen Herrn Müller und Grothusen, ja Seiner May-tt selbst zu geschrieben sind. Und obwohl ich in Schonen dem hochsehl. Könige mit ansuchung wegen dieser zusage, nie beschwerlich fallen wollen; so haben dennoch Ihro May-tt in eigenen Erinnerung dessen, den Herrn Secretair Soldan in Januarij Monat vergangenen Jahres mit diesen Worten (wie seine Briefe, dass ich hierin die Wahrheit rede, zeugen können) angesprochen: „Es ist nötig, dass wir den Feldherrn unseren von uns aus der Taufe gehobenen Sohne versprochene und noch nicht bezahlte Summen zu zahlen, und es ist billig, dass Er wenigsten jährlich etwas von dieser Summa empfange“. Diesen gnädigen Willen des Königes hat der Herr Soldan, wie in seinen Briefen zu wissen getahn, welche ich zur Hand habe, aber, obwohl ich in sehr kummerlichen Zustand wahr, habe ich doch lieber bescheiden als Ihro May-tt beschwerlich seyn wollen, und dahero die Erfüllung dieser Zusage bis zur meiner abreise aus Schweden aufschieben wollen, damit ich von dieser Summa an dem Ort, wo mein Schicksahl hinführen würde, meinen Sachen und meiner familie möchte rathen, und den Verlust meines gantzen Vermögens etwanig ersätzen können. Ich kan auch nicht noch einen andern wichtigen Schaden mit stillschweigen vorbeygehen,

welcher von dem sehl. General Daldorf mir angebracht worden, der in den Hadiacischen Winter Quartier A-o 1708 sich befinnende, von mir deponirte als an dem principalen Ohrte meiner Arendae 50 grosse Fässer Brandtweins sechs hundert Masse, gemeiner Weise zu reden, Stofe in sich haltende bekommen und dieselben unter den Soldaten seines und des Herrn Focks Regiment ausgetheilet: zu der Zeit kosteten solche brandwein Gefässe hundert Ducaten und wurden auch so teuer verkaufet, wie allen die in der Ucraine gewesen, satsam bekant. Ich habe damahls auch nicht die Gelägenheit versäumt zu suppliciren (da der Fürst Mazeppa auch in dieser Sache mit seinem Fleisse und activitet mir zu Hülfe kam) an den höchstsehl. König durch den Herrn General Poniatowski wegen der Bezahlung meiner Brandtweingefässer, von welchem ich die Resolution bekahm, dass die Bezahlung auf eine bequemere Zeit musste aufgeschoben werden, weilen der höchstsehl. König damahls in der Belägerung der Stadt Weprick beschäftiget war. In welcher Sache eben derselbe Herr General Poniatowski, wan Er hier kommen wird, dass ich die Wahrheit geschrieben, mir attestiren kan; dieses ist nun was meine anfoderung betrifft, was aber dem Krieges-Heer angehet, übergebe ich dasselbe Ew. Königl. May-tt angebohrnen Gnade, nemblich. Als die Ottomannische Pforte durch ihren Agam mir ein privilegium des Türkischen Kaisers zugeschicket, den fordertheil der Ucraine in Besitz zu nehmen und den Han Befehl gegeben, dass er mich auf das Schleunigste von Bender mit meinem Krieges-Heer solte expediren, hat Er durch denselben Agam meinen Völckern Reise-Proviant und 8-te Beutel mit Gelde, nemblich 4.000 Reichs Tahl-r offeriret. Aber der höchstseel. König hat mich nicht allein von der abreise von Bendern nach der Ucraine abgehalten, sondern auch befohlen, dass ich nicht das von der Pforte offerirte Geld unter Cosaccen solte austheilen, ja, entweder dasselbe zu dem Wisirium durch eben denselben Agam möchte wieder zurück senden, oder bey mir unberührt und versiegelt behalten, als aber zu der selben Zeit meine Cosaccen unter dem Commando des Herrn Grudzinski [1], nach dem Befehl des Höchstseeligen Königs nach Pohlen und weiter bis nach Pommern expediret und bey den Sylesischen Gräntzen von den Moscovitern, Sachsen und Pohlen in die Flucht geschlagen und zerstreuet worden, und sie durch Sylesiyen, Böhmen und Ungarn nackicht, verhungert [weilen auf der Reise Pferde und Waffen mundirung vor Essen zu verkaufen gezwungen] wieder zu rücke gekommen, da hat der höchstseelige König, dass das von der Pforte offerirte Geld, wel-

[1]) Grundzinski (варіянт).

ches dem gantzen Krieges-Heer zu gehörte, unter die Cosaccen zu ihrem trost solte ausgetheilet werden anbefohlen, hat auch dem Kriegs-Heer durch mich vor und nach seiner abreise von Bendern nach Demoticam versichert, die 4.000 R-dr zu restituiren, weshalben ich noch von den Seel. Herrn Müllern wegen dieses mandats an mir geschriebenen Brief in Händen habe, welchen ich hierbey füge.

Weiter, eben dieselben Cosaccen in Polen in die Flucht geschlagen und zerstreut, als sie nach Silesien die Flucht genommen, sind sie an einem Grafen gerahten, von demselben die Waffen und Pferde beraubet worden. Welches den Cosaccen angethanes unrecht und gewalt, hat Er nach dem Decret des Feldherrns gericht mit Bahrem Gelde wieder ersätzet und dasselbe in die Hände des Königl. Minister Residenten zu Breslau bezahlen lassen, welcher Minister nach des Hochseeligen Königes Befehl hat eben dasselbe den Cosaccen zukommende Geld dem Herrn Castellan Iwanicki [1]), welcher sich in gross Pohlen aufhielt, zu einem Geschenk offeriret. Ihro Königl. May-tt aber haben durch mich den beraubten Cosaccen die Bezahlung mit einer gleichen Summa vor die Pferde und Waffen versichern lassen. Allein die Bezahlung wegen Mangel des Geldes ist der Execution in Türckey nicht gegeben worden. Dieses alles nun zusammen gerechnet und was noch darzu kan gesetzet werden übertrifft die Summa von hundert Tausend Reichs Tahler; Ich begehre aber nicht auf ein mahl die Bezahlung dieser Summa, wohlbedenkende, dass es anjetzund dem schwedischen Reiche solches Geld gleich zu bezahlen schwer falle, will ich zu frieden seyn mit fünfzig Tausend Reichs Tahlern umb meinen und der meinigen schlechten Zustand damit aufzuhalten, und das Krieges-Heer durch die refundirung des schuldigen Geldes wie auch zu bezahlung meiner vielen Schulden, mit welchen ich beschweret bin meine Dürftigkeit, zu trösten. Und diese Summa nemblich fünfzig Tausend Reichs Tahler praetendire ich nicht mir gleich zu bezahlen, sondern nach erlangten Frieden, wan das Königreich nach dem Kriege sich wird wieder erholet haben, ja wenn als dan die vollkommene Bezahlung solte etwas schwer fällen, so geruhen Ew. Königliche May-tt gnädigst zu befehlen, dass die Summa so getheilet werde, damit ich alle Jahr ein gewisses quantum bekommen möge, bis die Foderung der fünfzig Tausend Reichs Tahler adimplirt werde. Wie nun mein unterthäniges Begehren dem Rechte und der Billigkeit gemäss, so trage zu Ew. Königl. May-tt die zuverlässige Hoffnung, Sie werden meinem Ansuchen in meiner dringenden Noht ein gnädiges Gehör verleyhen.

---

[1]) Iwanskij (варіянт).

Womit, nepst anerwünschung alles Selbst Hohen Königl. gewünschten Wohl Ergehens und glücklicher Regierung, Lebens lang verbleibe

Ew. Königliche Majestät
untertähniger
Diener
Philippus Orlik Dux

XXIX.

Durchlauchtigster Allergnädigster Erb-Printz!

Ewer Königl. Hoheit, kan nicht ohne grosse Wehmuth untertähnig vor augen stellen, welcher Gestalt meine Affaire, die beständige mit den Tartarn geschlossene Bündniss betreffende bis hieher negligiret werden. Meine Supplic, so Ewer Königl. Hoheit ich übergeben, wird weder gelesen noch examiniret, ja nichtes des wegen beschlossen. Diese Sache aber leidet bey mir keine Verzug, und ich halte davor, dass bey demselben eine Gefahr vorhanden sey. Derowegen supplicire wiederum untertähnig an Ewer Königl. Hoheit, auf welchem die Last des Krieges lieget, Sie geruhen doch vor die Wohlfahrt des Königreichs Schweden und dem Feinde eine diversion zu machen, diese meine affaire mit allem Fleise auf Sich zu nehmen, und dieselbe dem Königl. Senat durch zu lesen zuzuschicken, damit in gegenwart Ihro Königl. May-tt meiner allergnädigsten Königin ein Schluss geschehen möge. Massen es höchst nützlich, dass ich je eh, je lieber aus Schweden umb etwas gutes vor dieses Reich auszurichten und die affaire die vor-Ucrain angehende zu promoviren könne, expediret werden. Ich versichere hiermit (welches als ein Zeuge der Herr General Major Urbanowitz bekräftigen kan) dass ich an Ihro Königl. May-tt in Pohlen, absonderlich an den Cujaviensischen Bischof welcher des Königes Hertz in Händen hat, und dero May-tt Geheimer Raht — — — — — —[1])

XXX.[2])

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine mi Clementissime.

Quoniam negotium expeditionis meae, intra spatium octo mensium, suum non potest attingere scopum, sed de die ad diem differtur, igitur ne periculum fiat in mora, arripio licentiam incommodandi S-am V-am R-am M-tem supplici hoc libello humillimè petendo, ut

---

[1]) Дальше повторяєть ся те саме, що в листї № XVII.
[2]) Сю просьбу предложено королївській Радї 26 квітня 1720 р.

tandem vota mea, quae feruntur in publicum Regni Sueciae commodum, suum sortiantur effectum. Alterum est quod spectat provisionem meam meorumq., quam nec pro primo huius anni quadrante nec pro praesenti secundo huiusq. accepi, creditores verò, in dies et horas instant et urgent vehementissimè exsolutionem mutuae pecuniae suae quam pro victu et amictu meo et Familiae meae contrahere in fidem meam coactus sum, qua propter recurro ad asylum innatae clementiae S-ae V-ae R ae M-tis et humillime supplico, ut ex mandato Eius provisio mea pro duobus quadrantibus exsolvatur, quo pio actu obligavit me S-a V-a R-a M-tas ut vivam et moriar

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
subiectissimus, fidelis Servus
Philippus Orlik.

XXXI.

Serenissime atq. Potentissime Rex Sueciae
Domine clementissime.

Quoniam inter S-am V-am R-am M-tem et Serenissimum Regem Poloniae alma pax intercedit et coalescit, ac inter utraq. Regna vetus amicitia restauratur, igitur consultum duxi compellare S am V-am Regiam M-tem supplici hoc libello, ut in negotio Ucrainae anterioris Reipublicae Polonae nunc subiectae, rebus meis omni meliori modo prospicere S a V-a R-a M-tas non abnuat. Praesertim cùm Statûs Regni huius, praeterito anno in comitijs, publico sancito resolverint, in memorialiq. resolutionem suam, ad Serenissimam Reginam dederint, ut Majestas Sua in tractatu pacis commoda mea, Exercitûsq. Zaporoviensis clementissimè promovere dignaretur. Quibus fundamentis, maximè verò assecuratio diplomati, gloriosissimae memoriae Serenissimi Regis nixus, supplico humillimè, ut S a V-a R-a M-tas adimplendo successivo iure Antecessoris Sui Regiam assecurationem, negotia mea Ucrainam anteriorem concernentia, in tractatu pacis cum Serenissimo Rege Poloniae ineundo promovenda, Plenipotentiario Suo committere velit. Cuius rei quàm iusta est mea causa, luculentiùs S-a V-a R-a M-tas ex sequentibus ediscet.

Postquam Porta Othomanica, rebus suis, quae Ucrainam anteriorem spectabant, priùs ad Pruth, et postea Constantinopoli per ratificationem tractatûs pacis, inter se et Moscos conclusi, potita fuerit, offerebat mihi eandem Ucrainam, iure belli ad se pertinentem, ac per Ibrahim Agam Ablegatum suum, misit mihi Benderam, in possessionem eius firmam, et ferè despoticam, privilegium Imperatoris sui (quod

S-ae V·ae R-ae M-ti in Originali praesentavi) ad Hanumq. Devlet Giereium scripsit, ac iniunxit, ut quantocyùs me cum exercitu meo, ad possidendum eandem Ucrainam expediret, priùs quàm venerit Constantinopolim Legatus Plenipotentiarius Poloniae (qui iàm erat iteneri accinctus) et vigore pactorum Carlovicensium restitutionem eiusdem Ucrainae praetenderit. Hoc verò Porta consultò pro suo commodo faciebat, ut praetendenti Plenipotentiario Polonico restitutionem anterioris Ucrainae, haberet rationem (quam in literis ad Hanum expressit) excusandi se coram ipso, non posse iàm eam restituere Reipublicae, quam iure belli, in possessionem mihi obtulit, et privilegio Imperatoris confirmavit, unde in opprobrium suum movere me cum exercitu nec licet nec decet. Quales autem literas per Ablegatum suum Supremus Wesirius in hoc negotio ad me scribere curavit harum interpretationem ad mandatum piè defuncti Regis per Translatorem Eius factam his adiungo.

Singularis inter Christianos Magnates, Illustrissime, Magnifice, sincere amice Dux Zaporoviensis, cuius extrema felicitate coronentur. Persolutis benevolis et officiosis salutationibus, ab amicitia inter Nos intercedente scatentibus, amicissimè notificatur: dimisisse Nos Ablegatos Vestros, ad Vos, post finita iàm omnia negotia, apud Praefulgidam Portam, quorum unicuiq. ex clementia Serenissimi, Potentissimi et Augustissimi Imperatoris Nostri, data est honoraria vestis, et expediti sunt cum omni honore, et cum pecunia assignationeq. pro extradendis commeatibus Copijs vestris. Utilitati Vestrae, quomodi prospeximus ediscetis ex ipsis. Restat, ut Vos, et omnes Cosaci, qui sunt paenes Regem Sueciae, loca Vestra, in Ucraina ab hac parte Borysthenis, vi privilegij Imperatorij Vobis dati, tempestivè occupetis. Regia autèm Majestas, non debet contradicere in ulla re. Et quando loca vestra occupabitis, debetis in omnibus Vestris negotijs et necessitatibus, ad Serenissimum Hanum Crimensem Devlet Giereium recurrere, cui Praefulgida Porta Vos committit. Qua in re scripsimus etiàm ad Celsissimum Wesirium Smail Passam et ad Vos has mittimus literas, per Ibrahim Agam, qui cùm pervenerit ad Serenissimum Hanum Crimensem et ad Vos, pleniùs informati eritis de voluntate nostra. Et quidquid vobis proposuerit, et quale consilium praebuerit Serenissimus Hanus, debetis Vos, in omni consilio Eius obtemperare, Eiq. omnia vestra desideria exponere, qui Nobis illa quando deferet, adimpleturos Nos fore. haec in omni promittimus. Dabantur in Imperatoria urbe Constantinopoli anno Machometis 1123. mense Aprilis 18 die.

Iusuph Passa Supremus Vicarius Imperatoris.

Hanus igitur adimplendo commissa sibi à Porta, parandoq. mihi viam ad Ucrainam anteriorem praemisit ad illam tres Mirsas et quinque Agas suos cum universalibus literis, de nuntiando publicandoq. universo populo, quòd Porta obtulerit mihi in possessionem Ucrainam anteriorem, quarum literarum universalium Originale reddidi ad manus Illustrissimi Palatini Kijoviensis Domini Pototzki, in abitu Eius de Turcia ad Patriam suam, ob manifestandum meum erga Rempublicam Zelum et candorem, interpretationem vero earum his annecto.

Interpretatio Literarum Universalium
Devlet Gierei Hani
Post titulum.

Notificamus hisce literis Nostris Universalibus, omnibus et singulis, praesertim verò incolis, ab hac parte Borysthenis in Ucraina, Civitates, Oppida et pagos inhabitantibus, tàm Cosacis, quàm plebeijs: quòd cùm Praefulgida Porta, Ucrainam Patriam Vestram, ab oppressione Moscovitica, victricibus suis armis liberaverit, pro re consulta duxit, nemini alij eam in possessionem conferre, nisi Illustrissimo atq. Magnifico D-no Philippo Orlik Duci Zaporoviensi, cui etiàm actu contulit privilegioq. suo confirmavit. Quâpropter misimus ad Vos cum his universalibus literis fideles nostros Mirsas et Agas, ut ipsi Vobis denuntiarent assecurarentq. nomine Praefulgidae Portae et Nostro, ampliùs iàm abhinc nec Polonos nec Moscos habituros fore ullam in Ucraina ab hac parte Borysthenis usq. ad flumen Slutz supra Vos potestatem et Dominium, sed debebitis subiacere regimini Ducis Vestri I-mi ac Magnifici D-ni Philippi Orlik. Commisimus etiàm ijsdem fidelibus Nostris Mirsis et Agis, ut inquirerent et perspicerent, quae sunt civitates, oppida et pagi, à Moscis igne ruinatae, et quae sunt immunes. Dabantur in Castris Nostris ad Benderam Anno Mahometis 1123. mense Maij 15 die.

Devlet Gierey Hanus
Filius Salim Gierei Hani.

Expeditis igitur Hanus Mirsis et Agis suis, cum his annuntiatorijs Universalibus in Ucrainam, continuo urgebat citissimum meum ad Eam abitum, priusquàm venerit ad Portam Plenipotentiarius Regis et Reipublicae, differente verò me varijs diffugijs et rationibus discessum illum, quas ad me indignabundus Rhutenico idiomate scripsit literas, has in Originali, una cum universalibus illis reddidi ad manus eiusdem Ill-mi Palatini Kijoviensis, copiam autem earum latinè translatam, his assero:

Post titulum.

Significamus, Excell.-ae V-ae, quòd publico Optimatum Nostrorum

Crimensium consilio sancitum, à Nobisq. confirmatum sit, ut sine omni dilatione praeparet se ad abeundum in Ucrainam, à se possidendam, quàm primum redierint, missi à Nobis ad publicandum ibidem populo, adventum Vestrum. His relatis, precamur à Deo Vobis omnia fausta ac prospera. Dabantür in Castris Nostris ad Benderam, anno Mahometis 1123. mense Junij 18 die.

Devlet Gierey Hanus.

Redierunt tandem post paucos dies de Ucraina missi Mirsae et Agae, post quorum reditum, eô ardentius adigebat me Hanus ad arripiendum praefixum, à Portaq. Othomanica mandatum mihi iter in Ucrainam, cùm verò ulteriùs non potuerim resistere, renuereq. impulsibus Hani, palàm ultimoq. respondi; non priùs me abiturum fore ad possidendam Ucrainam, quàm ut Porta rebus suis, eam concernentibus, planè potiatur, nobisq. certam, firmam, stabilem, securam, sartam tectamq. possessionem, pactis cum Republica conveniendis, et publica dislimitatione confirmet, ad extremum adieci inglorium et ignominiosum futurum fore Portae, si nos Poloni, ex illa terra, vi pactorum Carlovicensium et armorum eiecerint. Quae omnia feci, communicatis cum serenissimo gloriosae memoriae Rege consilijs, et cum assensu Maiestatis Suae. Scripsi etiàm hoc idemq. et ad Weisirium Supremum, quae et Hanus ipsi literis suis retulit. Interea venit ad Portam Plenipotentiarius Regis et Reipublicae, cui prius in privatis cum Weisirio conferentijs propositum erat, ut à praetensionibus anterioris Ucrainae recederet, sinsecùs, tunc et ad Imperatorem non admittetur, et pro Legato non agnoscetur, infectisq. rebus à Porta discedet. Et dùm haec Scaena apud Portam peragebatur, ego praeveniendo Reipublicae rerum discrimini, curavi cum scitu et consensu Beati Regis, accersere literis meis Benderam, Dominum Ludovicum Rogowski, Administratorem bonorum Ill-mi Palatini Sieradiensis, Konietzpolski, in vicinio Benderae, in oppido Raskoviae degentem, cuius fidei concredidi omnia documenta, praevio iuramento, ne proderet secretum, et me in lapidem offensionis et periculi impegeret, instruxiq. illum, ut haec omnia candidè et exactè Principali suo referret, quid Turcae moliuntur, quorum moliminibus, ut Duces Regni tempestivè priusquàm ego coactus fuero, cum exercitu ad abeundum in Ucrainam occurrerent, copijsq. suis ad occupandam vigore pactorum Carlovicensium, eandem Ucrainam, expeditis, adventum meum praevenirent, fideliter ex flagrantissimo erga Rempublicam zelo et amore suasi. Fecit omnia haec D-nus Rogovski, quibus peractis scripsit ad me de negotiatione sua literas, Polonico idiomate, quarum translationem his adiungo.

Translatio Literarum Domini Rogowski.

Mandatis Excell-ae V-rae parendo, secundum obligationem meam, fide et sacramento iuramenti confirmatam, omnia mihi ab Excell-a V-a commissa, et sub rosa concredita, detuli Principali meo, a qùo et ab alijs multis Senatoribus brevi habebit Excell-a V-a gratiarum actorias literas, pro tanto suo zelo et amore erga Rempublicam Matrem nostram. Consilia Excell-ae V-ae fidissima et prudentissima, non immorandae executioni dabuntur. Ego verò ulteriora mandata Excell-ae V-ae expectans, maneo pleno cultu. Raskoviae 12. Augusti 1712 anno.

Cùm autem Duces copiarum Regni, expeditionem militiae suae, ad praeoccupandam anteriorem Ucrainam retardarent, protraherent, et differrent, forsan ex metu belli Turcici, ne saevum lacesserent Leonem, Plenipotentiariumq. Reipublicae apud Portam in hoc Ucrainae negotio desudantem et luctantem, periculo exponerent, ego continuabam correspondentiam meam cum Ill-mo Palatino Podlasiensi et Campi Duce D-no Rzewuski, suadendo, ne negligerent, imò maturarent expeditionem copiarum suarum in Ucrainam, assecurandoq. Eum, et in Persona Ejus Rempublicam, exploratam habere me mentem Turcarum et Tartarorum, de continuatione inviolatae pacis Carlovicensis cum Regno Poloniae, maximè quùm viderentur Porta et Hanus assentire meis propositionibus, et non tàm ferventer ut antea, instare in abitum meum ad Ucrainam. Tandèm Porta iterùm reassumendum contra Moscos bellum declaravit, Obsidesq. et Plenipotentiarios Moscoviticos, septem turribus injecit, et ad Serenissimum piè defunctum Regem declarationem hanc, votis Majestatis suae conformem misit ac expostulavit, ut Majestas sua, per Poloniam ad Regnum suum, Benderâ migraret, stipata Hani Turcarumq. assistentiâ et comitatu. Interea dum negotia piè defuncti Regis, apud Portam, post declarationem illam belli promovebantur, missus fuit Benderâ ex mandato Majestatis Suae, Pater Societatis JESU Zalenski, Theologus Ill-mi Palatini Kijoviensis, ad Ill-mum Succamerarium Regni Principem Lubomirski, in certis negotijs, per quem et ego ex assensu Serenissimi Regis, ad eundum Ill mum Succamerarium scripsi, de ijs omnibus, quae Ucrainam anteriorem spectabant, omniaq. intaminati mei erga Rempublicam candoris, in scripto Ei, per manus eiusdem Patris Zalenski communicavi, à quo datum mihi responsum, Polonice scriptum, latinè verò de verbo ad verbum translatum his etiàm annecto.

Translatio Literarum Ill-mi Succamerarij Regni Principis Lubomirski.

Recipio evidentissimum documentum, gratiae Excell.-ae V-ae erga meam personam, quando gloriosissimi sui Antecessoris, revoca-

tae in memoriam amicitiae insistendo vestigijs, eundem candorem ipse per se testari, et eâdem gratiae suae inclinatione prosequi me declarat. Pro quo favore, debitas Excell.-ae V-ae gratiarum actiones fero, et in reciprocationem amoris eius, mitto ibi literam meam, quo Domino non licet ire suo, quae sincerae amicitiae et immutabilis meae ad nutus Excell.-ae V-ae propensionis, strictam exprimat obligationem. Hic verò Personae Excell.-ae V-ae erga nostram Patriam amor, et candor, iustam meritorum mercedem non solùm à Republica Polona, sed et à Rege Regnantium certè recipiet, praesertim cum aequanimitate sua, amicam negotijs boni publici, repraesentare Excell.-a V-a voluerit, propensionem. Me autèm tanquàm aestimatorem et cultorem magni sui Nominis, cum in constanti conservaverit respectu, hoc emolumentum recipiet, quod ad numerum fidorum Excell.-ae V-ae servorum et amicorum augendum, talis aderit, qui in qualibet occasione, monstrabit se esse. Dabantur in arce Barensi 2 Januarij 1713 anno.

Qualia autèm post declarationem Moscis belli, in favorem et emolumentum Reipublicae porrexi Benderae serenissimo Regi apud Portam promovenda puncta, Universam Ucrainam concernentia, haec presentibus insero.

Puncta Serenissimo Regi piè Defuncto tradita.

Quoniam apparet etc. etc.[1])

Commisit haec puncta Serenissimus piè defunctus Rex Ministro Suo Portae proponere, quibus illa videbatur assentire, sed postquam M-tas Sua, discessum suum ex Turcia prolongaret ac distraheret, Porta ad sinistram Devlet Gierey Hani delationem, morâ hâc exacerbata mandavit eidem Hano et Seraskiero Smail Passae, vim M-ti Suae inferre adigereq. Eam ad abeundum in vias suas. Restitit ille incomparabilis Heros, magnanimo animo, his comminationibus; et pila minantia pilis retorquere intentus est; atq. eodem die, quo Hanus cum Seraskierio, mandata Portae executioni dando, castra Regia obsidere exordiebantur, missus erat ad me ab eodem Hano Officialis Turcicus; et duo Mirsae; quaerendo cuius nam essem partis? an Regis? an Portae et Hani? reposui ad haec intrepidè; sub protectione me Regis huc venire, et sub ea nunc constanter et fideliter manere; protectionem verò Portae, sicut antea non ambivi, ita et nunc illam non amplector. Responsum hoc, ita stomachum Hani commovit, ut resolveret se ad plectendum me capite[2]), ante Portam hospitij mei et ad incaptivandum familiam meam, nisi rabidos hos impetus Filius suus Calga

[1]) Повторене 4 пунктів поданих у листї № III.
[2]) Пор. № XVII.

Sultanus et Ill-mus Comes Sapieha, Praefectus Bobruiscensis, demulcerent. Quùm autèm Serenissimus piè defunctus Rex, illatâ sibi vi Benderâ Demothicam abductus fuerit, Hanus in absentia Regis, nactus opportunam occasionem adigendi me iterùm ad abeundum possidendumq. Ucrainam anteriorem, excusante verò me varijs rationibus, pecuniâ et debitis quibus oneratus eram, distulit abitum meum ad sex septimanas, exercitui autem meo, suppeditatis viaticis commeatibus, instantaneè eum in Ucrainam expedivit. In hac igitur tempestate, quo me verterem prorsùs nescivi, scripsi tamèn ad Serenissimum Regem et ad Ministrum Eius Dominum Müllern, consilium et mandatum petendo, quo modo haec naufragia evitare possem, quale autèm recepi responsum, huius copiam his etiam adiungo.

Copia literarum Ministri Regij D-ni Müllern.

Reddidit mihi literas Excell.-ae V-ae Dominus de Kochen, die 27 mensis Februarij, tàm ad Regem, quàm ad me datas, tenorem istarum, humillimè retuli S-ae R-ae M-ti aegreferenti, quòd Excell.-a V-a iniuriâ temporum ac malevolorum hominum urgeatur maturare abitum suum in Ucrainam. Sperat tamen Rex iter istud differri posse, nec permissuros esse creditores Excell.-ae V-ae ut abeat. Interea pro eo, quo Rex complectitur Excell-am V-am favore, non intermittet efficere apud Imperatorem, ut Excell-ae V-ae tàm persona, quàm res salvae sint. Si mea officia Excell-ae V-ae in ea re procuranda utilia esse possint, spondeo ea semper fore paratissima permansurus semper. In pago Cajadschik die 9 Martij 1713 anno.

Post haec Dewlet Gierey Hanus, mandato Imperatoris de loco suo motus, ad insulamq. Rhodos ductus, praebuit mihi hoc suo fato libertatem ad Serenissimum Regem Adrianopolim, quo cùm libero passu pervenerim, inveni iam ibi Kaplan Giereium Hanum, de eadem insula Rhodos revocatum, ac in locum fratris sui Devlet Giereij Hani iterum evectum, qui me profuso ferè sinu sat benignè et favorabiliter excepit, assignatoq. mihi paenesse hospitio quotidianis mecum usus est conversationibus, ex quibus cùm satis superq. intellexerim Portam Othomanicam, propensam esse ad confirmandam Moscis pacem, in quem finem et obsides Plenipotentiarijq. Moscovitici, de septem turribus dimissi, Constantinopoli Adrianopolim pervenerunt, cùmq. audiverim et viderim Plenipotentiarium Polonicum, cum totâ avlâ suâ ibidem Adrianopoli, intra parietes hospitij sui occlusum, strictâque custodiâ cinctum, ut cogeretur ad cedendum anteriorem Ucrainam, non solùm nihil molitus sum, nullaq. prava Hano consilia in damnum Reipublicae subministravi, imò toties, quoties se occasio offerebat, pacta Carlovicensia per varios discursus, defendi, conservareq. ea inviolabiter suasi. Ad

extremum rogavi Serenissimum piè defunctum Regem humillimè, ut mandaret D-no Generalis locum tenenti Crispin munere Legationis ex parte Regis Stanislai apud Portam functo, ut cum Secretario eiusdem Legationis, Domino Benoe, Hanum adiret, protestareturq., ne minimi quid in praeiudicium Reipublicae, in tractatu pacis cum Moscis, respectu Ucrainae anterioris, Porta faceret. Suscepit haec petita mea Serenissimus Rex, pro re ratâ et gratâ, et statim haec peragenda Domino Crispin commisit, quae solenniter et efficaciter peracta fuerunt. Quùm verò tùm Adrianopoli, tum sequendo vestigia et signa Hani Chocimum, ad confinia Polonica, ex eo perceperim, mentemq. Eius exploraverim, quòd Porta non habeat in votis contendere armis cum Republica, de Ucraina anteriori, sed solum minis et terriculamentis tentat fortunam suam, et extorquere ijs studet eandem Ucrainam à Polonis, non intermisi occasionem, hac de re scribendi ad Illustrissimum Palatinum Podlasiensem Campiducem Dominum Rzewuski, suadendiq ut quantocyus nihil metuendo, expedirent suas copias ad occupandam Ucrainam, in quo negotio continuando correspondentiam meam, saepius de expeditione hac copiarum Polonicarum in Ucrainam, eundem Ducem monueram, assecuraveramq., quod Porta de retinenda illa Ucraina in sua possessione bellum Reipublicae non intendat. Producerem hic in probandam et attestandam fidem meam, multas literas, intemeratum meum candorem, erga Rempublicam repraesentantes, quas in negotio Ucrainae scripsi, nisi brevitati studendi gratiâ omittere illas cogerer. Unius solum pro cunctis literae, ad eundem Ill-mum Campi Ducem Rzewuski scriptae extractum produco.

Extractum ex literis ad Ill-mum Palatinum Podlasiensem, Campiducem D-num Rzewuski scriptis.

Non solum assecuro Excell.-am V-am fide et conscientiâ, sed sine omni scrupulo iuro, quod nullum ab Oriente metuendum sit bellum, pro Ucraina anteriori, exploratam enim in hoc Turcarum et Tartarorum habeo mentem, quapropter fortiter obstet Respublica Portae et Hano, quibus si partem Ucrainae cesserit, successu temporis, totam perdet, uti in prioribus meis literis expressi. Terriculamenta vero haec, ob incutiendum Polonis belli timorem ad inventa, sola sunt figmenta etc.

Producerem etiàm multas responsorias, cum tot promissis et assecurationibus ad me scriptas, sed ne videar esse prolixus, taediumq. Majestati V-ae pariam, unicum solum superius nominati Ill-mi Campi Ducis Rzewuski responsum his insero.

Translatio responsoriarum Ill-mi Campi Ducis Rzewuski Polonice scriptarum.

Non vertat hoc Excell.-a V-a in mălam partem, nec interpretetur sinistre, tam diuturnum meum silentium, propter retentum hucusq. ad binas literas responsum, quoniàm tantae molis negotium, non solum magna indiget deliberatione, sed etiàm non à mea, verum à totius Reipublicae pendet resolutione. Iàm ego manifestum feci Regi, hunc innatum Excell.-ae V-ae erga Patriam amorem, quem velit solum Excell.-a V-a continuare, in brevissimâ patientiâ, retinendo activitate sua Zaporoviam in obsequio et fidelitate erga Regem et Patriam, totaliter assecuro, quod non solum privatis Excell.-ae V-ae desiderijs, sed ex publicis votis prospectum fuerit etc. etc.

Continuabam ego hanc in negotio Ucrainae correspondentiam, praecipue ad Chocimum, ubi cum Hano castris meis metatis, à mense Julio, ad medios dies Novembris degebam, et intra hoc temporis spatium, Porta Othomanica continuis comminationibus cogebat Plenipotentiarium Polonicum ad assentiendum concludendumq., ut Ucraina anterior, remaneat iure belli et vigore tractatûs ad Pruth cum Moscis sanciti, sub potestate Turcica, sed non poterat immobilem Plenipotentiarij flectere animum. Post multas tamen controversias, tandem ad aliquantulum demulcendum Turcarum animos, hanc ob causam non parum irritatos, declaravit concessurum fore Regem et Rempublicam Nobis loca sedesq. habitationis, sub ea conditione, ut non à Porta, sed à Rege et Republica dependeamus. Quum vero Porta voti sui compos non poterit esse, assensit huic Plenipotentiarij declarationi, misitq. ad Hanum mandatum, ac eo commisit, ut Nomine Portae in hoc et in alijs negotijs, expediret Ablegatos suos, ad serenissimum Regem Poloniae, qui Legatione sua peracta redierunt ad Hanum, et qualem resolutionem à Rege, supra negotia sibi commissa receperunt, candide Ei retulerunt, Hanus vero Portae, quae praecepit illi, ut literis suis, conscium faceret Serenissimum Regem horum omnium, et exploraret Majestatis Suae, supra hanc Regis Poloniae resolutionem Regios sensus, ex quibus Porta posset informari, mensurasq. suas in tractandis cum Republica negotijs sumere. Quales igitur Hanus, ad Serenissimum pie defunctum Regem per Ablegatum suum Sirin Mehemet Mirsam Demothicam scripsit literas, ex his extractum quod Ucrainam ac interesse meum concernit, pro meliori declarationis Serenissimi Regis Poloniae notitia praesentibus adiungo.

Extractum ex literis Kaplan Gierei Hani, ad Serenissimum pie defunctum Regem Sueciae scriptis.

Iam ante hac dum Adrianopoli profectus, has in partes perve-

nerim, Regis Augusti internuntius, ad me venit, atq. sui Regis voluntatem ac desiderium esse Vobiscum pacem inire notificavit. Ergo necessarium duxi, à Chocimo primum Thesavrarium meum, Sefer Sah Agam, ad Regem Augustum ablegare, cui commisi, ut ab ipso Rege de sua firma intentione, circa pacem Vobiscum ineundam, prout Eius internuntius mihi notum fecerat, et de totali sua resolutione, scitu necessaria, et de Cosacis, qui ad Praefulgidam Portam confugerant, ut possint habitare Ucrainam et de caeteris Polonis, qui sub protectione Portae essent, optime se informaret. Praedictus Ablegatus noster, adivit Regem Augustum, et de omnibus istis punctis contulit, ille autem promisit se omnes Polonos, qui hic degunt, accepturum, et ut antea, eorum officia, collaturum esse. De negotio vero pacis cum Serenitate Vestra sic respondit: Rex Sueciae Frater meus est, et à longo tempore desideravi pacem cum illo inire, imo aliquoties obtuli, nonulliq. Reges sese interposuerunt, verùm non fuit possibile; in summa desiderio flagro cum Illo pacificari, ac videre Eum et alloqui: In Germaniae terra locus extat, Brunswick vocatus, cuius incolae, nunquàm habent hostilitatem erga alios, sed duorum hostium differentias solent componere, et tractatus, qui ibi locorum fiunt, validiores sunt, ibiq. mei Plenipotentiarij idonei existunt, in praesenti, Frater meus Rex Sueciae, illuc mittat unum ex suis fidelibus Plenipotentiarijs, et concludatur pax, ita dicendo ostendit se valde inclinare ad pacem. De habitatione autem Cosacorum respondit: postquàm cum Fratre meo Rege Sueciae pacem invero, locum etiàm pro habitatione dabo, nisi pacem cum Rege Fratre meo fecero, non possum ipsis locum concedere etc. etc.

Ad literas istas, quale Serenissimus Rex pie defunctus, in negotio nostro de Ucraina responsum Hano dedit, ex hoc extractum his annecto.

Extractum ex literis Serenissimi piedefuncti Regis responsorijs, ad Kaplan Giereium Hanum Demothicâ 7 die Januarij 1714 anno scriptis.

Quod vero ad Cosacos attinet, illorum commodis si res ad Tractatum pacis pervenerit, omni meliore modo, promovendis, eô minus deerimus, quod hucusq. fidiliter Nostras partes secuti sunt etc. etc.

Misit hoc Regium responsum Hanus ad Portam, quae ex illo cum intellexerit, serenissimum pie defunctum Regem negotium nostrum de Ucraina anteriori in se suscipere, ac promittere se in tractatu pacis cum Rege Poloniae ineundo, illud promoturum, utilitatibusq. nostris omni meliori modo prospecturum fore, neglexit, desijtq. rebus nostris opem ferre, operamq. impendere, et statim admisso Plenipotentiario

Polonico, ad osculum fimbriae Imperatoris, publicâq. ipsi audientiâ concessâ, confirmavit pacta Carlovicensia, quorum vigore obtinuerunt Poloni Ucrainam anteriorem, quam ut S-a R-a M-tas Poloniae stando promissis suis Regijs in literis Hani expressis, concedere mihi cum exercitu Zaporoviensi sub Protectione sua in obsequio Reipublicae ad inhabitandum velit, dignetur S-a V-a R-a M-tas clementissime hoc in tractatu pacis promovendum Plenipotentiarijs suis recommendare, innatâq. suâ clementiâ rebus meis prospicere, humillime supplico.

Hoc vero negotium, cum Serenissimo Rege Poloniae et Republica de Ucraina anteriori tractandum, ad effectumq. deducendum necessarium esse pro bono publico, aequumq. ac iustum ex his, quae sequuntur rationibus existimo.

1. Quod si Respublica resolverit se, pro recuperandis avulsis suis, removendisq. a Regno Poloniae, et Magno Ducatu Lithvaniae, imminentibus à vicinâ Moscoviticâ potentiâ periculis, bellum contra Moscos assumere, tunc nihil poterit esse utilius, et magis necessarium, ad promovendum hoc bellum, excitandamq. in Citeriori Ucrainam revolutionem, quam concessus et cessus mihi Duci, cum exercitu Zaporoviensi in Ucraina anteriori incolatus, ut Cosaci Citerioris Ucrainae, sub potestate Moscoviticâ gementes, habeant suum asylum, quo refugiant, et securius arma sua contra Moscos arripiant. Si vero militiam Cosacicam ab Ucraina sua Poloni excluserint, contra antiqua iura, pacta et consuetudinem, tunc non solum nunc, sed et in successum, nunquam pervenerint ad possessionem citerioris Ucrainae, quoniam eam inhabitantes Cosaci metuendo eandem militiae suae exclusionem et abolitionem, nunquam confugiant ad partes, tutelam, et subiectionem Reipublicae, sed fortiter et strenue adversus Polonos pugnabunt, nolentes esse eorum mancipia, tanquam ista gens, quae iura et libertates suas, pretio sanguinis, solet aestimare.

2. Quod si Cosaci Zaporovienses, a Beatissimo Rege ad tempus tutelae, Hani commissi, ac recommendati, remanserint sub protectione et potestate Eius, rebus suis de antiqua lege in Ucraina anteriori non potiti, et haereditariâ suâ terrâ privati, quam ab antiquo usq. ad annum 1712, non interruptim sub varijs fortunae ictibus colebant et inhabitabant, proprijsq. viribus, vicinorum hostium impetus, sustinebant, tunc Respublica, nunquam poterit esse certa et secura suae ibi possessionis; si quidem Porta et Hanus, ingruente quandocunque bello cum Polonis, habebunt Zaporovienses, tanquam escam hamo impositam ad alliciendum et attrahendum in partes suas utramq. Ucrainam, imo illicium Turcis et Tartaris poterit, illa esse, inchoandi belli pro redigenda illa regione suae possessioni, ad introducendum locandumq.

ibi Cosacos Zaporovienses, quorum numerus in insulis Borysthenis in dies crescit augeturq.

3. Quod semper sit dubius belli eventus, cuius alea, si adversa sorte votis nostris ceciderit, nobisq. vindicare, confoederatis et auxiliaribus armis citeriorem Ucrainam de potestate, et immani Moscovitico iugo non permiserit, tunc ut saltim anteriorem illam Ucrainam, mihi Duci, successoribusq. meis, cum exercitu Zaporoviensi, in obsequio Regis et Reipublicae inhabitare liceat, in omni iurium et legum immunitate. Aequum enim et iustum existimo, ut Ucraina illa nobis in signum gratitudinis à Republica concedatur, quoniàm Nos non alio fine, ad opem tutelam et protectionem Serenissimi pie defuncti Regis confugimus, nisi ut excusso de universa gente Ucrainensi, Moscovitico iugo, rediremus cum utraq. citeriori et anteriori Ucraina, à Republica avulsa, in obsequium eiusdem Reipublicae. Et quamvis adversus belli eventus, vota nostra eluserit, tamen voluntas nostra in commodum Reipublicae intenta, pro actu debet stare (in magnis enim et voluisse sat est) specialemq. respectum et gratiam, apud eandem Rempublicam mereri, praesertim cum pro bono Eius publico, omnibus nostris bonis, mobilibus et immobilibus, privati, depraedati, spoliatiq. non habeamus nunc civitatem permanentem.

4. Quod ego Dux oblatum mihi, à Porta Othomanica privilegium (quod et nunc ad manus habeo) in possessionem Ucrainae despexerim, mandatis Eius non obtemperaverim, stimulis Hani recalcitraverim, abitu meo cum Exercitu ex Turcia in Ucrainam, a me possidendam, adventum ad eandem Portam Plenipotentiarij Polonici non praevenerim, quod si fecissem, iam actum esset de Ucraina, et quantum ex hac vicinitate a protectione Turcica dependente, rebus Polonicis damnum et periculum, immineret, res sole clarior patet.

His igitur praemissis, humillime supplico, ut S-a V-a R-a M-tas piam intentionem et assecurationem piedefuncti Regis, gloriosissimi sui Antecessoris, in procurandis commodis meis exercitûsq. Zaporoviensis, ad actum deducere, futuroq. pacis cum Serenissimo Rege Poloniae tractatu, ijs prospicere, et haec quae sequuntur puncta, Plenipotentiarijs suis promovere clementissime mandare dignetur praesertim:

Puncta ad tractatum pacis cum Serenissimo Rege Poloniae et Republica.

1. Ut Serenissimus Rex Poloniae stando promissis suis, quibus per Ablegatos Kaplan Gierei Hani, Portam Othomanicam assecuravit (uti testantur literae eiusdem Hani, ad pie defunctum Regem hac de re scriptae) concedere mihi Exercituiq. Zaporoviensi, velit sedes habitationisq. loca, in Ucraina anteriori, praecipue in bonis Regijs, quorum

Praefectis vulgò Starostis, potest S-a Sua Regia M-tas per commutationem alias Praefecturas in Polonia conferre, cum maiori eorum emolumento, et securiori possessione. Bona autèm haereditaria, in eadem Ucraina anteriori existentia, libera erunt à cohabitatione et cultura Cosacorum, omnibusq. Ducis eorum praetensionibus, sed haeredes et Possessores, uti nunc, sic et in posterum gaudebunt suis iuribus, immunitatibus, reditibus et omnibus suis facultatibus inviolabiliter.

2. Ut Serenissimus Rex Poloniae, secundùm antiqua privilegia et pacta, concedat ad inhabitandum anteriorem Ucrainam (exclusis bonis haereditarijs) Cosacis à Borysthine ad flumen Slutz, limitesq. qui eo extenduntur, vi et beneficio eorundem pactorum confirmet, intra quos limites, Cosaci in bonis Regijs habitantes, fundaq. sua possidentes, manebunt semper in obsequio Regis et Reipublicae fideli, proprijs suis stipendijs militabunt (Cosacus enim significat levem militem) gratis servient, ac fortiter viribus suis obstabunt, contra omnes hostes Reipublicae, quae nulla ipsis pro servitijs militaribus, stipendia solvet, nec ipsi haec praetendent, contenti sua sorte, possidendorum in bonis Regijs fundorum.

3. Ut plebs promiscue cum Cosacis in bonis Regijs Ucrainensibus cohabitando, Duci Cosacorum subiaceat, et omnes proventus, quibus Praefecti eorundem bonorum Regiorum vulgo Starostae in Ucraina fruuntur ad Ducem pertineant, Dux autèm his proventibus, stipendiariam militiam, equestrem vulgò Companienses, et pedestrem vulgò Serdiukos, aut si placuerit exotico more regularem eriget, in obsequium Regis et Reipublicae, stipendiaq. ipsis providebit, et sic ex privato Praefectorum usu, redibunt isti proventus in bonum publicum.

4. Ut milites Copiarum Regni Poloniae et Magni Ducatûs Lithuaniae, nulla habeant stativa in Ucraina anteriori, sed ut illa relinquantur, absolutae Ducis Cosacorum dispositioni, pro locatione Zaporoviensium, Companiensium et Serdiukorum, pro antiqua consuetudine pactis confirmata, quae usq. ad annum 1712 observabatur inviolatè.

5. Ut Cosaci tanquâm milites, antiquis iuribus et libertatibus suis, gaudeant, ac in obsequio Regis et Reipublicae manendo, à nemine dependeant, nisi à Duce suo, soliusq. ipsius imperio pareant, Dux verò eorum, non ab alio aliquo, nisi à Rege et Republica dependeat, et sicut Duces Poloniae et Magni Ducatus Lithvaniae, respectu suorum officiorum et publicarum expensarum, habent collatas sibi, à Rege Praefecturas, ita et Dux Zaporoviensis, ut eodem Regis et Reipublicae beneficio gaudeat, secundum pacta cum Duce Chmielnitzki conventa

6. Ut Zaporovienses insulas Borysthenis inhabitantes antiquis suis

legibus, libertatibus, privilegijs, beneficijs, et immunitatibus, à Regibus Poloniae sibi collatis in perpetuum glorientur.

Et haec sunt tractatum pacis cum Rege et Republica concernentia, quae videntur non adèo esse difficilia, imo publicum Reipublicae commodum spectantia, et securitati eorum providentia. Restat solum ut S-a V-a R-a M tas ad promovenda illa, executioniq. danda, activitate Sua Regia momentum addat, quod humillimè peto, tanquàm

Sacrae Vestrae Regiae Majestatis
humillimus Servus
Philippus Orlik D. E. Z.

XXXII.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine Clementissime.

Iter mihi praefixum (quod utinam faustum fortunatumq. sit) in commodum Regni Sueciae instituens, priùs ad Serenissimum Potentissimumq. Regem Magnae Britaniae, inde Viennam, et ulterius per Hungariam ad Orientem, expedio ad parandam mihi viam, quo intendo, adfinem et Generalem Vexilliferum meum Ioannem Hertzyk, ad Seraskierium et Hanum, cum literis S-ae V-ae R-ae M-tis et Serenissimae Reginae de successione M-tis suae in regnum et de evectione S-ae V-ae R-ae M-tis in thronum, item in negotio meo scriptis, et cum literis etiam meis, ad eundem Hanum et Seraskierium destinatis, cum quibus literis omnibus, debet ille iter suum conficere per Poloniam, una cum fratre suo natu maximo, summo vigiliarum Praefecto, qui nunc in una villa octo milliaribus distante à Varsavia, incognito propter investigationes Ministri Moscovitici degit, sub patrocinio D-ni Generalis Poniatowski, et expectat huius fratris sui ibidem adventum, ut possit una cum ipso unum capere iter, ille ad Hanum, et hic ad Seraskierium, quibus meis missis, D-ni Generales Poniatowski et Urbanowitz, promittunt mihi literis suis, fidemq suam spondent, procuraturos se fore omnem securitatem transeundi per Poloniam ad Turciam, cum literis S-ae V ae R ae M-tis et meis. Iàm igitur Adfinis meus iste Ioannes Hertzyk, manet in procinctu migrandi hinc per mare in Poloniam, cui tale, quale potui, suppeditavi viaticum, nimirùm 50 ducatos, et centum thaleros argenteos, ex quatuor millibus imperialium, quae post exsolutionem per manus D-ni Grill (cuius in hoc fidem attestor) Creditoribus meis 7.712 thalerorum argenteorum, restant mihi pro obeunda tàm longa et periculosa via, pro rebus gerendis, et sustentanda familia mea, iste verò Adfinis meus, postquàm pro uno so-

lùm huius anni quadrante provisionem suam acceperit, coactus fuit per duos quadrantes, debita contrahere, quibus non persolutis discedere non potest. Supplico igitur ut S-a V-a R-a M-tas clementissimè prospicere eius extremae egestati dignetur, tanquàm huius, quî adhaerens fidelitate sua partibus Beatissimi Regis, amplissimam suam fortunam perdidit, et ad incitas redactus est, Matrem, verò uxorem, et cara pignora, Captivitati Moscoviticae exposuit, et certè meretur misericordiam, cui ipsum recommendo, maneoq. indesinenter

Holmiae 10 Octobris
1720

Sacrae Vestrae Regiae M-tis.
humillimus Servus
Ph. Orlik

Родина Войнаровських в Швеції.

(Причинок до історії недолї Мазепинцїв).

Написав *Альфред Єнсен.*

(Dr. Alfred Jensen).

Між українськими збігцями, що прибули в 1710-их роках до Швеції, аби піднести свої жаданя до Кароля XII і шведської державної каси, була також, як відомо, і жінка Войнаровського Анна, з дому Мирович. Її муж — сестрінець Мазепи — позичив шведському королеви протягом 1709—1713 років в загальній сумі 57.800 дукатів, 45.000 талярів Альберта і 60.000 цїсарських талярів. Про грошеві трудности, які вложив на шведське правительство король Кароль XII через сей та инші довги, затягнені в Турції (загальна сума довгів сягала близько 20 міліонів шведських корон), подав докладні відомости шведський архівар Др. Теодор Вестрін в своїй інтересній статї: „Anteckningar om Karl XII orientaliska kreditorer“ (Historisk Tidskrift, 1900).

В звязку з моїми студіями про Мазепу я переглянув докладнійше акти шведського державного архіва використані Др. Вестріном, оскілько ті акти відносять ся до родин Войнаровського і Орлика; і хоч я на сїм місцї обмежую ся лише висше згаданими актами, однак думаю, що для української історії повинно бути інтересним опублїкованє деяких виїмків з орїґінальних документів, котрі відносять ся до сеї справи. Загалом шведський державний архів посїдає коло 70 листів Анни Войнаровської, писаних до шведського правительства (по німецьки, шведськи, французьки і латиньски; більша частина писана секретарем, а деякі власноручно).

По упімненю, яке вислав до шведського правительства сам Андрій Войнаровський з Демотики 28 цьвітня 1714 року, його жінка написала з Вроцлава 25 цьвітня 1715 року слідуюче письмо, в котрім жалуєть ся на свою нужду і на поведенє мужа. З того письма видно також, що російське правительство з конфіскувало її маєтки на Україні, а матір і сестер Войнаровської замкнуло до вязниці у Москві.

„Найяснійший і могучий королю, мій всемилостивійший Пане![1])

Як через цілий час мого вигнаня піддержувала мене завсїгди в Туреччині ласка і опіка священної королївської Величности, мого всемилостивійшого Пана, так і нинї приходжу до Неї з просьбою, щоби священна королївська Величність, мій всемилостивійший Пан, по вродженій своїй доброті до всїх нещасних і пригнїчених, змилував ся також і над моєю бідою.

Покинута чоловіком разом з сином, не маю від него ніякої піддержки. Син без всякої причини пробуває у Віднї, далеко від опіки священної королївської Величности. Щоби його нерозважність не пошкодила менї в протекції священної королївської Величности, приношу до королївських стіп сю покірну просьбу, представляючи моє нещасливе положенє: тут менї відобрано всї засоби до житя, а вдома на Українї все пограбили, бо всї наші дібра забрали в посїданє Москалї, мою маму, братів і сестер моїх увязнили і вислали до Москви; — одно менї зістає, просити протекції Вашої Королївської Величности, котра завсїгди менї сприяла і мене піддержувала.

Вроцлав, 25 цьвітня 1715.

Священної Королївської Величности і т. д.
Анна Войнаровська.

---

1) „Serenissime ac Potentissime Rex Domine mi Clementissime!

Uti per totum hoc tempus exilii mei sustinuit me semper Protectionalis Sacrae Regiae Majestatis Domini mei Clementissimi gratia in Turcia; ita et nunc suppliciter recurro ad illam, ut Sacra Regia Majestas, Dominus meus clementissimus ex innata sua clementia, quam habet in omnes miseros et afflictos, etiam meae misereatur miseriae.

Nam a Marito meo derelicta cum filio, nullum ab ipso habeo supplementum. Et ille sine ulla ratione Viennae manet huiusq., longinquus a Protectione Sacrae Regiae Majestatis. Cujus imprudentia ut non afferat mihi damnum in Protectione Sacrae Regiae Maistis, hanc pedibus adiicio Regiis humillimam supplicationem, statum meum miserum exponendo: quod hic omnes iam mihi subtracti sunt modi vivendi, domi vero in Ukraina omnia mihi rapta sunt, quoniam omnia bona nostra mosci in possessionem acceperunt, et Matrem meam, fratres et sorores meas in captivitatem acceperunt et in Moscoviam miserunt, unicum mihi

В самий день нового року 1718 вислала Войнаровська з Лунд, міста в південній Швеції, де вона перебувала часово по дорозї до Стокгольма, слїдуючу просьбу до короля:

„Пане! [1])

Ваша величність здивуєть ся, бачучи мене у своїх стіп зі сльозами в очах в день, коли після звичаю всї тїшать ся і радують ся.

То не значить, щоби я не розділяла рівно з найвірнїйшими Вашими підданими щастя, яке вони чують під панованєм Вашої Величности; алеж трудно мати ясне чоло, коли хтось не має з чого вижити. По трехмісячнім очікуваню, дуже довгім, як що взяти під розвагу моє становище, я стою перед кінцем року, але не бачу кінця моїм нещастям і, коли б я не мала твердої надії, що Ваша Королївська Величність зарядять виконанє того приреченя, яке ласкаві були менї дати, то менї здавало ся би, що новий рік наступає лиш для того, аби продовжити мої страждання.

Однак крики моїх покинутих дїтий подвоюють ся, нетерплячість моїх невблаганих вірителїв зростає і власна нужда мене пригнїчує.

Змилуйте ся наді мною, Пане, і не допустїть, щоби я підвела ся з перед Ваших стіп, не замінивши сльози, які витискає менї тяжка потреба, на сльози вдячности.

---

restat, hanc implorare Protectionem S. R. Maistis, quae semper me fovebat et alebat.

Sacrae Regiae Maistis Domini meĭ Clement: mi

Vrastislaviae, 25 aprilis a: o 1715.

fidelis subdita
Anna Voynarovska.

[1]) Sire

Votre Majesté doit etre surprise de me voir a ses pieds les yeux baignés de larmes un jour que l'usage a donné à la joie et al' alegresse universelle.

Ce n'est pas que je ne partage egalement avec les plus fidels de ses sujets le pretieux bonheur qu' ils trouvent dans la conservation de V-tre Maj-te; mais il est mal aisé de composer un front serein, quand on n'a pas de quoi vivre. Apres une attente bien longue en comparaison de mon etat de trois mois, je vois finir l'année sans voir quelque fin à mes malheurs et elle me paroitroit ne vouloir se renouveller que pour faire durer mes peines, si je n'avois la ferme confiance que V-tre M-té fairoit executer la promesse qu' Elle a eu la grace de me donner.

Cependant les cris de mes enfans delaissés redoublent, l'impatience de mes creanciers impitoiables augmente et ma propre misère m'accable.

Ayés pitié de moi sire et ne permettés pas que je me releve devant vous sans changer en larmes de reconnoissance, celles que la plus dure necessité m'a fait repandre.

Ваша Величність дали знаки своєї добрости людям, котрі в оправдане права на ласку могли покликувати ся лише на свою нужду, але я маю по при то й инші титули, котрі повинні прихилити Вашу Величність на мою користь.

Я закінчую бажанем щастя для священної особи Вашої Величности, бажанем тим більше горячим, що довгий і щасливий біг її житя являєть ся єдиною надією для мене, покинутої чужинки.

Позістаю і т. д. А. Войнаровська.

„Довгий і щасливий“ вік високого довжника, як відомо, не потревав довго, бо Кароль XII умер в тім самім році. Довжний запис на півміліона срібних талярів, що Кароль XII виставив в роції 1713, був відновлений шведським правительством в р. 1718; се однак нічого не помагало п. Войнаровській в її грошевій потребі і в її юридичних правах. Такі обставини змусили її поновити прошеня, вдаючись з ними до нового правительства. В письмі до королеви Ульріки Елеонори вона дякує за одержані 500 пльотів [1]), але, річ зрозуміла, не може тим вдоволити ся, тим більше, що одна з попередних заплат в 6.000, доконана монетою з примусовим курсом (mynttecken), не представляла майже жадної вартости, бо та монета, котра була пущена в оборот безоглядним міністром скарбу Ґерцом і мала примусово установлений курс, в скорім часї стратила майже всяку цїну.

Письмо з 18 червня 1719 року звучало:

Панї! [2])

Ваша Величність були ласкаві виасиґновати менї суму 500 пльотів, аби помогти менї упорядкувати справи в моїм скрутнім положеню; прошу

V-tre Majesté a donné des marques de sa bonté à des personnes qui n'avoient d'autre droit d'y pretendre que leur seule misere, pour moi j'ai avec celleci d'autres titres qui la doivent interesser en ma faveur.

Je finis en faisant de voeux d'autant plus ardens pour la personne sacrée de V-tre M-té que le long et l'heureux cours de sa vie fait l'unique esperance d'une étrangere abandonnée comme moi.

Je suis avec une profonde veneration Sire

de Votre Majesté

la tres humble et tres soubmise servante

A. Woynarowska.

[1]) plåt = 2 срібним талярам.

[2]) A la Reyne, Madame.

Votre Majesté a eu la bonté de m'assigner la somme de 500 plotes pour me tirer d'affaires dans ma necessité dans le royaume de

уклінно не толкувати того в злу сторону, коли я скажу, що ся невелика сума не вистарчила і в десятій части для того, аби задовольнити моїх віритєлїв. Через то я приходжу до Вашої Величности з просьбою зробити менї ласку і дати таку суму, яка вистарчила би для того. Правда, Ваша Величність були ласкаві і казали виплатити менї 6.000 Muntecken, але на жаль ті гроші в скорім часї стратили на вартости, так що передавши їх правительственним комісарам я понесла шкоду на 4.000 талярів срібною монетою; через те я змушёна була продати свої лїпші убраня, аби удержати ся самій і прийти на поміч родинї. Я сподїю ся, що Ваша Величність вглянеть ся на мою біду і потішить мене прихильним рішенєм.

Позістаю і т. д. Анна Войнаровська.

В наслїдок того шведський сойм признав Войнаровській в р. 1720 4.000 срібних талярів річно. Але Войнаровська не схотїла на тоє пристати і 27 серпня тогож таки року предложила королївській радї нову жалобу, давши в нїй вираз жалям на своє безвідрадне родинне положенє.

Мої Панове! [1])

Її Величність королева зволила відіслати мене до Високих Станів, аби пошукувати мою претенсію; отже я просила се зібранє дати менї задоволенє, але не дістала нїякого рішеня, а лише асиґнату з 4 цвітня

Votre Majesté. Mais j'ose bien prendre la liberté de me jetter aux pieds de Votre Majesté et de La prier tres humblement de ne pas prendre de mauvaise part de dire à Votre Majesté, comme cette petite somme ne suffissoit pas pour le dixieme partie de contenter mes creanciers. C'est pourquoy je recours à Votre Majesté de me faire la grace de me soulager avec une somme suffissante pour cela. Il est vray que Votre Majesté a eu la bonté de me faire avoir 6.000 Muntecken, mais par malheur elles ont esté decriées fort peu de temps apres, qu' ainsi en les rendant aux commissaires ordonnés, je me suis trouvé de court de 4.000 Daler Silvermunt, qui sont resté là sans aucun usage ny cours, par lá-il m'a fallu vendre mes meilleures hardes pour ma subsistance et outre cela de me ne voir point de moyens pour secourir ma pauvre famille. J' espere que Votre Majesté aura égard à ma misere et me soulagera d'une Resolution favorable, comme etant avec le plus profond Respect

Madame

de Votre Majesté

la tres humble et la plus soumise servante

Anne Woynarowska.

[1]) Mes Seigneurs.

Sa Majesté La Reine m'a fait la grace de m'envoyer à Messieurs les Etats pour demander ma pretention; ainsi j'ay sollicité aupres cette assemblée pour ma satisfaction, mais je n'en ay aucune Résolution, seulement une assignation le 4 avril 1720 pour deux mille plottes.

1720 р. на дві тисячі пльотів. На сю асиґнату я дістала лише 500 пльотів в день 9 мая. Я просила Пана президента Ляґерберґа виплатити мені решту, але до тепер не дістала ані гроша. Через те позволяю собі уклінно просити Ваші Ексцеленції вглянути в ту кривду, яку мені заподіяно. Я абсолютно не можу вижити з тих двох тисяч пльотів, які мені признали на удержане, а до того заплатити векслї за свою родину на Шлеску і покрити старі довги, як мого чоловіка, так і мої власні. Коли б я, нещасна, нічого не дістала, то побоюю ся, що вмру з біди, бо я чужинка, що не має тут ані родичів, анї дібр. В сїм положеню я не знаю, як я зможу істнувати. Менї писали зі Шлеска, що не хотять на дальше тримати моїх дїтий, бо я не в станї посилати гроші для своєї родини. Я попадаю в розпуку, бачучи що мій чоловік в тюрмі вже четвертий рік, а не має жадної підпомоги зі Швеції, і прошу, Мої Панове, осудити, чи то справедлива заплата чоловікови, котрий посвятив своє щастє і майно для сего народу, — щоби покинути його в біді. Іменем Бога благаю Вас, Мої Панове, йще раз не дати менї нидїти надалї в такім тяжкім положеню, постановити остаточне рішене, бо я не чую в собі сили бути в розлуцї з родиною. В надії на прихильне полагоджене і т. д.

Анна Войнаровська.

Je n'ay receu sur cette assignation que 500 plottes le 9 du mois de May. J'ay prié Monsieur le President de Lagerberg pour que je sois payé du reste, mais jusqu' à present je n'ay pas receu un sol. C'est pourquoy je prens la liberté de supplier tres humblement Vos Excellences d'examiner l'injustice qu'on me fait; je ne peux pas absolument subsister de ces deux mille plottes qu'on m'a ordonné icy pour mon entretien et payer les lettres de change pour ma famille en Silesie et satisfaire les dettes du temps passé, tant de mon mary que de moy. Si je seray aussi malheureuse de ne rien recevoir, je coureray risque de mourir dans la misere, car je suis ètrangere sans parents et sans biens icy. Ainsi je ne sçay pas comme je pourois subsister et vivre. On m'a aussit ecrit de Silesie, qu'ils ne veulent plus garder mes Enfants chez eux puisque je ne suis pas en etast d'envoyer d'argent pour ma famille. Je suis au desespoir de voir mon mary en prison depuis quatre ans sans le moindre secours de la Suede, et je vous prie, Messeigneurs, de voir, si c'est la juste reconnoissance pour un homme et sa famille apres avoir sacrifié son bien et sa fortune pour cette nation et de l'abandonner dans la misere. Je vous supplie, Messeigneurs, encore au nom de Dieu de ne me laisser plus languir dans mon triste état, de me donner la derniere Resolution, puisque je ne me trouve pas capable d'etre eloigné de ma famille. En esperance d'estre favorablement exaucé, je suis avec soumission

Messeigneurs

Votre tres humble et tres obéissante servante
Anne Woynarowska.

Тому що шведське правительство, з легко зрозумілих причин, не квапило ся зі сповненєм жадань Войнаровської, то вона попросила видати їй заграничний пашпорт і зажадала урядової посвідки, що „в Швеції не хочуть заплатити їй довгу“. Меморіял в сій справі був відчитаний 30 вересня 1723 державним секретарем бароном фон Гепкеном на засіданю королївської ради, при чім граф Кронгіельм сказав: „Я дуже бою ся, що коли вона не дістане ніякого задоволеня, то ся справа наробить іще не раз клопотів. Вона знаходить ся тепер в нужді і я думаю, що коли би з нею прийшли до згоди, то Войнаровська зрікла ся би значної части своєї претенсії і вдовольнила ся би тим, щоби побирати заплату ратами протягом пяти, шости, а може навіть десяти літ. На случай же, коли вона відїде з краю нїчого не діставши і поставить своє жаданє через посередництво якогось延 пануючого дому, то з певністю ми не збудем ся так легко тої цїлої справи“.

В такім дусї рішило і правительство, постановивши поручити державній касї виплатити Войнаровській ту суму, яка була признана їй соймом. Однак вона не схотїла, щоби її збули річною рентою в 5 або 6 тисяч талярів, і енерґічно піддержувала свої жаданя. Сї зусиля вінчали ся успіхом, бо в р. р. 1725, 1731 і 1734 вона дістала великий замок Тіннельсе, гарно положений на Мелярськім озері, а до того значну заплату готівкою і дім в Стокгольмі. Та і се не вповнї вдовольнило Войнаровську, бо в листї до короля вона жалуєть ся на то, що з 26 мужицьких загород, які мали належати до замку, вона дістала лише 13, а „того не вистарчає для веденя господарства і удержаня маєтку в порядку“.

Про пригоду, яка спіткала в Гамбурзї 12 жовтня 1716 р. полковника запорожського війска Мазепи, знаходить ся в шведськім державнім архіві (віддїл Biographica) оффіціальний документ. Се витяг з довірочного письма до міністерства заграничних справ в Стокгольмі, датованого: Гамбурґ, 13 жовтня 1716 р., і писаного правдоподібно королївським шведським резідентом. Донесенє звучить:

[1]) „Тут в Гамбурзї нема більше безпечности. Не кажучи про инші приклади, з котрих багато відомі вже Вашій Ексцеленції, вчера попо-

[1]) „Es ist sonsten allhie in Hamburg nunmehro keine Sicherheit mehr, in dem man, die vorigen exempla nicht zu berühren, viele selbi-

лудни в білий день напали в повозї відомого Войнаровського, небожа Мазепи, котрий був при шведськім королеви в Турції і завитав до Гамбурґа вже зо два місяці перед тим, і арештувавши відвезли до помешканя тутейшого московського резідента. Він обідав у графинї Кеніґсмарк і коли, вертаючи звідтам до дому, переїздив по так званій улиці ABC, то московський резідент, засївши з гамбурською сторожею в числї близько 16 чоловіка в однім домі, впав на повіз і змусив Войнаровського, як арештованого, їхати до його дому. В той сам час випускають на улицю 12 российських драґонів, що стояли за брамою, і ставлять їх на варту коло дому при біднім Войнаровськім. Нема сумнїву, що він буде виданий цареви і з ним зле скінчить ся. Кілька днів перед тим його нераз перестерігали приятелї, аби мав ся на бачности перед таким лихом і виїхав звідси. Але він сміяв ся собі з того, сказавши, що він не підданий царя і що правно Росияне не можуть мати до него нїчого. Що буде з ним далї, буду мати честь повідомити при найблизшім случаю. Я в деякій мірі не можу взяти тутейшій радї се арештоване за зле, бо по цїлім містї йде поголоска, що Войнаровський може справити ся за одну ніч вісїмнацять разів, а таких людий не можна терпіти в упорядкованій державі.

---

ge Ewr Excell. ohne dem schon bekandt sind, gestern nachmittag den bekandten Wonjaroffski, des Mazeppa Enckel, der sich bey dem König in Schweden in der Türckey aufgehalten und welcher allhie ettwae ein paar Monathe gewesen, bey hellem Tage in der Gutsche beym Kopf genommen und ihn nach des hiesigen muscowitischen Residentes Behausung gefänglich hingefahren. Er hatte zu Mittag bey der Gräfin Königsmarck gespeiset und wie er von dannen nach Hause durch die so genannte ABC — Strasse fahren wollte, hält sich der muscovitische Resident mitt einer Hamburgischen Wache von ettwaen 16 Mann in einem gewissen Hause heimblich auf, springet so gleich im Vorbeyfahren an den Wagen und forciret ihn solchergestalt nach seinem Hause als ein arrestant zu fahren. Zu gleicher Zeit werden 12 russische Dragoner, die vorm Thor gehalten, in die Stadt gelassen, welche die Wache bey dem armen Wonjaroffsky in des Residenten quartier versehen. Es ist kein Zweifel, dass er an den Czaaren werde extradiret werden und seine Zeit übel passiren. Es ist einige Tage vorher von vielen seiner guten Freunde vielfältig gewarnet worden, sich für dergleichen Unfall in acht zu nehmen und sich von hier zu begeben. Er hatt aber alles in den Wind geschlagen und gesaget: Er wäre kein Unterthan vom Czaaren und die Russen könten an ihn mitt recht nichtes haben. Wie es weiter mitt ihm ablaufen wird, habe die Ehre hinnechts zu berichten. Ich kan gewisser massen dem hiesigen Raht wegen der arrestierung nicht viel verdencken, denn es ist in der ganzen Stadt ruchbahr, dass Wonjaroffsky es achtzehen mahl in einer Nacht thun könne, welche Leuthe dann man in einem wohlgeordneten Staat nicht wohl leiden kan.

А тутейше жіноцтво попадає від того в роспуку, найбільше ж журить ся дім, в котрім він мешкав, а також наш С.

В тиждень по увязненю Войнаровський вислав сам лист до своєї жінки, що перебувала під той час в Вроцлаві; той лист дуже добре показує його наївний, санґвінічний темперамент. В р. 1723 сей лист був переложений з польського (правдоподібнійше: з українського) на німецьке Е. Г. Вайхмантлем і зложений в шведськім державнім архіві.

Моя люба Ганю! [1])

Правдоподібно ти дістала вже звістку про моє нещастє, а саме як арештував мене в Гамбурзї московський резідент, в домі котрого я сижу вже девятий день. Через інтервенцію трех міністрів, а саме шведського, цїсарського і француського, місто не позволяє мене вивезти. Таким способом я сподію ся в Божою помічю відзискати ще свободу. Отже ти не смути ся тим дуже, бо хоч би я і мав бути увязнений до приїзду його царської величности, то однак сподїю ся, що він поступить зі мною як справедливий пан, знаючи, що я не вдавав ся ніколи нї в які змови в моїм стрием. Моя мила жінко, ти маєш в руках роспоряджене, котре я зробив на письмі перед моїм відїздом. Отже позіставай в надії, що його величність король шведський, справедливий і ласкавий пан, не позволить, аби стала ся кривда тобі і моїм дітям, але навпаки, як його ве-

---

Das hiesige Frauen Zimmer aber ist darüber an desespoir, worunter hauptsächlich das Haus, wo er gefrysset und unsern C. mitt begriffen.

[1]) Mein hertzlich geliebteste Annichen!

Vermuthlich wird Sie bereites von meinem Unglück Nachricht erhalten haben, wie dass ich nemlich durch den Muskowittischen in Hamburg arrestiret worden, in dessen Quartier ich schon den neunten Tag sitze. Die Stadt aber will mich, wegen der intercession dreyer Ministers, als des schwedisch.-, keyserl.- und französischen, nicht abführen lassen. Deswegen so verhoffe ich durch Gottes Hülfe noch frey zu kommen. Sie wolte sich deshalber nur nicht allzusehr betrüben; denn, ob ich schon bis zu Ihre Czarische Mayst. Ankunft sollte angehalten bleiben, so erhoffe ich dennoch dass er wohl als ein gerechter Herr mit mir verfahren werde, wohl wissend, dass ich mich niemales mit meinem Mutterbruder in einige consilia mit eingelassen. Meine Hertzens Frau, sie hat ja meine disposition in Ihren Handen, welche ich bey meiner Abreise schriftlich aufgesetzt. Demnach so bleibe der Hoffnung, dass Ihre Mayt der König von Schweden als ein sehr gerechter und gnädiger Herr weder Dier noch meinen Kindern einiges Unrecht werde wiederfahren lassen, sondern im Gegentheil, wie hochbemelte Mayt mich in Dero hohen protection gehalten; also auch Euch nebst meinen Kindern in eben

личність мала мене в своїй високій опіці, так перенесе ту опіку також на тебе і моїх дітий. Зобовязане його королївської величности знаходить ся в руках Ереншільда, отже ти з дітьми, поки я буду в московськім кулацї, повинна удати ся до него і видістати той документ. Моя шкатула з паперами також в добрих руках і не пропаде. Проси лише Бога, щоби я вийшов з арешту, а тодї знов все направить ся. Прошу передати привіт всім до мене прихильним і запевнити, що я позістаю і т. д.

С. А. Войнаровський.

Роспорядженє, про яке згадує в листї Войнаровський, то його тестамент, списаний незадовго перед тим в Вроцлаві 19 серпня 1716. В шведськім державнім архіві есть автентична копія з сього інтересного документу. В просьбі, адресованій до шведського правительства, жінка Войнаровського жалуєть ся на те, що деякі люди роспускають про ню злу славу, нїби вона обманниця і навіть не являєть ся шлюбною жінкою полковника Войнаровського. В жалобі з 29 вересня 1723 р. говорить ся:

„Дехто твердить, що я не жінка пана Войнаровського, а инші знов кажуть, що він розійшов ся зі мною по нашім повороті з Турції. Менї не трудно доказати противне, вказавши на то, що я пошлюблена в Бендерах під час коли там був покійний король і в присутности кількох поважних осіб, котрі можуть тое посвідчити“ [1]).

На доказ і потвердженє своїх супружих прав вона долучила копію тестаменту Войнаровського:

---

derselben zu conserviren geruhen. Die obligation von Ihro Königl. Mayst. von Schweden hat der Herr Ehrenschild in seinen Händen, wesshalber Sie denn nebst meinen Kindern, wofern ich in Moskowittischer Macht verbleiben sollte, sich bey ihm wird melden und selbe abfordern müssen. Meine Skatull mit denen Pappieren ist gleichfalls in guthen Händen, allwo sie nicht verlohren gehen wird. Bitte Sie nur Gott, dass ich möge aus dem arrest loskommen, so wird alles wiederum guth bleiben. Allen mir wohl affectionirten bitte meinen Gruss zu vermelden und zu versichern, dass ich derer, wie auch sonderlich verharre

Meiner

hertzlich geliebtesten Annichen

unterthänigster Diener

S. A. Woynarowsky.

[1]) „On a voulu debiter que je ne suis point la femme de Mos. de Woignarowsky, et dautres on dit qu'il m'avoit repudiée à notre retour de Turquie. Il m'est facile de prouver le contraire, en disant que j'ay esté mariée à Bender dans le tems que le feu Roy y estoit, et en présence de plusieurs personnes de consideration qui en pouront rendre temoignage“.

„Моїй любій шлюбній жінці, вельможній Анні Войнаровській, уродженій Мирович, за вірність, чесність, добре поведене і чесну любов, котрих я дізнав від неї так багато, хочу я дати пятьдесят тисяч талярів з капітальної суми, котра знаходить ся в руках Його Величности всесильного короля Швеції, мого ласкавого короля". [1])

Донці Кароліні Елеонорі рівнож мала бути застережена сума 50.000 талярів „замісць посагу". Решта спадщини мала припасти синови Станиславови, як скоро він стане повнолітним. До того часу його спадком мала управляти мама, котра повинна була подбати також про те, щоби син „відбув студії і подорожи по чужих землях".

З того виходить, що законні права Войнаровської не підлягають сумнївам. Однак треба зазначити, що тестамент промовчав, що Анна Войнаровська перед тим була віддана за Забілу. Принаймні так твердить жінка Филипа Орлика, котра, як здаєть ся, мала якусь антипатію до родини Войнаровського. В листі Анни Орликової до шведського короля (правдоподібно в р. 1721) вона робить навіть такий злосливий натяк:

„Бог відає про теперішню п. Войнаровську, кому вона остаточно належить, чи Войнаровському, чи її першому мужови Забілї". [2])

(В листі Скоропадського до канцлера графа Їоловіна з 3 січня 1712 р. говорить ся про жінку Семена Забіли в Бендерах, що „вона не живе з своїм чоловіком, а провадить нехристиянське, роспустне житє в шведськім таборі при королївськім маршалї Лімонтї", і що через те Семен Забіла просив позволення вступити в новий шлюб).

В тестаментї Войнаровського знаходимо також деталь, в котрім згадано про фінансові відносини Мазепи до княгині Дольскої: [3])

„В автентичних актах Королївства Польского знаходить ся запис, вписаний там per oblatam, на суму десять тисяч дукатів, котрі

[1]) „Meiner lieben Ehefrauen, der Wohlgeb. Anna Woynarowska, gebornen von Mirowicz, demnach ich ihre Treue, Ehrlichkeit, Wohlverhalten und ehrliche Liebe satsam verspührt und erfahren, will ich von der Capital summa, welche vorjetz in Ihro Mayst. des Grossmächtigsten Königs von Schweden, meines allergnädigsten Königs Händen sich befindet, geben fünfzigtausendt Thaler courant".

[2]) „Gott weiss an jetzige Frau Woynarowska wem sie auf letzte zugehörig, entweder Woynarowski oder ihre vorige Man Zabila".

[3]) „In denen authentischen Acten des Königsreiches Pohlen findet sich eine Verschreibung, so per oblatam dahin eingeliefert worden, einer

позичив був блаженної памяти Иого Ексцеленція гетьман запорожський Мазепа вельможній пані Дольскій з Ходорова, великій маршалковій великого князївства Литовського, на дібра Чорний Острів, на котрі то дібра той запис зладжений і ними забезпечений“.

На прикінці тестамент дає де кілька роспоряджень що до датків на церкви і монастирі:

„Монастиреви чесних отців св. Василія в Білостоці в Волиньскім воеводстві в Польщі тисяча талярів Альберта. Монастиреви Галата в Валахії, де поховане тіло Його Ексцеленції блаженної памяти гетьмана запорожського Мазепи, мого дядька і добродїя, тисяча талярів Альберта“.[1])

Дальше слїдували записи по тисячі талярів для монастирів Мінорітів, Капуцинів і Францішканів в Вроцлаві. Нарештї застеріг Войнаровський тисячу талярів „для того місця, де буде лежати моє грішне тїло“.

Те остатнє бажанє Войнаровського не могло бути сповнене, бо місце, де знаходить ся його могила в Якутску, невідоме. Жадний житя, може трохи легкодушний небіж Мазепи мусїв спокутувати тяжко і дорожше, нїж належало ся би, за смілї затії свого дядька. З Гамбурґа перевезли його до вязниці в Петербурзї, а по семи лїтах заслали в далеку східну Сибір. Про нещасну долю свого чоловіка Анна Войнаровська була добре інформована листовними донесенями свого вірного слуги Андрія Якубовського, котрий вислав їй з Петербурга під датою 11 жовтня 1723 р. такий лист:

Вельможна Графине, Милостива Пані![2])

Доношу Вам отсим про нещастє, яке спіткало нас несподївано, а саме мій пан дістав наказ відїхати на Сибір. Мене хотять за-

---

Summa von Zehentausendt Ducaten, welche Gelder hochseel. Gedächtnisses Ihro Excellence der Zapoworowische Feldherr Mazeppa der Hochgebornen Fraun von Chodorowa Dolska, des Gross- Fürstenthums Litthauen Gross- Marschalin auf die Güther Czarny Ostrow geliehen und auf welche selbe Verschreibung eingerichtet, und damit ver- assecuriret worden ist“.

[1]) „In das Kloster Bialystok genant, in der pohlnischen Woywodschaft Wolhynien gelegen, an die Ehrwürdigen Patres des S. Basilii: Eintausendt Thaler Alberts. In das Kloster Gallata in der Wallachey, allwo der Cörper Ihro Excellence des Zaporowischen Feldherrn Mazeppa seel. Andenkens, meines Mutterbruders und Wohltäters begraben liegt: Eintausendt Thaler Alberts“.

[2]) Wohlgebohrne Gräfin, Gnädige Frau!

Berichte Sie hiemit unser Unglück, welches uns hier unverhofft begegnet, denn mein Herr hat Ordres nach Syberien zu reisen. Mich

держати тут; відїзд повинен наступити як найскорше. Я був у шведського амбасадора Цедеркрайца і у пана амбасадора Штамбке і слезно просив їх, чи не змогли би вони вистарати ся для него позволеня перечекати до зимової дороги, але дотепер з того нїчого не вийшло, і я дав майорови 3 дукати, щоби відтягнути відїзд принайменше на 8 днїв, до повороту Його Царського Величества, котрий перебуває поза Петербурґом, і тому не можна просити Його о відрочене терміну відїзду на 2 місяцї, аж поки не наступить лїпша дорога, а я не повідомлю Вас і зроблю приготованя до подорожи. А вони дають йому лише одного коня, що зовсім не вистарчає. На случай, коли він буде змушений виїхати зараз, то треба буде позичити гроший і найняти ще одного коня, аби він не вмер в дорозї; також мушу дати йому в дорогу гроший. А я маю тут малий кредит; вони ж не хотять помогти, лише пан амбасадор Штамбке дав менї 5 дукатів, а на решту я мушу жебрати, не можучи помогти в инший спосіб панови, котрий дістає від них всього 2 копійки денно, з чого не можливо удержати ся. Ми тепер в великій нуждї, а тому прошу Вас, милостива панї, скоро лише дістанете сей лист, переслати нам гроший або дати порученє, аби я міг тут щось дістати, щоби він не згинув в дорозї, і прошу Вас, як що я позичу, то щоб Ви то все перейняли, бо я не можу зробити инакше з огляду на велику скорість, з якою треба все робити.

---

aber wollen sie hier behalten und dieses soll in der Geschwindigkeit geschehen. Ich bin bey dem schwedischen Envoyé Cederkreutz gewesen und bey dem Herrn Envoyé Stambke und habe sie mit Thränen gebethen, ob sie nicht könten es so weit bringen dass sie ihm einige Wochen Frist geben sollten bis an den Winterweg, aber daraus ist bis dato noch nichts ausgerichtet, und dem Major habe ich 3 Ducaten gegeben, dass er die Reise auf einige acht Tage aufschieben soll bis Ihro Czaarische Majestät wiederkömt, weil Sie sich nicht in Petersbourg befunden haben dass man anhalten könte um 2 Monath Frist bis besser Weg wird, und dass ich Sie berichten kan und ihn auf seine Reise zu versorgen. Denn sie geben ihm nicht mehr als ein Pferd und damit kan er nicht fortkommen. Im Fall er gleich fort muss, so muss ich suchen dass ich Credit machen kan und noch ein Pferd dazu zu miethen, dass er auf der Reise nicht sterben sollte, und muss ich ihn auch mit Geld versorgen, aber ich habe hier nicht viel Credit und sie wollen mir wenig helfen als nur der Herr Envoyé Stambke hat mir 5 Ducaten gegeben, das übrige muss ich betteln, weil ich ihn auf keine andere Weise helfen kan, denn sie geben meinem Herrn nicht mehr gage des Tages als 2 Copeken womit er unmöglich sich unterhalten kan, und weile wir also itzunder in solcher Noth stecken, so bitte Sie gnädige Frau Gräfin dass Sie uns so bald Ihr das Schreiben zu Handen kommt uns was überzumachen oder Commission geben dass ich hier was bekommen kan, dass er nicht auf der Reise crepiren möge und bitte Sie, wenn ich Credit mache dass es alles bey Sie angenommen werde, weil ich es anders we-

Від Пана амбасадора Штамбке я дістав 5 дукатів, а від його слуги взяв на дорогу перуку, яка коштує 3 дукати. Коли зроблю йще які довги, то донесу Вам про все. Я не можу його покинути. Пані графиня нехай не непокоїть ся, що я не дбаю про него, бо я бігаю і тружу ся по цілих днях, і нападаю людий, так що вони аж подражнені і не хотять мене вислухати. Був я і у пана амбасадора Кампердона. Він не хотів говорити зі мною, бо розсерджений, що я його забагато нападаю, а я не маю поради в біді і найпокірнїйше прошу Вас, милостива пані, о поміч. Що дотичить мене, то я дістав наказ зажадати собі пашпорт і тому прошу о повідомлене, що маю робити в сій справі, чи я повинен доставити мого пана на Сибір, чи маю прибути до Швеції. На разї не маю нічого більше донести, через то кінчу. Мій пан поручаєть ся покірно пані графинї, дітям і всім добрим приятелям і жалуєть ся на те, що з ним поступають тут не похристияньски. Я зістаю рівнож на цілий мій вік пані графині

покірний слуга і вірний раб

Андрій Якубовский.

В наступнім листї, датованім: Петербурґ, 21 серпня 1723, той сам Якубовский, справдї „покірний слуга і вірний раб“, дякує графинї за лист і посилку річий — то були сорочки, пантофлї, обув і т. п.; одначе обув була така тїсна, що її треба було продати в Петербурзї. Далї для заспокоєня її він запев-

---

gen grosser Geschwindigkeit nicht thun kan. Von dem H. Envoyé Stambke habe 5 Ducaten bekommen, und von s. Kammerdiener habe eine Paruque auf die Reise genommen, die kost 3 Ducaten. So ich noch welche Schulden hier mache, will ich es Ihr berichten von allen denen. Ich kan ihn unmögl. verlassen. Die Frau Gräfin soll sich nicht über mich beschweren als sorge ich hier nicht für ihn, denn ich laufe und bemühe mich alle Tage und überlaufe die Leute, dass sie gantz verdriessl. seyn und auch nicht wollen anhören, bey H. Envoyé Camperdon bin ich auch gewesen. Der wollte sich auch nicht sprechen lassen, weil sie verdriessl. seyn, dass ich sie allzustark überlaufe, und ich kan mich in meinem Elende nicht helfen, bitte also unterthänig die gnädige Frau uns zu assistiren. Was mich anlangt so habe ich Ordres mein Pass zu fodern, darum bitte ich Sie soll mir rathen, was ich bey der Sache thun soll, und mir baldige Nachricht davon wissen zu lassen, wo ich mich hinwenden soll, ob ich meinen Herrn auf meine Unkosten nach Syberien bringen soll, oder ob ich von hier nach Sveden kommen soll. Itzunder weiss nicht mehr zu berichten also schliesse, und empfehlet sich mein Herr gehorsamst bey der Frau Gräfin und den Kindern und allen guten Freunden und beklagt sich dass sie mit ihm hier nicht christl. handeln. Ich verbleibe auch lebenslang der Frau Gräfin

Gehorsamer Diener und getreuer Knecht

Andere Jakubowski.

нює, що з часом все прийде до ліпшого і від Войнаровського відійдуть „згризоти і нужда“ (Chagrien und Elend). Пан знаходить ся в арешті під таким строгим доглядом, що з ним трудно сказати одно слово.

„Я мушу робити те все крадькома... Ліпше нам було би під поганами і Турками, у них було би мабудь лекше ніж тут, де люди не мають милосердя, так вони обходять ся зі мною і моїм паном; бо пси мають більше волї ніж ми і їх не замикають так як нас. Волїв би мій пан жебрати як має мучити ся тут в таких злиднях“. [1])

Сей безвідрадний образ він ілюструє кількома фактичними деталями, н. пр.:

„Що до краватів, які дістала графиня фон Кеніґсмарк від мого пана, то пан дав Дікманови порученє забрати від графинї фон Кеніґсмарк все до себе і передати Вам до Вроцлава“. [2])

В третім листї Якубовского (Петербурґ, 14 вересня 1723), в котрім він знова запевнює про свою вірність і готовість служити, між иншим говорить ся: „Цїлий час я побоював ся, що його будуть випитувати про його відносини до Мазепи“.

Войнаровська робила енерґічні кроки як перед российським міністром в Стокгольмі [3]), так і перед шведським правительством, щоби вернути свободу свому нещасному чоловікови, але всї заходи завели. Войнаровського вислали на Сибір в зимі

[1]) „Ich muss es alles verstohlener weise thun... Es wäre besser dass wir unter Heyden und Türcken wären, so wäre es vielleicht besser gewesen als hier wo keine Barmhertzigkeit haben, wie sie mich und meinen Herrn tractiren, denn die Hunde haben mehr Freyheit als wir und sie werden auch nicht so eingesperrt. Es wäre besser dass mein Herr anderswo beteeln sollte als dass Er sich hier in seinem Elend plagen sollte“...

[2]) „Wegen der Halstücher, welche die Gräfin von Königsmarck von meinem Herrn empfangen hat, hat mein Herr Commission gegeben an den Herrn Diekman: er soll von der Gräfin von Königsmarck alles zu sich nehmen und nach Breslau an sie überliefern“.

[3]) Ноября 7 1722 г. министръ Бестужевъ писалъ къ тайному совѣтнику Остерману о укрывательствѣ въ Швеціи племянника Мазепина Войнаровского жены, предлагавшей ему тайно, что ежели прощена будеть вина мужу ее, то она уступитъ государю половину той суммы, которою должна шведская корона мужу ее; ходатайствующій же о семъ получитъ отъ нее въ даръ 10 тыс. ефимковъ. Предложеніе сіе было отринуто (Н. Н. Бантышъ-Каменскій. Обзоръ внѣшнихъ сношеній Россіи, Т. IV, стр. 222).

1723—1724 рр. і він прибув до Тобольска. Лише доти міг вірний Якубовский товаришувати в подорожи свому панови. З Тобольска поїхав Войнаровський сам аж до Якутска, — „accablé de la plus affreuse misère“ (пригнічений страшною бідою), як пише Войнаровська в своїм листї до шведського короля з 1 лютого 1725. В иншім листї вона просить короля постарати ся, щоби Войнаровський міг зістати вже хоч в Тобольску, де пробували його мати й инші члени нещасної родини:

„То було би для него потїхою, а менї лекше було би пересилати йому гроші туди нїж до Якутска, куди вислали його, давши на удержане копійку денно і не позволивши мати з собою слугу“. [1])

Здаєть ся, що вона, підбадьорена фальшивими відомостями, деякий час вірила, що її чоловік дістане принайменше позволенє повернути до Москви. Се ми пізнаємо з листа до шведського короля з дня 10 марта 1726 р. [2]):

„Позволяю собі найпокірнїйше подякувати Вашій Величности за ту ласку, яку зволили висвідчити менї, поручивши п. сенаторови і надзвичайному амбасадорови Цедергієльмови, аби він просив перед російським двором увільнити мого бідного чоловіка. П. Баптіст Саварі приніс менї звістку, що зізволено і наказано повернути мого чоловіка з Якутска до Москви, де він має зіставати, позбавлений права виїхати за границю, наколи не поверну я з дїтьми. Через те я змушена в покорі просити ще раз Вашу Величність роспорядити, аби скінчили мою справу, бо я хочу знати, на чім стою. Маю надїю, що Ваша Величність бу-

[1]) Ce seroit une consollation pour Luy et je pouvois Luy faire toucher de l'argent avec plus de facillité qu'à Iakuck, ou on vient de l'envoyer avec une kopike par jour pour sa subsistance, sans permettre que son valet de chambre le suivre.

[2]) Sire

Je prens la liberté de remercier tres humblement Votre Majesté de la Grace qu' Elle a bien voulu m'accorder en ordonnant à Monsieur le Senateur et Ambassadeur extraordinaire Cederhielm qu'il solicita à la Cour de Russie pour la liberté de mon pauvre Mary. Le sieur Baptiste Savary*) m'a apporté la nouvelle qu'on a accordé et ordonné que mon mary soit ramené de Jakutska à Moskou, ou il restera, sans avoir la liberté de sortir hors de leurs Etats, à moins que je ne vienne moi même avec mes enfans; ainsi je me trouve obligé encore de supplier tres humblement Votre Majesté pour qu' Elle donne ces ordres qu'on finisse mes affaires afin que je sache à quoi m'en tenir. Et je me flatte que Votre Majesté aura encore assez de bonté de donner ces ordres

*) Він був перекладчиком турецького посла Мустафа аґи, котрий в р. 1727 звідав Стокгольм.

дуть для мене такі ласкаві і дадуть наказ, щоби міністри і надалї старали ся о цілковитім увільненю мого чоловіка“.

Маю честь і т. д. Анна Войнаровська.

Подібні ж прошеня повторяли ся в роках 1728 і 1730, але доля Войнаровського була рішена невідклично. Про зменшене нелюдської кари, яку наложили на него, не могло бути й мови; небіж Мазепи, елеґантний рицар гарної Аврори Кеніґсмарк, перед котрої повабом міг встояти лише такий чоловік як Кароль XII, погиб для людської памяти в снїгових, зимних степах Сибіру, і лише припадок захотів, щоби в р. 1737 Войнаровського „відкрив“ німець Ї. Ф. Міллер, котрий подорожував в наукових цїлях российської академії наук, — потрясаюча стріча, яку використав поетично поет-декабріст Рилеєв.

В сїй сумній пригодї фіґурує також Андерс Гелленберґ, слуга Войнаровського. 18 жовтня 1723 він доносить з Петербурґа шведському королеви, нїби российська воєнна колеґія дістала наказ відправити Войнаровського як найскорше на Сибір. Він має для такої великої подорожи лише одного коня і знаходить ся в крайній нуждї; через те Гелленберґ заклинає короля, щоби він удїлив вигнанцеви якусь підмогу. Понадто Гелленберґ просив, щоби король мав в своїй опіцї жінку і діти Войнаровського також по смерти його.

Пізнїйше Гелленберґ прибув до Швеції і тут, здає ся, добрі відносини між ним і родиною Войнаровського значно охолонули. Гелленберґ підносить претенсію на 100 дукатів, котрі, як він твердить, позичила в нього теща Войнаровського в Тобольску; отже він жадає звороту тої суми враз із 5% річно. Коли Войнаровська не признала того довгу, то Гелленберґ роспочав проти неї процес і суд засудив Войнаровську на заплату довгу, наколи б позовник міг потвердити своє жадане документами. В прошеню до шведського короля в р. 1730 Анна Войнаровська згадує, що її фінансові відносини погіршили ся „через процес з певним Андерсом Гелленберґом, котрий твердить, що

---

pour que ses Ministres continuent de soliciter pour l'entière liberté de mon Mary.

J'ai l'honneur d'etre avec un profond respect
Sire de Votre Majesté
la plus humble, la plus soumise et très humble servante
Anne de Woynarowska.

він служив сім літ в мого любого чоловіка", і що вона „мусіти-ме виплатити йому значну суму". В р. 1736 королівське правительство узнало правильність рішеня суду і графиня була змушена виплатити 100 дукатів.

Войнаровська мала в Стокгольмі в своїй службі козака, котрий попав в руки шведів як бранець і котрого увільнили на її прошеня. То прошене, котре було полагоджене прихильно 29 липня 1721 року і в котрім есть згадка про смерть її батька (Мировича) в Ґотенбурґу, знаходить ся в оріґіналї в шведськім державнім архіві:

Вельможному Панови графови... і т. д. (Ляґерберґови).[1])

Вельможний Пане!

Перед якимсь часом один з тих российських бранців, котрі часом ходять по жебрах, завитав також і до мене; він родовитий козак, іменем Семен Вейґерін, був підданим мого блаженної памяти батька в його дібрах на Україні, потому служив в батьковій світї і наприкінцї дістав ся разом з ним в полон при Ляховичах і був привезений до Швеції. Він віставав в Ґотенбурґу при моїм бл. памяти батькови аж до його смерти і доперва потому помістили його разом з иншими российськими бранцями. Тому що я чужинка і не розумію язика сього краю, а знов менї дуже трудно обійти ся без таких слуг, з котрими я могла би порозумівати ся, то прошу покірно, щоби Ваша Ексцеленція зволили показати менї ласку і причинити ся до того, щоби висше згаданий козак був увільнений і міг вступити в службу до мене; за таку особливу ласку зістаю в повній покірности і т. д. Анна Войнаровська.

---

[1]) Hochgeborner Herr Graf, Reichsrath, Feldmarschal, General Gouverneur und Praesident (Lagerberg).

Gnädiger Herr!

Es hat vor einiger Zeit einer von denen russischen Gefangenen' so bissweilen betteln gehen, gleichfalls hier bey mir angesprochen, welcher ein gebohrener Cosack, Nahmens Simon Wäygärin, der da ein Unterthan von meines seeligen Vaters Güthern aus Ukraina, auch hernach bey dessen Equipage gedienet und zugleich mit Ihm in Lachovice ist gefangen und mit Ihm hierher nacher Schweden ist geführt worden. Wie er dann auch bis zu meines seeligen Vaters Todte in Gottenburg bei Ihm geblieben und hernach erstlich unter die anderen Russischen Gefangenen gebracht worden. Da ich nun hier ein Frembdling und dieses Landes Sprache nicht verstehe, hingegen es mir sehr schwer fült ohne Dienstleuthe, mit denen ich nicht sprechen kan, zu seyn; ergehet hierdurch mein unterthänigstes Bitten, Ewr Hochgräfl. Excellence geruhen die Gnade an mir zu haben und zu verhelfen, dass ich oben bemelten

Оправдані, а може й неоправдані жаданя, які ставила родина Войнаровського до шведського правительства за гроші, „позичені“ Каролеви XII на Україні і в Бендерах його союзником, з котрого Каролеви XII не прийшло корпсти, піддержував рівнож син Андрія Войнаровського Станислав. Той син, що студіював в семинари в Вроцлаві і потім через 18 місяців право в Лінцу, прибув зі своїм домовим учителем Іваном де Рінґом з Австрії в Стокгольм до мами, котра хотіла, щоби син продовжував тут свої унїверситетські студії, і зосібна мала замір вислати його в загранични подорож „pour voir le monde“ (аби звидів світа). Аби покрити кошти такої подорожи Войнаровська предложила в р. 1735 новий довжний запис Кароля XII „de glorieuse memoire“ (славної памяти). Одночасно просила вона для свого сина, жадного „образувати ся в науках“ (se former dans les exercices), пашпорт до Франції і в р. 1738 молодий Войнаровський дістав новий пашпорт, важний для подорожи до Німеччини і Польщі.

При закінченю шведсько-російської війни в р. 1743 осмілив ся Войнаровський junior поставити до шведського правительства жаданє, щоби справа увільненя його батька[1]) і поверненя родинних маєтків на Україні була піднесена в прелімінарнім договорі покою, — два дражливі питаня, якими шведське правительство не схотїло займати ся. Войнаровський просив навіть видати йому пашпорт до Або (Фінляндія), аби „упорядкувати свої справи при заключеню покою“.

В тім самім роцї (1743) він накидав ся шведському правительству ще раз, а саме просив надати йому титул шведського графа, на що правительство не зізволило, бо вважало справу Войнаровського за полагоджену відшкодованєм в готівцї і в великім маєтку Тіннельсе (Tynnelsö). В письмі з 3 мая 1743 Войнаровський дякує за королївську опіку і ласку, але висказує жаль, що „в російських міністрів помітна велика нехіть до

Cosacken frey und zu meinem Diensten los bekommen möge, wie ich vor solche sonderbare Güthe in aller Unterthänigkeit verharre

Ewr Hochgräfl. Excellence

unterthänigst themüthigste Dienerin

Anna Woynarowska.

[1]) Маємо відомости, що Войнаровський вмер в Якутску ще 1740 р. Або ся звістка неправдива, або син не знав ще під той час про смерть свого батька.

мене, в чім я переконав ся особливо перед двома роками, коли підчас мого побуту в Польщі робив заходи прийти знов в посїдане дібр мого батька, які находять ся в тім краю; дотичні мінїстри не тілько перешкодили тому, хоч я і без того не дізнавав великої прихильности зі сторони Річи Посполитої і її властий, а навіть дали недвозначно зрозуміти, що я повинен побоювати ся таких самих пригод і нещасть, яких на жаль мусїв дізнати мій батько. Тому що, наймилостивійший королю, за вірність і непохитну привязаність до шведської держави, яких довід дав мій батько і цїла його родина, нас спіткала тяжка недоля, — бо батько знаходить ся в далекім засланю, без надії виратувати ся звідти, а ми втратили все наше майно, — прошу покірно, щоби Ваша королївська Величність зволили, для потїхи в так великім нещастю, надати менї гонори і титул шведського графа" [1]).

Ще в р. 1751 Станислав Войнаровський підносив нові претенсії до шведської державної каси, але ті претенсії відразу зложені були ad acta. Сим закінчуеть ся остаточно історія недолї мазепинцїв в Швеції.

Поза жаданями до Швеції енерґічна панї Войнаровська не занедбувала иньших своїх фінансових справ. В Варшаві мала вона брата, полковника Федора Мировича, і поручала йому (з Тіннельсе, в р. 1733) піддержувати її претенсії на маєтности в Польщі. То були: [2])

1) Село Маковичі з приналежностями, коло Володимирця на Волини, котре належало до матери мого чоловіка Войнаровського.

2) Село Мазепинцї в воєводстві Київськім, котре належало гетьманови Іванови Мазепі, дядькови мого чоловіка.

3) Йще одно село, котре має бути положене в Брацлавськім воєводстві і в Житомирськім повітї.

В тій самій інструкції вона уповажняє свого брата розслїдити, що дієть ся з сумою, котра „була позичена на село

---

[1]) Оріґінал написаний по шведськи.

[2]) 1) „La terre Mokovicze cum attinentiis proche Wlodomircze en Volhynie, qui appartenoit à la mere de mon mari Stanislas de Woinarowski".

2) „La terre Mazepince située au palatinat de Kiovie, qui appartenoit ci-devant au grand-general Jean Mazeppa oncle de mon mari".

3) „Une autre terre qui doit etre située dans le Palatinat Braclafskij et au district de Zetomirski".

Острівської ординації і котра, о скілько мені відомо, має досягати висоти 80.000 польських золотих або фльорінів, що мав позичити покійний гетьман Мазепа“.

Про господароване Войнаровської на Тіннельсе знаємо лише, що вона продала міляний дах замку і через те розвалила ся камяна будова. В 1740-их роках вона покинула Швецію на завше, продавши Тіннельсе королеви Фрідріхови I, котрий подарував той замок своїм нешлюбним дітям, графам фон Гессенштайнам.

Про дальшу долю Войнаровської шведські державні архіви не знають нічого; вона мала вернути ся на Україну.

* *
*

Коли взяти під розвагу, як вичерпані були фінансові засоби Швеції через двадцятилітну війну, то — на мій погляд — треба подивляти вірність моральному і юридичному зобовязаню, з якою шведське правительство старало ся задовольнити „орієнтальних“ кредиторів марнотратного короля; а рівно гідна подиву терпеливість, з якою були прийняті і забезпечені в Швеції ті безперечно заслугуючі на змиловане чужинці з далекої України. Не можна заперечити, що мазепинці, в першій лінії небіж і близші спадкоємці Мазепи, мали юридичне право на зворот великих грошевих сум, які позичив Каролеви XII Мазепа, а для Швеції являло ся безперечно довгом чести заплатити, по мірі своїх сил, довги короля-героя. Одначе тут треба взяти під розвагу дві обставини: 1) Чи мала шведська держава відповідати за всі довги, яких наробив король в Турції особисто, полягаючи на своїй абсолютистичній самоволї, при новім „конституційнім“ режімі? 2) Звідки походили позичені Мазепою гроші? Чи треба вважати ті гроші приватною власністю Мазепи, котрою могли би роспоряжати довільно його спадкоємці, чи вони були взяті, хоч би в части, з запорожської військової каси?

Не хотячи вдавати ся в близше розслїджуване тих питань, я не можу одначе не вказати, що до другого пункту, на деякі папери в шведськім державнім архіві, котрі ставлять претенсії родини Войнаровського почасти в сумнів. Річ йде про 60.000 дукатів, котрі Кароль XII дістав від Мазепи ще на Україні перед Полтавською битвою і котрі Анна Войнаровська зажадала виключно для себе самої і свого чоловіка. Одначе з листів Орлика, писаних до шведського короля і членів королівської ради, виходить ясно, що на його думку ся сума не була

приватною власностию Мазепи, а значить родина Войнаровського не могла мати ніякої правної претенсії до тих гроший.

В офіціальнім письмі Орлика з р. 1719 говорить ся:[1])

„Рішене Вашої Королівської Величности, котре було повзяте в справі пана Войнаровського і котре я послушно шаную, не зачисляє 60.000 до приватного майна гетьмана Мазепи, але виключає їх з того майна. Тому що 60.000 не були привезені до Бендер, але позичені при Будичині з публичної каси, по нараді гетьмана зі старшиною і за її згодою, то вони не можуть бути вчислювані до приватних засобів, а значить і до спадщини пана Войнаровського".

В иншім письмі з 15 марта 1720 р. Орлик вертає до справи, як була передана сума 60.000 дукатів в Будичині ґенеральмайорови Ляґеркронови в присутности шведського военного комісара фон Сольдана:[2])

„З власних засобів мав гетьман мало або й не мав нічого (?), бо своє майно: золото, срібло, дорогоцінности, навіть дорогі строї він переніс для безпечности до міцно укріпленого Білоцерковського замку, до тогож та твердиня дістала ся в руки царя,— що знав і посвідчив пан Войнаровський як в своїх листах, котрі находять ся у мене в руках, так і перед комісією, яку зарядив блаженної памяти король в Бендерах. Понадто, роспоряджаючи своїми приватними фондами, не потребував гетьман засягати від нас ні ради, ні згоди".

Непохлібний для Войнаровського погляд, який мав на него Орлик і який що до Анни Войнаровської поділяла також Ор-

[1]) „Die Sentence Ew. Königl. Maytt., die in der Sache des Herrn Woynarowski gefället worden und von mir ehrerbietigst verehret wird, schliesset die 60.000 nicht mit ein in die Privatgüter des Feldherrn Mazeppa, sondern schliesset sie vielmehr darvon aus... Da nun die 60.000 nicht mit nach Bender gebracht worden, sondern zu Budizin aus der publiquen Cassa nach vorhergegangener Berahtschlagung des Feldherrn mit den Officiren und deren Consens ausgeliehen worden, so können nicht zu den Privatmitteln, folglich auch nicht zur succession des Herrn Woynarowskij gerechnet werden".

[2]) „Von eigenen Mitteln hatte der Feldherr wenig oder nichts (?), insonderheit da sein Eigenthumb an Gold, Silber, Kleinnodiyen, sogar auch an köstlichen Kleidern, welches Er sicherheit halber in das wohlbefestigte Schloss Bialoczernaw (?) gebracht hatte, sonst die Festung selbst in die Hände des Czaren verviel, wie der Herr Woynarowski sowohl mit seinen Briefen, die ich zur Hand habe, als auch mündlich an der von dem Hochsehl. Könige zu Bender angeordneten Commission gestanden und bekant hat. Überdem bedurfte auch der Feldherr zu der Disposition seines eigenen Privat Geldes weder unsers Rahts noch Beyfalles".

никова жінка, знайшов сильний вираз в листї до шведського короля з 13 падолиста 1719 р. в отсих словах:[1])

„Войнаровський, в противности з правом і обичаями, мав в своїх руках всї публичні фонди, завдяки ласцї і помочи своїх приятелїв, яких він зєднав собі перекупством. Я мовчав, хоч цїла моя істота вояка протестувала проти того мовчаня“.

Як відомо, Мазепа, з легко зрозумілих причин, був мало люблений серед запорожцїв. Як новий доказ того я подаю на прикінцї один документ з переховуваних в шведськім державнім архіві паперів Орлика, котрий був залучений при письмі до надвірного канцлєра фон Міллєрна. То відпис листа, писаного полковником Бистрицким, котрий вмер в Бендерах, до Кароля XII безпосередно перед „Калабаликом“. Сей відпис дістав Орлик від сина Бистрицкого, за кілька день перед смертю автора, привіз його з собою до Швеції і вислав 12 жовтня 1717 р. з Хрістіанстада до Стокгольма:[2])

Найяснїйший Королю, Всемилостивий Пане!

Не через що инше стратив я мою милу жінку, дїтий і майно, як лише для в Бозї почиваючого гетьмана Мазепи, бо я не зрадив його, бувши два рази висланий з листами до Вашої Королївської Величности, і був в службі при Мазепі сорок лїт, а тепер вельможний пан Войнаровський пустив те в непамять і лише зводить мене обіцянками, хоч моя жінка споріднена була з ним кровю, бо Мазепа був її вуйко, і вона приходила ся вельможному панови Войнаровському тїткою з дому Городиских. Спершу приобіцяв він був дати менї сто дукатів, бо я допо-

---

[1]) „Vojnarovsky hatte, gegen jedes Recht und gegen gewöhnliche Sitte, alle publiquen Mittel, durch die Gunst und Hülfe seiner käuflich erworbenen Freunde, inne. Ich schwieg hierzu still, obgleich mein ganzes Kriegswesen gegen dieses mein Stillschweigen protestierte“ *).

*) Оріґінал писаний по шведськи.

[2]) Serenissime Rex Domine Clementissime!

Non propter aliumquem piam perdidi uxorem meam, liberos et fortunam, solum modo propter pie defunctum Ducem Mazeppam, quia ipsum non prodidi, quando fui missus duabus vicibus cum literis ad S-am V-am R-am M-tem et continuavi servitia mea apud Mazeppam per spatium quadraginta annorum, nunc autem Magnificus Dominus Woynarowskij immemor est hujus et solum me promissis eludit, quamvis mea uxor fuit sanguine cum ipso iuncta, quoniam Mazeppa fuit ipsius Avunculus, et mea uxor Magnifico D-no Woynarowski Matertera ex domo Horodisciorum. Promisit mihi ab initio aliquot centum ducatos dare, quoniam ipsum fulcivi in possidendo thesauro, quando dedi specificationem redituum,

міг йому прийти в посїдане скарбів, давши виказ доходів в Бозї почившого гетьмана Мазепи і потвердивши, що то не публичне добро, лиш приватне гетьмана Мазепи. А коли б я зізнав правду, то ствердив би як річ певну, що Мазепа посїдав скарби трех гетьманів, Брюховецького, Многогрішного і Самойловича, а також трех синів Самойловича, Семена, Григорія, котрому цар стяв голову в Сївску, і Якова, засланого на Сибір; скарби всїх тих осіб позістали при Мазепі. Публичні гроші з аренд були в Мазепи, а по смерти гетьмана дістав всї ті публичні скарби і клейноди вельможний пан Войнаровський; між тим того майна в Бозї почиваючий гетьман Мазепа не привіз з собою на Україну, бо кошовий Сїрко вислав його бідно вбраного в Батурин до гетьмана Самойловича; пізнїйше ж відправили його з Батурина до Москви. По повороті звідти був він при гетьмані Самойловичеви в придворній службі пятнадцять лїт, по чому Самойлович поставив його ґенеральним осаулом і на тім урядї був він шість лїт; а коли гетьман Самойлович засланий був на Сибір, то Мазепа дістав по нему гетманське достоїнство і перейняв всї ті скарби публичної каси".

На тім кінчу я сю студію, до котрої матеріял взятий з віддїлів Cossacica, т. II, і Biographica, л. W, шведського державного архіва.

---

pie defuncti Ducis Mazeppae, attestando non publicum esse thesaurum, sed privatum Ducis Mazeppae, et si veritatem vellem fateri, tunc hoc certissimum esset, quod trium Ducum Mazeppa thesauros possederit, primi Ducis Brzuchowiecki, secundi Ducis Mnohohryszny, tertij Ducis Samuylowitz, Filiorumq. Samuylowitz trium thesauros etiam accepit, primi Simeonis, secundi Gregorij, quem Tzarus supplicio capitis affecit in Siwsko, tertij Jacobi qui in exilium in Sibiriam pulsus est, quorum omnium omnes thesauri apud Mazeppam remanserunt. Publica etiam pecunia de Arendis apud Mazeppam remansit, post mortem autem Ducis Mazeppae Magnificus Dominus Woynarowski hos omnes thesauros publicos et clenodia accepit, quamvis illos secum non tulit in Ucrainam pie defunctus Dux Mazeppa, quoniam ipsum Koschowy Sirko, solum in una infimae sortis penula misit ad Ducem Samuylowitz Baturinum, qui postea missus fuit Moscvam Baturino, et exinde dimissus, fuit apud Ducem Samuylowitz in Avlicis Servitijs quindecim annis, posteaq. creatus fuit ab ipso Generalis Assaul, quo officio fungebatur per spatium sex annorum, postea autem quando Dux Samuylowitz pulsus fuit in exilium in Sibiriam, tunc Mazeppa successit in officium ejus Ducale et thesauros omnes istos publici aerarij ad se recepit.

Листи Петра Великого до А. М. Сінявского.

Подав **Стефан Томашівський.**

Сорок і сім документів, поданих низше, складають ся на один немаловажний листок політичної історії східної Европи на поч. XVIII в. — листок, що й досї не богато стратив з своєї актуальної вартости історичної. Автор сих документів — найвизначнійший тогочасний політик на північнім Сходї, найвизначнійший може не тільки тогочасний, а взагалї в історії сеї частини Европи, творець новочасної російської імперії — Петро В. удержує ними протягом шіснайцяти літ военної і політичної горячки мілїтарні й політичні зносини з першорядним достойником польської Річипосполитої, урядником, якого реальна власть далеко перевисшала королївську, а політичний вплив тільки тому не тримав ся на такім самім становищи, що особисті кваліфікації не все йшли в парі з фактичними обставинами, серед яких доля ставила часто великих гетьманів у Польщи і в яких обертав ся великий гетьман коронний Адам Миколай Сінявский. З одного боку представник заборчої державної політики, персоніфікація революцийного абсолютизму европейського споеного нерозривно з варварським деспотизмом орієнтальним; з другого права рука відсталої політично й соціяльно держави середньовічної, репрезентант її найбільше консервативних елементів, хоч прикрашених деякими культурними формами Заходу. Се не дві людські одиниці, не дві політичні особи, се два типи історичного житя, для яких розширені назви будуть: Росія і Польща. Певно, Петро В. ще не ціла Росія, навіть у сїм типовім значінню, так само гетьман Сінявский не представляє всеї того-

часної Польщі, бо побіч них єсть ще й инші типи — в Росії гетьман Мазепа і царевич Алексій, в Польщи король Лєщиньский і воєвода Потоцкий — одначе побідниками на поли політичних змагань остали ся оба перші типи і в союзї з собою потягли за собою ті наслідки, які в слід за ними мусїли йти... і прийшли. Отже без ніякої пересади — за листуваннєм царя і вел. гетьмана коронного стоїть дуже визначна дія політичних відносин межи Росією і Польщею.

Так звана друга північна війна спровадила польсько-московські взаємини політичні у нову фазу, яка розтягаєть ся на ціле XVIII столїттє. Початок сеї фази лежить, що правда, доволї попереду, на початку першої північної війни, в історичній хвили, якої символом єсть 1654 р. з його консеквенціями рр. 1667 і 1686, одначе тілько на поч. XVIII в. увійшла вона в тверді форми історичної неминучости й витворила по обох боках певні політичні засади в обопільних відносинах, засади, що виробили ся в дві далекосяглі програми політичні: з одного боку российського правительства, з другого — сильнїйшої частини польської олїґархії. Не стану тут близше займати ся ґенезою й розвоєм сеї політики в її реальних обставинах і формальних проявах — на се місце не у сїм вступі — всеж таки годить ся зазначити головні її етапи протягом обох перших десятилїт XVIII в., особливо скілько вони відбили ся документально в поданих низше листах.

В часї польского безкоролївя 1696/7 Московщина стояла формально на невтральнім становищи, не висуваючи з свойого боку ніякого кандидата до польської корони; царь Петро старав ся в тім часї вповні використати свою участь у „святім союзї", жертвувану за „вічний мир" з Польщею, що відобрав безповоротно Польщи ключ до Чорного моря і віддав його Московщинї. Всеж таки, коли вибір французького кандидата князя Конті був дуже правдоподібний, виступив царь з рішучою осторогою до польських сенаторів, щоби не вибирано туркофільського кандидата архихристиянського короля [1]). Ся осторога сама собою не була важка, одначе дїйсна побіда Августа II дала цареви щось якби задоволене політичного протектора і надію запрягти нового короля у службу своїх політичних плянів. Август зі свого боку хотїв у союзнику знайти прихильність для своїх політичних змагань, що зразу осередкували ся у двох

[1]) Письма и бумаги Петра В., № 166 і 169.

намірах: що до „наддунайських князївств“ і що до полїтичного перевороту в Польщи; одначе надія була даремна. Цар і не думав зрікати ся користей, які давав йому трактат 1686 р., так само не показував дійсної охоти помагати польському королеви скріпляти свою власть, хоч тойже предкладав йому нї більше нї менше, тільки частинний розділ Польщі [1]). Кидані царем тут і там для примани фрази з заохотою короля до енерґічного трактовання опозиції і з мрачними обіцянками підмоги мали на метї використати Авґуста для балтийського пляну. Вже перші роки спільної дипльоматичної гри показали, що польський король не рівня московському цареви. Авґуст раз-у-раз відкриває в своїх переправах найслабші свої полїтичні місця: опозицію польських панів і недостачу гроша, вказуючи тим способом, якої методи має цар уживати у своїх відносинах до Польщі. Се хиба полїтичний куріоз прим., коли в тайну статю біржанської умови (1701) вложено на царя обовязок виплатити 20.000 рублїв на підкуп тих польських сенаторів, які поможуть притягнути до трактату й Річпосполиту [2]).

Цар скоро почав обходити ся без посередництва короля, він уживає на широкі розміри тактики, виробленої вже французькою дипльоматією, обертати ся безпосередно до підданих польського короля. Зразу се чинить ся якби в інтересї короля, як ось коли на поч. 1703 р. грозить матеріяльною загладою польській опозиції за змаганя збавити короля „справедливо добутого престола“ або нарушити „вічний мир“ з царем; одначе зараз при тім висуває обережно вістре против замислів Авґуста: „Річпосполита може надіяти ся на наш щирий намір, щоб її вільність удержати в незміннім станї“ [3]). Ось де початок головної заповіди російської полїтики XVIII в. у відносинах до Польщі. В тім самім часї бачимо й завязок другої тактичної збруї російського правительства: коли примас і його сторонники розважували зміст згаданих царських грамот, король мав нагоду, як би хотів, подумати над консеквенціями царської оборони православних від католиків і уніятів, висказаної письмом в справі релїґійної боротьби у Вильнї [4]).

Пристрасть Карла XII, щоби знищити наперед Авґуста,

---

[1]) Пор. мою працю „Уґорщина і Польща на поч. XVIII в.“, гл. V; також „Записки Н. Т. ім. Ш.“, т. LXXXIX, ст. 196.

[2]) Письма и бумаги, № 365.

[3]) Тутже, № 495, 496 і 507.

[4]) Тутже, ст. 478.

була дуже на руку Петрови, що за той час здобував прибалтийські краї. Його посол у Польщи В. Долгоруков має поручено замотати Августа й Польщу в як найдовшу війну, а до того було потрібно, щоб і польська держава заключила формальний трактат з царем против Шведів. Се було важно не так задля військової вартости коронної і литовської армії, як для того, щоби вивести Польщу з формальної непричасности у війні, Шведів задержати як найдовше в польських краях, та всі ті чинники, що тут представляли реальну силу, запрягти у свою службу. З Литвою справа пійшла легче (1703), з короною труднійше (1704), всеж таки цар довів до того, що шведська партія у Польщи не розпоряджала поважнійшою самостійною силою, а коронних і литовських гетьманів мав на своїм жолді, бо — як писав Долгоруков — гетьмани мало що уживали на війну, а більше собі забирали [1]). Окрім сього т. ск. леґального підкупства цвила буйно таки така проста продажність в користь політичних інтересів Росії, наперед у Литві, де всі головні члени партії Вишневецьких, разом з головою вел. гетьманом литовським, брали рублї ще з 1701 р., опісля й у Короні пійшов сей звичай широко.

Трактатами з обома половинами держави не чув себе царь на стілько зобовязаним, щоб усі свої військові сили злучити з польськими і саксонськими задля рішучої розправи з Шведами. На розпучливі заклики Августа й Паткуля йти у Польщу, переконував він, що більша буде користь з того, як польський король утримає Шведів в Польщи, а царь тимчасом осадить два або три міста в Інфлянтах, на те — очевидно — щоб їх опісля віддати королеви як пункт опору в дальших його змаганнях... [2]) По сьому пляну й робив він, на поміч у Польщу посилав голодних і обдертих українських козаків, кілька карикатурних полків, начальну команду віддавав в руки нездарного в воєнних справах Паткуля, а сам здобував сьогобічні провінції шведські, будував Петербург, реформував армію і т. ин.

Вибір Лещиньского викликав небезпеку, що справа Августа може зовсім упасти в Польщи, тому Петро, окрім грізних маніфестів против нового короля, рішив всякими способами піддержати саксонську партію. Керманичі сеї партії й самі почали шукати царської протекції (весною 1705), а межи ними були й оба тодішні коронні гетьмани: великий — Єронім Любомірский, та поль-

[1]) Письма и бумаги, ст. 430. [2]) Тутже, № 618.

ний — воєвода белзький Адам Миколай з Гранова Сінявский. Петро використовує се і видає маніфест до Річипосполитої, що мусить боронити свого союзника всїми силами й утримати його при законнім престолї і тому на письменний заклик іменем всеї польської держави, приневолений він „полишити всї свої власні користи і негайно вступити своєю особою в землї Річипосполитої з головними своїми військами“ [1]. Він заохочує і підбадьорює Августових сторонників окремими по формі писаними письмами, й одним з них розпочинає довгу кореспонденцію з Сінявским (ч. I).

Рік 1705 був для царя критичний; він дуже бояв ся, щоб шведський король не звернув ся цїлою силою против нього. Горячково збирав він сили на Литві і Руси, старав ся виробити одноцїльний плян для союзних армій, то виступав в ролї головного команданта навіть над військами Річипосполитої (ч. II), то знов віддавав провід і над своїми королеви Августови. Одначе шведський король не хотів ще зводити остаточного рахунку з царем, доки Август мав ще поважні сили. Перенесеннє війни у Саксонію було для царя дуже корисне; він мав час робити дальші воєнні приготовання і мав нагоду підкріпити себе й свою армію морально (побідою Меньшікова під Калїшем).

Альтранштадтський мир (ос. 1706) поставив знов Петра в дуже поважній ситуації. Одинокий його певний союзник, король Август, відпав від нього. Царь чув, що зближаєть ся рішуча хвиля в цїлій драмі, що на нїм спочиває увесь тягар війни і ключ до її вислїду. Якнебудь до того часу можна було, із стратеґічного пункту погляду, легковажити воєнні сили Річипосполитої і притягати їх тільки з тактичних мотивів політичних, то тепер Річпосполита, на скілько представляла її саксонська партія, зорґанїзована в конфедерацію сандомирську, була одиноким союзником Росії. Резиґнація Августа з польської корони і скріпленє становища Станислава були тяжким ударем для сеї партії, вона переставала мати якенебудь оправданє свого істнованя, і певно була-б упала протягом недовгого часу. Та тут виступає на сцену царь Петро. З природною собі енерґією взяв ся підтримувати сю партію, скріпляти і привязати до себе. І се йому вдало ся завдяки тому, що Шведи довго не виходили з Саксонії.

Не можна сказати, щоб сандомирські конфедерати кермували ся тільки приватними мотивами або самими російськими впли-

---

[1] Письма и бумаги, № 832.

вами; межи ними була дуже популярна політична ідея — оборона вільної елекції, хоч перед 10 роками якраз король Август потоптав се право польське. Гасло се видвигнено не перший раз, повторяло ся воно від півсотки літ, та аж тепер стало воно першорядним питанем політичним в Польщи. І в сім напрямі вплив царя був немаловажний. Він старав ся піддержувати всіми способами погляд польських панів, буцім то „приступити до Шведа і Станислава признати законним королем — значило, на віки стратити вільні вибори королів і всї свободи“ [1]), і тим способом формував третій пункт політичної програми Росії супротив Польщи. В листї до Сінявского, тепер уже гетьмана великого коронного (ч. III) говорить він дуже вимовно про upadającą ojczyznę i zgwałcone sromotnie od króla szwedzkiego wolne obieranie króla polskiego і про спільні заходи коло ратованя сього загроженого добра. А в універсалї до всеї Річипосполитої, виданім около того часу з Жовкви, запевняв „перед цїлим сьвітом, що нїчого не шукаємо і не претендуємо від станів Річипосполитої, лише тілько утриманя їх в давнім станї, при звичайних правах і вольностях, особливо при вільній елекції, що до котрої з царського боку Річпосполита може бути все певна“ [2]).

Щоб акція була успішна, удав ся царь на вість про альтранштадтський мир з Петербурга до Жовкви, де станув з поч. січня 1707 р. і сюди запрошував визначних сандомирських конфедератів. За його впливом примас Шембек скликав до Львова на 7 лютого раду. Результатом її було потверджене сандомирської конфедерації, заманіфестоване права вільної елекції і скликане посольської ради до Люблина (на май) для порішеня що до важности Августової резиґнації й евентуального безкоролївя. Царь перебував у Жовкві і майже кермував рішенями ради [3]). Окреме посольство ради переправляло опісля з царськими мінїстрами і довело до виданя асекурацийної грамоти: царь, стоячи на становищи трактату 1704 р., обовязував ся не заключати одностороннього миру, „головнож вільну елекцію, права, свободи і привилеї Річипосполитої всїма силами й військами нашими хоронити й обороняти против спільного ворога, короля шведського й його прихильників“; обіцяв за короля не признавати нїкого, „крім такого, що його Річпосполита згідними голосами однодушно

[1]) Otwinowski, 115.
[2]) Письма и бумаги, № 1514.
[3]) Письма и бумаги, № 1538, 1539, 1540.

й нероздільно на престіл виведе...“ [1]). Окрім того обіцяв царь сповнити цілу низку публичних і приватних бажань польських панів, серед яких найважнійше доторкало звороту Білоцерківщини [2]). В заміну за те конфедерація, іменем Річипосполитої, обіцяла стояти при трактаті і підпомагати царські інтереси.

Справа безкоролівя й евентуального нового вибору короля не була ще формально полагоджена (її відложено на люблинський зїзд), а вже царь почав оглядати ся за кандидатами до польської корони. Більшість конфедератів рада була не покидати Августа, одначе і царь, вчасти з досади на Августа, вчасти з політичних мотивів був за безпроволочним оголошенєм безкоролївя. В тім поспіху царя підозрівано вплив гетьмана Сінявского, чи може його жінки [3]). Досить що гляданєм за кандидатами до польської корони хотїв царь поставити конфедерацію перед фактом якби рішеним. Він предкладав корону таки зараз у мартї 1707 р. кн. Евгену Савойському [4]), королевичеви Якову Собєскому [5]), кн. Францови Раковцї [6]) і самому гетьману Сінявскому [7]). В липни відбув ся люблинський зїзд і на нїм, конфедерати не радо се робили, проголошено interregnum, одначе вибір нового короля відложено до лїпшої хвилї.

З усїх названих кандидатів тілько два дали свою принципіяльну згоду на евентуальний вибір: Раковцї і Сінявский. Була се якби іронія обставин, що якраз оба сї люде стали якби полїтичними противниками, а вже хиба найтяжше було становище панї воєводини, яка мусїла свої королївські симпатії дїлити межи мужа і коханка. З обома царь заключив письменні умови на випадок вибору [8]), та нї одному се не принесло дїйсної корони. В кождім разї гетьман довго снував мрії про найвисший верх своєї карієри і в тїй то саме обставинї треба глядати причини, чому він так довго й уперто держав ся сторони царя і тим віддав йому незвичайно велику прислугу.

Притягненє Сінявского було для царя дуже важне: одно з огляду на уряд гетьмана, що мав під собою кільканайцять тисяч якого-такого війська — річ особливо важна, бо якраз

---

[1]) Письма и бумаги, № 1645.
[2]) Письма и бумаги, ст. 583. [3]) Otwinowski, 119.
[4]) Письма и бумаги, № 1602, 1625, 1631, 1632, 1646.
[5]) Тамже, № 1769, 1770. [6]) Тамже, № 1670.
[7]) Отвіновский (ст. 119) оповідає, що й Мих. Вишневецькому обіцяв царь корону, як остане на дальше при його боцї.
[8]) Польська копія умови з Сінявским надрукована в Bibl. Ossol. 1843.

у той час покинув царя вел. гетьман литовський М. Вишневецький — дальше з огляду на його визначне маєткове становище серед коронної оліґархії та вкінци з огляду на особистий вплив, яким тішила ся його жінка, славна „воєводина белзька“. Обоє вони, хоч від 1696 р. були прихильниками французької політики, тепер стали рішучо против короля Станислава, зловивши ся на приману польської корони з царської ласки. Окрім того, не без ваги мусїв бути тут і особистий вплив такої сильної індівідуальности як царь Петро на гордого але слабодушного гетьмана й ексцентричну його подругу, яка піддавала ся таким орієнтальним ефектам, як частованє в Жовкві паштетом насадженим діяментами [1]). Не мало теж могло імпонувати удержуванє постійних резидентів межи обома сторонами. Поза тим гетьманська пара була приступна таки зовсїм простим арґументам — рублям та иншим дарункам. Надія їх на королївську честь жила тілько два роки; полтавська побіда, до котрої немало причинив ся сам гетьман, та поворот Августа у Польщу, заходами самого царя, поклали кінець сим амбітним мріям. Всеж таки гетьман не перестав стояти на становищи „общих інтересов“ з своїм царським кумом, будучи головним стовпом першої россофільської партії серед польського панства.

Рівнобіжно з тим переміняли ся відносини межи царем і польським королем. Август II — як попереду сказано — від самого початку піддавав ся тій надії, що царь допоможе йому укріпити своє становище в Польщи і підіпре його в заходах до сеї цїли. Царь умів піддержувати його в тій вірі ріжними неясними алюзіями і загальними обіцянками, одначе реальної користи з тої прихильности для польського короля не було жадної. Противно король мусїв з неспокоєм глядїти, як Петро розділяв систематично його і Річпосполиту, як увійшов у безпосередні полїтичні взаємини з сею останньою, роздував і піддержував ті полїтичні течії, які були діяметрально противні королївським плянам. Полтавська битва повернула, що правда, Августови польську корону, одначе в сути річи знищила можливість його плянів перебудови польської держави; здобутий назад престіл був ласкою царя, а не його власним полїтичним успіхом. Тому не дивно, що відносини межи обома монархами починають мати характер полїтичного протекторства. Польський король був знов особисто занадто самостійний, щоби

[1]) Рук. бібл. Чартор. № 534, ст. 28.

піддавати ся такій опіцї і тому обопільні відносини стають щораз більше натягнені, особливо коли небезпека з боку Карла XII і Станислава пійшла на дальший плян. Петро В. не тілько що не йде на приману Августових плянів що до роздїлу Польщі, та ще зовсім явно стає на становищи полїтичного світогляду олїґархічної опозиції в Польщі, якої гаслом було noli me tangere в полїтичних і соціяльних питанях. Поданий низше лист з кінця 1714 р. єсть найлїпшим зразком тої хитрої полїтики царя: виступаючи ніби в обороні короля він дає одночасно санкцію домаганям шляхти, щоби саксонське військо виведено з Польщі. Через се становище Петра В. змарнував ся весь плян Флємінґа, що хотів через провокацію і здавлене тарногородської конфедерації довести до полїтичного перевороту, до заведеня абсолютизму і дїдичности престола; в результатї російський царь став мировим судією між королем і „народом" і ручителем переваги сього останнього. Август не міг того забути свому „любому брату і сусїдови", починає таки ворогувати з дотеперішнїм союзником і шукати спільників на стримане надмірного зросту Росії. Виявило ся се у тїснім зближеню його до віденського двора, признаню з його боку праґматичної санкції, подружя королевича з архикняжною і трактатї 1719 р., зверненім явно против Росії і її за великих здобутків. Відповідю на сї заходи короля був апель царя до польських панів і вказуване, що тут дїло не в чім иншім як тілько у нових змаганях короля до самовлади і дїдицтва. І знов побідником став царь, король мусів вдоволяти ся тілько зовсім нешкідливими колючками в бік суперника [1]).

Отсе полїтичний і психічний підклад зносин Петра В. з гетьманом Сїнявским, які виявили ся в поданих низше листах. Вони говорять самі собою і нема потреби пояснити докладнїйше кождий із них. Цікаво, що в ніякім із них нема згадки про умову в справі вибору на короля — очевидно справа була занадто делїкатна, щоб її нарушувати в листах. За те перше місце в них займають стратеґічні розпорядженя царя або похвали, намови й обіцянки, щоб затримати гетьмана для своїх полїтичних і воєнних інтересів. З поміж листів першої катеґорії увагу варті диспозиції царя на зустріч Шведам при їх переходї через Польщу (чч. VI, IX, XI, XIII, XV, XVIII), пізнїйше для захисту від шведської диверсії з Помора (чч. XXXII, XXXIX, XL). В трьох листах (чч. XIII, XV і XVIII)

---

[1]) Вимовний зразок Августового пересердя на царя маємо у нарисї проф. Аскенази: Do charakterystyki Augusta II.

означив царь стратеґічну ролю Мазепи в боротьбі із Шведами, ролю, що мала бути в тісній звязи з завданем Сінявского. Остання інструкція Мазепі цікава ще тим, що царь уже в липни 1708 р. мав звідкись звістку, що Шведи підуть на Україну. В листах другої катеґорії важні ті способи, якими царь паралїжував 1708/9 р. заходи Лещиньского і дипльоматії французької, щоби перетягнути на свій бік Сінявского (чч. XII, XVII, XIX, XXIV, XXV). Та з історично-політичного боку найважнійші два листи: 13 грудня 1714 (ч. XLV) і 4 серпня 1719 (ч. XLVI). В першім із них відбила ся вся роля Петра, яку відограв він при своїй інтервенції в непорозумінню між Августом і конфедерацією тарногородською; у другім скристалїзувала ся вся його дотеперішня тактика і зібрали ся провідні ідеї політичної програми Росії у XVIII в. що до Польщі.

З поміж усїх поданих низше листів два не зовсїм добре підходять під титул. Один з 1708 р. (ч. XXII), з якого маємо тілько копію, писаний царем до „воєводини белзької" Єлисавети Олени Сінявскої. Таких листів мусїло бути геть більше, як можна догадувати ся з дуже живих, навіть інтимних зносин сих людей. Для зрозуміння сього, що тут надрукований, зазначимо, що згадана в тім листї „неволя шведська" була в осени 1707 р. (про неї у Нордберґа, II, 45). Посередно до воєводини належить ще лист з 1707 р. (ч. VIII); згадана в нім дискретна „матерія" се мабуть плян мирового посередництва воєводини, про яке читаємо у Отвіновского (ст. 115). — Другий лист, що не зовсїм пристає до збірки, се письмо царевича Алексія в справі провіянту для российського війська в Великопольщи (ч. XXXIX); зміст його пояснєть ся найлїпше зараз дальшим листом самого царя (ч. XL).

Переважна частина листів взята з рукописного кодексу бібліотеки кн. Чарторийских у Кракові № 2240. Містить ся в нім 39 ориґінальних листів і грамот Петра В. до А. М. Сінявского, одна грамота до сенаторів Річипосполитої [1]) та ще одна

---

[1]) Ось його текст:

Ясневелможные велможные господа сенатори і министры наяснѣйшей рѣчи посполитой полской и великого княжства литовского. Получили мы листъ отъ млстей вшихъ из обозу іс под Торногуры 29-го июля писанной, которой приятно восприявъ о желаемой склонности вшей во удержаніи союзныхъ с нами наяснѣйшей рѣчи посполитой интересовъ выразумѣли и какъ есмы весма онымъ доводны такъ на предложенные же-

грамота царя Алексія Михайловича до Єронима Сінявского. Між листами Петра В. єсть два писані по польськи, всї инші по российськи. Один лист (ч. XV) з першим P. S. писаний власноручно царем, на однім (ч. XXIX) написаний ним титул „Господин Гетман“, на всїх инших (окрім ч. I) клав він тілько свій власноручний підпис. При всїх российських листах і грамотах маємо в кодексї польські „копії“ чи радше переклади, а навіть дві копії без оригіналів: одну, з згаданого листа царя до воєводини, друкуємо; другу — з „асекурації“ царя даної Річипосполитій 1707 р., знаної з видання Бычкова, пропускаємо. В тім самім кодексї єсть і оригінальний лист царевича, писаний по польськи, з власноручним (российським) підписом автора. Останних пять листів (чч. VIII, XII, XVII, XVIII і XX) взято з бібліотеки ґр. Дідушицких у Львові, де під знаком Autografy I, 57 переховують ся їх оригінали (один у польській мові) із власноручними підписами царя [1]).

Що до форми листів, то вони писані трояким способом: один тілько (ч. I) писаний як грамота вздовж розкритого доволї грубого паперу, в його долїшнїй половинї, складаного опісля в лист з адресою на обороті: „Ясневелможному гсдину Адаму Николаю з Гранова Синявскому, граби на Шклове и Миши, воеводе бѣлскому, гетману полному корунному“; кільканайцять листів (чч. III, VII, XIII—XVI, XX, XXII, XXVI, XXIX, XXXIV, XXXIX, XLII—XLIV, XLVII) писані на папері листового формату in quarto, тілько не одної величини і краски; всї инші писані на звичайнім в тім часї канцеляриинім папери in folio; куверти не переховали ся нї з сих нї з тих.

лания ваши повелѣли мы министромъ ншимъ надлежащую учинить резолюцию, на которую ссылаемся. При семъ желаем, дабы вша млсть аки сохранители отчизны і удержателі волности слѣдуя старожитнымъ предковъ своихъ мужественнымъ дѣламъ в начатомъ и столь долго с нами пребывающемъ союзе для удержания правъ, волностей и свободъ отеческихъ даже до окончания пребывали, чтоб тѣ начатые труды при помощи войскъ ншихъ такожде протори и убытки вши могли быть совершеніемъ славы возданы; в чемъ обнадеживаемъ, что мы с стороны ншей всякого старания и прилѣжности прилагать не умедлимъ, какъ в споспѣшествованіи пришествия скорого короля Августа до Полши, такъ и во исполненіи всѣхъ обѣщаній рѣчи посполитой, токмоб млсть вша сами для интересовъ своих стараніе імѣли о скором помянутого короля его млсти Августа прибытіи на помощь с войски до Полши, что прилѣжно вамъ вручаемъ. При семъ всякому із млстей вшихъ доброго от Гсда Бга желая здравия пребываем к вамъ приязнию ншею склонными. Данъ в обозе при Мстиславле августа в 16. 1708-го году. *Петръ.*

[1]) Підпис був і під P. S. ч. XX, одначе його вишкробано.

Тут зазначу, що лист під ч. VI надрукований в „Письмах и бумагах Петра В.“ (№ 1747) з чорнового концепту канцелярії; дописка видавця при нїм, що згадане у сїм листї попереднє письмо царя до гетьмана се лист з 23 квітня — хибна, бо тут сказано виразно „писали отсюды“, себто з Якубович, а той датований у Жовкві; царь має очевидно на думцї лист з 12 мая (ч. V). Так само ч. VII видане такжe під № 1775 з такого самого чорновика, одначе без дати. Окрім того тямити треба, що зміст грамоти і листа з 1705 р. (ч. I і II) анальоґічний з грамотою і листом до вел. гетьмана коронного Любомирского, виданими, одно без дати, друге з датою 27 липня, у „Письмах и бумагах“ (№№ 830 і 866); знов до ч. IV подібне письмо до примаса Шембека (№ 1540). Що до листу під ч. XXIX[1]), то текст його з копій латиньских і польських був загально звісний ще в XVIII в. (його подибуємо і в записках Д. Крмана про Україну), польську копію і новочасний російський переклад подав О. Левицький в „Кіевскій Старинї“ 1891 р. та передрукував Павловский в своїй книжцї „Битва подъ Полтавою“ (Полтава 1909, додатки). Пова тим, скілько менї відомо, отсї листи появляють ся перший раз друком. З другого боку занотуємо, що в сїй збірцї нема листа з 23. IV. 1707 („Письма и бумаги“ № 1676).

Бажав я видїти сї листи виданими без нїяких змін, одначе з причин технїчних було трудно, бо треба-б було уживати до того кирилицї. Переносячи на гражданку мусів я пропускати всї наголоси й спірітуси, дуже частї знаки ѡ заміняв на **о**, ѿ на **от(ъ)**, ї на **і**, ѯ на **кс**, ѕ на **з** і т. ин. Ріжниця великих і малих букв в кирилици взагалї і в тогочаснім російськім письмі канцелярийнім не має нїякого значіння, сих і тих уживаєть ся без розбору і без найменшого правила і послїдовности, тому то прийшло ся завести якусь одностайність і полишити великі букви тілько для імен власних; те саме зроблено з знаками переписаня і з відокремлюванєм слів; скороченя натомість, в обмеженім крузї слів, полишено таки без кириличних знаків, а надстрічні знаки означено окремим родом букв (курсивою). За те польські тексти мають уже в ориґіналї якусь вироблену писарську культуру і тому полишаємо їх майже без перемін, окрім тілько того, що друкуємо з копії. Цїлком без найменших перемін в буквах і перепинаню надруковано тілько згаданий у горі автоґраф царя; на нїм означено навіть стрічки, в усїх же инших тілько сторінки.

[1]) Слова сього листу взяті в знаки ( ) дописані в ориґіналї на марґінесї.

ЛИСТИ.

I.

Бжїею поспешествующею млстию, мы пресвѣтлѣйшій и державнѣйшій великій гсдрь, црь і великій кнзь Петръ Алексѣевичь, всея великия и малыя и бѣлая Росіи самодержецъ и многихъ гсдрствъ и земель восточныхъ и западныхъ и сѣверныхъ отчичь и дѣдичь и наслѣдникъ и гсдрь и обладаатель, наше црское величество, ясневелможному господину Адаму Николаю з Гранова Синявскому, граби на Шклове и Миши, воеводе бѣлскому, гетману полному корунному: Вашей велможности доброжелателное писание чрезъ присланного вашего намъ донесено, которое мы зѣло приятно и млстиво приняли и вшу обьявленную вѣрность к гсдрю своему законному, ншему любезному брату и соседу королю Августу его величеству, и попеченіе об отчизне, пристойную вашей знаменитой в речи посполитой особе попремногу похваляемъ и засвидѣтельствуемъ, что всегда ту вшу вѣрность ншего црского величества млстивымъ награжденіемъ воздавати будем, союз же постановленной сь его королевскимъ величествомъ и рѣчью посполитою крѣпко и ненарушимо держати и во оному все исполняти обѣщаемъ, сколь скоро подтверженіе оного и о исполненіи с стороны рѣчи посполитой по глашению оного извѣстимся, о чемъ пространнее великому ншему канцлѣру на инструкцию вшу отвѣтствовать повелѣли; междо тѣм же особливую склонность ко особѣ вшей велможности и всего вшего дому показывать подщимся и пребываемъ вшей велможности ншею црского величества млстию всегда приклонны. Данъ в Москвѣ лѣта ҂аѱє-го мая въ гі.

Ѳ. Головинъ.

II.

Ясневелможный господине гетмане
полной коронной.

Понеже братъ нашъ королевское величество полской Августъ просить нась изволилъ, дабы мы всю команду имѣли над войски, какъ коронными такъ и литовскими, во отбытіи ево, того ради, дабы при внѣшнихъ случаяхъ совершенную могли мы имѣть с велможностию вшею корреспонденцию, желаемъ, дабы ко двору ншему, гдѣ мы обрѣтатися будем, прислана была отъ васъ вѣрная кто особа на резиденцию, понеже то видимъ к ползѣ потребно быти обоимъ гсдрствамъ, которой намъ о всемъ от васъ доносити и волю нпу вамъ извѣщать станетъ.

При семъ обнадѣживаемъ велможность вшу млстию нашею црского величества и доброго здравія вамъ желаемъ.

Из Вилни июля 27-*го* дня 1705-*го*. Пе*т*ръ.

III.

+

W Zółkwi d. 8 Jan. s. v. 1707 A-o.

Monsieur.

Lubo nie wątpiemy bynaymniey, ze WMPan z własney Swoiey ochoty y naturalnego obowiązku iako Wielki Senator upadaiącą Oyczyznę Swoię y zgwałconą (!) sromotnie od Krola Szwedzkiego wolne obieranie Króla Polskiego ratować y salwować spolnie z drugiemi Ichmcmi przy lidze y assystencyey Naszey pragniesz, jednak dla gruntownieyszego upewnienia y obiasnienia Intencyi Naszych za przybyciem tu Naszym odzywamy się WMP-u, oraz potwierdzaiąc wszytkie listy ministrow Naszych obliguiemy y upraszamy WMP. abys ad Corpus || Stanow Rzpltey Koronnych y W-o Xtwa Litt-o przy prawach y wolnosciach Swoich chwalebnie y nierozdzielnie stawaiących, tudziesz do iednostayney Rady y zgody pro conseruatione wolney Elekcyi, dla własnego Interessu w ten Kray do Nas pospieszyc raczył, kędy nie tylko omnem securitatem in publicum et privatum znaydziesz, ale tez particularem beneuolentiam z dobroci y propensyey Naszey ku Sobie y całey Rzpltey WMP. widomie doswiadczysz. Ktorą chętnie ofiaruiąc zdrowia dobrego y pomyslnych sczesliwosci od P. Boga WMP-u zyczemy.

Пе*т*ръ.

.IV.

Ясневелмо*ж*ный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Егдаже король швецкой насилствиемъ и практиками своими все то учинилъ, что над королемъ Августомъ чинити хотѣлъ, желаетъ — чаемъ — тѣм же подобиемъ насъ и рѣчъ посполитую, ежели не такъ дѣйствително обмануть, то хотя ко сну привесть і всѣ блгия расположения ко со*др*жанию общихъ интересовъ помѣшати, и того ради ево министры вездѣ при посторонниxъ дворахъ чрезъ публичные почты разгласили вѣдомости, бу*д*то с нами в нѣкоторой трак*тат* собственной вступаетъ и миръ заключаетъ. Мы отъ того не о*т*пираемся, что какъ насъ еще на Москвѣ іностранныя министры о склонности і учиненіи миру спрашивали, мы пред ними неоднократно обьявляли, что по обовязаніи хрстиянскомъ, дабы людской крови не проливати, всегда есмы готовы

слышати мирныя предложения, *ежели* какіе король швецки[й] предлагати захочетъ, но такимъ подобиемъ, дабы тотъ миръ явно и пристойно со общимъ извѣстіемъ рѣчи посполитой трактовати и со общими обоихъ странъ комисары соключить, а что намъ тайно чрезъ какой ни есть дворъ в трактатъ тако*й* вступать, о томъ нынѣ и никогда сумневатися никому не надлежитъ, егда же паче всеа ‖ ползы и прибыли имѣемъ себѣ: честь, соде*р*жаніе вѣры и целость достойности мона*р*шеской; того ради вшимъ милостямъ в томъ обнадѣживаемъ, что мы до сего времяни ни малого вступления до какого ни есть трактата с королемъ швецкимъ не чинили і инако чинити не думаемъ, токмо выше имянованнымъ подобиемъ, со извѣстиемъ и общимъ соизволеніемъ чиновъ рѣчи посполитой коронной і великого княжства литовского, с которы*ми* заключенной и по*д*твер*ж*енной союзъ, какъ уже не единократно обѣщали, во всѣхъ пунктахъ весма соде*р*жати і исполнити желаемъ; что обьявя впрочемъ вшимъ мл*с*тямъ желаемъ о*т* Господа Бга блгого здравия.

Данъ въ Жолквѣ генваря 27-*го* дня 1707. Петръ.

V.

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетма*н* великій коро*н*ный.

Попеже ужъ приближилося время воинское, дабы войска союзные рѣчи посполитой выходили і совокуплялися к содержанію интересовъ обоихъ союзныхъ народовъ, мы же по сіе время никакого не видали еще к тому приуготовленія, о чемъ мы ужъ напредь сего вшей мл*с*ти листомъ нашимъ обьявили і в томъ обнадежены; того ради прилѣжно желаемъ, дабы вша мл*с*ть по данному намъ обѣщанию войска коронные какъ найскорѣе подъ Коцкъ совокупить ізволилъ, а самъ сюда в Люблинъ на генера*л*ную раду прибылъ. Впрочемъ же ва*с* в защищеніе Всемогущаго вруча в мл*с*ти ншей склонны к вамъ пребывати обѣщаемъ і всякого блга желаемъ.

Данъ въ Якубовичахъ 12 маія 1707 году. Пе*т*ръ.

VI.

Ясневелможный господине воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

В невдавномъ времяни писали мы отсюды в грамоте ншей к вашей мл*с*ти желая вашего скорого сюды прибытія и совокупленія по*д* Коцкимъ войска коро*н*ного, нн҄ѣ же то паки по*д*тверждаемъ желая, дабы ваша мл*с*ть какъ найскорѣя без отлаганія времяни сюды прибылъ, ибо вашей мл*с*ти прибытіе здѣсь зѣло нужно ради лутчихъ

с нами совѣтовъ и разположенія, между тѣм же іволите ваша млсть войску коронному повелѣть собиратся в назначенное мѣсто как найскорее. При семъ пребываемъ к вамъ непремѣнно в млсти склонныи.

Данъ вь Якубове маия въ 18-*го* 1707-*го*. Петръ.

VII.

Ясневелможный господинъ воевода белскій гетманъ великій коронный.

Умножаетъ блгожелателства вшего доводы приятное вшей млсти намъ обявленное поздравленіе, которое хотя вша млсть особою своею воздать желали, но мы и писменное сие усердствие власно такъ яко отъ персоны вшей устное приемлемъ, вѣдая особливо, что бытность вшей млсти при раде потребная общия гсдрствъ нших вспомагаетъ интереса. При семъ за такую верную к намъ склонность какъ и за присланного намъ коня, которого мы любовно приняли, блгодарствуемъ, і не могли отставить ннѣ писменно приемность нщу вамъ обявить, блгосизволеніемъ млсти ншей всегда і впредь дѣйствително вшу млсть обнадежить, которому желая всякого блга і счастливости, пребываем млстию ншею склонны.

Ис Казимера въ 30 маиа 1707. Петръ.

VIII.

Jaśnie Wielmozny Woiewodo Bełzki Hetmanie Wielki Koronny.

Dostalismy listy WPana od roznych dat. wespol y pismo Małzonki WPana; zkąd wyrozumiawszy kontenta y uwazywszy materiam tak wielkiey waznosci, ktura gdy correspondencią opisuiąc się nie moze tak sposobnie byc wyrazona y traktowana, dla lepszey tedy skutecznosci oczekiwamy tu do Nas przibycia Małzonki WPana, zebysmy ustnie o wszystkim conferowac y zniesc się mogli; co się zkonkluduie, zupelną WPan będziesz miał o wszystkim relacią. P. Rybinskiemu na requisitią WPana we wszystkim uczynilismy zadosyc y Podkomorzemu y Ministrowi Naszemu P. Gołowkinowi obszerney (!) de cetero dac na wszystko respons zlecielismy; zostaiąc nieodmiennie WPanu Łaską Naszą przihylni.

Z Warszawy 26 Julii 1707 Roku. Петръ.

IX.

Ясневелможный воевоеда бѣлскій
гетман великій коронный.

Понеже іво всѣхъв ѣдомостей является, что король свѣйской с войском своимъ рушился из Саксониі и ідетъ в Шлезию, и хотя еще не извѣстно прямо ль сюда идетъ, однакож надлежитъ всякое ко отпору потребное предуготовление чинить. І того ради указали мы кавалериі своей збиратся, також и пѣхоте какъ найскоряе сюда итить, дабы близ Варшавы у Вислы неприятеля встрѣтить і оному с помощию Вышняго супротив стати; того ради надлежитъ і вшей ясневелможности с войском коронным, яко с нами союзным, для общаго промыслу над неприятели сюдаж к Вислѣ зближится, какъ мы напред сего о том с вшею ясневелможностию разговаривали, а какъ мы определили по отправленной генералной думе з бжиею помощию против непріятеля в ордеръ баталиі становится, тому пришлем вскоре чертеж для извѣстия, желая купно і вшего мнѣния о томъ слышать. Но дабы по зближениі всѣхъ войскъ не было какъ нашему такъ и коронному войску в конскихъ кормахъ і в протчем недостатку, того ради совѣтуемъ и желаемъ, дабы ваша велможность определя войско на два крыла, і з дивизиею на правое крыло, под командою вшею быть надлежащею, стали у Плотцка, а на лѣвое крыло, || надлежащеѣ под командою велможного его милости господина гетмана полного коронного, определя командировали оному стать, меж Сендомиремъ і Варшавою у Казимера; і просимъ, дабы то без отлагателства исполнено было для общихъ интересовъ, ібо тѣмъ способомъ можете, во время неприятелского приходу, удобнѣе к нашимъ войскамъ со обоихъ крылъ присовокупитися, іли ежелиб неприятель на которое крыло ис коронных войскъ пошел, тоб лехко мы могли туда ітить, и тѣмъ способом Висла вся можетъ здержана быть. Впрочемъ пребываем к вам ншею млстию склонныи.

Із Варшавы августа въ 21. 1707. Петръ.

X.

Jasnie Wielmozny Woiewodo Bełski
Hetmanie Wielki Koronny.

Lubosmy przed dniem wczoraiszem listownie intencie Nasze WPanu obiasnili, daiąc wiadomosc o dispositiach, iakiesmy na odpor zblizaiącemu nieprziacielowi czynic uradzili, zycząc oraz, zeby y WPan z woyskiem Koronnem do Nas takze chcial się łączyc y owe tak rozporządzię, iakozmy iuz namienieli y spolnym interessom naypozyteczniey byc rozsądzili, gdyz iednak czas na zadne nie zezwala dilacie, toz samo

iescze powtornie twierdziemy, posyłaiąc oraz do WPana Generała Adjutanta Naszego P. Golca, kturemu chciey WPan potrzebny dac wysłuchanie, y spolniwszy desideria Nasze onego iako nayprędzey z doskonalną relacią znowu do Nas expediowac. Przi tym sczęsliwych w dobrym przedsięwzięciu od Boga Wszechmogącego sukcessow y pożądanego zdrowia zycząc, zostaiemy nieodmiennie Łaską Naszą WPanu przichilni.

W Warszawie 23 dnia Sierpnia 1707 Roku. Пе*т*ръ.

XI.

Мой Господине.

О*б*являемъ вамъ, что за помощию Вышняго сча*с*тліво сюды прібывъ отъ вручителя сего все, что намъ донесено, мы к совершенству прівесть соизволили и послали к министру ншему в Берлинѣ обрѣтающемуся, дабы онъ тотъ о*б*щій інтересъ со всякою прілѣжностію тамъ гдѣ надлежитъ совершалъ, и не сумневаемся, что сіе все вскорѣ исполнено будетъ, в чемъ ссылаемся на словесное донесеніе вручітеля сего, которой про*с*тра*н*нѣе о всемъ донесетъ. Мы, получівъ вѣдомо*с*ть о походе неприятелскомъ на сю сторону Вислы, намѣрены о*т*сюда до кавалѣріи ншей похо*д* воспріять к Гродне для разположеній войскъ нших к разрушенію намѣреней неприятелскихъ. На прісланные пункты отъ вшей мл*с*ти в сіхъ числѣхъ чрез резиде*н*та ншего Дашкова желаемое учинимъ решеніе; і зѣло тѣмъ доволны есмы, что вша мл*с*ть аки подпора своей отчизны на прикла*д* протчимъ постоянно бе*з* отмѣны прі волности своей і союзе с нами постановленномъ пребывати ізволите, и о*б*надежіваемъ васъ, что мы какъ персону вашу такъ і всѣхъ намъ желаемыхъ в мл*с*ти і в защищеніи даже до скончанія счастлівого дай Бже той во*й*ны і впре*дь* соде*р*жівать будемъ, и желаемъ, ‖ дабы ваша мл*с*ть во уде*р*жаніи войска прі сторонѣ ншей і союзе с нами постановленномъ непоколебимо содержать неутруждаемо стараніе пріложилъ, которому доброго отъ Гда Бга желая здравія пребываемъ желаемо склонныи.

И*з* Двенцо*л* генваря 19-*го* 1708. Пе*т*ръ.

XII.

Ясневелможные господа.

Листъ вшихъ мл*с*тей до насъ писанный изо Львова отъ 29-*го* декабря прошедшаго году с присовокупленными при томъ пункты мы чрезъ резидента нашего Дашкова получили і из оного, тако*ж* і из устного донoшения его со удово*л*ствомъ выразумѣли о постоянномъ и вѣрномъ

содержаніи вшем при союзе с нами и при общихъ интересахъ, за что вшимъ млстямъ благодарствуемъ и обѣщаемъ взаимно по союзу все исполнять и отчизну, волности и права вши противо насилствующаго неприятеля оборонять. На помянуе *же* вши пункты резолюцию с помянутымъ Дашковымъ посылаемъ, которому повелѣли мы паки при васъ бы*ть* на резиденцыи, і уповаемъ, что вша млсть тою резолюциею, которая совершенно исполнитца, доволны будете. И при семъ пребываем вшимъ млстямъ приязнию склонныи.

Із Дзенцол генваря 20-*го* дня 1708. Пе*т*ръ.

XIII.

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

При отправленіи о*т*сюду к вашей млсти резидента ншего Дашкова с резолюціею на присланныя отъ вшихъ млстей с нимъ пункта разсудили мы за блго симъ к вамъ особливо отозватися и обявить свое определенне и намѣрение, како соизволяемъ в наступление неприятелское с войски своими поступать и вамъ оными вспомогать и противъ тогож неприятеля вшимъ млстямъ дѣйствовать совѣтуемъ, какъ мы о томъ вамъ пространно в резолюцию на вши пункта дать повелѣли, а имянно, что мы, услыша о неприятелскомъ походе чрезъ Тикотинъ и Августовъ розными коломны на войско нше, идемъ отсюду особою своею х кавалеріи своей к Гродне для супротивления неприятелю, над которымъ з бжіею помощию всякіе воинскне промыслы, ежели онъ подлинно пойдетъ, чинить будемъ; к вашей же млсти на помощъ определили мы корпусъ из Литвы до 5000 пѣхоты, которые имутъ соединитца при Хвастовѣ з гетманомъ Мазепою, которой сверхъ сего також кромѣ казацкихъ войскъ съ 4000 регулярныхъ при себѣ имѣти будетъ, и велено ему гетману и*т*ти немедленно к Хвастову с выборными сердюцкими и компанѣйскими полками, також і ис протчихъ полковъ выбравъ лутчихъ людей на скоре, которой уже — чаемъ — давно в походе обретается; и посланъ к нему гетману отъ насъ указъ, чтобъ онъ тамо будучи с вашею млстию корреспондовалъ і по совѣту вшему с войскомъ шелъ, куда случай воинской требова*ть* будетъ, || и соединясь с вами чинилъ неприятелю отпоръ и всякия разпрашения общимъ согласіемъ; в чемъ мы на вшу вѣрность и доброжелателство весма надежны, что вы общимъ согласіемъ с нимъ гетманомъ Мазепою противъ неприятеля супротивление чинити будете, однакож не вступая ни в какую отважную баталию, но найпаче мы вшей млсти совѣтуемъ с коронным войскомъ помалу уступать до Украины и даже до гетмана Мазепы, не до-

пустя до себя в ближнихъ мѣстехъ отъ Вислы неприятеля для извѣстныхъ причинъ, о которыхъ [також какой мы нынѣ своему ѳелтмаршалу лейтнанъту Голцу стоящему с кавалериею при Брести указъ дали о настоящіхъ воинскихъ противъ неприятеля поступкахъ] изображено, имянно в прежде помянутой резолюціи посланной к вашимъ млстямъ с прежде реченнымъ резидентомъ ншимъ Дашковым, и на оную во всемъ ссылаемся. При самомже отезде нашемъ отсюды к Гродне получили мы вше писание отъ 15 генваря нового стиля, ис которого о всем выразумѣвъ || отвѣтствуемъ, что денги на войско коронное мы дать соизъволили, по которые извольте ваша милость прислать комисара и конвой в Новогродокъ, гдѣ немедленно оные отобрать можете; и не сумнѣваемся мы, что вша млсть для общихъ интересовъ постараетесь войско при себѣ и союзе с нами содержать. При семъ пребываемъ к вамъ ншею приязнию склонныи.

Из Денцол генваря въ 20. 1708. Петръ.

XIV.

Велможный господинъ воевода бѣлскні
гетманъ великиі коронный.

Присланной вашъ Гинтовъ к господину генералу нашему князю Меншикову что намъ донесъ, на то соотвѣтствуемъ. Первое благодарствуем вас господина гетмана за вашу (!) к намъ и отчизнѣ вѣрное постоянство, впротчемъ на все желаемое от господина гетмана резолюция со удоволствованиемъ послана з Дашковымъ. Что же о неприятеле и оной совершенно со всею силою идетъ противъ насъ без жадного разделения, которую вѣдомость согласну имѣемъ не точию из розныхъ вѣдомостей но и от взятых языковъ, ис которых одинъ квартиръместеръ королевского генерала отютанта Калиѳера, к чему і наши партиі свидѣтелствуютъ, и уже неприятель во шти миляхъ отсель явился. Такожде просимъ господина гетмана, дабы во опщихъ интересахъ какъ благо началъ тако і до конца || сея войны во имя божие пребывалъ, впротчемъ ссылаемся на доношение посланного вашего. При семъ предаемъ васъ в сохранение Всевышняго и желая вамъ всякаго блага и особливою нашею милостью неотмѣнно пребываемъ вамъ склонныи.

Ис Гродни въ 24 генваря 1708. Петръ.

XV.

+

Господин Гетман.

Понеже чаю уже вам доволно вѣдома что не|приятел соѳъсѣм корпосом без разделения | ідет противъ нас от которого вы нынѣ сва-

бод|ное върѣмя імѣете також подлинна увѣдом|лены мы что его великой багаж на валах | ідет горазда не въ близости за ними при | котором менши двух полков остается того | ради зела високо потребно дабы вы Господин гет|ман сего удобнаго върeмяни не пропустили но па | оной абоз нападение учинили что не тяжко | может учинитса о чем паки прошу вас дабы сие | вы с помошию божиею без потеряния времени | учинили впротчем предая вас в сохъранение || божие пребываем вам в милости | всегда непьремѣнныі —

Із веремак въ 6 февьраля 1708. Петръ.

P. S. какие нынѣ імѣем вѣдомости купно с нѣ|которым вам предложением о том прилагаем при сем вам особливое писмо —

P. S. О здѣшнемъ повѣдeніі обьявляем, что неприятель отъ Гродни рушился и нша кавалерия перед нимъ идучи тремя тракты всѣ провіанты и фуражи разораетъ и подѣздами его обеспокоиваетъ, отъ чего онъ в такое состояние приведенъ, что по скаске плѣнных великой уронъ в лошадях и людях имѣетъ и в три ндли не з болшим десять мил отъ Гродна отшел; і впредь з бжиею помощию тож чинить не оставимъ. А пѣхота нша собралас меж Полоцка и Копоси смотря на неприятелские оброты, и ежели оной зближится, то уповаемъ быть з бжиею помощию и главному с ним бою. Вшей же млсти предлагаемъ, что ежели бы неприятель ради скудости кормовъ подался к Слуцку || и далѣе і став тамо на квартиры послал часть против вшего войска, то в таком случае надлежит млсти вшей подаватся к Припети и чрез Мозыр и Петриков имѣть с нами комуникацию, дабы мы могли вше войско секундировать и комуникацию со оным имѣть, ибо в таком случае и мы туда к Припети приближимся; и того ради зѣло потребно, дабы млсть вша до Полонного уставили войско а отъ Полонного гетманъ ншъ Мазепа, також и мы отсюды уставим, дабы непрестанную коммуникацию и пересылку меж собою імѣть.

XVI.

Ясневелможный воевода бѣлской гетман великій коронный.

Мы зѣло удивляемся, что от вшей млсти чрез толь долгое время на посланные отъ насъ писма, на первое из Дзенцолъ генваря от 20-го [чревъ резидента ншего Дашкова] и второе из Веремакъ настоящего февраля от 6-го дня, в которыхъ мы о важныхъ дѣлехъ к вамъ писали и нѣкоторые при томъ определенія свои и намѣренія в настоящихъ воинскихъ обращениях потребныхъ обьявляли, ни жадного отвѣту по се число не получили і весма о васъ и о тамошнихъ поведѣ-

нияхъ давно безвѣстны. Чего ради со оныхъ обоихъ нших писемъ при семъ в запасъ копіи прилагаютця і с симъ нарочного к вшей млсти || паки посылаемъ, желая отъ васъ скорого увѣдомления, гдѣ вы нпѣ с войскомъ коронпымъ обретаетесь и какия намѣрения в настоящемъ неприятелскомъ к нашему войску зближеніи по прежде помянутымъ шнимъ писмамъ к воинскимъ противъ опого дѣйствиамъ восприяли, ибо зѣло высоко потребно ннѣ вамъ с нами частую корреспонденцию имѣть, дабы могли мы против неприятеля общимъ согласіемъ лутчие і способные поступки воспріймать. Впрочемъ ссылаясь на писмо министра ншего граеа Головкина пребываемъ к вамъ в приязни всегда склонныи.

Із Чашникова февраля въ 21. 1708. Петръ.

XVII.

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетманъ великіи коронный.

Когда мы особою своею к армѣи в сихъ числѣх п(ри) помощи Гсднѣй блгополучно прибыли, то не могли оставить не обявя о том прибытіи вшей млсти при обнадеживаніи васъ непремѣнной к вамъ склонности и приязни ншей. Что же принадлежитъ о недавно случившемся между части войскъ ншихъ и королемъ швецким на пасе у Головчина бою, и о томъ уповаемъ мы, что ваша млсть извѣстенъ ис писем от министров нашихъ. I намѣрены мы против онаго неприятеля при помощи Гсднѣй всякія воинския предшествія по всякой возможности ісполнять, о чемъ пространнѣе резидентъ ншъ вшей млсти донесетъ, в чемъ Всевышшій млстию своею да поможетъ. Впротчем не сумнѣваемся мы о непремѣнном вшемъ доброжелателствѣ во интересе общемъ ншемъ і наяснѣйшей рѣчи посполитой отчизны вшей і обнадеживаемъ вшу млсть за ту вшу вѣрность ншею цского величества доброю склонностию и награжденіемъ и обѣщаемъ по силѣ союзу учиненнаго между нами і рѣчью посполитою по всякой возможности войску рѣчи посполитой денгами вспомагать і без сообщенія || и согласия с вами с неприятелем ни в какіе трактаты не вступимъ, чего и от вшей млсти і всей рѣчи посполитой взаимно желаемъ. О протчих же дѣлех впредь чрезъ министров ншихъ обявить вамъ не оставимъ. Что же ваша млсть о короля Августа намѣреніи имѣете, о томъ желаемъ от васъ извѣстия, и ежели Шпигель или иной кто от онаго присланъ будетъ, просимъ онаго к намъ немедленно отправить; і в том і в протчихъ интересахъ вящую надежду на вшу млсть по данному намъ обѣщанию и доброй вшей славе і щирости полагаемъ, пребывая при сѐмъ к вамъ всегда в приязни ншей склонны.

Данъ в Горкахъ іюля 15-го дня 1708-го. Петръ.

XVIII.

Ясневелможный воевода белскій гетманъ великій коронный.

Листъ вшей млсти *от* 29-*го* іюня из обозу іс *под* Ниского писанной мы получили, іс которого со особливы*м* удоволствованіемъ о вшемъ прилѣжномъ стараніи куппо сь его млс*тию* гсдиномъ мечникомъ коронны̂мъ во удержаніи *об*щихъ інтересо*в* уразумѣли і за такое доброжелателство вшей млс*ти* блгда*р*ствуемъ і обнадеживаемъ, что с своей стороны по союзу с наяснѣйшаю рѣчью посполитою вшей млс*ти* вспомагать войски и денгами не оставимъ і никогда без включения сообязанной с нами рѣчи посполитой і вшихъ млс*тей* доброжелателныхъ *от*чизны своей і намъ с неприятелемъ ни в какой трактатъ не вступимъ, токмо обяз*у*емъ вшу млс*ть* любовию *от*чизны, вѣры, правъ и волностей вшихъ і толь множествомъ во удержаніи сихъ по*д*ятыхъ трудовъ и убытковъ вашихъ, да изволите в продолженно*м* по сехъ мѣстъ нео*тм*ѣнно*м* своемъ доброжелателствѣ к намъ и] резолюцыи проти*в* *об*щихъ неприятелей непо*д*вижно пребывать, дабы тѣмъ в свѣте полученную себе славу чрезъ такіе] героические дѣла и вѣрность къ отчизне своей к совершен*н*ствию привести могли, к чему сие за удобчѣйшей спосо*б* быти разсуждаемъ, что до скончания компаніи сея уже не во многихъ мсцахъ состоящей, на которой все зависитъ, оборонително і не вступая со онымъ ни в какую *от*вагу поступать, что без всякой тру*д*ности толь численнымъ войскомъ своимъ учинить можете, понеже нн̂ѣ король свѣйской со всѣми свои*мі* силами і не уделя ни единаго регименту із армѣи своей проти*в* васъ Лещинскому, на насъ наступаетъ и, какъ слышится за по*д*линно, і Левенгаупта к себѣ беретъ. || Того ради тру*д*но намъ на помощь к вашей млс*ти* регуля*р*ного войска нн̂ѣ уделять, но будемъ при помощи Вышняго с своей стороны стараніе прилагать, дабы оному неприятелю не токмо доброй *от*поръ учинить, но и силы і гордость его умалить. Какъ о томъ напере*д* сего чрезъ резидента нш̂его намѣреніе нш̂е вамъ *об*явить велѣли, какъ і в после*д*ней при Головчине акцыи неприяте*л*ского войска, по скаске *от* нихъ взятыхъ потомъ полоняниковъ [которыхъ повсядневно войска нш̂и приводя*т*] о*д*ниxъ высшихъ офицеровъ болши ста члвкъ побито і бо*л*шая часть королевски*х* драбанто*в* со обоими ихъ коман*д*ерами генерало*м* лейтенанто*м* графомъ Врангеле*м* і други*м* полковникомъ, такъ что и самъ король шве*д*цкой едва в трехъ іли четырехъ особахъ до пехоты своей ушелъ і в великомъ опасеніи былъ. І ежели впре*дь* с помощию Вышняго неприятель такія іли еще і лу*тч*іе уражения *от* войскъ нш̂ихъ нѣсколкократно получитъ, то уже можетъ свои гордые мысли премѣнить, іли иногда і весма опровергнутъ (!)

быти. И тогда все *об*щіе дѣла нши с наяснѣйшею рѣчью посполитою в доброе состояніе лехко приведены быти могутъ, а межд[о] тѣмъ і король Август всю опасность оставя вступленіе свое ускоритъ, іли і иные рѣчи посполитой блгополу*ч*ные способы по со*б*ственно*й* вшему (!) яко удержателей падающей волности оной ізобрѣтены будутъ, в чемъ мы вамъ црскимъ ншимъ словомъ істинно вспомагать обѣщаемъ. А междо тѣмъ повелѣли мы гетману Мазепѣ в пожеланное о*т* васъ десятитисячное число во*й*ска казацкого доброго в дополнку послати, но оной ѕѣло в то*м* жалуется і писма о*т* посланны*х* к ва*м* на помочь с первымъ корпусо*м* полко*в*нико*в* присылаетъ, в которы*х* жалуются, что о*т* мл*с*ти вшей ни мало*го* определения о даче оны*м* провианту || по се число не имѣютъ, і куда пошлютъ для прошенія і*лі* выбо*р* онаго, то многи*х* із нихъ шляхта до смерти побиваетъ, і за тѣ*м* опасаетца тотъ другой корпусъ к вашей мл*с*ти на сукурсъ послать, потому что бе*с* провианту или розбегу*тся* іли своеволства і набѣги на *д*воры і маетности шляхе*т*цкіе чини*ть* принужденны будутъ, какъ и о перво*м* корпусе того*ж* опасается, за чѣмъ оной і похо*ду* своего по желанию ускарить не мо*ж*е*т*ъ. Того ради ізволте вша млсть о даче нео*б*ходимо ну*ж*ного провианту на тѣ войска способы изо*б*рѣсть і для лутчаго поря*д*ку комисаро*в* на встрѣчю оны*м* послать, то тотчасъ гетма*н* Мазепа вышеписанно*й* друго*й* корпусъ к ва*м* на помощь пошлетъ. А самъ імѣетъ оной ннѣ указъ стоять межъ Днепро*м* і Припетью і смотрѣ*ть* на неприятелскіе обороты, поне*же* сказываютъ взятые языки, что неприятель болши намѣряетъ похо*д* свой к Укра*й*не, сего ради ему о*т* оной о*т*далятися пока совe*р*шенной о о*б*ращеніи неприятелско*м* видъ явится, невозмо*ж*но. Для которой причины і о возвращеніи части Украйны рѣчи посполитой на*д*лежащей о*т* Палея взятой, такожъ і госпо*д* Любомирски*х* маетностей с ѳортецею Полонною ннѣ совершеннаго удово*л*ствования вшей мл*с*ти учинить невозможно до скончания дай Бже счастливаго сего воинского похо*ду*, по каторомъ савершеніи вшей мл*с*ти ва всемъ томъ, тако*ж* і в даче на войско коронное помощныхъ днгъ увидя в сей кампаніи оного прилѣжность ко услугамъ о*б*шимъ удоволство учинить обѣщаемъ; в чемъ вшу мл*с*ть о*б*надежа пребываемъ при сёмъ к вамъ всегда в приязни ншёй склонны.

Данъ в Горкахъ іюля 26-*го* дня 1708. Пе*т*ръ.

XIX.

Ясневелможный воевода белскій
гетманъ великій коронный.

Получили мы листъ от мл*с*ти вшей о*т* 28-*го* июля из обозу ис по*д* Тарногуры к намъ писанной, которого пре*д*ложения и желания вы-

разумѣвъ повелѣли мы министромъ ншимъ на*д*лежащую на оные учинить резолюцию. Видя *же* непорушимую вшу и прилѣжную аки желаемаго сенаторя и министра во удержаніи союза и общихъ с нами інтѐресовъ склонность и прилѣжаніе, яко весма оному есмы блгодарны, такъ о*б*надеживаемъ, что обѣщанную даже до скончания дай Боже счас*т*ливо сей войны рѣчи посполитой всякую помощь чинить не оставимъ, такожъ и для споспѣшествованія скорого прибытия короля его мл*с*ти Августа до Полши имѣя все для него в готовости прилѣжно стараем*с*я, о чемъ вручитель сего доволно донесетъ. Того ради желаемъ, что*б* вша млсть аки первую мочъ імѣющей сенаторь, в которомъ во время нынѣшнихъ поведеній вся сила зависитъ, и мы на васъ вящую имѣемъ надежду и во всемъ полагаемся, важностию своею короля его мл*с*ть Августа с войскомъ до Полши возбудить изволилъ, как же и начатую свою і уже *от* великой части совершающуюся слву при помощи войскъ ншихъ к желаемому совершенству привелъ удерживая рѣчь посполитую і войско на основаніи союза при общихъ інтересахъ. Мы же о*б*надеживаемъ, что имѣя в осо*б*ливомъ разсужденіи персону вашу за тѣ к намъ і о*б*щимъ интересамъ доброжелателства і прилѣжность партикулярное награжденіе і воздаяніе явити вамъ не оставимъ; которому доброго *от* Гсда Бга желая здравия пребываемъ приязнею ншею склоннымы.

Данъ в обозе при Мстиславле
августа въ 16. 1708-*го* го. Петръ.

XX.

Ясневелможныі воевода бѣлскиі
и гетманъ великиі коронныі.

Обьявляю вамъ, что мы сентября 28-*го* дня неприятеля дошли стоячего зело в крепкихъ местахъ числомъ шеснатцать тысячь [а иные сказываютъ, бутто было дватцать тысячь], которо*й* тотчасъ насъ из лесу отакова*л* всею пехотою во еланкъ, но мы тотчасъ три свои регименты швенкель противъ ихъ учинили и прямо давъ за*л*бъ на оныхъ пошли. Правда, хотя неприятель зело жестоко ис пушекъ и ружья стре*лял*, однакожъ оного сквоз*ь* лѣсъ прогнали кь ихъ коннице. И потомъ неприятель паки в бо*й* вступилъ и нача*в* часъ после полудьни даже до темноты бо*й* се*й* с непрестанны*м* зело жестокимъ огнемъ пребыва*л*. И неприятель не все *от*ступалъ, но и наступалъ, и викторіі во весь день не лзя было виде*ть* куды будетъ, но послѣди милостию побѣдодавца || Бога оного неприятеля сломи*в* побили на голову, такъ что трупо*в* с восемъ тысячь на мѣсте осталось [кромѣ что по леса*м* *от* ранъ по-

мерло и Калмыки побили]. Обоз весь з две тысячи телѣгъ, шеснацать пушекъ, сорокъ четыре знамя и поле со всѣм осталось намъ, а неприятели досталныя розбѣжались по лесам, за которыми пошли наши в следъ. А сколко с нашей стороны побито и ранено, о томъ выправясь вѣдомость прислана будетъ впредь. А с неприятелской стороны в полонъ взяты два полковника да генерала Левенгопта генералъ отъютантъ и несколко аөицеровъ, а протчимъ наши салдаты пардону не дали. Сия викториа еще час от часу множитца и непрестанно розбитыхъ Шведовъ наши стами в обоз приводятъ, между которыми есть доволное число и аөицеровъ. Командовали над онымъ корпусом генералы Левенгоптъ и Стакельберхъ [которой в той акціі убитъ), а Левенгоптъ ранен в ногу.

З боевого мѣста от деревни Леснова въ 30 д. сентября 1708.

Петръ.

P. S. Генерал Өлюкъ неприятеля бѣгущего достиг в Пропойску, ис которыхъ болше пети сотъ на мѣсте положилъ да в полон взяли сорокъ пять человѣкъ аөицеровъ с семсотъ редовыхъ и потомъ еще многихъ непрестанно в нашъ обоз приводят и сами приходятъ из лесовъ такожъ и досталой обоз с три тысячи телѣгъ взяли, а досталныя Шведы побѣжали в низ по рекѣ Соже а в пяти миляхъ вплавъ за реку плыли, за которыми з зади Калмыки гнали и зело много побили. Такожъ бригадир Өастминъ, которой за Сожею с командированными драгунами был, и при переправке оныхъ такожъ много побили, и потом Калмыки пошли за досталными Шведами въ следъ.

XXI.

Ясневелможный воевода бѣлскій гетманъ великій коронный.

Листы вшей млсти два чрезъ куриеровъ, а третей чрезъ воедича равского мы получили, ис которыхъ выразумѣваемъ о прилѣжномъ доброжелателствѣ и склонности вшей во удержаніи общихъ пшихъ інтересовъ. И сие не иному кому приписываемъ токмо персоне вашей, понеже намъ прежде сего і нинѣ извѣстно есть, что вша млсть какъ желателный отчизны своей імѣл старание не токмо ко избавлению оной от насилства швецкого и к приведенію в прежнее состояние, но и многихъ господ стараниемъ своимъ призвать изволилъ от противной стороны ко обороне волности и древних своихъ правъ, что нинѣ дѣйствително видимъ і слышим. А получа радостную ведомость о счастливом дѣйствѣ дивизій войска коронного, по мудрому управлению вашей млсти под командою господіна Потея подскарбия литовского и го-

сподина Рыбинского обрѣтающихся, противъ общаго нашего неприятеля воеводы кіевского, вашей млсти весма блгодарны; и в тотже день при троекратной пушечной стрелбѣ мы с великимъ увеселениемъ публично [Тебе Бга хвалимъ] пѣли желая, дабы всемогущая Десница при стараніи и наставленіи вашемъ и впредь оному войску коронному протів общаго нашого неприятеля блгословила. Что же надлежитъ о публичныхъ и собственныхъ вашихъ желанияхъ, повелѣли мы министрамъ нашимъ вшей млсти статьями пространную учинить резолюцію, на которую ссылаемся. В дѣле же жалобы на гене||рала Гейна вамъ обьявляемъ, что он із службы нашей воинской пред долгимъ временемъ отпущенъ, ннѣ онъ к намъ ни в чемъ не приналежитъ. А о помощі войскъ нашихъ к вамъ в Полшу приналежащей, послали мы генерала нашего Инелянта с тремя полками драганіи на Волынь, которой уже Днепръ перешелъ; а ннѣ вновь за нимъ итить указали четыремъ полкамъ драгунскимъ. А впродчемъ желаемъ вамъ доброго от Гсда Бга здравия, пребываемъ к вамъ приязнию нашею склонными.

Из Лебедина декабря въ 16. 1708 году. Петръ.

XXII.

Copia listu z Lebedyna pisanego d. 16 Xbris 1708.

Odebralismy list wmsci, z ktorego z wielkim ukontentowaniem o zyczliwych chęciach wmsci ku osobie naszey wyrozumielismy. Co zas wmsc iustyfikuiesz się w obmowiskach was od nieprzyiaznych ięzykow, iakoby pod praetextem w niewolą szwedzką wzięta była, y chocby takie rozgłoszenia na osobę waszą byli, iednak my o chorobie waszey dostatecznie od ministrow naszych informowani byli, ktorzy sami widzieli, iż doktor nasz wmsc w tey chorobie kurował, dlatego iawny iest fałsz, a niepewnosc. Więc my o tey chorobie wielce załosni byli, a o liscie, ktory iakoby u wmsci od krola Augusta w kieszyni był znaleziony, nie słyszelismy; y chocby to y prawda była, to nie mogło by to bydz w zadnym podeyrzeniu. Po powrocie zas wmsci z tey niewoli odebralismy tylko jeden list wasz przez Huisena, w tenczas kiedysmy w marsu naprzeciwko Leuenhaupta znaydowali się. Dlatego zabawni będąc tymi akcyami, nie moglismy na on dac responsu. Teraz zas upewniamy wmsc o osobliwey y nieodmienney naszey przyiazni y obserwancyi osoby waszey y prosiemy, || abys wmsc przyłozyła starania przezornymi swoiemi radami w utrzymaniu spolnych interessow, w czym na y (!) wysoki rozsądek wasz mamy nadzieię; ktorey dobrego od pana Boga zycząc zdrowia iestesmy chętnie przyiaznią naszą skłonnemi.

XXIII.

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Листъ вашей млсти к намъ писанный мы чрезъ воеводича равского господина Залуского получили и все, что ему от вашей млсти намъ донесть наказано, выслишавъ мнѣние нше ему обявили и на все повелѣли резолюцию учинить министромъ ншимъ, на которое також і на устное донесение помянутого господина воеводича равского ссылаемся і надѣемся, что ваша млсть тою ншею резолюціею будете довольны. Впротчемъ нребываемъ приязнию ншею к вамъ склонны.

Данъ в Лебединѣ 22 дня декабря 1708. Петръ.

XXIV.

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Із листа также іс приложенныхъ статей вшихъ, которые мы получили, выразумѣваемъ о доброжелателсте вшемъ во удержаніи союза с нами рѣчи посполитой і общихъ інтересовъ, за что будучи зѣло блгодарны желаемъ, дабы вша млсть для любви отечества і чести своей в начатомъ с нами пребывалъ союзе і никаким с противной стороны не далъ отвесть себя прилестьми і обѣщаниями, ібо мы многократно какъ на писмѣ такъ і словесно будучи в Полше обнадеживали рѣчь посполитую і млсть вшу також і всякого желаемаго, что даже до окончания полезного и славного мира всеми силами ншими спомоществовать васъ не оставимъ; такъ і нпѣ паки повторяемъ і обнадеживаемъ, токмоб вша млсть постоянно с нами пребывали; видя убо общие неприятели нши слабость силъ своихъ носпріймаютъ такие способы, чтобъ ѳакциями і прелестями своими желаемых отечеству || к себѣ привлечь. Для вящаго же удержания общихъ інтересовъ послали мы з генералами ншими на помощь рѣчи посполитой какъ кавалеріі такъ інѳантеріі тринатцять полковъ, о чемъ чрез воеводича равского к вамъ пространно писали. Что же принадлежитъ о содержаніи приятства с короною ѳранцузскою в дѣле общихъ с нами інтересовъ, сие вручаемъ к разсуждению вшему, дабы вы разсмотрениемъ своимъ блгоразсудили: помянутая корона ѳранцузская паче ли есть к намъ склонна і желаема інтересомъ общимъ ншимъ, іли к той сторонѣ, чтобъ мы обще с вами не были обмануты, ібо всякому надлежитъ паче свой нежели чюжей удерживати інтересъ; впрочемъ же ссылаемся на министровъ ншихъ і желая вамъ доброго от Гсда Бга здравия пребываем к Вамъ приязнию ншею склонныи.

Данъ в главном ншемъ стану
в Сумах генваря въ 6. 1709 году. Петръ.

XXV.

Ясневелможный воевода бѣлскій гетманъ великій коронный.

Вшей млсти писание *от* 7-*го* генваря изо Львова писанное намъ вручено, ис которого такожъ і *от* резидента ншего при васъ і вашаго при дворѣ ншемъ обрѣтающихся выразумѣли, како противная страна гордость свою прежнюю *от*ставя всѣ способы употребляе*т*, дабы васъ ласканіи своіми и чрезъ медиацию ѳранцускую *от* союзу с нами *от*то*р*гнуть и привесть в примирение.- И хотя і мы то признаваемъ, что вша млсть к намъ пишете, что усмирение смущенной *от*чизны вшей и угашения огня войны домашне*й* всяко*му* из ва*с* мило быть імѣе*т*, но на*д*лѣжитъ то разсудить, дабы лекарство не вредителнее болѣзни было, ибо какъ то утушение*м* огня можетъ названно быть, когда токмо із *од*ного угла в другой оной перенесенъ а не угашенъ, и вящее пламя из того произойти можеть; сие разумѣемъ о приміреніи вшемъ партікулярномъ с Лещинскимъ, х которому васъ всяко склонити тщатся, ібо оно*й* яко швецкого короля послушникъ, кромѣ воли его ничего о генералномъ приміреніи чинить и внѣ сей войны оставить рѣчь посполітую не може*т*. Ваша млсть імѣете сами признать, что вы с нами при союзе пребывая прінудили протівную сторону искать *от* ва*с* примирения обѣщая вамъ на все что желаете позволить, чего с начала и слышать не хотѣли; того раді можете из того разсудить, коль полезно то постоянство [с] самимъ вашимъ милостя*м* было, и того ради на*д*лежитъ вшимъ млстямъ в начатомъ своемъ достохва*л*но*м* || намѣреніи и при союзе ншемъ непремѣнно пребывать даже до окончания, которого с помощію Вышняго вскорѣ уповаемъ, дабы могли честной постоянной и не однимъ видомъ, но самымъ дѣломъ ми*р* *от*чизне своей со удержаниемъ старобытныхъ правъ і волносте*й* своихъ на славу імени своего впре*дь* ідущия лѣта получи*ть*, к чему уповаемъ при помощи Вышняго вамъ оружіемъ ншимъ вспомочь, ибо неприятеские сілы непрестанно ослабѣваютъ. А для вспоможенія млсти вашей и уде*р*жания о*б*щихъ інтесовъ и для разрушенія силъ неприятелскихъ в Полше посла*н* *от* насъ з генераломъ ѳелтьмаршало*м* леитенантомъ знатной корпусъ войскъ, о которомъ уже нѣсколкократно вамъ о*б*являли. То*го* ради уповаемъ, что вша млсть непремѣнно при союзе с нами пребывать не оставите, ибо мы по желанию вашему і в сие ну*ж*ное время вамъ такое знатное войско на сукурсъ послать не оставили. Медіація же короны ѳранцузской полезна*б* была рѣчи посполитой, ежели*б* о генерално*м* ми*ру*, а не о партикуля*р*номъ и о*б*щимъ интересо*м* вредително*м* пріміреніи, іли паче рещи порабощенію ва*с* швецкой дискреціи была; того ради вшу

млсть в томъ доброжелателно престерегаем, дабы наіпаче смотрѣли на собственные свои и отчизны своей интересы. А о протчемъ, что здѣсь с помощію Вышняго чинится, ссылаемся на ізустное доношение приносетеля сего і пребываемъ приязнию нашею к вам склонныи.

Дан в Сумахъ генваря въ 20. 1709. Петръ.

XXVI.

Ясневелможный воевода белскій
гетманъ великій коронный.

Обьявляемъ вашей млсти сею пшею, что мы указали резиденту ншему, при васъ обрѣтающемуся господину Дашкову, вашей млсти о нѣкоторыхъ нужнѣйшихъ и потребных ко общей ползе нашей дѣлѣхъ предложеніе учинить вшей милости; того ради изволите ваша млсть, что оной по данному ему указу именемъ нашимъ вамъ предлагати будетъ, въ томъ ему вѣру ять и на предложеніе ево резолюцыю учинить. Впротчемъ предавъ вашу млсть в сохранение Гда Бга, пребываемъ млсти вашей в приязни нашей склонныи.

Данъ в Белѣгороде февраля 18 дня 1709. Петръ.

XXVII.

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Егда мы сюда к главной армѣе из Азова счастливо ннѣ прибыли, то разсудили за блго вшей млсти яко усердно желателному і удержателю общихъ интересовъ в рѣчи посполитой союзной с нами о томъ симъ обьявити, і вшей млсти за оное удержание общихъ интересовъ благодарствуя обнадеживаемъ при томъ васъ ншею неотмѣнною всегда к вамъ имѣющею приязнию і склонностию, особливо же твердымъ содержаніем учиненного с рѣчью посполитою союзу и стараниемъ о общихъ інтересахъ. При сем же блгодаримъ Вышняго, что сия кампания ізрядное к ползе общаго дѣла начало восприяла і счастливо какъ здесь такъ і у васъ продолжается. І уповаемъ на Бга, что и впредь оной общия нши воинские труды млстиво блгословить ізволитъ ко ускромлению гордости неприятелской; і в том і вша млсть по своему искуству и ревности потщитес, дабы дѣла нши скоряе к желаемому окончанию прійтить могли. Впротчемъ же також, какия побѣды противъ неприятеля получены, ссылаемся мы на писма министровъ ншихъ і пребываем к вамъ приязпию ншею непремѣнно склонны.

P. S. При заключеніи сего получили мы отъ вшей млсти листъ, от 1-го июня нового стиля, із которого || при прочемъ уразумѣли о нѣ-

которомъ несогласіи *межд*о вшею мл*с*тию в генераломъ ншимъ ѳе*л*тъ-маршаломъ леитенантомъ барономъ Голцомъ, что намъ зѣло было неприятно слышеть, і того ради писали ко оному в крѣпкихъ те*р*минахъ, дабы обходился с вшею мл*с*тию дру*жел*юбно і отнюдъ никакого случая к неудово*л*ствію вшей мл*с*ти и протчимъ доброжелателнымъ союзной с нами рѣчи посполитой не подавалъ і отяхчения шляхте не чинилъ, і уповаемъ, что онъ по тому ншему указу поступать будетъ, такъ что вы тѣмъ доволны будете, а какое определение о провиа*нтах* на войско нне мы ему учинить повелѣли, о томъ усмотрите і*з* писемъ министровъ ншихъ; при сем же желаемъ отъ вшей мл*с*ти приязненно, дабы і вы с своей страны для общихъ интересовъ в нынѣшней нужнѣйшей часъ показали свое нисхо*жд*ение і пребывали в ни*м* генераломъ ѳелтъмаршаломъ леитенантомъ ншимъ в до*б*ро*м* согласіи.

Данъ в обозе у Полтавы іюня въ 18 *д*. 1709. Пе*т*ръ.

XXVIII.

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Листъ вашей мл*с*ти і*з* обозу отъ Черного Острова отъ 14 маія мы чре*з* госпо*д* послов войска коронного при прибытіи своемъ и*з* Азова к главней ншей армее получили, і оные послы неме*д*ленно на удіенцію к намъ допущены. О дѣлехъ же изображенныхъ какъ в поменуто*м* ваше*м* листѣ такъ і в данной тѣмъ посломъ отъ ва*с* і*н*струкціи учиня мы (!) какъ скоро настояще*й* военной случай допустилъ опредѣленіе, повелѣ*ли* отвѣтствовать о все*м* обстоятелно министрамъ нашимъ. І о*б*надеживае*м*, что яко же мы сего лѣта на войско рѣчи посполито*й* уже сто тысячь рублевъ помощныхъ днгъ послали, такъ і впредь оному обѣщаемъ [при усмотреніи особливо в нынѣшней опредѣлителной кампаніи отъ во*й*ска коронного доброй охоты и мужественныхъ при спомощныхъ ншихъ войскахъ противъ общаго непріятеля воинскихъ дѣйствъ] денгами вспомогать не смотря на превеликія іныя для общихъ інтересо*в* иждивенія. Впротчемъ пребываемъ к вамъ приязнію нашею непремѣнно склон*н*ы.

Данъ в обозѣ у рѣки Ворсклы Пе*т*ръ.
іюня 22-*го* дня 1709-*го*.

XXIX.

+

Господи*н* Ге*т*ма*н*.

Обьявляю вамъ о зело превеликой и неначаемо*й* викторіі, которую Господь Богъ намъ, 'чрез неописанную храбрость нашихъ сал-

датъ' даровати изволилъ с малою войскъ нашихъ кровию таковимъ образомъ: Сегодня на самом утре жаркиі неприятель нашу конницу со всею армѣею конною и пѣшею отаковалъ, которая хотя зело по достоинству державась аднакожъ принуждена была уступить, аднакожъ с великимъ убыткомъ неприятеля. Потомъ неприятель сталъ во ѳрунтъ противъ пашего лагору, противъ которого тотчасъ всю пехоту ис транжамента вывели і пред очима неприятелю поставили, а конница на обѣихъ ѳланкахъ, что неприятель увидя тотчасъ пошел і сталъ у лесу, противъ которого наши встрѣчь пошли и тако оного встрѣтили, что тотчасъ с поля збили, знаменъ, пушекъ множество взяли, такожъ генералъ ѳельтмаршалъ господинъ Ренншилдъ купно с четырма генералы а имянно: Шлипенбахомъ, Штакельберхомъ, Гамолтоном и Розеном, ‖ також первой министръ граѳ Пипер с секретарми Гермелиномъ и Цидергелмомъ в полонъ взяты, при которыхъ несколко тысяхъ аѳицеровъ и рядовыхъ в полонъ взято, о чемъ подробну вскорѣ писать будемъ [а нынѣ за скоростию невозможно]. И единымъ словом сказать вся неприятелская армея Ѳаэтоновъ конецъ восприяла [а о королѣ еще не можемъ вѣдать с нами ль или со отцы нашими обретаетца; 'а за розбитымъ неприятелемъ посланы гсда генералы порутчики кнзь Голицынъ и Боур с конницею']. И сею у насъ неслыханною новиною васъ поздравляем.

Из лагору от Полтавы дня 27 іюня 1709. Петръ.

P. S. Приведенъ еще кнзь Виртелмбѣрхской сродственникъ короля швецкого.

XXX.

Ясневелможный воевода бѣлскиі
гетманъ великиі коронный.

О учинившейся въ 27-го іюня счастливой над неприятелемъ королемъ швецкимъ викторіи вшей млсти мы уже обявляли, а потомъ какимъ образом догнавъ нши войска остаточные неприятелские войска принудили іхъ к здаче, тому прилагаемъ реляцию, іс которой обо всемъ увѣдомитесь, какую совершенную і никогда слыханную побѣду над неприятелемъ Всевышний намъ даровалъ. При семъ желая вшей млсти от Гсда Бга здравия пребываемъ приязнию ншею к вамъ склонны.

Данъ в обозе у Полтавы іюля 8-го дня 1709-го. Петръ.

P. S. При семъ обявляемъ вшей млсти, что мы в средине сего мсца со всею армеею ншею для совершенія нших общихъ интересовъ особою своею в Полшу ідемъ а кавалерія нша сего 9-го июля туда наперод поход свой восприемлетъ.

XXXI.

Ясневелможный господинъ воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Понеже мы увѣдомилися, что командированая от вашей млсти партия в Варшаве счастливое поведѣние имѣла і с противной стороны бискупа хелминского Потоцкого, воеводу руского Яблоновского и подканцлѣра литовского Щуку в полон взяли, которым счастием вшей млсти поздравляем, і понеже в сихъ особах не малая важность есть, того ради не сумневаемся, что ваша млсть оныхъ повѣлите за крѣпким і вѣрным карауломъ имѣть, дабы не могли уйтить; и понеже мы нужно быти разсудили с сими особами сами говорить, дабы от нихъ о всѣх неприятелских швецкихъ и Лещинского намѣренияхъ, о которыхъ они без сумнения подлинно извѣстны, увѣдомленые получить, того ради желаем прилѣжно, дабы вша млсть оных или с собою к нам в Люблинъ, куда мы утре прибити чаем, привезъ || или с приносителем сего ншимъ адютантомъ к намъ немедленно прислать за крѣпкимъ караулом изволили, которому адютанту мы для лутчей осторожности при нихъ ѣхать повелѣли.

Із мѣстечка Ухачи августа 24-го 1709-го. Петръ.

XXXII.

Ясневелможный гсдинъ воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Мы увѣдомились, что ваша млсть маршъ свой с войски коронными в сличеніе сь его королевскимъ величеством полскимъ Августомъ косной имѣете, не такъ какъ насъ обнадежили, что оставя обозы свои пигдѣ не замедливая поспешать ко оному будете; и понеже имѣемъ мы вѣдомость, что выше помянутое его королевское величество не в далекомъ разстояніи отъ неприятелского корпуса под командою генерала Красова обрѣтаетца і зѣло потребны ему в слученіе войска коронные ради поиску над онымъ неприятелемъ, того ради вшей млсти чрез сие напоминаемъ, дабы вы то вше намъ изустное обѣщаніе в самомъ дѣле какъ найскоряя ісполнили, чего общей нашъ інтересъ без продолжения времени требуетъ. Впротчемъ пребываем в приязни нашей к вам склопны.

Дапъ в Солцахъ сентября 17-го дня а-о 1709. Петръ.

XXXIII.

Ясневелможний каштелянъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Писаніе вше с Сенавы вручено нам, іс которого выразумѣваемъ о желаемой вшей склонности к персонѣ ншей и ко общему блгу, и какъ сіе блгосклонно и млстиво воспріймаемъ, такъ хотя не сумнѣваемся, что вам уже есть извѣстно о взятіи счастливымъ оружіем ншимъ крѣпости Риги, однакож мы отъ себя с толь блгополучною и полезною ко общему ншему благу викторіею васъ поздравляемъ желая, чтоб даже до окончанія сей войны васъ союзниковъ ншихъ такими могли всегда поздравлять поведеніями. Что же принадлежитъ в дѣле освобожденій маетностей вшихъ и жены вшей отъ провіянтов войскамъ ншимъ принадлежащихъ, и мы какъ прежде сего такъ і ннѣ отъ того освобождаем і в подтверженіе прежнихъ указовъ ншихъ повелѣли мы ѳелтмаршалку войскъ ншихъ кнзю Меншикову х командирующему генералу ншему Янушу указъ послати, чтоб никакихъ провіянтов не домагался из маетностей вшихъ и жены вшей, о чемъ пространнѣе отъ мынистров ншихъ извѣстно будетъ. Впротчемъ же желая вамъ доброго отъ Гсда Бга здравія пребываем к вамъ млстію ншею склонны.

Данъ в Санкт-Петербуркѣ іюля въ 18. 1710-го. Петръ.

XXXIV.

Ясневелможный каштелянъ краковскій
гетман великій коронный.

Увѣдомились мы, что король шведской с турским конвоем из Бендеря уже выступил и хощет іити со оным в Полшу, от чего не малая есть опасность общим. ншим сь его королевским величеством і с наяснѣйшую рѣчью посполитою інтересом; того ради повелѣли мы генералом ншимъ обрѣтающимся в Полше с помощными ншими войски кнзю Голицыну, Янусу, ѳон Эберстету по поступкам турецким смотря, і ежели какое отъ нихъ будетъ насиліе, чинить всякое возможное супротивленіе, дабы его Шведа ни до какихъ противныхъ дѣйствъ не допустить. И уповаемъ, что и вша млсть в томъ ради общихъ інтересов и соблюденія отечествія своего отъ разоренія обще с тѣми ншими войски удоб возможные способы к препятію того Шведова злаго намѣренія воспріять изволите, для которого случая ради лутчей с вашею млстію корреспонденціи послали мы к вамъ на резиденцію столника ншего Алексѣя Дашкова, которому впредь до нашего указу при себѣ быть велите і о всемъ потребномъ насъ увѣдомлять блговолите. Впротчем пребываем к вамъ приязнію ншею всегда склонный.

Данъ в Санкт-Петерзбурке септября въ 7 д. 1710-го. Петръ.

XXXV.

Ясневелможный каштелянъ краковскій
гетман великій коронный.

Донесено намъ писание вше отъ 14-*го* августа из обозу по*д* Тарногуромъ писанное, и за ваше постоянное доброжелателство такъ к персонѣ нашей яко к союзнымъ ншимъ интересомъ зѣло вамъ обязанны, и восприявъ за блго желаемое вше поздровление о счастливыхъ повѣдения*х* противъ ншего неприятеля, которые намъ Всемогущаго даетъ десница, найпаче будемъ попечение имѣть, что*б* тѣх же счастливостей и вша млсть яко доброжелаемые нши союзники причасниками были чре*з* усмирение гордаго ншего общаго неприятеля и получение желаемого мира; впро*т*чемъ ссылаемся на писмо канцлѣра ншего граѳа Головкина и желая вамъ доброго о*т* Гсда Бга здравия пребываем к вамъ приязнию склонныи.

Из Санктъ-Петерзбурка ноября 30 дня 1710 го*ду*. Пе*т*ръ.

XXXVI.

Ясневелможный каштелянъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Присланной отъ вашей мл*с*ти полковникъ Тоушъ к намъ прібылъ с листами вашей мл*с*ти чре*з* Ригу в Смоленскъ, которой издѣсь при насъ былъ, і ннѣ по желанію его о*т*пущенъ к вшей мл*с*ти; но понеже за скорымъ ншимъ отсюды отѣздомъ в Луцкъ не можемъ пространно вшей млсти чре*з* него на предложеніи ваши отвѣтствовать писменно; того ради наказали ему вшей мл*с*ти ізустно о*б*явить, на что ссылаемся, паіпаче*ж* желаемъ с вшею мл*с*тию сами вскорѣ видѣтца, ібо о*б*щей інтересъ того нужно требуетъ. При семъ пребываемъ к вамъ приязнію ншею склонныи.

Да*н* в Слуцкѣ марта 18-*го* дня 1711-*го*. Пе*т*ръ.

XXXVII.

Ясневе*л*можный каштелянъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Прибывши сюда к намъ посланной о*т* вшей мл*с*ти генера*л* маеоръ Грановскій вручилъ намъ о*т* вас писмо и предложеніе учинилъ, на которое повелѣли мы министро*м* ншимъ и словесно во всемъ оному учинить решѣніе, которое все при свиданіи ншемъ персонално*м* удобнее можетъ приведено быть к совершенству, которое свиданіе при прибытіи ншемъ въ Яворовъ скоро можетъ учинитися. И понеже мы ис

доношенія посла ншего кнзя Долгорукова выразумели особливо о доброжелателствѣ и стараніи вшемъ в общих интересахъ и о склонности к нам, того ради мы вшей млсти благодарствуемъ и обнадеживаемъ с своей стороны, что никогда то ис памяти ншей не выдетъ, но будем старатися, дабы блгодареніе нше к вамъ і к дому вшему во всяких случаяхъ показывать; и желая вам доброго от Гсда Бга здравия пребываемъ к вамъ приязнию ншею склонны.

Данъ в Луцку 5-*го* апрѣля 1711. Петръ.

XXXVIII.

Ясневелможный каштелянъ краковскій
гетман великій коронный.

Прилѣжное доброжелателство вшей млсти і старание о общемѣ блге и удержаниі с нами союзной рѣчи посполитой інтересовъ яко есть намъ блго извѣстно, такъ когда для лутчихъ совѣтовъ о общихъ інтересах при нынѣшних конюнктурах прибыли мы персоною ншею в Яворов, того ради когда к оному совѣту зѣло естъ потребна персона вшей милости, просимъ, чтоб вша милость персоною своею для помянутого с нами совѣту какъ найскоряе прибыть ізволили, а наіпаче когда зѣло настоящие того требуютъ конюнктуры, еже мы какъ и за прочие вшей млсти доброжелателства всегда склонностию ншею признавать не оставим; и при семъ доброго вамъ отъ Гсда Бга желая здравия пребываемъ всегда приязнию ншею склонны.

Из Яворова апрѣля въ 17. 1711. Петръ.

XXXIX.

+

Jasnie Oswiecony MPanie Kasztelanie Krakowski
Hetmanie W. Koronny.

Po odiezdzie Ojca moiego J-o Carskiego Wieliczestwa mam w zleceniu zbierac prowianty, dlaczego y uniwersały posyłam. WMWMPana proszę, abys dla spolnego miedzy nami interessu w tym dopomagał, abys rozkazał był Komisarzom, ktorzy spolnie z od nas zesłanymi w naznaczonym magazynie w Poznaniu znioszy się z sobą zbierac będą. Po ktorego ingenio || rozumiem, ze to nieodwłocznie zechcesz sprawic, gdyz wiedząc interessa wszelakie ochoczo dołozysz starania, co nie tylko dla naszych potrzeb ale zobopolnemu potrzebny iest traktatowi y tuszę sobie, ze iak nayprętszą w tym interessie od WMWMPana odbiorę rezolucią.

W Toruniu d. 30 Novembra A-o 1711. Алеѯѣй.

XL.

Яснѣвелможный каштелянъ краковский гетман великій коронный.

Понеже по силѣ учиненного у насъ сь его королевскимъ величествомъ, купно з с наяснѣйшею рѣчью посполитою, чрезъ воеводу хелминского господина Дзялинского союзу войска нши для обороны от общаго неприятеля короля швецкого пребывали в Полше, которымъ с соизволенія его королевского величества і рѣчи посполитой провіянтъ и фуражь даванъ, и хотя в помощию Вышняго гсдрство полское чрезъ полученную под Полтавою счастливую баталию отъ того неприятеля оборонено і во ономъ нынѣ никоих нѣприятелских людей не обрѣтаетца, однакожь война еще с королем швецкимъ у насъ не прекратилась и госдрству полскому не малое еще опасеніе есть отъ Помераніи швецкой, іс которой всегда Шведы можутъ чинить впаденіе, ежели чрезъ оружие силы ихъ опровержены не будутъ. Чего ради по согласию сь его королевскимъ величеством обретаютца и нынѣ в Помераніи войска нши ауксилиярныя под командою его королевского величества, х которымъ в добавку по согласию сь егож королевским величествомъ еще другие слѣдуютъ; того ради на пропитанія оныхъ с соизволенія егож королевского величества провиянтъ опредѣлѣнъ дабы свожент былъ в Познань, из близъ лежащихъ поеводствъ і повѣтовъ королевства полского; а для лутчаго разположенія в зборе оного без всякой обиды обывателем рѣчи посполитой учредили мы к тому ншего сына і кронъпринца его любви, о чемъ к млсти вшей по указу ншему обявленіе учинілъ чрез писма ншъ канцлер граѳъ Головкин напредъ сего. Но понеже нынѣ получили мы ‖ вѣдомость отъ него сына ншего, что посланных его ради збору того провиянту в магазейнъ познанской офицеровъ и рядовыхъ из воеводствъ и повѣтовъ высылаютъ и весма того провиянту давать не хотятъ і с тѣмъ обявленіемъ приѣзжали с конзилиума радомского к нему послы, того ради желаемъ мы от васъ, чтоб вы по оказанной своей всегда доброй склоности к намъ в немѣдленномъ зборе того провиянта для пропитанія того ауксилярного ншего войска в споможеніе учиніли, ібо тѣ нши войска не для собственного ншего интересу тамо определены, но какъ самому вшей млсти извѣстно, что для інтересу всѣй наяснейшей рѣчи посполитой, чтоб весма быть впредь безопаснымъ отъ противностей неприятелскихъ происходящихъ ис Помераніи в Полше, понеже мы ничего себѣ ис той неприятелской земли не претендуемъ, кромѣ того дабы оного чрезъ силное оружие принудить к пожеланному общему благополучному миру. Ежели же, какъ сами вша млсть разсудить можете, войскъ ншихъ в Помераніі не будетъ и будущей ком-

пани никаких знатныхъ дѣйствъ противъ неприятеля не учинітца, то общей ншъ неприятель *от* того усилясь можетъ всегда вступить в Полшу, чего для в мѣсто того, что нне на войски нши ауксилиа*р*ныя учиніть малое вспоможеніе в даче провиянта, прину*ж*денны будутъ чины рѣчи посполитой та*ж*чаишеѣ бремя нѣсти с разореніемъ всенаро*д*нымъ соде*р*жавъ оба войска на сво*е*мъ ко*р*му; чего нне при помощи господнѣй в гсдрстве полско*м* нѣтъ і войскъ нших в Полше никого не о*б*ретаетца кромѣ *од*ного по*л*ку ншего прео*б*раже*н*ского і оста*в*ленны*х* обозовъ || отъ тѣхъ войскъ, которые в Помераніи о*б*ретаютца, а которые войска нши в добавку к тѣмъ чрезъ Полшу слѣдуютъ, и тѣ нигдѣ останавливатца не будутъ, но пойдутъ прямо в Померанію. И понеже по силѣ учиненного ме*ж*до нами сь его короле*в*скимъ величест*вом* и наяснѣйшею рѣчью посполитою союзу на*д*лежало было быть при тѣхъ померанскихъ дѣйствахъ и войску рѣчи посполитой, но оныхъ в прошe*д*шей компани тамо не было и нне нѣтъ, і видимъ мы невозмо*ж*ность бытія ихъ при тѣхъ дѣиствахъ за изнуреніе*м* *от* неприятеля в сию войну народа вшего, того ради желаемъ, дабы вша млсть в мѣсто того, что обязаны противъ неприятеля короля швецкого войски коронными і литовскими намъ вспомогать, позволили провиянту на войски нши дать, и тако уповаемъ мы, что вша млсть по доброй вѣрности своей ко отечеству для общей по*л*зы разсудя сие і видя в томъ нео*б*ходимую нужду тотъ провиянтъ звозить в Познань обывателемъ полскимъ позволите і сему ншему желанію удоволство покажете. При се*м* пребываемъ вамъ приязнию ншею склонны.

Із Санктъ-Пете*р*сбурка въ 7 марта 1712-*го*. Пе*тр*ъ.

XLI.

Ясневелмо*ж*ныі каштелянъ краковскиі гетманъ великиі коронныі.

Получили мы нне вше писание изо Львова отъ 27-*го* сентя*б*ря к намъ *от*правленное, ис которого паки выразумѣли мы продолжающееся доброжелателство и прилѣжное старание вше во удержаниі союзныхъ с нами королевского величества и наяснѣйшей речи посполитой інтересовъ в разогнаниі и совершенномъ побѣждениі явившихся во области рѣчи посполитой неприятелей, а имянно что по многихъ иныхъ дѣ*й*ствахъ и Станиславовъ з гарнизономъ неприятелскимъ оружиемъ войска коронного счастливо взятъ. И какъ мы оное радостнымъ сердцемъ, яко участие в то*м* счастливо*м* общаго оружия происхождениі имѣющие, восприемле*м*, такъ заявленные вши усердные труды в семъ яко*же* и в ыныхъ ншему интересу касающихся случаяхъ вспомоществования

вѣло вамъ блгодавствуемъ і не оставим за оное вамъ воздавать приязнию ншею. Что же принадлежитъ о казакахъ бывшихъ в Станиславовѣ і о прочихъ дѣлехъ в помянутомъ писмѣ вшемъ к намъ изображенныхъ і о томъ о всемъ по указу ншему к вамъ *от*вѣтствова*л* пре*ж*де всего канцлѣръ нашъ граѳъ Головкинъ. Мы желаемъ при семъ вамъ доброго отъ Господа Бга здравия і пребывае*м* на и всегда приязнию ншею склонныі.

Ис Ка*р*лсбада октября въ 30 *д.* 1712 го*ду*. Пе*тр*ъ.

XLII.

Ясневе*л*можный каштеля*н* краковскій гетманъ велякій коронный.

Хотя мы в недавно*м* времяни іс Ка*р*лсбада па полученые писма вшей млсти о*т* 27-*го* сентября о*т*вѣтствовали з блгодарение*м* за до*б*рожелателство ваше ко о*б*щимъ інтересса*м*, о*д*нако*ж* когда нпе паки получили вѣдомость, что ваша млсть присланного о*т* Порты оттоманско*й* салахора, которо*й* по разглашения*м* неприятелей ншихъ посла*н* о*т* По*р*ты нарочно ради осмотру войскъ наши*х*, бу*т*то оные еще о*б*рѣтались в Полше, какъ приняли такъ и о*т*прави*лі* ‖ по всегдашней своей вѣрности и ревности ко о*б*щимъ интересо*м* с правдивы*м* доводомъ, того ради за тѣ ваши правдивые поступки млсти вашей вѣло блгодарствуемъ о*б*надеживая ва*с* при то*м* за вашу всегдашнюю к намъ склонность и радѣние ко о*б*щему блгу ншею приязнію і склонностию; о протчем *же* повелѣли мы к вшей млсти писать ншему канцлеру граѳу Головкину. И желая ва*м* о*т* Господа Бга здравия пребывае*м* ншею приязнию к ва*м* склонны.

Із лаго*ру* ноября 29-*го* дня 1712-*го*. Пе*тр*ъ.

XLIII.

Ясневелмо*ж*ный каштелянъ краковскиі гетманъ великой коронной.

Получили мы два писма ваши отъ 15-*го* сентября і отъ 22-*го* октября писанные і выразумѣв из опы*х* о склонности і доброжелателствѣ ваше*й* млсти к на*м* і к союзнымъ общимъ інтересса*м*, паче же с ызображенного поздравления ради счастливого і блгополучпого окончания нпешне*й* кампаниі в Ѳинляндиі і в Помераниі яко есмы вѣло блгодарны, такъ взаимно желае*м* такихъ же вамъ счастливы*х* і блгополучны*х* поведенпі. На желания ваши пу*б*личные в тѣх же листа*х* до насъ изо*б*раженные повелѣли мы канцлѣру нашему граѳу Головкину пространную ‖ во всемъ

учинить резолюцию. А нне желая вашей млсти доброго *от* Гсда Бга здравия пребываемъ к ва*м* приязнию нашею склонныи.

Із Са*н*кіъ-Петербурга въ 20 ноября 1713-*го*. Пе*т*ръ.

XLIV.

Ясневелможный каштеланъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Получили мы писание вшей млсти чрезъ нарочного вшего к намъ присла*н*ного, ис которого выразумѣвъ о непремѣнной к намъ и доброжелаемой скло*н*ности вшей в том же пи*с*мѣ ізображенной, весма за то блгодарны, і обнадеживае*м* васъ о ншей приязни и желаемъ вамъ с стороны ншей всякихъ блгополучныхъ поведеній. Что *же* касае*тс*я до дѣлъ, которые в пи*с*ма*х* своихъ вы изобразили, повелѣли мы канцлѣру ншему графу Головкину желаемое ва*м* на все учини*ть* || решение и удоволство, на которого ссылаемся. Впротчемъ *же* желая вамъ доброго отъ Гсда Бга здравия пребываемъ к вамъ всегда приязнию ншею склонныи.

Из Санктъ-Питербурга ма*р*та 15-*го* 1714-*го* го*ду*. Пе*т*ръ.

XLV.

Ясневелможный каштелянъ краковскій
гетма*н* великій коронный.

Понеже его королевское величество чре*з* присланно*го* своего тайного совѣтника обе*р*шенка и обе*р*фа*л*кенмейстра графа фо*н* Фицтума намъ о*б*являлъ, что нѣкоторыя воево*д*ства противные поступки пре*д*восприяли противу его королевского велич*е*ства и что в Полше публично разглашаю*т*, бу*д*то мы имъ противъ е*го* королевского величества вспомога*ть* хочемъ, и для того желалъ, дабы мы до васъ о томъ отозвались; того ради мы не могли оставить вамъ о семъ не о*б*явя и не засвидѣте*л*ствовавъ, что мы никогда намѣрения не имѣли такимъ противнымъ противъ его королевского величества вспомагать, но на*й*паче ничего иного не желаемъ, токмо что*б* его королевское величество при покойномъ владѣніи короны содержанъ былъ. И понеже по*д*линно намъ извѣстно, что тѣ противности нѣкоторые ис полскихъ обывателей чиня*т* ради отягощеней о*т* пребывания в Полше войскъ саксонски*х*ъ, и для того мы инѣ какъ ко его королевскому величеству писали такъ і его присланному графу фо*н* Фицтуму о*б*явили, что*б* его королевское величество ради о*б*легчения всенаро*д*ного в Полше іволи*л* войски свои саксонские ис По*л*ши вывесть, ібо нужды в соде*р*жаніи і*х* в Полше никако*й* не о*б*рѣтае*тс*я,

понеже которая была опасность *от* турецкой стороны, и та уже окончалась, егда послы полские окончавъ свое дѣло *от* Порты *от*томанско*й* *от*пущены, но найпаче они нужны в Ге*р*маніи, понеже король шве*д*цкой уже ис турецкой *об*л*ас*ти выѣхалъ и не без-дѣйствъ *от* него буде*т*. Буде*т* же его королевскому величеству по*т*ре*б*но, что*б* нѣсколко из войскъ своихъ саксонски*х* при себѣ ради противны*х* соде*р*жать, то мы ему совѣтовали, дабы соизволилъ в Полше оставить столко, сколко в компу*т* рѣчи посполитой *от* саксонскихъ войскъ было принято, до удо*б*нѣ*й*шаго времяни, і то*б* учинить по согласию с чинами рѣчи посполитой. И для того просимъ васъ, когда его королевское величество то учини*т*, а кто явитца из обывателей полски*х* тому противенъ, что*б* того унима*ть* ізволили. Впрочемъ мы ссылаемся на устное о*б*явление нарочно посланного ншего о*б*рѣтающегося при его королевски*м* в-е і рѣчи по*с*полито*й* резидента г*с*дна Да*ш*кова, которому желаемъ, дабы вы во всемъ вѣру яли и до ншего указ*у* при себѣ побыть позволили. При семъ желая вашей мл*с*ти *от* Г*с*да Бга здравия пребываемъ ва*м* приязнию нщею склонны.

Из Санктъ-Пете*р*бурка дека*б*ря 13. 1714. Пе*т*ръ.

XLVI.

Божиею мл*с*тию мы Пе*т*ръ Первый, црь и самодержецъ всеросійскій и прочая и прочая и прочая.

Ясне освечоный каштеля*н* краковскій ге*т*ма*н* великій коро*н*ный.

Не сумнѣваемся, что копіи с послѣ*д*нихъ грамо*т* нщихъ отъ 18 генваря настоящаго году какъ кь его королевскому величеству та*к* и к чинам найяснѣ*й*шей рѣчи посполитой обоихъ народовъ із Сант-Питерзбурга писанныхъ вше*й* мл*с*ти сообщены суть, в которыхъ по обязателству имѣющаго сь его королевскимъ величество*м* и рѣчью посполитою союзу и дру*ж*бы, тако*ж* и по должности вѣчного ме*ж*ду нами, его королевскимъ величество*м* и чинами рѣчи посполито*й* постановленного миру и сосѣ*д*ственной дру*ж*бы — (им)ѣя *от* разныхъ иностранныхъ дворовъ вѣдомости и пре*д*осторо*ж*ности, что его (ко)ролевское величество при *д*ворѣ цеса*р*ско*м* чрезъ господина граѳа Ѳлеминга, генерала ѳелтьмаршала своего, имянемъ всѣй рѣчи посполитой в нѣкакие алианціи и трактаты противъ насъ вступае*т* и другие области, а имянно королевское величество агли*н*ского яко электора ганнове*р*ского к тому*ж* привесть усилно старается, тако*ж* что и консуль *от* его королевского величества у Порты оттоманско*й* бывшій всякие противныя о на*с* внушая реляціи помянутую Порту побу*ж*далъ к начатию противъ насъ войны — изобразили мы о томъ достойное неудоволство нше, желая

и братскіи его королевское вел*і*чество прося, дабы оной насъ о негоциаціи вѣнско*й* чрезъ господина граѳа Ѳлеминга о*т*правляемой дружебно братскіи увѣдомить изволи*л*, не содержит ли (о)ная в себѣ противны*х* дѣлъ и намѣреніи интересамъ союны*м*, тако*ж* помянуто*й* Порты консуль по указу ль его королевского величества дерзалъ такие чини*ть* ковы и возбу*ж*дения; в грамоте*ж* ншей к чинамъ рѣчи посполитой обои*х* народо*в* д(о рук)ъ его млсти кнзя примаса арцыбискупа гнезненского посланной мы отъ себя то пре*д*ставили и засвидѣтелствовали, что како мы всегда цѣлост(и) правъ и волностей рѣчи посполитой с ненагра*ж*даемымъ иждивение*м* і зна(т)нымъ разорениемъ г*с*дрствъ ншихъ, найпаче же не щадя здравия (і) собственной высокой персоны ншей обороняли и оные защищали и уде*р*(живали), такъ и впредь защищать, оборонять и удерживать всегд(а) хощемъ, обѣщаемъ и обовязуемся, не *д*ля партикулярного какого ншего и*н*тересу, но едино токмо ради сосѣдственно*й* союзно*й* и силою вѣчного тра*к*тату сообязанной дру*ж*бы, которую свто содерживае*м* и содержать хоче*м*; а на пос*л*ѣдокъ желали мы отъ чиновъ рѣчи посполитой имѣть из*в*ѣстие, тѣ замыслы какъ у дворовъ вѣн(ского и) аглинского такъ и у Порты противъ на*с* дѣйствуе(мые) с вѣдома ли (и п)озволения рѣчи посполито*й* чинится и імѣлъ ли господи*н* граѳъ Ѳлемингъ и другие себѣ на то полную мо*ч* о*т* рѣчи посполитой данную. Однако*ж* мы в терминахъ тѣ*х* ншихъ грамо*т* употребляли всякую умѣренность, и дабы тѣмъ ни его королевскому величеству ни чинамъ рѣчи посполитой противъ на*с* к недру*ж*бѣ ни мамалого не подать случая, но *ч*то мы отъ его королевского величества и чиновъ рѣчи посполито*й* желали получи*ть* извѣстие о помянутой негоциаціи при *д*ворѣ вѣнско*м*, тако*ж* и о *д*руги*х* у По*р*ты чрез консуля в противность на*м* чинимыхъ і вымышленны*х* реляцияхъ, и к тому насъ побу*ж*дало обязателство союза явственно на писмѣ со обоихъ сторо*н* постановленное [которое есть того содержания], дабы одинъ другаго остерегалъ общую полэу и аванта*ж*, и ежели бы о*д*на сторона о другой увѣдомилася, что в какия нибу*ть* трактаты вступаетъ, хотя*б* оные безъ всякого вреду другой сторонѣ были, не сообщая и не о*б*являя о томъ другой сторонѣ, должна оная писменно требовать, дабы тѣ негоциаціи, пре*д*намѣреніи и домогателства, по*д* каки*м* бы || нибудь имянемъ и пре*д*логомъ трактатовъ оные (не) были учинены, другой сторонѣ сообщены были, какъ мы то с ншей стороны чинили. А найпаче имѣя пре*д*остережение, что та негоциация вѣнская противъ на*с* о*т*правляется і у Порты противные чинены были интересу ншему предложения, неотмѣ*н*но в то*й* пребывая наде*ж*де, что его королевское величество купно с рѣчью посполитою союзо*м* и такъ блискимъ сосѣ*д*ствомъ будучи с нами обовязаны, тако*ж* намятуя о *к*рѣпкой дру*ж*бѣ о*т* давныхъ време*н* сообязан-

ную и такъ многие явл(яе)мыя *от* насъ опыты истинного и доброжелателного прнятства нашего [о которо*м* простра*н*но мы в тѣхъ обоихъ грамота*х* нших*ъ* ізобразили], на то нше дружбнобратское желание и требование о негоцияціи вѣнской и о пре*д*ложеніи у По*р*ты дружебной отвѣ*т* и іѳормацию учинить намъ соизволитъ, и что (рѣчь) посполитая тако*ж* обьявитъ на*м*, с вѣдома ль или без вѣдома оной господинъ Ѳлеми*н*гъ вѣнскую чинилъ нег(оц)иацию; но паче чаяния ншего какъ о*т* его королевского величества такъ и отъ (кнз)я его млсти примаса арцыбискупа гнезненского на (сие) требование нше в помянутыхъ грамота*х* изображенное в таки*х* експре*с*сія*х* отвѣты получили мы, что инако того признать и восприять не можемъ какъ за явную намъ декляpацию и обьявление войны, хотя (в) выше пом(я)нутыхъ грамотахъ нших*ъ* ничего противного такого (не бы)ло, что бы его королевское величество и рѣчь посполитую урази(ть м)огло, и развѣ ~~то~~, что мы обьявили, что за цѣлость правъ и волностей рѣчи по*с*политой всегда стоять хоще*м*, и ни до какого суперенства також ни до сукцесіи, по*д* какимъ пре*д*лого*м* бы оныя ни были, не допустимъ, какъ мы то свто содержать обѣщаемъ; к тому*ж* господинъ Ѳлемингъ в р(ел)яціи своей в неявственны*х* терминахъ учиненно*й* напоминае*т*, что хотя (онъ) и трактова*л* что при *д*ворѣ вѣнскомъ, и то бутто не было к днеавантаж(у) какъ его королевского величества такъ и рѣчи посполито*й* полской і ост(а)вилъ свобо*ду* к по*д*тверженню и ратиѳикаціи того королю и рѣчи посполито*й*, но права рѣчи посполито*й* полско*й*, которые намъ доволно извѣстны, весма запрещаю*т*, дабы никакой иноземецъ н(е) имѣя полномочи о*т* королевс(к)ого величества і все*й* рѣчи посполитой ни в к(ои у дво)ровъ посторонныхъ не(гоциа)ціи ни по*д* каки*м* имяниемъ и пре*д*логомъ в договоры не вступа*л*, ни(же) пр(отивъ п)ервого союзника ничего вновь чинить не дерза*л*. І понеже мы (нич)его та*к* не жела*ем* какъ содѣржания вѣчного ме*ж*до пре*д*ками ншими достохвалныя памяти и королями полскими и наяснѣйшею рѣчью посполитою тако*ж* и с нами учиненного миру, такъже и ближай(шаг)о обязателства и союзу противъ ко*р*оля швецкого общаго неприятеля (наше)го постановленного, и того ради о*т* вшей млсти желаемъ и требуе*м*, дабы по силѣ номян(утого) союзу с рѣ*ч*ью посполитою постановленного насъ увѣдомить изволили, тѣ о*т*вѣты на грамоты нши ис канцеляріи его королевского величе*с*тва и его мло*с*ти князя примаса публичнымъ именемъ рѣчи посполито*й* данные и к на*м* присла*н*ные, которые своими выраженіями кь явно*й* на*с* войнѣ и ссорѣ с рѣ*ч*ю по*с*политою [чего мы никогда не желаемъ] приводятъ и побу*ж*даютъ, с соизволения ль і вѣдома всѣй рѣчи посполитой писаны, и млсть вша тѣ отвѣты апробуете ли и с нами в ссору вступать желаете ль, тако*ж* и князь его мло*с*ть прима*с* со общаго ль согласия млстей вших*ъ* или самъ па*р*тикул*я*р*н*о о*т* себя

к намъ такъ отвѣтствовалъ, дабы мы блговременно упреждая всякіе злые из того происходимые слѣдованія свои мѣры и расположения возприять могли, хотя не надѣемся, дабы чины рѣчи посполитой имѣя такъ многие опыты истинной ншей к себѣ приязни в неприятство с нами вступать (намѣ)рены были, а наипаче понеже мы никакого к тому с ншей стороны н(е п)ода(ли слу)чая || но содерживая (с)ь при справедливости з бжию помощию в таком обрѣтаемся состоянія, что всякому на нас наступающему отпор надлежащей дать можемъ, и хотя его королевское величество всякихъ ищет способовъ, дабы нас (сс)орить с рѣчью посполитою, затѣвая на насъ, бутто мы княжство курлян(дское) себѣ присоединить желаемъ и претендуем і бутто другому кому оное отдать хощемъ и отъ рѣчи посполитой оторвать намѣрение имѣемъ, но мы самых млстей (в)шихъ призываемъ во свидѣтелство, что и в то время когда мы помянутое княж(с)тво оружиемъ ншимъ из рукъ короля швецкого освободили і отобрали, что мы оное не себѣ присоединили, но отдали в диспозицию рѣчп посполитой и принадлѣ(жа)щему ко оному герцогу, а и нинѣ всегда желаемъ, дабы оное княжство было такъ какъ и прежде сего под протекциею рѣчи посполитой. Того ради какъ мы помянутые отвѣты за явную недружбу парушение и разорвание всѣх договоров і союзовъ с нами учиненных приемлемъ, так паки повторително желаемъ, дабы млсть вша насъ о намѣреніи всѣй рѣчи посполитой і ежели то со изволенія оной писано, обьявить нам изволилъ, (и х)ощет ли рѣчь посполитая тѣ отвѣты апробовать; на что ожидая отъ всѣхъ насъ респонсъ пребываемъ млсти вшей приязнию ншею склонны.

Дан во флоте нашемъ при Алантскихъ островахъ августа 4 дня 1719 году.

Петръ.
Граф Головкинъ.

XLVII.

Ясневелможный каштелянъ краковской
гетманъ великой коронной.

Понеже мы увѣдомили ся, что велможной господинъ Денофъ, гетманъ полной литовской, достойной и заслуженой у рѣчи посполитой кавалеръ, желаетъ себѣ того щастия быть в свойствѣ зъ ясневелможностию вшею, того ради мы всегда памятуя прилежное старание ваше о удержаніи интересовъ обоихъ союзных гсдрствъ, что отъ начала шведской войны какъ ясневелможность ваша такъ и велможной господинъ Денофъ гетман полной литовской будучи маршалком конфеде-

рацїи сендомирской постоя*н*но всегда по сие время удерживали *об*щие союзныхъ гсдрствъ интересы; памятуя же достойные заслуги помянутого || господина Деноѳа гетмана полного литовского и будучи мы крестнымъ отце*м* дочери ясневелможности вашей по обыкновенной нашей отеческой х крестницы нашей млсти, купно же желая ей всякого благополучия такъ достойно*й* дамѣ, желали бы мы достойнымъ быти кавалеромъ велможного господина Деноѳа гетмана полного литовского, дабы чрезъ (сие) обручителства свойство в крепчайшей дружбѣ (и) конѳиденцїи обрѣтаяся зъ ясневелможностию вашею ревнителния былъ ко удержанию інтересовъ обоихъ союзныхъ гсдрствъ; а при семъ пребываемъ приязнию нашею вамъ склонны.

Из Санктъ-Петe*р*бургха августа 20 дня 1721. Пе*т*ръ.

Miscellanea.

Три листи Мазепи до Зиґмунта Ґалецкого.

У шведськім державнім архиві, у збірцї „Interciperade bref 1704“, знаходять ся три листи Івана Мазепи, призначені для воєводи калїшського Зиґмунта Ґалецкого. Вони не дійшли до нього, бо перехопили їх Шведи в часї свого походу. Письмо на листах походить мабуть з руки Орлика, принайменше дуже воно подібне до Орликового. Підписи на всїх трьох власноручні Мазепині. Один з них (на 2-ім листї) був знятий і репродукований у мало приступній часописи „Svenska Autografsällskapets tidskrift“ 1888 р. [1]; подаємо його низше, зменшений до половини. З другого листу єсть в архиві й німецька копія. Що до змісту сих листів, зазначу тільки одну важну подробицю до біоґрафії гетьмана: як з 1-го листу виходить, воєвода Ґалецкий і гетьман Мазепа разом служили на дворі короля Яна Казимира.

Z obozu pod Pawołocza Julij 29 A-o 1704.

1. Jasnie Wielmożny mśći Panie Woiewoda Kaliski Mnie wielce mśći Panie y Bracie.

Kiedy mi przychodźi post tot decursus annorum, dawnią z Wmm Panem konfidencyą y conversacyą renouare, ktora nas ieszcze na Dworze stey pamięci Naiasnieyszego Krola Imśći Kazimierza insimul zostaiących, mutuo aminorum nexu copulauit, ktoż tedy

---

[1]) В тім самім числї Sv. Aut. tids. відданий підпис княгинї Дольської з листу її до Карла XII, де вона дякує королеви за вибір Лещиньского і просить протекції для своєї рідні: ориґінал переховуєть ся також у державнім архиві.

nie przyzna, że te politicum axioma felici documento in hoc instanti practicatur: Dulcis est recordatio praeteritorum. Y lubo dotąd żadna niepozorna vorago rerum amnistia, nie mogła godney Wmmm. Pana osoby, y scisłego affektu, wygładzic z serca mego, ktory caelesti prawie ambrosiâ, dulcem wielkiego Wmmm. Pana Imienia recordationem, in candido meo cukrował animo, y uiuam onego imaginem, w wysokiey zawsze stymie, y impreźie moiey repraezentował, iednak tym bardziey teraz aureo affectu Wmmm. Pana calcari, stimulor y prouocor do iteracyey scisłey z Wmmm. Panem dawney confidencyey, kiedy Wmmm. Pan agendo in distans, raczy iuż to geminatâ literâ, animi sui indice, oną renouare, y poduſała ze mną correspondencyą stabilire, za co wielce Wmmm. Panu dźiękując, zabieram na siebie debito iure takowy oblig, że pari affectu gotow będę in omni passu, generosae Wmmm. Pana menti, moie conformować chęci, ktorego nutibus, gdy y teraz amico calamo, conformem zapisuię promptitudinem, wpraszam się w nieodmienną Wmmm. Pana laskę dawniy affekt, y confidencyą, a sam in puro favorabilis mei animi candore, eo zapisuię się praedicamento żem iest

Wmmm. P uprzeymie zyczliwy Brat y sługa

Jan Mazepa Hetman y Kawaler Jego Carskiego Wieleć. Woyska Zaporow.

2. Jaśnie Wielmożny Mśći Panie Woiewoda Kaliski Mnie wielce mści Panie y Bracie.

Doszedł mię od Jego Krolewskiey mści poważny list, 6-ta Augusti, z takową w nim wyrażoną affectatią, abym y sam z woyskami Zaporozskiemi, ulteriori passu ciągnał do boku Jego Krolewskiey Mci, pro dandis suppetijs contra hostilitatem potentiey szwedzkiey, y serdiukow ad praesidium Lwowskiego posyłał, ktory supremo cultu et honore u siebie acceptuiąc, y parendo w tym chętnie nutibus Jego Krolewskiey Mśći conformi effectu, posyłam ztąd od siebie z obozu, lubo nie sierdiukow, iednak dobrego y wybornego piechotynca 400 ludzi Zaporożcow, do Gwarnizonu Lwowskiego, a do Pana Pułkownika Pereiasławskiego, ktory iest przedemną przodem z woyskami auxiliarnemi, pro subsidio Jego Krolewskiey Mśći ordinowany, piszę moy ordinans, aby adimplendo numerum assignatum, wybrał tam u siebie połtrzeciasta piechoty, y tamże do pomienionego praesidium expediował, sam zaś dla cię-żarow oboznych z Artylleriąy ammunicyami, muszę festinare lentè, y ruszywszy się ztąd od Berdyczowa ku Połonemu, iak zmogę,

zwłaszcza przy częstych w tym kraiu przeprawach, gotow będę ad praefixum mnie locum properare. Z tą tedy relacyą, gdy in atrijs Wmm. Pana venerabundus sistor, oraz godną Wmm. Pana osobę, amico convenio amplexu, z tym się veteri amore ore et re manifestuiąc, zem iest

Wmm. Panu uprzeymie zyczliwym Bratem y sługą powolnym Jan Mazepa Hetman y Kawaler Jego Carskiego Preswietnego Welicz. Woyska zaporowskiego.

W obozie z Pod Berdyczowa A-o 1704 Augusti 8.

Z obozu pod Czudnowem A-o 1704 August 26/15.

3. Jasnie wielmożny mśći Panie Woiewoda Kaliski Mnie wielce mśći Panie y Przyiacielu.

Sic stantibus rebus, kiedy iuż Jego Kr. mść z pod Sokala Regio passu ruszywszy się tendit et intendit ku Litwie, conuenio Wmm. Pana interprete candidae meae mentis litera, wielce upraszaiąc o poufałą informacyą; iesli ta piechota, ktorą Ja parieruiąc votis y desiderijs Jego Kr. mśći, in certo numero, do Gwarnizonu Lwowskiego, pro ſetundenda et repugnanda hostili ferocia, ordinowałem, potrżebna iest albo bedźie in praesidio, ktorey iesli tam legalis et extrema necessitas mniey exigeret, tedy żeby gdźie casu fortuito, ab immani hostilitate marnie nie zginęła, chciey Wmmm. Pan securâ viâ, oną do boku Pana Połkownika Pereiasławskiego we 20 m. kommonika ad latus Jego Kr. mśći ode mnie pro succursu ordinowanego odesłać. Tudźież wielce Wmmm. Pana upraszam o kommunikacyą cathegoriczney wiadomośći; iaka teraz po odeyśćiu Jego Kr. mśći z pod Sokala rerum dispositio, y iakie są statûs moderni w Rzplitey actus, także ad quem scopum et terminum one tendunt, co wszystko że ex speciali Wmmm. Pana gratia odbiorę, byna-

mniey nie wątpię, ponieważ mię w tym, nie tylko dawnia Wmmm. Pana confidencia, nie omylną corroborat speransą, lecz y sam Jego Kr. mści ad mutuam z Wmmm. Panem correspondentiam, poufały mi ad penetralia Wmmm. Pana toruie recurs, zalecaiąc encomiastico praedicamento w liscie swoim do mnie nie dawno pisanym, stateczną Wmmm. Pana Senatorską ku Majestatowi swemu wierność y zyczliwość, iako prawdziwego boni Rzplitey publici zelanta. Czekam tedy auidissimè na prędkie a day Boże pomyslne z Gazet tameyszych od Wmmm. P-a auizy, a sam przez kuriera mego, curro in charitativum emeritae Wmmm. P-ae personae amplexum, gdźie in atrijs Wmmm. P-a gdy amico sistor calamo, zapisuię się oraz onym in veteri confidentiâ zem iest

Wmmm. Pana uprżeymie zyczliwy Brat y sługa unizony

Jan Mazepa Hetman y Kawaler Jego Carskiego Przeswietnego Woyska Zaporowskiego. Подав *Альфред Єнсен.*

З донесень австрийського посла Плейера в Москві 1708 і 1709.

Постійним резидентом віденського двора при боцї Петра В. був оригінальний, одначе дуже бистрий і розумний чоловік фон Плейерн. Він написав просторий меморіял про Росію для ужитку свого правительства (виданий Германом), що належить до найцїкавійших творів з усього, що писано про неї. Не був він в ласках анї у самого царя анї у його мінїстрів, нераз зазнавав прикростей, а навіть дійшло до примусового відїзду. Через усе те його реляцїї (загалом не дуже часті) мають богато цїкавих подробиць, й Устрялов друкував їх в цїлости в додатках до своєї великої працї про Петра В., одначе довів тілько до кінця 1706 р. Вже давнїйше подав я одну виписку з його донесень з р. 1707 [1]), тепер наводжу три виписки з донесень 1708 і 1709 рр. про українські справи, як вони доходили до відомости автора, що весь час перебував у Москві. Взято їх з віденського архива заграничних справ.

1. (16. падол. 1708). Da zeigete sich die vorhero unergründliche ursach, waß der schwedische so mühsambe und eylfertige marsche nach der Ukraine zu bedeuten habe. Dan es kame die unverhoffte nachricht, daß der steinalte, eißgraue und dem czaren sonst so getreue, derowegen von ihn so beliebte kosakische feld-

[1]) Записки LXXXI, ст. 151.

herr Masseppa mit 300 man seiner besten edelleut und etlichen regimentern kosaken zu dem feind übergangen wäre, wodurch dem feind von selbiger seiten zimblich lufft gemacht und der fast schon vor hunger zu grund dehenden schwedischen armée vill zu gueten komen ist.

2. (22. грудня 1708). Bey schließung dieser relation bekome ich nachricht auß den lager, daß der könig in Schweden den Masseppa kraft gepflogenen tractaten daß veraccordirte geld uud mannschaft von 60.000 man begehret hat oder er wolte ihn vor den gesicht der russischen armee archibusiren lassen. Darauf er brief und befelch an die cosackische stätter geschiket und ihm nachzukomen angemahnet hat, welche aber von denen kosaken zerrissen worden, mit vermelden, daß sie einmahl ihren czaren geschworen hätten und beständig guet und bluet aufsetzen wollen. Indessen hat man dem Masseppa sambt seinen anhang generalpardon offeriret, wan er mit allen wolle wiederumb zuruckkomen. Derowegen er gelegenheit gesuchet wiederumb auß der schwed. hände zu komen, und albereit schon 7 meilen wegs fortgewesen, aber von denen ihn nachsezenden feinde wiederumb eingehollet und gefänglich zuruckgebracht und alsobald unter festen verhafft genomen. Nachdem nun die schweden sehen, daß sie durch Masseppa verführet und durch ihre marche in die Ukrain von Lüffland, Lithanen und Pohlen gäntzlich abgeschnitten, der verhoffte succurs aus Pohlen geschlagen und ihnen alle subsistenz beginnet abzugehen, weilen die kosacken mit gueten nichts will folgen lassen, keine contribution erlegen, sondern ihre freyheit vorschützen, die Russen aber sie allenthalben umbgeben, alß ziehen sie sich anietzo ganz zuruck an den Dniepper und laut aller gefangenen ausag nach volynien, wohin ihnen aber die Russen auf den fues nachfolgen...

3. (28. квітня 1709). Es haben zwar die meisten saporvischen kosaken durch beständiges anstifften des Massepa sich endlich auch wieder den czaren empöret und sind von Schweden mit dreyen regimentern unter den brigadier Kruse verstörcket worden, allein der czar hat alsobald 10 starcke regimenter unter dem generalleut. Rhen wieder sie geschiket; eher er aber ankom, hatten sie ein gantzes regiment Russen in den quartieren anweit den Dnieper überfahlen und nidergemacht. Aber der general kame mit der gantzen macht ihnen auf den halß, da sie sich in schantzen

stättern und insuln hineinworfen und alle angebottene gnaden verachteten, darauf der general die örter nacheinander bestürmen und einnemmen liesse, waß in der ersten furie, so woll von kosaken männern alß weibern und kindern, sogar noch in mutter leib fürkome, wurde alles massacriret, waß aber hernach noch erst gefangen bekomen wurde oder von denen partheyen eingebracht wird, solchen allen werden die ohren und fuesse abgehauen und auf räder an allen wegen und feldern aufgesteket, daß sie also darauf verschmachten mussen. Man machet sich über diese rebellion gantz keinen kammer, weilen sie allerorten zusambgehauen werden. — В дальшій частинї донесеня згадує автор звістку, що шведський король мав заявити цареви готовість видати Мазепу.

С. Томашівський.

Мазепа й австрийська полїтика.

Як знаємо, царь Петро старав ся у римсько-нїмецького цїсаря здобути титул „князя римської держави" для всїх любимцїв. Наперед зробив се для Меньшикова, опісля бажав того для Мазепи. Український гетьман дивив ся на сю почесть підзорливо добачаючи в сїм інтриґу Меньшикова по пляну: promoveatur ut amoveatur, і догадка була вірна. Цїсарь Йосиф I надав дійсно княжий титул Мазепі в р. 1707, одначе заки пороблено всї формальности і виготовлено диплъом з гербом [1]), зайшли звісні полїтичні переміни і диплъом на бажанє царя не був висланий його власникови.

Австрийське правительство як зразу хотїло зробити честь українському гетьманови, так тепер, знов по волї царських представників, готове було приложити руку до пійманя і виданя гетьмана і всїх його прихильників. Та Карл XII не зараз вибирав ся через Угорщину, а в р. 1714 австрийські ґенерали вже не спиняли Орлика й товаришів, що переходили через Угорщину і навіть Відень; полїтичнї обставини змінили ся до того часу. Ось чотири фраґменти до сеї справи.

1. Виїмок з меморіялу бар. Гуйсена для ґр. Шинборна (8. червня 1707).

Ja supplie aussi en cas, que l'occasion se presente d'ecrise à S. A. Mr. le prince de Menzikow de luy marquer, que S. M. I. est disposée de conferer tres graciesement la dignite du prince de l'empire au general Mazepa. Sa Alt. de Menzikow m'a ecrit il y a

---

[1]) Про герб див. замітку кн. Дабижі в „Кіев. Стар'" 1885, ст. 715—718.

quelque temps vouloir m'envoyer l'argent pour cet effet, aussitost qu'il verroit par la main de votre excellence, que Sa Maj. Imp. ne refuseroit point cette grace au dit prince Mazepa.

2. Виїмок з ухвали конференції мінїстрів (30. серпня 1709).

Царський посол у Відни бар. Урбіх виступив з бажанєм: daß E. K. M. nachdem der Mazeppa dem Tzar meineydig worden und in schwedische dienst übergangen ist, das über die ihm ehedessen zugedachte reichsfürstenwürde gewöhnliche diploma nit expedieren, sondern den Mazeppa, wan er sich in Hungaren retiriren würde, dem Tzar aushändigen lassen mögten.

3. Reichshofcanzlei. Instruction für d. general bar. v. Krichbaum auf den fall der rückkehr des schwed. königs durch Siebenbürgen. Viennae 26. sept. 1709.

Bereits vor 6 wochen hat der Kaiser versprochen den Mazeppa und andere bei dem schwed. könige sich etwa befindliche moskowitische rebellen auszuhändigen, in der conferenz 25 sept. resolvirt an den gral Kr. den befehl ergehen zu lassen, dass derselbe bei verspürender annäherung des königs von Schweden S. M. in aller geheimb beibringen soll, welcher gestalten er alle mosc. rebellen, ohne den Mazeppa insonderlich zu benennen anzuhalten befehlet seie und dahero S. M. habe ersuchen wollen, dergleichen leute zu verhütung eines weiteren impegno zurückzulassen. Wann aber dessen ungeachtet solche rebellen auf das kais. gebiet kommen sollten, hätte gen. Kr. bis auf fernere ordres derenselben sich zu versichern.

4. Виїмок з приказу Hofkriegsrat-у висланого до ґенералів: Кріхбавма (2. X), Штейнвіллє (9. X), Гейстера (10. X) і Палфі (12. X. 1709).

Weilen J. K. M. den Mazzeppa und andere bei ged. könig sich vielleicht befindliche rebellen dem czar auszuhändigen unter der bedingung bereits versprochen haben, daß derentgegen auch S. Cz. M. alle J. K. M. hungarische oder andere rebellen und meineidige untertanen nit schützen, sondern zu verfolgen und auszuliefern verbunden sein.

(Виписки 1 і 2 взяті з Haus-Hof-und Staatsarchiv-у, 3 і 4 з Kriegsarchiv-у у Відни). *С. Томашївський.*

До портрета Мазепи.

Ми прикрасили сю книжку неопублікованим ще портретом Мазепи, приватної власности, тепер в переховку в Київськім Міськім Музеї. Крім гербу і ініціалів Мазепи на самім портреті (Іван Мазепа Гетьман Войска Єго Царського Пресвітлого Величества Запорозького), пізнійшим письмом (мб. початку XIX в.) на оборотній стороні портрета написане: „Малыя Россіи обоихъ сторонъ Днепра и Войска Запорожского Гетманъ и ордена С. Андрѣя первозванного кавалеръ Иванъ Степановичь Мазепа, избранъ гетманомъ 1687 года іюля 25 дня, измѣнилъ Царю Петру Алексѣевичу 1708 и предался Королю Шведскому Карлу двенадцатому, съ которымъ по разбитіи сего подъ Полтавою 1709 года іюня 27 дня въ Молдавію бѣжалъ, и тамъ свою жизнь кончилъ“.

Портрет сей дає новий, відмінний тип в іконоґрафії Мазепи, в додаток до стілько уже звісних. Мазепі, як звісно, на сім полі пощастило так, як ні одному з гетьманів, та й взагалі як ні одному з історичних діячів українських. Пощастило аж забогато, бо всього богацтва і ріжнородности тих типів ніяк не можна прикласти до гетьмана, і не легко уставити типи вповні достовірні та виробити собі певне понятє про фізичну стать ориґінала.

Коли б розложити головнійші звісні нам портрети Мазепи[1]) в хронольоґічнім порядку типів, то почати треба від звісного лаврського портрета, виданого свого часу Т. Лебединцевим, а недавно потверджєного находкою другого портрета тогож типу Д.

---

[1]) Гарну збірку важнійших портретів подав минулого року др. Єнсен в своїй книжці про Мазепу (Mazepa, historiska bilder från Ukraina och Karl XII dogar).

Еварницьким в Катеринославщині. Як відомо, лаврський портрет не мав уже підписи, коли його видавано, і про неї свідчила тільки устна традиція. Катеринославський портрет [1]) має ініціали, хоч не зовсїм звичайні: И.М.Г.З.К.К.С.П.Л., і герб якийсь фантастичний (ініціали можна б прочитати як Иван Мазепа Гетьман Запорожський Козацький, Ктитор Святої Печерської Лаври, — припускаючи, що катеринославський портрет стоїть в безпосереднїм звязку з лаврським). Лебединцев поперав його автентичність підібністю з ґравюрами лаврського ґравера Щирського з останнїх років XVII в. На сїм портретї бачимо досить молоду людину — на добре захованого чоловіка не старійше 40—45 лїт, з лицем круглим, з легко зарисованими вилицями і невеликими усами, в українськім убранню, без гетьманських клейнотів. Лебединцев здогадував ся, що се постать Мазепи з-перед гетьманства, перемальована пізнїйше.

Портрет, який подаємо тут, дещо старійший, фіґура більш тяжка, грубша, виглядає на добре захованого чоловіка коло 50 лїт. Клейнотів нема, але стиль гетьманський — під звісний тип Богдана Хмельницького (уклад фіґури, костюму, і навіть традиційне пасмо волося з під шапки); орденська стяжка св. Андрія виглядає як домальована пізнїйш. Лице більш подовгасте, вилиці не виступають зовсїм. Герб автентичний.

Досить підходить до нього портрет з Ґріпсьголмської ґалереї, опублікований дром Єнсеном — але там лице і стать худїйші, чоловік виглядає молодше. На звісній ґравюрі Галяховського 1708 р., де Мазепа також намальований в рицарській бронї, як на Ґріпсьголмськім портретї, лице випадає худїйше і старше; лице подовгасте і підходить під сю катеґорію.

Другу катеґорію становлять портрети з бородою — почавши від портрета чернигівського музею і до підгорецького; середину між ними займає ґравюра в книзї Енґля; з них чернигівський має герб, намальований вірно, але аксесорії портрету показують на якийсь перемалюнок з памяти, і тому й риси облича не мають певности.

Зовсїм осібно стоїть варшавська ґравюра Норблїна, дуже непевна.

Портрет Мазепи в петербурській академії, Нікітїна, як приймають, поставив я також осібно, з огляду на новійші, дуже по-

---

[1]) Виданий Еварницьким, Вѣстникъ Екатеринославскаго земства, 1904, № 2.

важні заперечення його автентичности; але тип лиця не далеко відходить від лаврського, тільки старійший. Заразом се портрет найбільш популярний, богато разів перемальовуваний, безсумнїву вже в XIX віцї.

Взагалї широке розповсюдненне портретів в значній мірі належить уже часам по катастрофі. І в сїй популярности Мазепиного портрета я бачив би певну патріотичну фронду українську против російського режіму, фронду характеристичну тим більше, що сама стать Мазепи зовсїм не тїшила ся особливою симпатією, скільки можна судити.

М. Грушевський.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок ч. 10,

має на складї між иншими отсї книжки:

	Корон
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах	1·—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
„ Чари на Україні	0·45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0·20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями . . .	0·50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0·26
Будзиновський В. Хлопська посїлість в Галичинї	2·—
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по . . .	2·—
„ Про говор долівський	1·30
Вовк Хв. Антропометричні досліди укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1·50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народнїй поезиї . . .	0·50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0·70
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Hungarico Ruthenica	0·20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0·55
„ Угроруські духовні вірші	2·50
„ Зносини Українцїв із Сербами	0·80
„ Народна пожива на Бойківщинї	0·40
„ Як писати заіменник ся при дієсловах	0·40
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по .	7·50
„ т. V—VII див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Люстрації королївщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
“ Виїмки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2·00
“ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—V . .	12·00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельнищина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королївщинї XVI в. . .	0·50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання староруської етноґрафії	0·50
„ Справа українсько-руського університету у Львові . . .	0·50
„ Справа українських катедр і наукові потреби українства . .	0·45
„ Про давнї часи на Українї (коротка історія України з ілюстр.)	0·60
„ Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Українї	3·00
З. Ґінтер. Історія ґеоґрафічних відкрить у XV—XVI ст.	2·20
Джиджора Ів. Матеріали московського „Архива Министерства Юстиціи“ до історії гетьманщини	0·40
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка . . .	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1·00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Лїтературно-суспільні партії в Галичинї	1·80
„ Козаки	0·30
„ Листи до Ів. Франка і инших т. I.	3·40
„ Листи до Ів. Франка і инших, т. II.	4·40
„ Шевченко, українофіли й соціялізм	2·00
Еґан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщинї . . .	0·26
Енґельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави . . .	1·05
Етноґрафічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3·— кор., т. V, VI XIII—XV XVIII—XIX по 4·00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор. т. XI, XXI—XXII по	6·00

Корон

Єфремов С. Національне питане в Норвеґії . . . . 0·30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королївщин в землях Галицькій і Перемишльській . . . . 4·00
„ т. II: Люстрації королївщин в землях Перемишльській і Сяноцькій 4·00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській . . 5·00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9 . . . . 4·00
„ т. V: теж — з р. 1649 -51 . . . . 4·00
„ т. VII: — Люстрація королївщин з р. 1570 . . . . . 4·00
„ т. VIII: — Акти до історії Козаччини 1513—1630 . . . 4·00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фолькльору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по . . . . 5·00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати? . . 0·40
Заневич — Знесенє панщини в Галичині . . . . 1·00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXXXIX по 3·00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплєти I—XX по 48·00, I—L по . . 120·00
Збірник фільольоґічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на ліпшім папері 4·00, в оправі . . 5·00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, на ліпшім папері . . . . 4·00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3·00, на ліпшім папері . 4·00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський 4·00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський . . 5·00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева . . . . 4·00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III. . . . . 4·00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1850—1862 7·00
„ т. X: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство . . . . 4·00
„ т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1835—49 6·00
Збірник історично-фільософічної секції т. I—IV розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський)
т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX віку . . . . 4·00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4·50, на ліпшім папері . . . . 5·50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V . 7·50
„ т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI . 7·50
„ т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т VII 8·00
Збірник математично-природописно-лїкарської секції, т. I, II, III і IX по 3·—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2·00, т XI—XII по . . . . 5·00
„Зоря“, письмо лїтературно-наукове, р. II і V по 6·00, р. VI і IX по 10·00
„ „ лїтерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по . 12·00
Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов. . . . . . . 3·00
„ Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов. . . . . . 0·10
„ Пачкарство бакуну в горах у Галичині в XIX ст. . . . 0·60
„ Причинки до історії рекруччини в Галичині . . . . . 0·20
„ Тїсні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр. . . 0·20
Історична бібліотека:
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси . . . . . . 2·40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статї . . 4·00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси . 6·80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь . 3·00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. литовського . . . . 3·20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. . . . . 3·20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв. . . . . 2·00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький . . . . 12·80
XIII. М. Костомаров — Гетьманованє Виговського і Ю Хмельницького . . . . 3·20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна . . . . 8·40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережі . . . 6·60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в . 3·60
XX. Шульгин — Начерк Колїївщини . . . . 3·00

	Корон
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5·00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5·00
Інґрем Дж. Історія політичної економії	4·00
Кавцкі Кароль, Народність і її початки	0·60
Кельнер Л. Др. — Історія педаґоґії	1·20
Кареєв М. Фільософія історії	0·25
„ Фільософія культурної й соціяльної історії	2·80
Колесса Ф. Ритміка українських народних пісень	4·00
Конрад и. Національна економія	2·30
Костомарів М. — Руська історія в житеписах ч. II і III по	1·00
„ Письмо до ред. Колокола	2·00
Кревецький Ів. Оборонна орґанізація руських селян на галицько-угорськім пограничу в 1848—49 рр.	0·60
„ Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в XIX ст.	0.15
„ До історії орґанізованя національних ґвардій в 1848 р.	0·20
„ Цуцилівська трівога в 1848 р.	1·—
„ Фальшованє метрик для польських повстанців в 1830–31 рр.	0 10
„ Аґрарні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848—49 р.	0·12
Кримський А. Мусулманство і його будучність	1·70
Крипякевич Ів. Львівська Русь в першій половині XVI в.	2·00
Др. Кузеля З. Причинки до народ. вірувань з початком XIX ст	0 30
„ Про студії над дітьми	0·30
„ Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности	1·50
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7 00
„ Руська Правда	1·00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16·00, повні річники 1899—1907 по 16·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12·00
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2·80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0·30
Матеріяли до українсько-руської етнольоґії т. I, III і VI	17·00
„ т. II, IV—V і VII (містять моноґрафію проф. Шухевича про Гуцулів)	22·00
„ т. VIII 4·00 К і IX по	3·00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	2·00
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8·00, т. IV.	2·00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3·00
Олехнович В. Раси Европи	0·70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3 00
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4·00
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по	5·00
„ т. IV. Апокріфи і леґенди з українських рукописів	8·00
„ т. V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6 00
„ М. П. Драгоманів, його ювілей, похорон, автобіоґрафія і спис творів	4·00
„ Якуб Ґаватович	1·00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6·00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0·20
„ Скандинавщина в давній Руси	0·40
„ Слово о полку Ігоревім	1·60
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2.80
Правнича часопись, річник IV—V по 6·00, VI, VII — X по	2.00
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	—
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3·00, т. IV—V і VI—VII по 4·00, т. VIII—IX по	5 00
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4·00
„ з р. 1878 2·00, річн. XIII з доповненєм	3·00
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1·00
„ Руські землї Польської Корони при кінці XV в.	0·80
„ Начерк ґеоґрафічної терміньольоґії	2·00
Свєнціцкий Іл. „Архангелови вѣщания Марии“ і благовіщенська містерія	1·00
Сеньобо Ш., Австрія в XIX ст.	0·80
„ Міжнародні революційні партії	0·40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0·45

	Корон
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське житє	0·60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльности	1·00
Стороженко М. Історія західно-европейських літератур до кінця XVIII ст.	4·40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2·40
Студинський К. Др. — Лірники, студія	0·40
„ Пересторога, історично-літературна студія	2·00
„ З кореспонденції Д. Зубрицького в р. 1840—1853	0·70
„ Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46	3·00
Тен Г., Фільософія штуки	1·00
„ Нариси із старинного сьвіта	0·65
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0·30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р.	2 00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3·00
„ Київська Коваччина 1855 р.	0·10
„ Маруся Богуславка в українській літературі	2 00
Уайт Д. А., Розвій ґеоґрафічних поглядів	0·30
„ Розвій астрономічних поглядів	0·46
„ Розвій поглядів на лихву	0·30
„ Розвій поглядів на вселенну	0·90
„ Розмови з Л. Толстим	0·30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свєнціцкий, Опис рукописів Народного Дому	4·00
Т. II: Др. І. Франко, Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840 р.	4·00
Т. III: М. Тершаковець, Матеріяли до історії нац. відродження Гал. Руси в 1830—40 рр.	5·00
Т. IV: Матеріяли до історії шкільництва у Галичині XVIII – XIX в.	3·00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4·00, IV, 3·00, оправні о 1·20 дорожші.	
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	12 00
Фер Л. Будда і Буддізм	0·80
Франко Ів. Іван Вишенський	2·00
„ Про панщину і її знесене 1848 р.	0·60
„ Хмельнищина 1648—9 р. в сучасних віршах	2·00
„ Слово о Лазаревѣ воскресеніи	0·50
„ Апокріфічне евангелие Псевдо-Матвія	0·30
„ Шевченко героєм польської революційної леґенди	0·40
„ Карпато-руське письменство XIII—XVIII в.	2·00
„ Лукіян Кобилиця	0·40
„ Козак Плахта	0·40
„ Король балаґулів Антін Шашкевич і його українські вірші	0·35
„ Матеріяли до історії колїївщини	0·40
„ Наливайко в мідянім бици	0 35
„ Пісня про правду і неправду	0·80
„ Громадські шпіхлїрі в Галичині 1784—1840.	1·00
„ До біоґрафії Івана Вагилевича.	1·00
„ Причинок до студій над Острожською Біблією	0 30
„ Святий Климент у Корсуні	5·00
„ Студії на поли Карпато-руського письменства	1·00
„ Студії над народніми піснями. Ч. I	3 50
Др. А. Форель. Гіґієна нервового і духового житя	2·40
„ „ Про алькоголізм	0·30
Е. Фрас. Нарис ґеольоґії	1·60
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	2·40
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	0·40
„ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1·00
Е. Шірер. Політична історія Палестини	3·50
Др. В. Щурат Чернеча република на Афоні	0 20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студія	0·20
„ Увільнене злочинця дївчиною в Бродах 1727 р.	0·10
„ До біоґрафії і писань Івана з Вишнї	0·35